

**Közösségi Kapcsolódások
tanulmányok kultúráról és oktatásról**

„Jelet hagy...” – különszám Újvári Edit 60. születésnapjára

**A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző
Kar KAPOCS Kutatócsoportjának online folyóirata**

Impresszum

Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról

A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar KAPOCS Kutatócsoportjának online folyóirata

III. évfolyam Különszám (2023)

Felelős kiadó: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Kiadó székhelye: 6723 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Felelős kiadó személye: Szegedi Tudományegyetem JGYPK dékánja

Felelős szerkesztő: Szirmai Éva

Tördelőszerkesztő: Szigeti Márton

Címlap: Toldi Gergő

Címlapfotó: Ocskó Ferenc

Fotómelléklet: Ocskó Ferenc és Tiszai László

ISSN 2786-3484

Tartalomjegyzék

(A szokásosnál is szubjektívabb) ajánló.....4

Esszék, tanulmányok

Szívós Mihály: A szemiotikai szintaktikai elemzés lehetőségeiről és jelentőségéről.....5

Mitnyán Lajos: Az alkotás privilégiuma 12

Keczer Gabriella: Milyen a jó vezető? A vezetéseleméletek evolúciója 18

Buda Attila: Madár – szavakból 26

Cserjés Katalin: A Felhők és a Fekete Nap találkozása egy Jóbarátot köszöntő kötetben 30

Kolumbán Adrienn: „Erosz nélkül nincs alkotás.” 41

Rozgonyiné Molnár Emma: Szecessziós látásmód az irodalomban és a képzőművészetben..47

Balázs Géza: A művészet és a nyelv közös eredete 55

Vígh Éva: Festőnők (ön)arcképei a 16–17. századi Itáliából.....59

Illés Mária: „Ezt ő jól megérti majd!” – Női szerepek Mozart zenéjében 70

Urbanik Tímea: Szimbólumszöveg 77

Hevesi Tímea Mária: Találkozás a szimbólumokkal – segítő jelenlétük a mindennapokban .82

Gráfik Imre: Szentek és céhek.....87

Máté-Tóth András: Európa szív és lélek nélkül?..... 105

Medgyesi Konstantin: Képeleméleti, fotográfiai és politikai ikonográfiai töprengések 110

T. Molnár Gizella: Széljegyzetek egy kutatáshoz – Tomori Viola újszerű látásmódja 116

Szirmai Éva: A Kossuth-díj mint esztétikai tárgy..... 125

Királykúti Anna: Közösen a Klebelsberg-telep közösségéért..... 135

Bakti Mária: Motiváció és identitás az angol mint idegen nyelv tanulásában – angol-magyar két tanítási nyelvű általános iskolai tanulók körében 139

Németh Balázs: A felnőttoktatás és -képzés fejlesztésének kihívásai, avagy hogyan segít a múlt a jövő megértésében..... 144

Sütő Erika: A Közösségszervezés BA gyakorlati kurzusainak fejlesztése az SZTE JGYPK-n 153

Bozsó Renáta: Mikrokutatás kikapcsolódásként..... 159

Köszöntők

Záhuszki Ildikó: Emlékképek 162

Pál József: Emlékek a kezdetekről 164

Németh (Bohádi) Dóra: Kedves Edit! Isten Éltessen Sokáig! 166

Rendek Tímea: A felfedezés és a hála utazása: tisztelgés egy inspiráló tanár előtt..... 167

Czeglédi Viola: „A lehető legjobb helyen vagyok...” 168

Melléklet

Ocskó Ferenc és Tiszai László fotóarchívumából 170

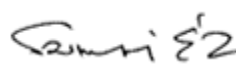
(A szokásosnál is szubjektívabb) ajánló

A KöKap jelen különszáma merénylet: az ünnepelettől semmi nem idegenebb, mint ünneplésének bármilyen formája. Mégis úgy gondoltuk, hogy a kerek születésnap kiváló alkalom arra, hogy együtt legyünk, személyesen, de legalább egy folyóiratszám erejéig.

Mikor elkezdtük tervezni ezt a kiadványt, repkedtek a nevek, hogy kit kellene felkérni tanulmány, esszé vagy köszöntő írására. Szinte mindenki azonnal válaszolt, írást ígért, és – ami még fontosabb – őrizte a titkot, hogy a meglepetés a lehető legteljesebb legyen. Szerkesztőként magam is meglepődtem azon a tematikai gazdagságon, amelyet a beérkezett írások tükröznek. Edit teljes pályáját, az általa művelt tudományterületeket (szemiotika, ikonográfia, szimbólum- és identitáskutatás, vallástudomány, kulturális antropológia stb.) reprezentálják ezek az írások. A tudós nő mellett azonban megjelenik a közösségszervező, a tanár, a vezető, a tehetséggondozó, a gyerekkori barát, a tanítvány – mindaz, ami lehetővé teszi, hogy nyomot, „jelet hagyjon” sokak életén, pályáján.

Mi azóta dolgozunk együtt, amióta 2002-ben a tanszékre került. Kutatócsoportok, konferenciák, kötetek, OTDK-szervezés – szinte nem volt olyan projekt, amelyet nem együtt jegyeztünk volna. Neki köszönhetem Eger, a szemiotikai konferenciákat. Csodáltam – és irigyeltem – hihetetlen munkabírását, fegyelmességét (soha nem fogom megtudni, hogy kell másodpercre pontosan betartani egy előadás időtartamát), elköteleződését ügyek és civil szerveződések mellett. De van egy másik oldala is: aki télvíz idején is magára szedi a ruhásszekrényt (nagyamám úgy mondta, még a kiskertajtót is), és biciklizik, mert az jó, ha elütik, ha elesik feláll és megy tovább; aki elkésik egy fontos megbeszélésről vagy könyvbemutatóról, mert olyan szépek voltak a fények, hogy fotózni kellett, vagy mert olyan jó szövegeket talált a könyvtárban, hogy megállt az idő; aki úton Egerbe kinézte azokat a helyeket, ahol visszafelé majd bogyókat fogunk szedni, mert az kell az adventi díszekhez, vagy megállunk az ikeánál, hogy megvegye a gyömbéres sütit a karácsonyi kisajándékokhoz. Közös útjaink, szolid bulizásaink, rántothúsos-káposztasalátás vacsoráink az én életemet is meghatározták az elmúlt 20 évben. Kívánom, hogy még sokaknak, sokáig játssz ilyen szerepet az életében. Boldog születésnapot, Edit, Isten éltesse!

Szirmai Éva

Szívós Mihály

az MTA doktora, nyugalmazott tudományos főmunkatárs

ORCID:0009-0003-5388-5447

A szemiotikai szintaktikai elemzés lehetőségeiről és jelentőségéről

Absztrakt

Jelen tanulmányban elsősorban a szemiotikai szintaktikával szeretnék foglalkozni, amely, mint részdiszciplína, jelenleg erősen elhanyagolt és ezért nagyon sok félreértés övezi. E félreértések egyike abból ered, hogy nincs tisztázva az, milyen kapcsolat van közte és főleg a nyelvtudományban honos szintaktika között.

Kulcsszavak: szemiotikai szintaktika, skálafüggetlenség

A jelbeliség a valóság emberi formája.
Charles Sanders Peirce

I. Bevezetés. Az elhanyagolt szintaktika

A szemiotika napjainkban már nem olyan divatos diszciplína, mint amilyen a rendszerváltás utáni évtizedben volt. Ennek számos előnye közül azt emelném ki, hogy könnyebben lehet rendezni a sorokat és tisztázni bizonyos alapkérdéseket, és köztük is mint az egyik legfontosabbat, a szemiotikai részdiszciplínák közötti viszonyokat. Emellett egy olyan tudományág is van, és pedig a nyelvtudomány (Glück 2005: 669-671), ahol ugyanolyan elnevezéssel működnek részdiszciplínák, mint a szemiotikában: e két tudományágban egyaránt megtalálható a szemantika, a pragmatika és a szintaktika. Az első esetben intradiszciplináris, a második esetben viszont már interdiszciplináris vizsgálatra van szükség. A két vizsgálat egyáltalán nem független egymástól. Ezért az utóbbi esetben belül a két tudományág azonos, vagy rokon elnevezésű részdiszciplínái között fennálló hasonlóságok és különbségek rendszerező áttekintésére is érdemes lenne nagyobb figyelmet fordítani. Jelen tanulmányban, már csak terjedelmi okokból is, elsősorban a szemiotikai szintaktikával szeretnék foglalkozni, amely, mint részdiszciplína, jelenleg erősen elhanyagolt és ezért nagyon sok félreértés övezi. E félreértések egyike abból ered, hogy nincs tisztázva az, milyen kapcsolat van közte és a nyelvtudományban honos szintaktika között.

Ha már a félreértésekről esett szó, akkor rögtön elő is veszem a Roland Posner, Klaus Robering és Thomas A. Sebeok szerkesztésében megjelent *Semiotics/Semiotik* című többnyelvű, négykötetes sorozat témáját. Ez a könyvsorozat mindmáig a szemiotikai kutatás legnagyobb nemzetközi vállalkozása. Nagyon jelentősek benne a szemiotika történetével foglalkozó anyagok. A több ezer oldalas mű első kötetének (Posner et al. 1996) elején van egy *Rendszertan* című rész, amelyen belül „szintaktika” címszó alatt inkább nyelvi szintaktikáról vagy szintaxisról esik szó. Ez szerintem téves képet sugall azokról a tudományos problémákról, amelyeket a nyelvtudomány belül a szintaktika eszköztárával érdemes vizsgálnunk. Ez, véleményem szerint, egy félresikerült szintaktika-kifejtés, amelynek láthatóan saussure-iánus háttere van.

A szemiotikai szintaktikában előállt nehéz helyzetet jó mutatta az a csekély szerep, amelyet Winfried Nöth egyébként kiváló és óriási kutatási anyagon alapuló kézikönyvében (*Handbuch der Semiotik*, 2000) juttatott neki négy évvel később. E nagyon terjedelmes műben a szerző épphogy csak megemlíti a szintaktikát, amely így nem kapott külön fejezetet, sőt alfejezetet sem, miközben a másik két alapvető részdiszciplínát, a szemantikát és a pragmatikát hosszú oldalakon keresztül tárgyalja. Mivel ez a mű rendkívül széles szakirodalmi bázisra támaszkodik, ezért tematikus felépítésével szerintem tükrözi is az abban mutatkozó aránytalanságokat.

Az ezután következő, huszonegyedik századi nemzetközi szakirodalomban is kevés szó esik a szemiotikai szintaktikáról. Charles Morris, aki a jeltudományban Peirce munkásságára támaszkodva bevezette a szemantika, a pragmatika és a szintaktika mint részdiszciplínák megkülönböztetését, szintén utalt a szintaktikai vizsgálódások fontosságára, de maga alig végzett ilyeneket. Sajnálatos módon nála is előfordult az, hogy a szintaktika „a jel és a rendszer” kérdéskörére egyszerűsödött le: „Az emberi civilizáció jelektől és jelrendszerektől függ, és az emberi elme elválaszthatatlan a jelek működésétől – már ha a mentalitás nem azonosítható ezzel a működéssel” (Morris 1938: 1). Ugyanakkor mesterével, Peirce-szel egybehangzóan ő is azt hangsúlyozza, hogy az emberi elme a jeleken keresztül kapcsolódik a valósághoz.

Mindezek után joggal felvetődik a kérdés, hogy a múltban, a közelmúltban és még a kortárs szemiotikában is miért foglalkoztak és foglalkoznak olyan keveset a szintaktikai problémákkal? Erre a kérdésre többféle magyarázat kínálkozik. Tény, hogy a szintaktikai elemzés, ellentétben például a bonyolultabb jelentések vizsgálatával, nem olyan látványos. De főleg és mindenképp gyakran aprólékos munkát kíván, amelynek a hozadéka csak a szemiotikai elemzés későbbi szakaszaiban tárulnak fel.

A további, tudománytörténeti okok vizsgálata arról tanúskodik, hogy a szintaktikai kutatások kibontakozása szempontjából nagyon hátrányosnak bizonyult az, hogy a huszadik század három fő irányzata közül a saussure-i és a peirce-i irányzat vitája hosszan elhúzódott, és még jelenleg is tart. E furcsa szembenálláshoz jelentős mértékben az is hozzájárult, hogy a 20. század első és második harmadában még nagyon kevés ókori, középkori és újkori szemiotikai művet adtak ki újra, ami miatt – felületes megközelítésben – az a látszat keletkezhetett, hogy a tudományos szemiotika csak nagyon későn, a 19. század második felében jelent meg. Egyetemes és összefoglaló szemiotikatörténetet az olvasók csak később, a már említett *Semiotics/Semiotik* könyvsorozat révén vehettek a kezükbe. Valójában a jeltudomány mélygyökerei egészen az ókori görög filozófiáig nyúlnak vissza. A középkorban is nagyon jelentős eredményeket értek el, és ennek vége felé, 1632-ben jelent meg João Poinot (írói nevén Johannes a Sancto Thoma) átfogó szemiotikai monográfiája is *Tractatus de signis* címmel. A szemiotika iránti érdeklődés az újkorban sem lankadt, sőt, kiszélesedett. John Locke *Értekezés az emberi értelemről* című művében (1690) sokat foglalkozott a jelekkel, akárcsak fiatalabb kortársa, Giambattista Vico *Új tudomány* című könyvében (1725). Fontos tény e tudomány gyakorlati hasznosítását illetően az is, hogy az újkorban a német orvosi egyetemeken vagy karokon a diagnosztikát még „orvosi szemiotikának” nevezték.¹

Visszatérve a huszadik századi fejleményekhez megállapíthatjuk, hogy a szintaktika ügyét nem segítette az sem, hogy a peirce-i és a saussure-i mellett a harmadik fő áramlat, a kelet-európai szemiotika, amelybe főleg a moszkva-tartui iskola, a lengyel szemiotikai iskola, a Prágai kör és a magyarországi szemiotika értendő bele, szintén nem eredményezett érdemleges munkát a szintaktika területén. Mindezen negatív hatások következtében az elmúlt évszázad első és második harmadában még nyilvánvalóan zavaróan hatott az is, hogy saussure-i hatásra nyelvi szintaktikai kategóriákat kezdtek el használni a valós szemiotikai jelenségek elemzésében. A saussure-i szemiotika ugyanis a nyelvhasználatból vett, és meglehetősen nehézkes, már a huszadik század elején is elavultnak számító mentális jelmodelljével azt sugallta, hogy a szemiotikai szintaktika kérdései azonosak a nyelvi szintaktikával. A következőkben látni fogjuk, hogy ez mennyire nem igaz. A saussure-hjelmslevi „szemiotikai szintaktika” a követők körében majdnem teljesen kimerült abban, hogy újra és újra leszögezték, hogy van „a jel és a rendszer”, ami körülbelül annyit tesz, mintha a természetes számrendszer helyett csak „az egy és a sok” kategóriáit használnánk a matematikában. A szemiotikai szintaktikai vizsgálatok említett hiánya miatt, úgy tűnik, mégsem könnyű e dogmától megszabadulni.

A huszadik század utolsó harmadában azután egyre inkább előtérbe kerültek Peirce szemiotikai eredményei, és emiatt, következményként, a hozzá szorosan kapcsolódó Charles Morris életműve is a korábnál jóval nagyobb figyelmet kapott. Roman Jakobsonnak nagyon jelentős szerepe volt abban, hogy ez az új fordulat kibontakozhatott és Európában is teret nyert.

¹ Az ezt igazoló dokumentum felkutatásáért Schultheisz Emil professzor úrnak tartozom köszönettel.

II. A skálafüggetlenség elvének jelentősége a szemiotikai szintaktikában

A szemiotikai szintaktika bemutatását célszerű a jelalakzatokkal kezdeni, amelyekre a természet és a társadalom világában bőségesen találunk példákat. Ezek elemzése aprólékos munkát igényel. Szerencsére azonban a lehetséges egyszerű jelalakzatok egy kisebb csoportjánál már találunk olyan jelentős sajátosságokat, amelyekre támaszkodhatunk.

1. Skálafüggetlenség a biomatematikában és a fizikában

Kiindulópontként feltételezzük, hogy a jelalakzatok egyik érdekessége az, hogy a természet és a társadalom világában nagyon sok helyen és a hasonló formában fellelhetőek. Ez a hasonlóság vezet el majd bennünket a skálafüggetlenség fogalmához. Ez utóbbinak a szemléltetéséhez vegyünk egy biomatematikai példát, amelynél a nagy filozófus, matematikus és polihisztor, Leibniz egyik érvére támaszkodhatunk. Ő jelentős fogékonyságot mutatott az egyedi dolgok, és általában az egyediség filozófiai problémája iránt. Az egyik érve az erős egyediség mellett az volt, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy a természetben nincs két egyforma falevél. Ehhez kellett némi aprómunka is – sok falevelet kellett megvizsgálni, hogy végül indukció útján ki lehessen jelenteni, hogy nagy valószínűséggel nem található két egyforma falevél.

Az egyediség e tétele azonban nem jelentette azt, hogy ne lehetne strukturális hasonlóságokat találni az egyedi létezők között. Egy holland matematikus, Benoit Mandelbrot kezdett el intenzíven foglalkozni az élővilágban mutatkozó mennyiségi összefüggésekkel, és ezért őt tekintik a biomatematika megalapítójának. A témának van egy bizonyos magyar vonatkozása is, mert Mandelbrot a híres magyar matematikus, Neumann János doktorandusza volt. Mandelbrot neve főleg a fraktálokról vált ismertté. Kiteljesítette az elméletet és valóságos dolgokra alkalmazta. A fraktálok végtelen bonyolultságú geometriai alakzatok, amelyek a természetben különösen a határvonalak területén fordulnak elő, és ezért a falevelek széleinél is megfigyelhetők. E határvonalak végtelenül gyűrűttek vagy érdesek, tehát nem olyanok, mint a tiszta geometriai formák határvonalai. A másik tulajdonságuk a skálafüggetlenség, és ez az, ami most a szintaktika szempontjából különösen fontos. A skálafüggetlenség azt jelenti, hogy egyes formák kicsiben és nagyban is előfordulnak a valóságban. Mandelbrot kimutatta, hogy a fraktálok tetszőleges nagyításban hasonló tulajdonságokat mutatnak fel. A természetben ugyanazt a formációt tehát nagyban és kicsiben is megtaláljuk. Egy fizikai példát véve gondoljunk itt a skálafüggetlenségnek a következő esetére: ahogyan a csillagok a galaxis központja körül keringenek, és így kerülnek meg a bolygók is a csillagjukat mint gravitációs központjukat, úgy helyezkednek el és mozognak az elektronok is az atommag körül. A skálafüggetlenség vagy skálainvariancia éppígy vonatkozik a tavak és tengerek partvonalaira, mint a hegyek formáira vagy éppen a levelek széleinek rajzolataira. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy lényegi hasonlóságot mutató, bár eltérő nagyságú alakzatok fordulnak elő a természetben: vagyis „ugyanazok fordulnak elő nagyban, mint kicsiben”, és ezekre többé-kevésbé hasonló matematikai eszköztár alkalmazható.

Ezt a matematikai példát három dolog miatt hozom ide. Ezek közül az első a már említett aprólékos kutatómunka dicsérete. Ebből kevés van a mai szemiotikában, holott nagyon nagy szükség lenne rá, különösen a szintaktika területén. Láthattuk azt, hogy a mandelbroti matematikai felfedezés megszületéséhez egyebek mellett sokat kellett mérni is. Nos, a szemiotikai szintaktikában gyakran ugyanilyen aprómunkákra van szükség, hogy meglássuk a szintaktikai alakzatokat és a részeik közötti összefüggéseket. Ez persze nem elsősorban mérést, hanem többféle és másfajta aprómunkát jelent.

A második dolog ebben a komplex összehasonlításban az, hogy a szintaktikai kutatási terület jellegének milyen a közmegítélése. A Mandelbrot választotta kutatási terület egésze mint téma jelentéktelennek és matematikai szempontból érdektelennek látszott. Még gazdasági érdekek sem nagyon fűződtek hozzá, szemben azzal, ahogy sok huszadik századi matematikai probléma megoldásához nagyon is kapcsolódtak ilyenek. Manapság ilyen látens negatív szakmai közmelegítés tapasztalható általában a szintaktikai kutatási területek vonatkozásában.

Az összehasonlítás harmadik szempontja az, hogy minden nagyobb kutatási területen fontos a közös elem felfedezése az egymástól nagyon különböző jelenségekben. A szemiotikai szintaktikai kutatásokban alighanem még sok ilyen jellegű érdekes felfedezés várat magára. Főleg ez a harmadik dolog az, amelyik tartalmi és módszertani szempontból kiemelkedően fontos a szintaktika jövője szempontjából: nevezetesen az, hogy a szemiotikai szintaktika is képes arra, hogy az egymástól nagyon különböző dolgokban megtalálja a hasonlót vagy az azonosat. Példaként érdemes olyan alakzatokra rámutatni, amelyek a valóságban akár többféle nagyságban, és több különböző helyen is előfordulhatnak. Így fordulhatnak elő jelsorok például a nyomtatott könyvben és jóval kisebb mértékben a hozzátartozó paratextusokban is (Benyovszky 2022).

2. Skálafüggetlenség a szemiotikai szintaktikában

Közismert, hogy a szemiotika transzdiszciplináris tudomány, ami azt jelenti, hogy az általa vizsgált jelenségek megtalálhatók minden más tudomány sajátos területén. A szintaktikai skálafüggetlenség igazolása érdekében érdemes ellátogatni olyan tudományágakba, amelyekben belül sokat foglalkoznak jelekkel, sőt szintaktikai alakzatokkal is. Ezért kezdtem el azokkal a tudományágakkal és tevékenységi területekkel foglalkozni, amelyekben intenzív figyelem irányul a jelekre. Ebben más szemiotikusokat követtem, bár őket az enyéimtől eltérő motivációk inspirálták. Azt gondolom, hogy a szemiotikus szintaktikai szempontból is nagyon sokat tanulhat az orvos, a nyomozó, a régész, a szeizmológus és mások munkájából.

A tervezett szintaktikai vizsgálódás érdekében először érdemes egy példát vennünk az orvostudomány területéről. A páciens az orvosnál megmutat egy bőrtünetet, mondjuk egy ötforintos nagyságú élénkpiros foltot a talpának a szélén. Az orvos rögtön felismeri, hogy ez egy vírusos betegségnek, éspedig a Covidnak olyan tünete, amely a bőr felszínén jelenik meg. Az e foltok megjelenési fázisa után következő tüneteket is tudja, és felsorolja a betegnek, hogy ezek a foltok majd meg fognak változni nála és ennek során elvesztik a piros színüket, elhalványodnak, végül pedig teljesen eltűnnek majd, és még hegeket sem hagynak hátra. Mivel a testen belül levő vírus és a külső, bőrfelszíni tünetek fizikailag-fiziológiailag összekapcsolódnak, ezért ezek indexikus jelek, és mivel az időben sort alkotnak, itt egy indexikus időbeli jelsorról van szó. A sornak van nyitójele és zárójele (Szívós 2012).

A tethelyre kiszálló és az körülhatároló nyomozó a munkája során annak az eseménysornak a rekonstruálására törekszik az ott talált jelek segítségével, amelyek végül egy büntettet eredményeztek. A különféle jeleket egyrészt jelentésük szerint vizsgálja újra és újra, másrészt eközben időrendet is igyekszik felállítani közöttük. Ha mindezzel elkészült, akkor már egy nyitójelet és egy zárójelet is tud azonosítani. A büntett menetének rekonstruálása során elsősorban az indexikus jelekre támaszkodik, amelyek erősebb valószínűségi következtetésekhez képeznek támpontokat, mint az ikonikus jelek. Ezért megoldott bűnügy esetén az eredményül kapott jelsor dominánsan indexikus időbeli jelsor lesz.

Az élettelen természet jelenségeinél is találkozhatunk jelsorokkal. Így például a földrengéseknek vannak előjelei. Ezek gyakran olyan mikrorezgések, vagy előregések, amelyeket az emberek nem éreznek meg. De egyes állatok megérik őket, és ezért mindenképpen ki akarnak menni vagy repülni a zárt helyekről: a lovak a karámból, a tyúkok az ólból. A madarak magasabbban levő helyekre, kerítésre vagy ágakra szeretnek felülni. Az előjelek után gyakran következik maga a földrengés, amelynek jeleit jól ismerjük, mert ez már minden ember számára érezhető. Végül következnek az úgynevezett utóregések, amelyek e folyamatnak az utójelei.

Az szeizmikus jeleket is érdemes szemantikai szempontból megvizsgálni, hogy lássuk, milyen fajta jelekből áll ez a jelsor. A jelhordozók és a jeltárgyaik között a már említett módon fizikai összefüggés, egybekapcsolódás van, és ezért ezek a külső, a földfelszínen megjelenő jelek mind indexikus jelek. Ugyanis a földrengés említett példájában a felszínre törő előregésnek mint jelhordozónak a jeltárgya a kiváltó tektonikus erő, amely a mélyben van, de fizikailag összekapcsolódik a felszínen megjelenő jelenségekkel. A jelsor elemei tehát mind-mind indexikus jelek lesznek. Itt is tehát egy indexikus időbeli jelsorral van dolgunk.

Ugyanaz a szintaktikai alakzat, és mégis, micsoda távolság van az orvosi vizsgálat és a földrendés esetei között: az egyik az élet világából, a másik a szervetlen természetből való, és nagyságrendileg igencsak különböznek.

Az indexikus jelsor, amelynek jelenlétét most több példában felmutattam, a legfontosabb egyszerű szintaktikai alakzatok egyike, és nagyon-nagyon sokféle van belőle. A három példában tárgyalt jelsorok részei között sajátos összefüggés van: az egyikből időbeli sorrendben bizonyos valószínűséggel következik a másik megjelenése. De ezek a jelenségek, amelyekben eme indexikus jelsorok külön-külön megjelentek, nem azonos létszférákhoz tartoznak. Ha pedig a jelhordozók nagyságát és minőségét vizsgáljuk, akkor óriási különbségek vannak köztük. Így viszont egyaránt igaz rájuk nézvést az, és ez egy szemiotikai szintaktikai tény, hogy a bennük megjelenő indexikus jelsorok a skálafüggetlenség meglétét bizonyítják.

E ponton, csak a hasonlóság hangsúlyozása végett, visszakanyarodhatunk a biomatematika és a fizika által felismert törvényszerűséghez, miszerint vannak egymáshoz strukturálisan hasonló, de skálafüggetlen jelenségek. A három együtt tárgyalt példában kimutatott jelsorok éppígy skálafüggetlen jelenségek, amelyeket a szemiotikai szintaktika eszköztárával elemezhetünk.

A fenti szemiotikai szintaktikai példasor is segít abban, hogy megértsük a következőt: az igazi szemiotikai kutatási kaland – Peirce szellemét megidézve – nem elsősorban az, hogy újabb és újabb területekre megyünk el, és ott kimutatjuk, hogy lám, ott is jelek vannak. Ez ugyanis egy lapos közhely, hiszen „a jelbeliség a valóság emberi formája”, ami – másképpen fogalmazva – azt jelenti, hogy nincs olyan része a világnak, amelyet ne jeleken keresztül észlelnénk. A szemiotika elemzési feladata tehát nem a jelek mindenütt való megtalálhatóságának felmutatása, hanem, egyebek mellett, annak bebizonyítása, hogy hasonló jelek és főleg hasonló jelalakzatok vannak egészen különböző helyeken és különféle méretekben. Ehhez persze, kétségtelenül, az aprómunkát sem sajnálva, szintén új és új helyeket kell felkeresnünk és szintaktikai szempontból alaposan megvizsgálunk.

A szintaktika feladatait szem előtt tartva ismét érdemes egy pillantást vetni a matematikára egy másik példa erejéig: a háromszög geometriai alakzata földi világunkban szinte mindenütt jelen van – és ezért az elméleti matematikában éppígy megtalálható, mint az alkalmazottban. A matematikus dolga az, hogy mindent tegyen tisztába és bizonyítson be, ami a háromszöggel kapcsolatosan felvetődik, hogy azután az alkalmazott matematikus, továbbá a mérnök, a vegyész és még sok mindenki más erre nyugodtan támaszkodhassék. Nos, a szemiotikusnak a jelsorokkal és más szintaktikai alakzatokkal kapcsolatosan vannak hasonló kötelezettségei. Ha ő nem dolgozza ki ezeknek az alakzatoknak az elméletét és nem végzi el a feltárásukhoz szükséges aprómunkát pontosan, akkor az a tudományágának az egész megítélésére negatívan hat ki.

III. Egy további skálafüggetlen szintaktikai alakzat példája

Nézzünk most egy irodalmi példát: milyen alakzatokat találhatunk az intertextualitás területén – persze a teljesség igénye nélkül. Vegyük az intertextualitásnak azt az esetét, amikor egy író idézi a saját művében egy másik, már elismertté vált író művének egy részletét, vagy cselekményelemeket vesz át anélkül, hogy ezt feltüntetné. Ezzel esetleg megjelenít egy hasonló karaktert a saját művében, mint amelyet ez az elődje használt fel. Megegyezik az, hogy egy másik író is felfedezi ugyanezt a részt a már idéző író művében és ő is átveszi. Az ilyen típusú idézéssel egy jelsor kezd kialakulni, melynek elemeit a más és más irodalmi szövegekbe beillesztett ugyanazon vagy hasonló szövegrészek alkotják.

Ilyen sokat idézett művé vált Denis Diderot *Rameau unokaöccse* című dialógusa. Egy német író, E. T. A. Hoffmann e dialógusnak még csak azt a német fordítását olvashatta, amelyet Johann Wolfgang von Goethe készített. A fordítások, ismeretes módon, nagyban előmozdíthatják egy irodalmi toposz, egy tipikus hős, egy sajátos cselekményelem elterjedését. Szerencsés esetben fel lehet tárni egy-egy jelentős műnek a hosszan kibontakozó hatásait egészen az utolsó intertextuális átvételekig. Diderot dialógusa nyomán Hoffmann *Gluck lovag* címmel írt egy hasonló témájú dialógust (Hoffmann 1958), amelyben több, Diderot-tól átvett fordulatot használt fel, különösen az elbeszélés nyitó részében. De találunk átvételt a diderot-i műből egy sok-

kal későbbi elbeszélésben is. Kiváló írónk, Hajnóczy Péter *Az unokaöcs* címmel írt egy elbeszélést (Hajnóczy 2007), amely már címében is intertextuális mozzanatot tartalmaz. Mindkét műben nagyon markáns átvételek vannak, de a szerzők egy velük kortárs főszereplőt alkottak meg az unokaöcs Rameau egyes, Diderot által kidomborított karakterjegyeit felhasználva, és más, szintén kortárs környezetbe illesztették be a cselekmény egyes átvett sajátosságait.

Bizonyára találhatunk még más, ehhez a diderot-i műhöz kapcsolódó dialógusokat vagy novelákat a világirodalomban, amelyek a maguk részéről ihlető forrásaivá válhattak más műveknek, és így azután talán maguk az önálló minőséggel bíró utánezatok is írói követőkre találtak. Ilyen esetekben az intertextuális hatásmechanizmus kibontakozásának jelterében (Szívós 2022) egy másik sajátos jelalakzat kezd testet ölteni, éspedig egy fürtalakzat, ahol az idézett mű a kezdőpont, amelyből azután egymáshoz mérten különböző irányokba jelsorok kezdenek el szétágazni. Felvetődhetik a kérdés az irodalmár számára, hogy mire használhatja ő ezt a jelalakzatot? A szemiotikus válasza az, hogy az ilyen jelalakzatok a különféle területeken pontosan arra jók, hogy a kutató könnyebben felismerje az ilyen vagy ehhez hasonló terjedési mintákat. Például előre jelzik azt, hogy valószínűleg nemcsak egy ilyen átvétel fordul elő, hanem több is, és az egyik átvétel inspirálhatja a másikat. Így a jó és elismert művektől való átvételek szétartó irányokban zajlanak le, és a közvetlen hatásuk egy ideig kiszélesedőnek bizonyulhat.

A fürtfelépítésű jelalakzat egy másik társadalmi szférában is megjelenik. Ilyen fürtszerű hálózat a járványok terjedése során, vagy titkos információk tovaterjedési útvonalaiiban is megvalósulhat. Ezek viszont sokkal nagyobb léptékű események, mint az intertextualitás említett jelenségei. Itt is látható tehát, hogy ugyanaz a skálafüggetlenség fordulhat elő, és ezúttal egy bioszemiotikai jelenség keretében, mint amelyik már a jelsorok esetében is megmutatkozott.

IV. Záró gondolatok

Kiindulópontom az volt, hogy a szemiotikai szintaktika régóta elhanyagolt részdiszciplína, és ezért még a tárgyáról, módszertanáról és a hasznosságáról is téves vélemények alakultak ki. Ezért egy matematikatörténeti példát felhasználva azt mutattam ki, hogy egyes jelalakzatok, amelyek szemiotikai szintaktikai kutatások tárgyát képezik, ugyanúgy skálafüggetlenek, ahogy azt egyes biológiai és fizikai jelenségekre alkalmazott matematikai tézisek is megmutatják, amelyek ebben az összefüggésben e jelenségek struktúráinak jeleiként – az ikonicitás körébe tartozó diagramokként – funkcionálnak. A skálafüggetlenség nemcsak azt bizonyítja, hogy egyes szintaktikai jelalakzatok nagyon elterjedtek lehetnek a valóságban és különböző méretekben bukkanak fel, hanem azt is, hogy a szemiotikai szintaktikai elemzések számos területén egymással eredményesen összekapcsolhatók.

A nyelvtudományi szintaxist és szintaktikai egységeket vizsgálva nem találunk skálafüggetlen elemeket, mert a nyelv másképpen rendezett, mint például a szervetlen természet világa. Az előbbiben például a szavak és a mondatok szintjén nem ugyanazokat a nyelvi eszközöket használjuk fel. Ebből az is következik, hogy a szemiotikai és a nyelvtudományi szintaxis nem olvasztható egybe, bármennyire is ezt sugallja a két részdiszciplína hasonló elnevezése.

Irodalom

- Benyovszky K. (2022). Beborítják a jelek. A könyvborító mint sajátos jeltér. *Partitúra* 2022/1, 51–66.
- Diderot, D. (1997). *Rameau unokaöccse*. Első szatíra. Ő és én. Fordította, a kötetet szerkesztette és a kiegészítő fejezeteket írta Szívós Mihály. Budapest: PannonKlett.
- Glück, H. (2005). *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Hajnóczy P. (2007). *Összegyűjtött írásai*. Összeállította, a jegyzeteket írta Mátis Livia, Reményi József Tamás. Budapest: Osiris.
- Hoffman, E. T. A. (1958). *Gluck lovag*. Budapest: Terra.
- Morris Ch. W. (1938). *Foundations of the Theory of Signs*. International Encyclopedia of Unified Sciences 1(2). Chicago: University of Chicago Press.
- Nöth, W. (2000). *Handbuch der Semiotik*. 2., vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Poinsot, J. (Johannes a Sancto Thoma) (1985). *The Semiotics of John Poinsot*; Tractatus de signis, in Latin und English. Edited and introduced by John N. Deely. Berkeley: California University Press.

- Posner, R., Robering K., Sebeok T. A, (1996 szerk.). *Semiotics/Semiotik*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter
- Szívós M. (2012). *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*. Budapest: Loisir.
- Szívós M. (2022). *Jeltek. A jeltérelmélet alapjai és a jeltérelzés módszertana*. Budapest: Magánkiadás.

Mitnyán Lajos

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
ORCID:0000-0001-9976-2491

Az alkotás privilégiuma

Kultúrafilozófiai kérdésfelvetések a Mesterséges Intelligencia és a művészet viszonya kapcsán

Absztrakt

Még talán egy évtizede is csak szakfilozófiai – és leginkább kogníciófilozófiai – problémának tűnhetett a kérdés, vajon értelmezhető-e egy gép (computer, robot) esetében azok a kategóriák, melyeket évszázadok óta csak az ember vonatkozásában tekintettünk érvényesnek, vagy egyáltalán értelmesen felvethetőnek? Mit jelenthetnek az emberlét fenomenológiájának olyan kulcsfogalmai, mint az intencionalitás, az emóciók, a kreativitás, és általában véve az önálló gondolkodás képessége egy gép vonatkozásában. A jelen tanulmány filozófiai gondolat kísérlet az alkotói kreativitás, és mindenekelőtt a művészet értelmezhetőségéről a Mesterséges Intelligenciáról folyó diskurzusok kontextusában.

Kulcsszavak: Mesterséges Intelligencia, művészet, kultúrafilozófia, kultúratudomány, antiredukcionizmus

1. Bevezetés: K(M)i komponálta Beethoven X. szimfóniáját?

2021 október 09-én, többéves feszült várakozás után mutatták be Ludwig van Beethoven befejezetlenül maradt X. szimfóniáját Bonnban, a zeneszerző szülővárosában. Ahogy azt a közönség a projekt résztvevőitől megtudhatta, a töredékben maradt művet a szerző kézírásos vázlatai alapján a Mesterséges Intelligenciát (MI) segítségül hívva sikerült befejezni. Beethoven 1827-ben bekövetkezett halálakor alig több mint 40, zömében rövid, kidolgozatlan skiccet hagyott csak hátra, amelyek alapján zenetudósok reménytelennek tartották a befejezést, sőt már-már hamisításként tekintettek a próbálkozásra¹. Valóban fel kell tennünk tehát a kérdést, lehetséges egyáltalán a rendelkezésre álló zenei töredékekből Beethoven *szellemében* egy önálló, lezárt művet komponálni?

Az MI-fejlesztések rendkívüli eredményeit látva azonban a Matthias Röder körüli zenetudósok egy kutatócsoportot alapítottak azzal a céllal, hogy az MI kínálja új lehetőségeket kiaknázva kísérletet tegyenek a X. szimfónia lezárására. A tulajdonképpeni cél az volt, hogy a fennmaradt töredékes vázlatokat digitalizálva az MI folytathatja és be is fejezheti a Beethoven által félbehagyott munkát. Ez a terv persze nem gombnyomásra működött, hiszen még az MI is kénytelen volt „tanulni”, és a ChatGPT térhódítása óta látjuk, hogy nem csak tanul, de fejleszt is folyamatosan javítja és tökéletesíti is magát. Röder és csapata Beethoven digitalizált szimfóniáival, zongoraszonátaival, vonósnégyeseivel 'edzette' tehát az MI-t, amíg az meg nem ismerte annyira Beethoven stílusát, hogy képessé váljon a töredékeket a megfelelő stílusban tovább írni. Az MI természetesen rengeteg variációt készített, melyek közül sok rendkívül száraz, érzelmek nélkülinek hatott, azaz arra még nem volt képes, hogy egy-egy dallam és motívum emocionális értéke között különbséget is tegyen. Ehhez még szüksége van az emberre. Ezért a kutatócsoport tagjainak kellett kiválasztaniuk a minden szempontból megfelelő variációkat, ők kapcsolták össze a tételeket, és ők készítették el a zenekari átíratot is.

¹ <https://www.br-klassik.de/aktuell/news-kritik/urauffuehrung-beethoven-10-symphonie-kuenstliche-intelligenz-computer-100.html>

Még talán egy évtizede is csak szakfilozófiai – és leginkább kogníciófilozófiai – problémának tűnhetett a kérdés, vajon értelmezhető-e egy gép (computer, robot) esetében azok a kategóriák, melyeket évszázadok óta csak az ember vonatkozásában tekinttünk érvényesnek, vagy egyáltalán értelmesen felvethetőknak? Mit jelenthetnek az emberlét fenomenológiájának olyan kulcsfogalmai, mint az intencionalitás, az emóciók, a kreativitás, és általában véve az önálló gondolkodás képessége egy gép vonatkozásában. A jelen tanulmány filozófiai gondolkísérlet az alkotói kreativitás, és mindenekelőtt a művészet értelmezhetőségéről a Mesterséges Intelligenciáról folyó diskurzusok kontextusában.

2. „A számítógépek rendelkeznek mentális állapotokkal.” (Putnam 1964)

Ha egyáltalán beszélni próbálunk a kreativitásról, vagy alkotásról egy gép kapcsán, könnyedén a kutatói hübrisz bűnébe eshetünk. Gondoljuk csak meg: még a test és lélek/szellem dichotómiájának problémája sem oldódott meg megnyugtató módon, hogyan tehetnénk releváns állításokat a gép és művészet összefüggése kapcsán. Jelen dolgozat keretei között nyilván lehetetlen a többezeréves vitát, akár csak főbb vonalaiban is felvázolni, ezért meg kell elégednünk a probléma témánk szempontjából lényeges aspektusainak felvillantásával. Ebben a kérdésben a szellemfilozófia két meghatározó kortárs kutatójának eredményeire támaszkodunk: az egyikük Markus Gabriel (2017), a másikuk Klaus Mainzer (2019).

2.1 Gép és gondolkodás: álláspontok harcmezeje

A különféle szellemfilozófiai iskolák a maga materialitásában megragadható test ellenpárjaként hol *lélekről*, hol *szellemről*, hol *pszichéről* beszélnek, ezért érvelésünk követhetősége érdekében ajánlatos Sebastian Rosengrün javaslatát elfogadva összefoglaló néven „mentális állapotokról” (Rosengrün 2021: 35–36) beszélni. Ha jól szemügyre vesszük e mentális állapotokat, mindhárom valamilyen formában az ember fenomenológiai leírásának alapkategóriáihoz tartozik, azokat mintegy egybefogják. A tudat, az intencionalitás és az emóciók hármassága az ember mint gondolkodó és érző lény meghaladhatatlan differencia specificái, melyek közül, ha csak egy is hiányzik, nem beszélhetünk emberről, és ami a mi szempontunkból most fontos, még inkább lehetlenné válik a kreatív teremtőképesség, azaz a művészi megnyilatkozás tételezése is.

Van a gép és a mentális állapotok kapcsán egy ironikus, sőt gúnyos mondata Alan Turingnak, az informatika egyik atyjának, melyet a szellemfilozófiai disputák – teljesen jogosan – léptenyomon idéznek: „az eredeti kérdést, hogy a gépek tudnak-e gondolkodni, annyira lényegtelennek tartom, hogy nem is kellene komolyan beszélni róla” (Turing 1994: 52). Furcsa mondat, és 2023-ban lehetetlen egyetérteni vele. A Turing-teszt lényege az volt, hogy az eljárással tesztelhető, hogy egy computer képes-e magáról elhítenni egy emberrel, hogy ő is egy ember, azaz képes-e becsapni az embert. Mint kiderült, igen, a gép a legkülönbözőbb kérdésekre is képes olyan válaszokat adni, hogy elhitesse magáról, hogy ember. Nézetünk szerint azonban ez a premissza még nagyon kevés ahhoz, hogy egyenlőségjelet tehezzünk gép és ember közé a mentális állapotok *teljességének* tekintetében. Ugyanakkor nem hallgatható el az tény sem, hogy a gépi tudatra vonatkozó kérdésfeltevést a robotika-fejlesztés képviselői már-már szélsőségesen filozófiai okvetetlenkedésként állítják be, és bizonyos értelemben már meghaladott problémának tekintik. E mögött az a Wittgensteinre visszavezethető gondolatmenet áll(hat), amely az emberre vonatkozóan mondja ki, hogy csak azért tulajdonítunk mentális állapotokat egy másik embernek, mert önmagunkból, azaz egyes szám első személyű perspektívából indulunk ki, és feltételezzük, hogy a másik ember is gondolkodik, érez stb. (Wittgenstein 1994: 194–196). Nézetünk szerint tehát Hilary Putnam valójában Wittgenstein emberre vonatkozó tézisét terjesztette ki a gépekre, amivel a filozófiai problémát – ha nem is kerüli meg – megengedhetetlenül leegyszerűsíti. Magyarázata szerint, attól függ a gépek státusza, hogy elfogadjuk-e őket nyelvi közösségünk egyenjogú tagjának, azaz kiállják a Turing-tesztet (Putnam 1994: 108). Hilary Putnam nézeteit finomítandó, és az általunk képviselt kultúrafilozófiai álláspontot érvényesítendő fel kell hívnunk a figyelmet Hans Blumenberg egyik, már a címében is (*Die Geistesgeschichte der Technik / A technika szellemtörténete*) magáért beszélő, többszörösen átdolgo-

zott előadására, ahol fontosnak tartja a differenciálást a szellem, mint mentális állapot két formája között: 1) „a szellem mely a technikát létrehozta” és 2) „a szellem, melyet a technika hoz létre” (Blumenberg 2015: 248–249). Azaz Blumenberg a szellem fogalmát használhatónak látja a gépek esetén is, *de* megengedhetetlennek tartja a két forma összemosását. A blumenbergi differenciálás különösen lényeges a jelen dolgozat argumentációja szempontjából, mely a kreatív művészi munka lényegére kérdez, nevezetesen azt kérdést járja körül, beszélhetünk-e az MI esetén művészi alkotásról, vagy az csak kitüntetetten emberi tevékenységként értelmezhető.

Mielőtt tehát rátérnénk a konkrét kérdésfeltevésünkre, gép és kreativitása viszonyára, meg kell próbálnunk pontosítani, amennyire ez egyáltalán lehetséges, milyen értelemben beszél a kutatás az MI kapcsán mentális állapotokról. Sebastian Rosengrün 2021-es munkájára támaszkodunk ebben a kérdésben, aki a kérdéskört uraló, sokszor szélsőségesen szembenálló álláspontokat átvizsgálva négy lehetséges érvelési utat jelölt ki (Rosengrün 2021: 39–45).

2.1 A metaforikus argumentáció

A metaforikus értelmezés bár hasonlóságot tételez az emberi mentális állapotok és az MI által végrehajtott feladatmegoldások között, az MI tevékenysége ezen álláspont szerint nem haladja meg egy computer komplex matematikai képességeit. S noha napjainkban, nem utolsó sorban a populáris kultúra hatására egyáltalán nem ritkaság a technika megszemélyesítő kezelése, a hétköznapi emberek többségének még nem jutna eszébe egy gépnek, a matematikai értelemben vett feladatmegoldásokat meghaladó mentális állapotot: tudatot, érzelmeket, vagy kreativitást tulajdonítani. A ChatGPT minden előzetes várakozást felülmúló térnyerése, és képességeinek megállíthatatlan fejlődése ezen a felfogáson a közeljövőben bizonyosan változtat majd.

2.2 A funkcionalista argumentáció

A funkcionalista argumentáció döntően az amerikai kogníciófilozófiai iskolához kötődő, erősen redukcionista elképzelés. Tudománytörténeti érdekesség, hogy az irányzat egyik legmeghatározóbb tagja, Hilary Putnam el is vetette már, de az analitikus iskolák ettől függetlenül előszeretettel hivatkoznak még rá (Rosengrün 2021; Putnam 1994). Az analitikus teória a rendszerelméleteket idéző módon egy-egy mentális állapotot csak egy rendszer egészében betöltött funkció alapján ismer el külön mentális állapotként, melyek ebben a funkcionalista megközelítésben nem számítanak többnek egy a rendszert érő inputra érkező outputnál. Azaz az emberi agyat kvázi computerként kezelik, ahol a mentális állapotok a software-ekkel egy szintre kerülve, valódi minőségi különbségek nélküli outputoknak minősülnek csupán (Beckermann 2008: 162). A funkcionalista álláspont látszólag tehát egyenlőségjelet tesz a computer és az emberi agy közé, amivel azonban irányzatra jellemző zavaró redukcionizmus miatt nem visz közelebb az alapkérdés megválaszolásához.

2.3 Az animista argumentáció

Az animista argumentáció által képviselt MI-felfogás sok szempontból a hollywoodi sci-fiket, vagy a fikciós irodalmat csak alig meghaladó, és ezért – véleményük szerint – komolyan vehetetlen poszthumanista filozófémák szintjén marad (Nida-Rümelin, Weidenfeld 2018: 203–204), amikor az MI esetében ugyanolyan mentális állapotokkal számol, mint az ember esetében. Ez az álláspont abból indul ki, hogy egy computerprogram ténylegesen azonosítható a szellemmel, és fordítva. Wally Pfister 2014-ben bemutatott *Transzcendens* című filmje az animista MI-értelmezés egyszerre tökéletes és hátborzongató megjelenítése. A film azzal a gondolattal játszik el, hogy egy MI-vel foglalkozó tudós teljes egészében digitalizálja az agyát, és innentől kezdve computerként „él”, helyesebben: működik tovább. A történet különlegessége, hogy szemben a funkcionalista elképzeléssel, a computer nem pusztán rendszerelméleti módon képes mentális állapotokat produkálni, hanem saját jogon, egy embert idéző kiszámíthatatlansággal. A mentális állapotokkal és főleg kolosszális öntudattal rendelkező MI saját gépi világlátásnak megfelelően kezdi (át)értelmezni a világot, és ahogy ez a filmes logikából (is) következik, az emberek ellen fordul. A történetbe kódolt keserű tragédia 2023-ra, kilenc évvel a film bemutatása, után félelmetes módon vált átélhetővé.

2.4 +1 gondolat kísérlet

A három felvázolt argumentációt kiegészítendő érdemes megemlítenünk a már többször idézett Sebastian Rosengrün (2021) egy gondolat kísérletét is, aki pusztán logikai alapon megfordítja a helyzetet, és felveti azt a kérdést, mit jelentene az, ha az MI-nek lennének igazi mentális állapotai, míg a gondolkodásról, a tudatról, az intencionalitásról az ember esetén csak metaforikusan beszélhetnénk?

Első lépésként el kellene döntenünk, mit értünk intelligencia alatt. Példának okáért Mainzer, határozottan elhatárolja az intelligenciát, a szigorúan funkcionális, logikai *problémamegoldó* képességet, a mentális állapotok fogalmától, azaz az emócióktól, kreativitástól stb. Mainz ebben az értelemben épp ezért nem is tesz különbséget ember, állat, és az MI között (Mainzer 2019: 3). Az intelligencia ilyen típusú felfogását elutasítja Markus Gabriel, aki szerint az intelligencia alatt nem célirányos problémamegoldást kell értenünk, hanem a *gondolkodás* képességét. Gabriel szerint csak biológiai lények képesek gondolkodni, ezért az intelligencia is csak élőlényeket illeti meg (Gabriel 2018: 192).

Ahogy ezt láthattuk, az MI-diskurzusok témaköre a különböző filozófiai irányzatokban leginkább harcmezőhöz hasonlatos, hiszen az egyes iskolák más és más súlypontozással, más és más kutatói intencióval, esetenként homlokegyenest ellentétes nézeteket képviselnek. Meggyőződésünk szerint a vita addig nem juthat nyugvópontra, amíg nem jutunk közös nevezőre a mentális állapotok meghatározása kapcsán. Mit kell intelligencia alatt értenünk? Azonosítható az intelligencia a gondolkodással? Milyen viszonyban áll az intelligencia az emóciókkal, az intencionalitással, a kreativitással, vagy az öntudattal? Jelen dolgozat épp ezért nem is vállalkozhat többre, minthogy az MI és a művészet kapcsán tegyen fel kérdéseket, és próbáljon meg a maga módján választ találni ezekre.

3. A művészet és a Mesterséges Intelligencia (kultúrafilozófiai megközelítés)

A jelen dolgozat szerzője által vezetett egyik kultúratudományi kurzus óráján óriási vita alakult ki a hallgatók közt a bevezetőben felidézett Beethoven-projekt kapcsán. Vajon ténylegesen egy Beethoven-szimfóniával van-e dolgunk az MI által befejezett *X. szimfónia* esetén, vagy ez valami más? Mivel példának okáért Rainer Maria Rilke teljes életműve rendelkezésre áll digitálisan, elvben megkérhetnénk az MI-t, hogy írja tovább a *Duinói Elégiákat*, vagy írja meg a *Neue Gedichte* 3. részét is. Milyen joggal nevezhetnénk a *XI. Elégiát* Rilke-műnek? De hozhatunk példát a képzőművészet területéről is. Méltán híresült el a 2016-os *Next Rembrandt Projekt* (1. kép²), mely művészek és kutatók közös vállalkozásaként azzal a céllal indult, hogy az MI-technológia segítségével a Beethoven-szimfóniához hasonlóan egy új Rembrandt-festményt hozzanak létre. A projekt eredménye egy 3D-formátumban kinyomtatott festmény lett, ami kizárólag a Rembrandt műveiből rendkívüli alaposágból szintetizált adatokból épült fel. Milyen viszony áll fenn tehát az új Rembrandt-festmény és a 400 éves Rembrandt alkotások között?

Kultúrakutatóként messzemenően hübrisznek minősülne a részünkről az MI által készített festményről művészeti szempontból véleményt formálni, ezért maradnunk kell a problémakör kultúrafilozófiai aspektusainál. Tekintsük tehát át azt az önmagában véve is rendkívül nehezen megválaszolható kérdést, milyen szempontok alapján tehetünk releváns állításokat a műalkotás és egy nem-emberi alkotó között fennálló viszonyról. A műalkotás eredetének kérdése, több szempontból is meghatározó jelentőségű. Martin Heidegger 1935/36-ban keletkezett *A műalkotás eredete* c. tanulmánya sokszorosán körbejárja a témát, mindvégig az eredetet (!) – nem pedig az eredetiséget – helyezve a vizsgálódás középpontjába (Heidegger 1994). Az európai művészetre vonatkozó kutatások az eredet problémáját a legutóbbi évekig a műalkotások egyik magától értetődő ismérveként kezelték, azaz fel sem merülhetett a kérdés, emberkéz festette-e a festményt, ember írta-e a verset, ember szerezte-e a zeneművet, nem is beszélve a szerzőséggel összefüggő dilemmák kultúrafilozófiai vonatkozásairól. Mára megváltozott a helyzet.

² A kép forrása: <https://medium.com/@DutchDigital/the-next-rembrandt-bringing-the-old-master-back-to-life-35dfb1653597> Utolsó letöltés: 2023. 08. 13.

1. kép The Next Rembrandt

Mind a Rembrandt-, mind a Beethoven-Projektet feszült figyelem kísérte világszerte, ami hol pozitív várakozással és tudós kíváncsisággal, hol szélsőséges szkepticizmussal vegyülve, rendkívül megnehezítette a megszületett művek objektív megítélését. De mivel magyarázható ez a hozzáállás? A művészethez fűződő európai viszonyt, gondoljuk azt bármilyen posztmodernnek vagy progresszívnek is, az igen-igen régi hegei narratíva hatja át, ami szerint a művészet alkotási folyamatot jelent, a szó lehető legemelkedetebb értelmében, melynek során a művész *alkot, megteremt* valamit, ami addig nem volt, azaz a művészhez valamiféle kvázi-isteni teremtőerő társul. Az alkotói képesség privilégium, a szó emfatikus értelmében. A teremtő művész által ex nihilo létrehozott műalkotást pedig a megismételhetetlen egyediség, az abszolút identitás tünteti ki. Az „alkotás” és „teremtés” igék nem véletlenül idézik a keresztény teremtésképzeléseket. Az igazi művészi teremtésben ugyanis enigma és kérésgma – a titok és az ígéhirdetés – fonódik össze, ami ebben formában a teremtéshez hasonlatos módon, mintegy törést jelent az idő végtelen folyamában. Az európai szellemtörténet egyik karakterisztikuma, hogy az igazán nagy jelentőségű történések, események valamiképpen diszkontinuitásként értelmeződnek az időben és kisebb-nagyobb mértékben akár ténylegesen is befolyással lehetnek a történelem menetére (Han 2011: 11–13). Egy-egy műalkotás épp ebből adódóan messze túlnő tárgyi valóságán, és a hegei értelemben vett eszmei jelentőségre, identitást megalapozó minőségre tesz szert. Ezt úgy is fogalmazhatnánk, hogy az európai szemlélet egy-egy műalkotás jelentőségét az abszolút szó eredeti jelentésében értelmezi, azaz a műalkotást *ab-solut*-nak, önmagában megálló, önmagában teljes, egyedül-álló, megismételhetetlen, más ember által utánóztatatlan entitásnak tekinti.

Ez az emfatikus műalkotás-felfogás az MI megjelenése óta veszélyben van. Fel kell tennünk a kérdést, mi a helyzet a Mesterséges Intelligencia által létrehozott művészeti tárgyakkal? Művészettudományos szempontból milyen státusz illeti meg a 2016-ban született Rembrandt-művet, vagy a 2021-ben bemutatott Beethoven-szimfóniát? Nevezhetjük egyáltalán műveknek ezeket? Ha nem művek, akkor mik?

3. Válaszkísérlet

Mielőtt megpróbálnánk választ adni a fenti kérdésekre, fel kell vetnünk egy további problémát, amit akár alapproblémaként is értelmezhetünk: mit értünk művészet alatt? Ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a művészeti tárgy felőli megközelítés nem kielégítő módja a kérdés megválaszolásának. A dolgozatunk kontextusában ezt a kérdést érdemes egy korábbi állításunk felől megközelíteni. Tézisünk szerint a mentális állapotok: a tudat, az emóciók, az intencionalitás, egyértelmű és meghaladhatatlan előfeltételei-e a művészi alkotótevékenységnek. Fenomenológiai módon fogalmazva: intencionalitás nélkül képtelenség bármire is alkotó/teremtő módon reflektálni; azaz *tudatos alkotói intenció* nélkül nem beszélhetünk kreativitásról. Álláspontunkat összegezve azt mondhatjuk, reflektált kreativitás nélkül nincs mód művészi tevékenységre. Következésképp az MI és a művészet viszonya azon a kérdésen áll vagy bukik, beszélhetünk-e kreativitásról egy computer esetében? Nevezhető-e tudatos alkotói intenció eredményének az új Rembrandt?

A Mesterséges Intelligencia kreativitásának kérdéskörét nézetünk szerint a négy bemutatott argumentációs stratégia egyike sem képes kielégítő módon megválaszolni, hiszen ezek négy

irányból, roppant eltérő érveket sorakoztatnak fel az MI kreativitásának megléte vagy lehetlensége mellett. A funkcionalista érvelés az Alan Turingra visszamenő putnami kogníciófilozófia hagyományának megfelelően analitikus módon közelíti meg a témát, és egy, a hegeli filozófián edzett szemlélő számára némileg cinikusnak tűnő választ ad az MI és kreativitás viszonyát firtató kérdésre. Mivel az analitikus teória a mentális állapotokat csak egy rendszer egészében betöltött *funkció alapján* (input) ismer el mentális állapotként, így minden további nélkül a kreativitás eredményének tekinti a digitalizált adatok összefésüléséből létrehozott művészeti (jellegű) tárgyakat (output). Ha tehát az emberi agyat computernek tekintjük, ahol az outputok mentális állapotok, az MI által végzett folyamat is tekinthető kreatív outputnak.

Ez az érvelés a maga szikár, analitikus redukcionizmusával akár logikusnak is tűnhet, de álláspontunk szerint nem felel meg a műalkotás eredete kapcsán, a 3. fejezetben felvetett kultúrafilozófiai premisszáknak. Ott ugyanis úgy fogalmaztunk, hogy amennyiben a művészethez fűződő teremtőerő mércéje, valami lényegileg új, előzmények nélküli entitás megteremtése kell legyen, akkor az MI, mint művész – önálló teremtőerő hiányában – szükségszerűen bukásra lesz ítélve, hiszen működése a jelenlegi formájában a már meglévő művészeti entitások 'megértésére', majd azok szó szoros értelmében vett de- és rekonstruálása korlátozódik. (Rosengrün 2021: 60–61). Hogy ez meddig marad így, és mikor jut el a Mesterséges Intelligencia az önálló teremtőképesség szintjéig, az a vélhetően a nem is oly távoli jövő kérdése csupán.

Irodalom

- Beckermann, A. (2008). *Analytische Einführung in die Philosophie des Geistes*. De Gruyter.
- Blumenberg, H. (2015). Methodologische Probleme einer Geistesgeschichte der Technik. In: Schmitz, A., Stiegler, B. (szerk.). *Hans Blumenberg: Schriften zur Technik*. Suhrkamp, 248–249.
- Gabriel, M. (2017). *Ich ist nicht Gehirn. Philosophie des Geistes für das 21. Jahrhundert*. Ullstein.
- Han, B-Ch. (2011). *Shanzhai. Dekonstruktion auf Chinesisch*. Merve Verlag.
- Mainzer, K. (2019). *Künstliche Intelligenz. Wan übernehmen die Maschinen?* 2. bővített kiadás. Springer.
- Nida-Rümelin, J., Weidenfeld, N. (2018). *Digitaler Humanismus. Eine Ethik für das Zeitalter der Künstlichen Intelligenz*. Piper.
- Putnam, H. (1964). Robots: Machines or Artificially Created Life. *The Journal of Philosophy* 61. 21, 668–691.
- Rosengrün, S. (2021). *Künstliche Intelligenz. Zur Einführung*. Junius Verlag
- Turing, A. (1994). „Kann eine Maschine denken?” In: Zimmerli, W. Ch., Wolf, S. (szerk.). *Künstliche Intelligenz. Philosophische Probleme*. Reclam: 5–38.

Keczer Gabriella

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0003-0145-0380

Milyen a jó vezető? A vezetéselméletek evolúciója

Absztrakt

A vezetővel kapcsolatos elvárások, az ideális vezető képe folyamatosan változott a közgondolkodás, a társadalmi, gazdasági körülmények és kihívások függvényében. Tanulmányomban a vezetői tulajdonságok, a vezetővel szembeni elvárások alakulását mutatom be dióhéjban a 19. század közepére jellemző „nagy ember” eszmétől a klasszikus és modern vezetési modelleken át a legfrissebb, már a pandémiára is reflektáló elképzelésekig.

Kulcsszavak: vezetés, vezetői kompetenciák, vezetéselméletek

Abstract

What makes a good leader? – The evolution of leadership theories
Expectations of a leader, the image of the ideal leader, have constantly changed in response to public opinion, social and economic circumstances and challenges. In my study, I present the evolution of leadership qualities and expectations of leaders in a nutshell, from the "great man" idea of the mid-19th century, through classical and modern leadership models, to the most recent ideas, which already reflect to the pandemic.

Keywords: leading, leader competencies, leadership theories

1. Bevezetés

Embereket irányítani, különösen jó vezetőnek lenni sokrétű feladat, számtalan kompetenciát kíván. Nem véletlen, hogy a vezetésnek igen sok definíciója létezik attól függően, hogy milyen területen és milyen felfogásban tekintünk a feladatra. Szervezettudományi értelemben a vezetés az a menedzsment tevékenység, melynek során egy vezető közvetlenül irányítja a beosztottjait. Szűk értelemben véve a vezetés a napi gyakorlatban azt jelenti, hogy a vezető feladatokat, utasításokat ad, és számonkéri, figyelemmel kíséri a feladatok, utasítások végrehajtását, és annak megfelelően jutalmaz, illetve „büntet”. Tágabb értelemben a vezetés a beosztottak cselekvésének befolyásolását jelenti a szervezeti célok elérése érdekében. A vezetés: „eredményesen megvalósíttatni dolgokat a többi ember által, illetve velük együtt” (Dobák, Antal 2009: 17). Hogy mindezt hogyan kell tennie a vezetőnek, hogy az eredményes irányításhoz milyen kompetenciákra van szüksége, hogy ezekkel eleve rendelkeznek-e az emberek vagy tanulni, fejleszteni is lehet, sőt, kell őket – az ezekről való elképzelések az idők folyamán sokat változtak, és napjainkban is formálódnak. A vezetéselméletek evolúcióját – csak a legfontosabb mérföldköveket kiemelve – az 1. ábra mutatja. Tanulmányomban ezeket mutatom be dióhéjban. Bízom abban, hogy az olvasó egyfelől megerősítést kap saját vezetői kompetenciáit és alapelveit illetően, másfelől támpontokat talál a jövőbeli vezetői kihívásokhoz.

1. ábra: A vezetéselméletek evolúciója (Saját szerkesztés)

2. Született vezetők

Az első, vezetőkről szóló modernkori elméletek abból indulnak ki, hogy vezetőnek születni kell, nem pedig azzá kell vagy lehet válni. Erre a meggyőződésre épül az úgynevezett „nagy ember” teória és a személyiségjegyek elmélete is.

1847-ben Thomas Carlyle történész kijelentette, hogy a vezetők születnek, és csakis azok az emberek válhatnak vezetőkké, akik hősies képességekkel rendelkeznek (Khan et al. 2016). A „nagy ember” elmélet szerint ezek a képességek eleve megkülönböztetik a vezetőnek született embereket a nem vezetőktől. A vezetői tulajdonságokat pedig különösen az elitből, a felsőbb társadalmi rétegekből származók öröklik (Chow et al. 2017).

Egy amerikai filozófus, Sidney Hook a 20. század elején továbbfejlesztette Carlyle teóriáját és megalkotta az „eseményformáló” (event-making) ember fogalmát. Ez a típusú személyiség képes arra, hogy cselekedetei befolyásolják az események menetét, amelyek másképp is alakulhattak volna, ha ő nem vesz részt a folyamatban. Az eseményformálás képessége az intelligencia, az akarat és a jellem kiemelkedő képességeinek következménye (Khan et al. 2016).

Számos történelmi példa bizonyítja azonban egyrészt azt, hogy a vezetői képességek nem öröklődnek – számos gyenge uralkodó vér szerinti utódja bizonyult kiváló államfőnek és fordítva –, másrészt, hogy a történelemformáló személyek egy része jellem és erkölcs tekintetében erősen kifogásolhatónak bizonyult.

A másik „született vezető” megközelítés a személyiségjegyek elmélete. Ez már nem feltételezi, hogy a vezetői tulajdonságok a társadalmi elitben öröklődnek, ugyanakkor szintén az a meggyőződés hatja át, hogy a vezetők alapvető személyiségjegyei megkülönböztetik őket a nem vezetőktől (Kirkpatrick, Locke 1991 idézi Chow et al. 2017). Ez a gondolat számos kutatást indukált, melyek arra keresték a választ, hogy melyek is ezek a „vezetői” jellemzők. A kutatások leginkább az intelligenciát, az önbizalmat, a határozottságot, a magabiztosságot, a szociális képességeket, az integritást, a felelősséget, a toleranciát és a belátás képességét azonosították (Chow et al. 2017; Mango 2018). A teória szerint azok válnak vezetőkké, akik rendelkeznek ezekkel a tulajdonságokkal (Stogdill 1948, 1974; Kirkpatrick, Locke 1991).

A több mint négy évtizedet felölelő kutatások eredményeit Stodgill (1974) összegezte szisztematikusan. Eredményei azt mutatták, hogy a vezetői pozíciót betöltő személy több szempontból is felülmúlja a csoport átlagos tagját, többek között az intelligencia, a megbízhatóság és szociabilitás terén. Ugyanakkor arra a következtetésre jutott, hogy nehéz elkülöníteni a vezetők jellemzőit anélkül, hogy a szituációs hatásokat figyelembe vennénk. Az, aki egy adott szituációban jó vezető, nem feltétlenül lesz az egy másikban. A személyiségjegyeken alapuló megközelítés később a karizmatikus vezető ideájában manifesztálódott. Ez azt hangsúlyozza, hogy bizonyos vezetői kvalitások képessé teszik a birtokosukat arra, hogy befolyásolják és inspirálják követőiket (Wynn 2006).

Fontos megjegyezni, hogy ez az előre determináltság több olyan szerzőnél is megjelenik, akiket a modelljük lényege szerint más irányzatokhoz sorolunk. Ilyen például Fiedler (lásd később), aki szerint a vezetési stílus a személyiség által meghatározott jellemző, ennek megfelelően a vezető nem képes alkalmazkodni a helyzethez, inkompatibilitás esetén vagy a szituációt kell megváltoztatni, vagy a vezetőt kell lecserélni (Szabolcsi 2016).

3. Viselkedéstudományi irányzatok

A viselkedéstudományi irányzatok már nem a vezető tulajdonságaira, hanem a vezető és a vezetettek viselkedésére, kapcsolataira fókuszálnak. Egyértelműen abból indulnak ki, hogy a vezetők nem születnek, hanem azzá válnak, és a vezetés tanulható, fejleszhető. Ebből a megközelítésből alakultak ki a különböző vezetési stílusokat leíró modellek, melyekre nagy hatással volt Douglas McGregor kettős elmélete (Chow et al. 2017).

Az 1960-as években Douglas McGregor szociálpszichológus két ellentétes elméletet dolgozott ki, amelyek azt magyarázták, hogy a vezetők hite arról, hogy mi motiválja az embereiket, hogyan befolyásolhatja a vezetési stílusukat. Ezeket X-elméletnek és Y-elméletnek nevezte el. Ha a vezető úgy gondolja, hogy a csapattagjai nem szeretik a munkájukat és kevés motivációval rendelkeznek, akkor McGregor szerint valószínűleg tekintélyelvű vezetési stílust fog alkalmazni. Ez a megközelítés nagyon „gyakorlatias”, és általában az emberek munkájának mikromenedzselésével jár, hogy biztosítsa a megfelelő munkavégzést. McGregor ezt az X elméletnek nevezte. Ha viszont úgy gondolja, hogy az emberei büszkék a munkájukra, és kihívásként tekintenek rá, akkor valószínűleg inkább a részvételi vezetési stílust fogja alkalmazni. Az ezt a megközelítést alkalmazó vezetők bíznak abban, hogy az embereik magukénak érzik a munkájukat, és azt hatékonyan, önállóan végzik el. McGregor ezt az Y elméletnek nevezte (McGregor 1960, 1966, 1967).

A vezetési stílusokat leíró modelleket két csoportba szokás sorolni: vannak személyiségközpontú modellek, amelyeknél a tipologizálás alapismérvei a vezető személyisége, figyelmének irányultsága és döntésközpontú modellek, amelyek a vezetési stílusokat a vezető döntéshozatali módja alapján tipologizálják.

A vezető személyisége, figyelemirányultsága szempontjából két fő megközelítés lehetséges: a vezető vagy a feladatra koncentrál, vagy a munkatársakkal való jó kapcsolat kialakítására és fenntartására, illetve ezek egyensúlya is lehetséges (Szabolcsi 2016). A legfontosabb személyiségközpontú elméletek a Michigani Egyetem modellje, az Ohioi Állami Egyetem modellje, és a Blake-Mouton-féle vezetői rács (Részletesen lásd Keczer, Sente 2018).

A döntésközpontú elméletek azt vizsgálják, hogy az egyes vezetők mennyire vonják be beosztottjaikat a döntési folyamatba. Ezek közül a legmeghatározóbb Lewin modellje, amely háromféle vezetési stípust különít el, az autokratikus, a demokratikus és az úgynevezett laissez faire vezetést. További fontos döntésközpontú modellek a Likert-féle és a Tannenbaum és Schmidt-féle skálák (részletesen lásd Keczer, Sente 2018).

4. Kontingencialista elméletek

A kontingencialista vagy szituációs modellek szemléletbeli változást jelentenek az eddig bemutatottakhoz képest. Céljuk nem az egyedüli, leghatékonyabb stílus meghatározása, hanem a lehetséges stílusváltozatok hozzárendelése a vezetési szituáció különböző változataihoz (Szabolcsi 2016). Abból indulnak ki, hogy a hatékony vezetői magatartás a szituációs tényezőktől függ, ennek megfelelően a vezetésnek nincs egyetlen legjobb megközelítése (Chow et al. 2017).

Ebbe a kategóriába tartozik Fiedler modellje. Három szituációs változót vesz figyelembe, mindegyik változóhoz két alternatívát rendelve: a vezető és a beosztottak kapcsolatát (jó vagy rossz), a feladat strukturáltságát (strukturált vagy strukturálatlan) és a vezető pozíciójából fakadó hatalmát (erős vagy gyenge). A három tényező összesen nyolc kombinációt eredményez, tehát nyolc szituációt ír le, melyekben más- más vezetési stílus vezethet jó csoportteljesítményhez (Szabolcsi 2016).

Hersey és Blanchard szerint a szituációs változó, amely kijelöli a megfelelő vezetési stílust, a vezetettek érettsége. Az érettséget két dimenzióban értelmezik, eszerint beszélhetünk szakmai és pszichológiai érettségről; e kettő együttesen határozza meg, hogy a dolgozó mennyire tud és hajlandó önállóan dolgozni. A vezetőnek ennek megfelelően kell megválasztani a vezetési stílusát (részletesen lásd Keczer, Sente 2018).

5. Tranzakciós versus transzformációs vezetés

Mind a tranzakciós, mind a transzformációs vezetés a vezetettek motivációjára és a szervezeti célok elérésére fókuszál, azonban azt egészen másképp közelíti meg. A tranzakciós vagy üzletkötő vezetés-felfogás alapján a vezető a beosztottjait azok belátható érdekei mentén szólítja meg, motiválja az eredményesebb munkavégzésre (Szabolcsi 2016). Az alapfeltevés az, hogy a jutalmazás és a büntetés motiválja az embereket, ezért a tranzakciós felfogású vezetők ezeket használják arra, hogy a követőket a szervezeti célok elérésére ösztönözzék (Bass et al. 2003). Az elmélet inkább célorientált, és nem helyezi előtérbe a munkavállalók személyes fejlődését (Chow et al. 2017), éppen ez jelenti legnagyobb korlátját.

Ezzel szemben a transzformációs vagy átalakító vezetés esetén a vezető arra törekszik, hogy a szervezet és a dolgozók céljai összeolvadjanak. Az együttműködés során a vezető és a vezetett is átalakul. Burns a transzformációs vezetést úgy határozza meg, hogy „a vezetők és a követők egymást az erkölcs és a motiváció magasabb szintjére emelik” (Burns 1978:20). Egyszerre éri el a célt és változtatja meg az embereket a jobb irányba (Covey 2007). A transzformációs vezetés fokozza a követők törekvéseit és aktiválja magasabb rendű értékeiket (pl. altruizmus), így a követők azonosulnak a vezetővel és annak küldetésével/víziójával, jobban érzik magukat a munkájukban, az egyszerű tranzakciókon és az alapelvárásokon túlmutató teljesítményre törekcsenek (Avolio et al. 2009). A transzformációs vezető együttműködése a vezetettekkel a közös értékeken, meggyőződéseken és célokon alapul. (Khan et al. 2016)

A transzformációs vezetést karizmatikus vezetésnek is nevezik, mert a fentiekre a vezető karizmatikus személyisége révén veszi rá a követőit. Az ilyen vezetőnek erős az erkölcsi tartása és a normái, ihletett motivációt, intellektuális ösztönzést és egyénre szabott figyelmet nyújt követőinek, az eredmény pedig az elvárásokat meghaladó teljesítmény (Mango 2018).

6. A vezetés mint szolgálat

A vezetés szolgálatnak tekintő megközelítés szerint a vezetőknek először szolgálniuk kell, nem pedig vezetniük, ahogyan azt az elmélet megalkotója, Robert Greenleaf megfogalmazta. A vezető feladata a vezetettek boldogulásának, fejlődésének biztosítása, annak elérése, hogy a vezetettek a legjobbat hozzák ki magukból. Ez megkülönbözteti azoktól a vezetés-felfogásoktól, melyek szerint az elsődleges cél a szervezet boldogulása. Az elmélet olyan erényekre helyezi a hangsúlyt, mint a türelem, kedvesség, alázat, tisztelet, becsületesség és elkötelezettség (Chow et al. 2017).

A „szolgáló” vezetéshez szükséges tulajdonságokkal számos szerző foglalkozik. Spears (2004) tíz jellemzőt sorolt fel, amelyek a szolgáló vezetőt jellemzik: a) meghallgatás, b) empátia, c) gyógyítás, d) tudatosság, e) meggyőzés, f) koncepcióalkotás, g) előrelátás, h) gondoskodás, i) elkötelezettség és j) közösségépítés. Russell és Stone (2002 idézi Avolio et al. 2009) az ilyen felfogású vezetésen belül két nagy kategóriát különböztetett meg: a funkcionális és a kísérő tulajdonságokat. A funkcionális attribútumok közé tartozik a jövőkép, az őszinteség, a megbízhatóság, a szolgáltatásorientáltság, a példaképi szerepvállalás, a mások megbecsülésének kimutatása és a felhatalmazás. A kísérő tulajdonságok tekintetében a szolgáló vezetőket jó kommunikátoroknak és hallgatóknak, hitelesnek, kompetensnek, mások bátorítójának, tanítónak és delegálóknak írják le (Avolio et al. 2009).

7. Kompetenciaelmélet és kríziskompetenciák

A 21. század tudásalapú társadalmában a kompetenciák előtérbe kerülése nem hagyta érintetlenül a vezetésről való gondolkodást sem. A kompetenciaelmélet azt az elképzelést tükrözi, hogy a vezetői képességek a tapasztalat mellett tanulhatók, taníthatók, fejleszthetők (Dinh et al. 2014). Mumford és munkatársai (2007) a fókuszot nem a vezetőre, mint egyénre helyezik, hanem a vezető feladataira, az ahhoz szükséges képességekre koncentrálnak. Négy általános kategóriába sorolja a vezetői feladatok ellátásához szükséges képességeket: kognitív, interperszonális, üzleti és stratégiai képességek (Chow et al. 2017).

Az üzleti szervezetek is megfogalmazták a maguk kompetencia-elvárásait a vezetők felé. Az IBM például ezeket a kompetenciákat tartja szükségesnek: ügyfélközpontúság, formabontó

gondolkodás, eredményorientáltság, csapatvezetés, egyenes beszéd, csapatmunka, döntésképesség, kapacitásépítés, coaching, személyes elkötelezettség, szenvedély az üzlet iránt (Conger, Ready 2004). Az aktuálisan szükséges vezetői képességek definiálásával szakmai szervezetek is foglalkoznak. Az International Institute for Management Development 2023-ra ezeket a vezetői képességeket tartja a legfontosabbnak: kapcsolatépítés, agilitás és alkalmazkodás, innováció és kreativitás, a dolgozók motiválása, döntéshozatal, konfliktuskezelés, tárgyalási képesség és kritikus gondolkodás¹.

Ezeket a kompetencialistákat azonban számos kritika is éri. Ezek egyrészt azt hangsúlyozzák, hogy a vezetői feladatokat többféleképpen is meg lehet közelíteni, ezek az eltérő megoldások pedig eltérő képességekkel valósíthatók meg, másrészt azzal érvelnek, hogy a vezetői kihívások rendkívüli mértékben eltérnek az egyes szervezetekben, szituációkban stb., ezért nem lehet egy általános kompetencialistát összeállítani.

Annak azonban, hogy az általános vezetői kompetenciakészletek helyett vagy azokon túl olyan vezetői képességeket is meghatározzunk, amelyeknek válsághelyzetben van jelentőségük, az olyan krízisek adnak létjogosultságot, mint a pandémia, a háború vagy az energia-vészhelyzet. McGuinness (2020) tanulmányában négy vezetői kompetenciát emelt ki, melyek a pandémia ideje alatt vitálisak. Ezek a pozitív elszámoltatás (a vezető tudomásul veszi, hogy az emberek számtalan módon közelítik meg a munkát), a prognosztizálás képessége, az a szemlélet, hogy az első az ember, valamint a döntéshozatal képessége. Koehn (2020) tanulmányában négy további vezetői kompetenciát határozott meg, melyek krízishelyzetben fontosnak bizonyulnak: a vezetőnek fel kell ismernie a beosztottak félelmeit, kételyeit, majd bátorítania kell őket a problémák megoldására. A vezető határozza meg feladatokat, célokat az alkalmazottak számára, figyelmét a folyamatos tanulásra helyezze, biztosítson teret a hibákból eredő tanulási folyamatnak és a folyamatok során vegye számításba az érintettek jóllétét, érzelmeit (részletesen lásd Keczer, Tóth 2023).

8. Interkulturális vezetés

Napjainkban nem csak a gazdasági szervezetekre jellemző a globalizálódás; az oktatási és kulturális szervezetekben is azzal a kihívással szembesülnek a vezetők, hogy eltérő nemzetiségű, kultúrájú emberek között kell biztosítani a hatékony, konfliktusmentes együttműködést. A kultúrák közötti (interkulturális) vezetés az irányítás kulturális kontextusokon átívelő szerepére összpontosít. Ez a megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a vezetőknek olyan széles körű tapasztalatokkal és kompetenciákkal kell rendelkezniük, amelyek lehetővé teszik a kultúrák közötti vezetést, ahelyett, hogy egy vagy két kultúra mély ismeretére összpontosítanak (Avolio et al. 2009).

A különböző kultúrákban szocializálódott munkatársaknak és ügyfeleknek saját kulturális értékeik, normáik, szokásaik és nyelvük van, ezek pedig alapvetően különbözhetnek az anyaszervezetre és annak vezetőire jellemző nemzeti és szervezeti kultúrától. Ilyen kritikus, az interkulturális vezetés számára kihívást jelentő, az egyes kultúrákban jelentős eltérést mutató tényező például az időhöz, a felelősséghez, a versengéshez, a kockázatvállaláshoz való viszony, a hatalmi távolság, az idősek és fiatalok, illetve a férfiak és a nők viszonya.

Ezek kezeléséhez a vezetőknek a vezetői képességek mellett úgynevezett interkulturális kompetenciákkal is rendelkezniük kell. Az interkulturális kompetenciáknak számos megközelítését kínálja a szakirodalom. Hiller és Wozniak szerint az interkulturálisan kompetens személy „érzékenységet mutat más kultúrák iránt, és képes a kulturális 'mássághoz' bizonytalanság-érzet és félelem nélkül közelíteni” (Hiller, Wozniak 2009 idézi Gopal 2011: 374). Deardorff (2009 idézi Gopal 2011) a kultúrák közti szituációkban való hatékony és megfelelő kommunikáció képességével azonosítja az interkulturális kompetenciát, és az ehhez szükséges attitűdöt, tudást és készségeket veszi számba. Az interkulturális kompetenciákkal rendelkező személy attitűdjére jellemző, hogy nagyra értékeli más kultúrákat, nyitott és befogadó (Paige, Goode 2009), törekszik más kultúrák megismerésére (Deardorff 2009), nem ítélező (Dunn, Wallace 2006), elutasítja az etnocentrikus szemléletet és viselkedést (Teekens 2003). Az etnocentrizmus Adler

¹ <https://www.imd.org/reflections/leadership-skills/>

(1991) szerint az a meggyőződés, hogy az adott kultúra magasabb rendű a többinél. Ez a más kulturális háttérű emberekkel való kommunikációtól való idegenkedéshez vezet (Ellis 2006), olyan bináris „mi” és „ők” gondolkodáshoz, melyben az „ők” kevésbé értékesek, ebből adódóan rájuk kell kényszeríteni a „mi” nézeteinket (Kim, Hubbard 2007). Az interkulturális kompetenciákkal rendelkező személy tudásának fontos eleme a kulturális tudatosság (Paige, Goode 2009). Ez egyrészt a saját kulturális normáink és elvárásaink ismeretét, másrészt a kulturális különbségek felismerését jelenti. Csak úgy érthetjük meg a más kultúrából érkezőket, ha van bizonyos tudásunk arról a rendszerről, amely formálta őket (Teekens 2003) (részletesen lásd Keczer 2021).

9. Virtuális vezetés

Az online térben történő vezetést (e-leadership, virtuális vezetés) a globalizáció, az eltérő földrajzi területen lévő emberek együttműködése hívta életre elsősorban a multinacionális vállalatoknál, de más szektorokban, például a nemzetközi kutatói hálózatokban is, a koronavírus járvány azonban általánossá tette. Farkas és Nagy (2020) a virtuális vezetést így határozzák meg: „az e-leadership azt jelenti, hogy a vezető a feladatainak jelentős részét mediált keretek között végzi, a folyamatok és a munkavégzés elektronikus csatornák igénybevételével történnek” (Liao 2017, Snellman 2014, idézi Farkas, Nagy 2020: 31).

Az e-leadership sajátos kihívásokat jelent a vezetők számára. Avolio és Kahai (2001) szerint az e-leadership nemcsak a hagyományos vezetés kiterjesztése, hanem alapvető változást jelent abban, ahogyan a vezetők és a beosztottak viszonyulnak egymáshoz. Pulley és Sessa (2001) a virtuális vezetésben öt paradoxont azonosított: egyszerre kell gyorsnak és megfontoltnak, egyéninek és közösséginek, fentről és alulról jövőnek, a részletekre és az összképre figyelőnek, rugalmasnak és állandónak lennie. Gurr (2004) arra hívta fel a figyelmet, hogy a virtuális vezetőnek megfelelő közösségi klímát kell kialakítania a folyamatos kommunikáció révén. Kerfoot (2010) újabb fontos jelenségekre mutatott rá: a virtuális vezetés esetében nem lehetséges a közvetlen felügyelet, a vezetőnek ezért inkább a támogatásra (coaching) kell helyeznie a hangsúlyt. Shriberg (2009) a virtuális vezetés kettős természetére hívja fel a figyelmet: a vezetőnek egyszerre kell technikai és emberi támogatást nyújtania (részletesen lásd Keczer, Tóth 2023).

Összegzés

Mint láthattuk, a vezetésről, a jó vezetőről való gondolkodás folyamatosan változott az idők folyamán, és napjainkban is formálódik annak megfelelően, hogy a gazdasági-társadalmi környezet, amelyben a szervezetek – akár gazdasági, akár kulturális vagy oktatási – tevékenykednek, milyen elvárásokat támaszt és kihívásokat hordoz, de a vezetői ideálképet az is befolyásolja, hogy hogyan viszonyulunk a vezetettekhez, az emberi erőforráshoz. A vezetésről és a vezetésről egyre holisztikusabban gondolkodunk: míg az első elméletek kizárólag a vezetőkre koncentráltak, később már a vezetettek, a vezető és a beosztottak közötti viszonyra is kiterjedt a figyelem, napjainkban pedig már – komplex, dinamikus, változó, globális, multikulturális, virtuális – rendszerekre irányulnak a különböző modellek. Ennek megfelelően a vezetőkkel kapcsolatos elvárások, az irányításhoz szükséges kompetenciák köre folyamatosan bővül, és olybá tűnhet, hogy jó vezetőnek lenni egyre nehezebb feladat. Van azonban, ami – meggyőződésem szerint – nem változik, ez pedig az, hogy az eredményes, a vezető, a vezetettek és a szervezet jóllétét, boldogulását szolgáló irányításhoz tudatosságra, szilárd morális alapokra és bátorságra, van szükség. A vezetőnek ebben az értelemben valóban „nagy embernek” kell lennie.

Irodalom

- Adler, N. J. (1991). *International Dimensions of Organizational Behaviour*. Boston, PWS-Kent Publishing Co.
- Avolio B. J, Kahai S. S, Dodge G. E. (2001). *E-leadership: implications for theory, research, and practice*. *Leadership Quarterly* 11, 615–68.

- Avolio, B., Walumbwa, F., Weber, T. J. (2009). *Leadership: Current Theories, Research, and Future Directions*. Management Department Faculty Publications. 37.
<https://digitalcommons.unl.edu/managementfacpub/37> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York. Harper and Row Publishers.
- Chow, T. W., Salleh, L.M., Ismail, I.A. (2017). Lessons from Major Leadership Theories in comparison to the Competency Theory for Leadership Practice. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*. 3(2) 147–156.
- Conger, J. A., Ready, D. A. (2004). Rethinking leadership competencies. *Leader to Leader*, 2004 (32), 41–47.
- Covey, S. (2007). *The transformational leadership report*.
www.transformationalleadership.net/products/TransformationalLeadershipReport.pdf
 Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Deardorff, D. K. (2009). *The Sage handbook of intercultural competence*. London, Sage Publication Inc.
- Dinh, J. E., Lord, R. G., Gardner, W. L., Meuser, J. D., Liden, R. C., Hu, J. (2014). Leadership theory and research in the new millennium: Current theoretical trends and changing perspectives. *Leadership Quarterly*, 25 (1), 36–62.
- Dobák M., Antal Zs. (2009). *Vezetés és szervezés*. Budapest, Aula.
- Dunn, L., Wallace, M. (2006). Australian academics and transnational teaching: An exploratory study of their preparedness and experiences. *Higher Education Research & Development*, 25(4), 57–369.
- Ellis, D. G. (2006). *Transforming conflict: Communication and ethnopolitical conflict*. Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Farkas É., Nagy L. (2020). Vezetői kihívások a virtuális környezetben. A technológiai lehetőségek és a vezetési gyakorlatok együttes fejlesztésének szükségessége. *Metszetek* Vol. 9. No. 1. 27–48.
- Gopal, A. (2011). Internationalization of Higher Education: Preparing Faculty to Teach Cross-culturally. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*. Vol. 23, No 3, 373–381.
- Greenleaf, R. (1970). *The Servant as Leaders*. Westfield, Greenleaf Centre for Servant Leadership.
<http://www.greenleaf.org> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Gurr, D. (2004). ICT, leadership in education and e-leadership. *Discourse*, 25(1), 113–124.
- Hiller, G. G., Wozniak, M. (2009). Developing an intercultural competence programme at an international cross-border university. *Intercultural Education*, 20(4), 113–124.
- Keczer G. (2021). A felsőoktatás nemzetköziesítésének kulturális dimenziói. *Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 1:1-2. 5–14. <https://doi.org/10.14232/kapocs.2021.1-2.5-14>
- Keczer G., Szente B. (2018). *Szervezési-vezetési ismeretek, vezetői feladatok a közösségi művelődésben*. Budapest, NMI
- Keczer G., Tóth N. (2023). Vezetői kihívások és válaszok a „képernyőkorszakban”: a pandémia tanulságai. *Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 2:2. 73–84.
<https://doi.org/10.14232/kapocs.2022.2.73-84>
- Kerfoot, K. M. (2010). Listening to see: The key to virtual leadership. *Nursing Economics*, 28(2), 114–115.
- Khan, Z. A., Khan, A. N. I., Khan, D. I. (2016). Leadership Theories and Styles: A Literature Review. *Journal of Resources Development and Management*, Vol.16. 1–7.
- Kim, M. S., Hubbard, A. S. E. (2007). Intercultural communication in a global village: How to understand “the other”. *Journal of Intercultural Communication Research*, 36(3), 223–235.
- Kirkpatrick, S., Locke, E. (1991). Leadership: Do Traits Matter? *The Executive*, 5, 48–60.
- Koehn, N. (2020). Real Leaders are Forged in Crisis. *Harvard Business Review*.
<https://hbr.org/2020/04/real-leaders-are-forged-in-crisis> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Liao, Ch. (2017). Leadership in virtual teams: A multilevel perspective. *Human Resource Management Review*, 27: 648–659.
- Mango, E. (2018). Rethinking Leadership Theories. *Open Journal of Leadership*, 7, 57–88.
- McGuinness, J. (2020). 4 COVID-19 Leadership Lessons. *Chief Executive*,
<https://chiefexecutive.net/4-covid-19-leadership-lessons/> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- McGregor, D. M. (1960). *The human side of enterprise*. New York, NY, McGraw-Hill.
- McGregor, D. M. (1966). *Leadership and motivation*. Cambridge, MIT Press.
- McGregor, D. M. (1967). *The professional manager*. New York, McGraw-Hill.
- Mumford, M. D., Zaccaro, S. J., Connelly, M., Marks, M. A. (2000). Leadership skills, conclusions, and future directions. *Leadership Quarterly*, 11 (1), 155–170
- Paige, R. M., Goode, M. L. (2009). Cultural mentoring: International education professionals and the development of intercultural competence. In D. K. Deardorff (szerk.). *The Sage handbook of intercultural competence*. Sage Publications Inc. 3335–349.

- Pulley, M. L., Sessa, V. I. (2001). E-leadership: Tackling complex challenges. *Industrial and Commercial Training*, 33(6/7). 225–229.
- Shriberg, A. (2009). Effectively leading and managing a virtual team. *The Business Review*, 12(2). 1–2
- Snellman, C. L. (2014). Virtual teams: opportunities and challenges for e-leaders. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 110. 1251–1261.
- Stogdill, R. (1948). Personal Factors Associated with Leadership: A Survey of the Literature. *Journal of Psychology*, 25, 35–71.
- Stogdill, R. (1974). *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. New York, Free Press.
- Szabolcsi S. (2016). Vezetési stílusok egykor és most. *International Journal of Engineering and Management Sciences* Vol. 1. No. 1. 1–16.
- Teekens, H. (2003). The requirement to develop specific skills for teaching in an intercultural setting. *Journal of Studies in International Education*, 7(1), 108–119.
- Wynn, S. R. (2006). Trait Theory. In: *Encyclopedia of Educational Leadership and Administration*. Thousand Oaks, Sage Publications.

Buda Attila

ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtár

ORCID:0000-0002-4183-500X

Madár – szavakból

Poe A holló című verse Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád szerint

Az alcímben említett költemény 1845. január 25-én jelent meg először egy New York-i napilapban (*The Evening Mirror*), amelynek a szerző 1844 októbere és 1845 februárja között munkatársa volt. A 18 strófás vers egyfelől jelentős állomás lett Poe pályáján, másfelől a napilap nevét ez a közlemény örökítette meg az Államok sajtótörténetében. A szerző 36 éves volt ekkor, pályája még öt évig tartott. A keletkezés körülményeiről egy évvel később esszét közölt (*The Philosophy of Composition*), amelyből kiderül, hogy *A holló* tartalmi–nyelvi vonatkozásokban nagyfokú tudatossággal készült. Például Poe, mivel verse központi szereplőjének olyan madarat szeretett volna, amely képes utánozni az emberi beszédet, először egy papagájra gondolt. Írás közben azonban rájött, hogy a színes, inkább vidám, mint komor madár nem felel meg tervezett céljának. Ekkor fordult figyelme a hollóra, amely gyászos látványával, szimbolikus jelentésével, avval, hogy a közhiedelem szereti az akasztófák környékén látni, amint éppen kivájjja a kivégzettek szemét, sokkal jobban megfelelt elképzelésének. Más kérdés, hogy ez a hiedelem hasonló azokhoz, amelyek az álnok kígyóról, a ravasz rókáról, a szemtelen légyről, az álnok macskáról vagy a vérszomjas farkasról szólnak. Ezek oka, hogy az ember hajlamos a másban – magában persze nem – látott, negatív tulajdonsággal felruházni az állatokat, s egyfelől evvel a kivetítéssel megkerülheti a saját magával való szembenézést, másfelől, megfelelő bűnbakra találva, a tulajdonságátruházás megokolhatja és fel is menti az állatokkal szemben gyakorolt erőszakot. Miután Poe megtalálta verse igazi főszereplőjét, előtérbe kerültek a poétikai körülmények, például a madár fekete tollát kontrasztba állította a Pallasz Athéné mellszobor fehér márványával, a refrént – Nevermore – rímeltette a női névvel – Lenore –, és a sugallni kívánt, általános, mélabús atmoszférát mély hangrendű szavakkal igyekezett elérni. Legalábbis ezt írta esszéjében.

A vers kísérteties hangulatú, *A Morgue utcai kettős gyilkosság*, *A fekete macska*, *Az aranybogar* és egyéb Poe-novellák világát idézi. Kimond, de inkább érzékeltet és sejtet. Rokon *Lee Annácska* (*Annabel Lee*) című versével, alapgondolatuk is hasonlít: „sem az angyalok a felhők felett, / sem az ördögök tenger fenekén / nem tehetik, hogy szívtől a szív, / elváljunk, ő meg én” (Babits Mihály fordítása). Azonban míg e versben csupán a veszteség, a hiány és a múlhatatlan érzés él, *A holló* magába foglalja a vers beszélőjének érzelmi zaklatottságát is, amelynek stimulálója és egyben megszemélyesítője a fekete madár.

*A holló*nak több magyar fordítása van, közülük Babitsé, Kosztolányié és Tóth Árpádé a legismertebb. Mindegyikük természetesen a maga olvasatát, a saját nyelvét működteti, s a három átültetés legkézenfekvőbb vizsgálatát a forrásnyelv–célnyelv megfelelés felderítése adhatja. Ezt azonban ki lehet egészíteni a három változatban megmutakozó állatkép vizsgálatával.

A szerkezet egyik érdekessége, hogy a címszereplő csak a hetedik versszakban jelenik meg, az előtte olvasható strófák a vers beszélőjének egyre feszültebb lelkiállapotát adják vissza. Ennek következménye – bár egy szépirodalmi alkotás nem biológiai szakmunka –, hogy a központi szerepet betöltő állat testi jegyei milyen kevés említést kapnak. Pontosabban nem az alaktani (csőr, láb, méret stb.), hanem a kapcsolati–ideológiai jegyek (szem, toll, viselkedés) a kiemeltek. A legszembetűnőbb látványt, a fekete színű tollakat (*ebony bird*) persze mindhárom fordító visszaadta, tartalmilag helyesen, de a két nyelv szerkezetének különbsége s a formai követelmények miatt kicsit bővebben. Babits: „fursca ében tolla”, Kosztolányi: „ében-tollal talpig feketében”, illetve később némileg tautologikusan: „az ében Holló ott ül feketében”, Tóth Árpád pedig: „ében méltóságu tollmezében”. A toll hiányosságát (*though the crest be shorn and*

shaven) azonban Babits nem említette, Kosztolányinál: „alig van rajtad toll”, Tóth Árpád szavaival: „meg vagy te nyesve”. De a legérdekesebb, hogy a holló jellemzésére használható központi tulajdonságjegyet, a hangját (*meant in croaking*) csak Tóth Árpád említi: „Mért károgja”. Nem így a szemét (*fiery eyes*), ami mindhármuk számára fontos. Babits a kifejezést ezekkel a szavakkal adta vissza: „a két fém-élü szem”, Kosztolányi szerint: „mért néz e két csodaszem, / Mért mered rám e két sanda, kúsza, kósza csodaszem,” Tóth Árpád pedig így közvetítette: „a madár szeme izzott”. A vers befejezésében a kísértetiesség a testi jegyekben is megjelenik. Az eredeti sor (*And his eyes have all the seeming of a demon's that is dreaming*) Babits tolmácsolásában: „Álmodó rémhez hasonló szemmel ül a szörnyü Holló”, Kosztolányi előbb a szobron ülő „két tompa szem”-et látta meg, majd így folytatja: „Úgy ül mint egy omladék, mélyen alvó éji démon,” s a sort Tóth Árpád ezekkel a szavakkal adta vissza: „Szörnyü szemmel ül a Holló, alvó démonhoz hasonló”.

A párhuzamos olvasás a holló személyiségjegyeire figyelve haladhat tovább. A madár belépője igazán hatásos (*In there stepped a stately Raven of the saintly days of yore; / Not the least obeisance made he; not a minute stopped or stayed he; / But, with mien of lord or lady*). Babits változata: „Egy nagy őskort-látott Holló szállt be rajta peckesen”, Kosztolányié: „árnnal méltóságosan beszárnyal / [...] egy vén holló peckesen”, míg Tóth Árpádé: „garral, hetyke-bátarán / Roppant Holló léptetett be,” Itt a „roppant” [nagy] lehet a méret jelzője, de inkább a rejtelmes hangulat, helyzet következménye. A holló viselkedése hallatlanul öntudatos. Babits átültetésében: „Rám se biccent, meg se hökkent, csak jött, mint egy idecsöppent / Úr vagy hölgy”, Tóth Árpád szerint: „rám nem is biccentve orrot, meg sem állt és fennen hordott / Csórral ladyt s büszke lordot mímelt s mint kit helye vár”. Kosztolányi sokkal szabadabban bánt az eredetivel, a harmadik és negyedik sort nem fordítja, pontosabban csak értelmi átalakítással és áthelyezéssel. Amíg tehát a testi jegyek meglehetősen hiányosak, a viselkedés kellő differenciáltsággal mutatja a holló jellemét. Igaz, hogy az egyik magyar szövegben kis eltérés látható, mivel Tóth Árpád szerint ez a biztonság csak „mímelt”, azaz együtt van jelen önmaga túlértékelésével. Mindenesetre ennek a magabiztosságnak a következménye, hogy a narrátor szobájában a holló azonnal megtalálja a helyét (*Perched upon a bust of Pallas just above my chamber door* –). Babits és Tóth Árpád ezt a helyet meg is nevezi, bár Babits kis kétértelműséggel: „ajtómra röppent s megtelepült odafenn”, Tóth Árpád pontosabban: „Ajtóm felett”. A babitsi változat esetében az nem egyértelmű, hogy vajon az ajtón, vagy a fölötte lévő szobron telepedett-e le. De a helytalálás utáni mozzanat már mindhármuk változatában szerepel. Babits egyértelműsít: „Ott egy vén Pallas-szobor volt, a madár megült ezen, / Ült, csak ült”, Kosztolányi: „S mintha mi se volna ebben, a vihar nál sebesebben / A szobám szobrára lebben s úgy ül ott, mint a lesen, / Pallas szobrán mozdulatlan ül, csak ül, mint a lesen:”, Tóth Árpád: „Pallasz szobrán megült, mint kit helye vár – / Ült, nem is moccanva már”. A holló eltökéltsége fenyegető komolyságban (*By the grave and stern decorum of the countenance it wore*) ölt testet, ennek erejét azonban mindhárman tompítják. Babits szavai szerint a madár „morc méltósággal ült nagy ünnepélyesen”, Kosztolányi így látta: „Gögösen guggolt a szobron”, Tóth Árpád pedig még szűkszavúbban: „guggolt zordon”. De amíg a Kosztolányi és Tóth Árpád által használt szavak, a „gögösen”, „zordon” konnotációja egyértelműen negatív, addig a babitsi „morc(os)”, és különösen a „méltósággal”, valamint az „ünnepélyesen” pozitív hangulatot hordoznak: kedveskedést, méltóságot. A Kosztolányi és Tóth Árpád által megszólaltatott hangulatban folytatódnak az eredeti (*Ghastly grim and ancient Raven*) magyar változatai, immár Babits által is megerősítve: „zord kóborló”, s Kosztolányi által fokozva: „fergeteg-vert csúnya Holló”. Tóth Árpád elválasztotta a szavak által sugallt ártó szándékot a magányos jellemtől: „nem vagy te beste, / Zord holló vagy,” Vagyis nem bitang, nem gyalázatos, csupán barátságtalan. És mindhárom fordítás a tapasztalt érzéketlenségben a holló egzisztenciális körülményeit sejteti, így fejezve be ezt a gondolatot (*wandering from the Nightly shore* –). Babits: „Éji partok küldte Holló”, Kosztolányi: „Bús heroldhoz vagy hasonló”, Tóth Árpád: „ős nemes te, éji part küld, vad határ”.

Az alak, majd a személyiségjegyek után a viselkedés, elsősorban a holló beszéde kerül előtérbe (*Though its answer little meaning – little relevancy bore*), mintha ember volna. Babits jobban ragaszkodva az eredeti szavaihoz: „válaszolt szavamra – bárha nem is túl értelmesen”, Kosztolányi a rá jellemző újrairással: „hogyan jár a nyelve és folyékonyan, perelve, / Annyi szent, hogy locskaszájú – nem beszél értelmesen”, Tóth Árpád ugyancsak a magyar nyelvnek az angolhoz képest más lehetőségeivel: „Ámultam, hogy ferde csőrén ilyen tártan, ilyen pőrén / Kél a hang,

okos, komoly szó alig volt a szava bár,” Mindhárman érzékeltetik a forrásszöveg alapállását, azaz a holló egyetlen szavának (*nevermore*) lefokozását, bár az éppen a narrátor gondolatait, kételyeit adja vissza, amit a strófák végén az ismétlés egyre jobban erősít. De a versnek ezen a pontján a kevés értelem, a kis jelentőség a vers beszélőjének önszuggeszciója, elterelés, hogy ne kelljen szembenéznie ezzel a szóval és főleg avval, ami mögötte van. Ezt a háritást szolgálja a (nőiesen) gyors beszéd említése, a locskaszájúság, az okos, komoly szó hiánya. Persze a jelzőt Kosztolányi mondja, nem Poe. Emiatt olvasható a két, ellentétes stílusértékű szó is ebben a kifejezésben: „e bátor csúnyatorku prédikátor”. A főnév feltehetően a belső rímkényszer – „bátor”, „prédikátor” – következménye, ugyanis a vers egyetlen részlete sem hozható kapcsolatba semmiféle egyházi vonatkozással. És hogy a holló megérdemli-e a prédikátor jelzőjét, még csak nem is ízlés, hanem előzetes ítélet kérdése. Az eltérítés azonban nem ér célt, a madár monoton, de nem értelem nélkül ismételt szava – és Lenora hiánya – a narrátor kísérője, örök valósága marad (*But the Raven, sitting lonely on the placid bust, spoke only / That one word,*). Mindhárom fordító átalakítja kicsit a gondolatot, Babits: „Másképp csőrét nem nyitotta s szárnyait sem mozdította”, Kosztolányi: „Mást se mond, csak ül meredten, meg se rezzen, meg se retten,” Tóth Árpád: „Nem nyílt más ígére ajka, nem rebbent a toll se rajta”. Változatos e gondolatkör három különböző zárása, amelyben a fordítók az eddig tapasztaltak alapján a Poe-sor elején álló „the Raven” főnévre egzakt magyar megnevezést keresnek – mást, mint a már előfordultakat. Babits megoldása: „bölc madár”, Kosztolányi: „Bamba szajkó”, Tóth Árpád: „Átkos, ős, vad, furcsa Hollóm”. Mindhárman belevetítik a maguk látomását és értelmezését a versről, sőt, Kosztolányi még a rendszertani kategórián is túllép, mivel a szajkó vagy más néven mátyásmadár bár a varjúfélék családjába tartozik, mint a holló is, de egészen másféle fazon, felépítését, életmódját, előfordulását illetően egyaránt.

A narrátor azonban nem csak kérdezi a madár nevét (*Tell me what thy lordly name*), nem csak leírja a külsejét, a fellépését, de meg is szólítja (*thing of evil! – prophet still, if bird or devil! –*). S ahogy, azzal, bár nem mondja ki, érzékelteti, hogy egyre inkább elfogadja a holló mondanivalójának ismétlődő egyhangúságát, világosodni kezd előtte a túlvilági üzenetet. Babits a „jós, madár vagy gonosz lélek!”, Kosztolányi az „angyal, vagy ördög”, Tóth Árpád pedig a „szörnyű látnok! ördög légy, madár vagy átok” szavak változatosságával továbbítja a lassú megértés, a vonakodó elfogadás feszültségét. A befejező versszak előtti három strófa a lélektanilag feszített vers egészen belül is exponált helyen áll. Közülük az első a földi enyhülés lehetőségét kérdezi (*Is there—is there balm in Gilead?*), a második az égi egyesülését (*It shall clasp a sainted maiden*), de a változatlan, s egyre komorabb refrénekre az utolsó előtti versszakban a narrátor indulatos elutasítása válaszol (*Take thy beak from out my heart,*). Mintegy utolsó próbálkozásként. Míg az egyre halkuló remény kérdéseit különbözőképpen olvashatjuk, Babits: „Van-e balzsam Gileádban?” / „Vár-e majd a szent Lenóra ölelése odafenn?”, Kosztolányi: „Nincs-e, nincs-e ír szivemre? nincs gyógyító moha sem?” / „Lát-e engem még a Kedves, aki most a mennybe repdes, // Hajlik-e még e szerelmes szívre régi kedvesem, // Hajlik-e még e szerelmes szívre égi kedvesem?” és Tóth Árpád megközelítésében: „Van... van balzsam Gileádban?” / „Mondd meg e gyászterhes órán: messze mennyben vár-e jó rám, / Angyal-néven szép Lenóráram, kit nem szennyez földi sár, // Átölel még szép Lenóráram, aki csupa fénysugár?”, addig a felindultság szavai szinte egyformák. Babits: „Tépd ki csőröd a szivemből”, Kosztolányi: „Tépd ki csőröd a szivemből”, Tóth Árpád: „Tépd ki csőröd a szivemből!”.

De ahogy Annabel Lee sem támad már fel sohasem, a holló sem tűnik el többé az életből (*And the Raven, never flitting, still is sitting, still is sitting / On the pallid bust of Pallas just above my chamber door;*). Babits: „a szárnya meg se lendül, és csak fent ül, és csak fent ül, / Fent ajtóm fölött a Pallas sápadt szobrán, csöndesen.”, Kosztolányi: „a Holló meg se moccan, néz reám meredve hosszan, / A szoborról, a komorról tűz reám két tompa szem. / Úgy ül mint egy omladék, mélyen alvó éji démon,” Tóth Árpád: „szárnyán többé toll se lendül, és csak fent ül, egyre fent ül”. Az élő magányos életét már csak a halottban látja viszont, már csak a halott halálát éli, nem kíséri eztán más csak a személyes veszteség, a megoszthatatlan látomás és a közvetítő madár.

Poe versének szinte áttekinthetetlen recepciója és igen gazdag képi újrafogalmazása van, utóbbiak követik is a szöveget, de ki is bővítik az értelmezést: Gustave Doré, Édouard Manet és mások, hosszú az illusztrátorok sora. De vannak kerülőutak is. 1930-ban állították ki

Chicagóban Grant Wood *American Gothic* című festményét, amely az USA festészetének Európába is eljutó, ikonikus darabjává vált. A képen egy közép totálban ábrázolt nő és férfi látható, háttérükben kétszintes, gótikus stílusú házikóval. A farmer kezében a mezőgazdasági munkára utaló vasvilla van, s mindkét alak arckifejezése erős érzelmi hatást mutat. A kérdés csak az, hogy milyent, mire vonatkozót, ez lett a későbbi, változó értelmezések egyik központi kérdése. A tárgyalt vers szempontjából inkább az érdekesebb, hogy a festmény napjainkban az online térből ismerős mém-fogalom igen hatásos közösségi példatárát hozta létre, imitált és átalakított képeket, a két alak helyébe politikusokat (!), televíziós sorozatok hőseit, állatokat és más figurákat helyettesítve, igen kreatív, sokszor ötletes módon, ironikus vagy átíró, tartalom-bővítő hangnemben. Ezekből hárommal érdemes szembesülni. Az első az eredeti, 1930-as festmény. A második ennek módosított, egy dolmányos varjút és egy hollót ábrázoló továbbgondolása, amely így finoman megerősíti a nemi hierarchiát is. Végül a harmadik a két, egymással kibékíthetetlen házi kedvenc, a női–férfi dualizmus konvencionális visszaadása, amely azonban a szépséggel, a kedvességgel, az ötletességgel ad igazi vizuális élményt – meg a nemi szerepek ellentétezésével. Poe, a három fordító, Wood: ők teszik emlékezetessé a napot, amelynek megörökítésére ez a szám született.

Cserjés Katalin

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

A Felhők és a Fekete Nap találkozása egy Jóbarátot köszöntő kötetben

Újvári Edit tanárnő 60. születésnapjára

Emerson egyetért Montaigne-nyel abban, hogy csak azt kell olvasnunk, ami tetszik, hogy a könyv a boldogság egy formája. Annyit köszönhetünk a betűknek! Én igyekeztem többet újraolvasni, mint olvasni, azt hiszem az újraolvasás fontosabb mint az olvasás, csak persze, ahhoz, hogy újraolvashassunk valamit, azt már előbb el kellett olvasnunk. Ez az én könyvkultuszom. Lehet, hogy patetikus hangzik, nem akarok patetikus lenni: azt szeretném, ha úgy hangzana, mint egy vallomás, amit mindnyájuknak külön-külön teszek, mert a mindenki absztrakció, és az egyes ember valóság – idézem Borges – egyik „állócsillagom” – gondolatait. Amikor – sok évvel ezelőtt, pályám elején a Bethlen Gábor Gimnáziumban kezdtem tanítani, s 8 esztendő el is töltöttem ott, még egyetemi munkáim előtt –, ha ezt az idézetet nem ismertem is, valahogy így gondolkodhattam már az olvasás, de sőt: az újraolvasás fontosságáról.

Mert/és (folytatom egy másik, számomra fontos, igen elgondolkodtató, lényegében provokatív újszerűségű idézettel): *mi a könyv, ha nem olvassák? Olyasvalami, amit még nem írtak meg. Az olvasással eszerint tehát nem újraírjuk a könyvet, hanem elérjük, hogy a könyv megíródjék vagy meg legyen írva – ezúttal az író közvetítése nélkül, úgy, hogy nincs ott senki, aki írná. Az olvasó nem hozzáadódik a könyvhöz, hanem alapvetően arra törekszik, hogy bármiféle szerző súlyától megszabadítsa, és végtelen könnyedsége – a gyorsaság, mellyel a könyvhöz közeledik (...) – új könnyedséget kölcsönöz a könyvnek, melynek immár nincs szerzője, mely megszabadult egy egész beleöntött élet terhétől, komolyságától, munkájától és súlyos szorongásaitól, attól az olykor rettenetes és mindig félelmetes tapasztalattól, melyet az olvasó eltöröl, és gondviselésszerű könnyedségével semmisnek tekint.* (Blanchot)

E két idézeten akár fel is feszülhet egy olvasó-gondolkodó-tanító-töprengő ember pályája.

Újvári Edittel végzett sokszerű közös munkáink, kép-olvasásaink, a REÖK Palota tárlatain folytatott együtt-gondolkodásaink, képzőművészet és irodalom szálainak egymásba kötési emlékére hadd' beszéljek most valami olyanról – *sic!* –, ami tkp. sosem állt hozzám közel, amivel küzdöttem olvasóként, tanárként, szövegelemzőként egyaránt: Petőfi Sándor „nagy magyar költő” lírájáról, a Petőfi-évben.

(Engedjék meg nekem, köszöntő-kötet, ünnepi alkalom lévén, hogy kötetlenebbül szóljak, mint ahogy egy tanulmányban illik!)

Felidéződik bennem, Petőfiről szólni akarván, az a távoli időpillanat, amikor, gimnáziumi tanárként, életemben először, a Petőfi-téma küszöbére értem, s tudtam, hogy e megkerülhetetlen életművel bizony hosszú hetekig fogunk foglalkozni diákjaimmal. S én idegenkedtem attól a beszédmódtól, líra-típustól, tematikától etc., melyet számomra Petőfi képviselt. Hosszú töprengés után elhatároztam és megfogadtam, hogy mielőtt tanításához kezdenék – *végigolvassom* Petőfi líra-kötetét, s a prózákból is, amit csak bírok. (Nem ez volt első ilyen próbálkozásom és fogadalmam. Dante kapcsán Giottóval kívántam hasonlóképp megbarátkozni, a megértés küszöbére jutni. Ott, akkor: sikerült, s egy életre szólóan. Most is ebben reménykedtem.)

Keserves kezdetek után mind mélyebbé, mind megrendítőbbé vált a találkozás Petőfivel. Mind erősebben éreztem: hosszú évekig hagytam félrevezetni magam a standard verscsokor hangvételétől, témáitól, s hogy valójában létezik egy *másik* Petőfi is. Sőt: *igen sok* Petőfi létezik versben, prózában, levélben, műfordításban. Szégyelltem magam, s újra-strukturáltam tanórai választásaimat.

Mindez régen volt, de, a Borges-hangsúlyozta újraolvasás szenvedélyét követve, s nem kis baráti segítséggel, szem-felnyitással: nemrég méghozzá ráleltem a Fekete Napra is költőnk sorai közt. Ráleltem a baljós, súlyos töprengésekbe, kételyekbe merült költőre; az álmok dermesztő Petőfijére, s ekkor hirtelen kapu nyílt másik, a közelmúltban élém került izgalmas képzőművészeti témámra is.

A *Felhők*-ciklus néhány költeményét vettem elő, nem először életemben, de most másként, más kíváncsisággal, s hozzá – Hamvas Péter tudós barátom intencióit követve, azon kezdtem gondolkodni, mi történik akkor, ha a lélek sötét labirintusából nincs többé visszaút? Ha a tépelődő, az álmodó úgy érzi, hogy egy Fekete Nap alatt született, s óhatatlanul Hádész birodalmába rántódik... *A szomorúság vagy a hosszan tartó melankolikus állapot az emberi egzisztencia ciklikusan vissza- visszatérő, elkerülhetetlen fenoménje* (Horváth, Szabó 2015). Éjjeli utazás, alámerülés, labirintus, találkozás az élő-halottal... Petőfi nem csupán népies-hazafias költőnk, hanem ízig-vérig romantikus, mi több: töprengő, filozofáló, sors-vallató, a *tremendummal*, a *numennel* találkozásban lévő gondolkodó.

Ilyen típusú költeményeit kerestem és vallattam most, mindenekelőtt a fent említett 1845/46-os vers-ciklusban, miközben egy egészen más útvonal: évtizedek óta vezetett művészettörténeti önképzőköri csoportom, s annak új vállalása: alkotó tagtársaink számára kiállítások, estek, beszélgetések szervezése – a véletlen (?) folytán ugyancsak a melankólia Fekete Napjához vezetett néhány borzongatóan szép *jégfestő*-kép kapcsán.

A feltámadóban lévő gondolatmenet mostani feladatomnál messze tovább vezet, irányítóm legyen Pilinszky János **Fekete Nappala** (*Félmúlt*); s legyenek majd, a téma későbbi kibontásakor Kajári Gyula, Koszta József, Tornyai János, Kohán György s csoportbéli tagtársunk képei...

(...)
Villámlik és villámlik és
villámlik a fekete nappal.
Fehér zuhog és fekete.
(...)

A (távoli) képi- és költészeti ízelítő-párhuzamok után hamarosan belepillantunk Petőfi szalkszentmártoni *Felhők* ciklusába, a „másik Petőfit”, a **Fekete Nap** elkötelezettjét keresve...

Előbb azonban, mégis, szóljunk e vonzó, izgalmas ciklusról mint egészről, mely – sokak szerint – Petőfi legmodernebb, legkísérletezőbb, legfilozofikusabb líra-csoportja. Valójában szerencsés e kis kötetet egyben, akár egy lendülettel végigolvasni, szöveghálójába bonyolódni. (Ugyanakkor megjegyzem, hogy bár a *Felhők* külön kötetben jelent meg, megszámlálható, és meg is számlált költeményből áll, de magam nem érzek éles határt a kötetbe sorolt apró lírák és a közvetlen előtte-, ill. utána állók között, így több ilyen költemény is bekerül idézeteim közé. Miért is lenne ez másként? Egy állapot, ugyanakkor folyamat is, amellyel a *Felhők* költeményeit birtokba vevő szembenáll.

Annakidején, amikor, mint utaltam rá, kötelező penzumként és jóvátételként hajdan végigolvastam az *egész* Petőfit – határozottan emlékszem, hogy a *Sors, nyiss nekem tért...* című, gyönyörű, magával ragadó költeménynél éreztem azt, hogy Petőfi mintegy kiszárnyal fojtó, bénító gondolatai közül, magával ragadtatván a tettvágy és küldetésstudat által. E szárnyaló költemény pedig '47 áprilisában születik, immár Pesten...

A *Felhők*, Petőfi mára talán legolvasottabb, legidőszerűbb, legmaibb ciklusa 1845 ősze és 1846 márciusa közt keletkezett¹. (Ne feledjük, hogy költőnk 1845. április 1-jén, felmondva lapszerkesztői állását, de költőként továbbra is a lapnál maradva, izgalmas, csaknem háromhavi felsőmagyarországi útra indul, barátok és eszmetársak sorát látogatva meg, a gyönyörű vidékeket

¹ A ciklus rövid bemutatása során Veres András akadémikus hajdani, 10. osztályos magyar-könyvbéli gondolatmenetét, adatait követem, azokhoz kapcsolódom. A tankönyvet 1980-ban adták ki; további szerzői pl. Szegedy-Maszák Mihály, Bojtár Endre, Szörényi László, Horváth Iván. Nagyszerű, példaértékű, tudós, de érthető, ökonomikus könyv volt ez. Nem ért meg hosszú időt, ha jól emlékszem. Talán épp a Petőfi-fejezet miatt vonták be egészen hamar. Valószínűleg Petőfi forradalmiságának hangsúlyozását kevesellték...

nem is számítva! Költőnk élete felfokozott iram, száguldás és mozgás, nincs percnyi nyugalom, nincs megállás belső tűz emésztette életében. De azt se feledjük, hogy 22 esztendő ekkor!

Most haza, szüleikhez fog menni, Szalkszentmártonba, bánatával. A ciklust hatvanhat kicsiny vers, töredék, szilánk vagy hirtelen ihlet-góc alkotja, s ezek négy-nyolcsoros versekben realizálódnak. Efféle volt a szerkezete a két szerelmi versfüzérnek is, melyek a *Felhők*et előlegezték (az *Etelke* és a *Berta-szerelem* finom etűdjeire gondolok). A szakírók itt, a *Felhők*ben is gyakorta egyetlen alapvető lélekállapotot látnak megjelenítődni, akár a szerelmes versekben; én magam ezt vitatnám. A ciklus szemléletét pedig ugyanazért nem tudom egységesnek látni, amiért dolgozatom további részében befejezetlen, azaz kipótolandó kiskölteményeket javaslok majd megírásra, hogy látszódjék – milyen más-és-más a sok kicsiny *felhő*, mind kedélyét, mind tárgyát, mind filozófiáját vagy megszólalásmódját illetően is. A korábbi lírai nyelv széttöredezni látszik; közben azonban jelen vannak a szabadjára engedett gondolatok hosszúversei is (*Az örült; Az utolsó ember*).

Itt hasonlóságokat mutat Petőfi gondolatfűzése Kölcsey *Vanitatum vanitas*ával. A tehetetlenség érzése; az idő riasztó múlása, már-már világ-gyűlölet...; ugyanakkor költőnk nem adja át magát a világfájdalomnak, mint angol rokonai, s némileg/olykor/áttételesen: mintái; a spleen nem Petőfi világa:

„Viseld egyformán jó- s balsorsodat!”
Így szól, kit a bolond világ bölcsnek nevez.
Az én jelszóm nem ez;
Én örömmet és fájdalommat
Érezni akarom... kettősen érzem.”

Ugyanakkor azt se feledjük, hogy a „rettenetes”, jómagamat a mostani újraolvasás során depresszív *Hóhér kötelét* is ekkor, a *Felhők*kel egy időben írta költőnk. S a *Tigris és hiénát* sem sokkal később!

Izgatott örömmel tapasztaljuk, hogy a logikai szerkezet a *Felhők* kis műremekeiben nem egyszer metaforikus építményként jelenik meg. Megnő a képek, hasonlatok szerepe, nem ritka a meghökkenítő, szélsőséges képválasztás, és a romantikus stíuselemek is felerősödnek. A képet és a leírást nem feltétlenül kíséri fogalmi magyarázat. A képet és a gondolatot gyakorta pusztán egymás mellé helyezi a költő, anélkül, hogy bármiféle oksági kapcsolatot jelölne, s ez hirtelen olvasói zavart, meghökkenést eredményez, jóleső elbizonytalanodást, kíváncsiságot, egyfajta modernség-érzetet generál (amennyiben figyelmesen olvasunk, s észrevesszük e parányi mozdulatokat), például: „*Sétálok, sétálok, s szemlélem / A füst árnyékát a falon, / És a barátságról gondolkodom.*” (Gyertyám homályosan lobog...). A magyarázatok hiánya, a töredezettség, oda-vetetés kikényszeríti befogadói aktivitásunkat. A kötet motívumai között első helyen, úgy tűnik, az Idő áll, annak keresztje, megfejthetlensége, meghaladhatatlansága...

Mostani írásom – a köszöntésen túl – téma-felvetés csupán, egy megindult képzet-sor, mely hosszas kibontásra, értelmező megközelítésre, asszociációs láncra s annak alapos végiggondolására szorul majd.

Tallózzunk most csak, szabadon, a parányi versek között! Az olvasó egy-egy ilyen apróság-nak pillanatok alatt ér a végére, s mivel, valószínűleg, folyamatosan igyekszik a ciklust átolvasni, nem is feltétlenül figyel mindig.

1846 márciusában járunk, úgy 10-e előtt. A parányi versek címe mindvégig megegyezik az első sorral. Azaz: az első sor kétszer látszik; kétszer hangzik el. Más kiadásokban nincs címsor, csupán számozás áll az első sor felett.

*Annyit sem ér az élet,
Mint egy eltört fazék, mit a konyhából
Kidobtak, s melynek oldaláról...

*Oh lány! szemed
Milyen sötét,

S mégis ragyog;
Kivált, midőn

Reám tekintesz,
Úgy tündököl,
Mint zordon éjben
Villám tüzenél...

*Az én szivem egy földalatti lak,
Sötét, sötét!
Az öröm egy-egy fényes sugarat
Csak néha vét
Mélyébe e földalatti háznak.
Ez a fény is csak azért pillant bele,
Hogy lássa...

*Fönséges éj!
Az égen tündökölve ballag
A nagy hold s a kis esti csillag.
Fönséges éj!
A harmat csillog az gyepek bársonyán,
Bokor sátrában zeng a csalogány.
Fönséges éj!
Az ifjú most megy szeretője után...

*A férj hazajő betegen.
Hű nője orvosért
Megy hirtelen.
Miként siet, az istenért!
Az orvostól mindent remél,
Azért rohan érte, mint a szél,
Oly gyorsan azért keresi föl...

*Vajon mi ér? vajon mi történik velem?
Sejtek, s e sejtelem, ez oly rettentő!
Ugy rángatózik, úgy ugrándozik szivem...

*Fejemben éj van, éjek éjjele,
S ez éj kísértetekkel van tele;
Agyamban egymást szülik a gondolatok,
S egymást tépik szét, mint vadállatok.
Lázzal verő szivemnek vére forr,
Mint boszorkány üstjében a bűvös víz.
Gyúlt képzeletem mint meteor
Fut át a világon és magával visz...

Olvasóim előbb mint hibát érzékelik, majd világosan kezdik látni, hogy a fent felidézett cseppnyi *versezetek utolsó sora (sorai) hiányoznak*: szándékosan hagytam el őket.

Most pedig itt a válogatni való: összekeverve az elhagyott utolsó sorok – nem lesz nehéz a dolguk, de talán erősebb így a figyelmet követő meghökkenés, mintha egyben idéztem volna fel Petőfink eme néhány *felhőjét*:

Jól tudja: az orvos gyakran öl.//
S most megy gyilkolni a zsvány./Fönséges éj!//
A hóhérpallos!//
Laktársam a kétségbeesés,
Szomszédom a megőrülés.//
Vén koldús nyalja a rászáradt ételt!//

Miként a porban a levágott emberfő.//
 ... a szörnyeket, mik ott tanyáznak,/Mikkel televan, tele!

Meghökkenítő, olykor már-már brutális, groteszk, morbid fordulatra lelünk a kipótlás után, bírván most már a teljes kis versezeteket. Kegyetlen darabok, forgácsok, szilánkok, s fentieknél jóval több akad még a *Felhők* között... Minél tovább olvassuk e kicsiny líra-leveleket, annál inkább a komorságot, keserű következtetéseket, indulatot s a vad bánatot, mellé azonban a kozmoszba szárnyaló, nem egyszer szürreális képzeletet veszem ki bennük. Nem feltétlenül „jók” e kis-szövegek. Nem jó mind. Érzésem szerint Petőfi itt aligha javított utólag. Száguld tovább. Szürreális képek váltják a banalitást, az (öntudatlan) szabadvers-kísérleteket. A ciklus szélsőségek közt mozog: a biedermeier érzelmességtől, már-már giccstől a legsötétebb horrorig, csaknem a cinikus kegyetlenségbe, rideg szemlélődésbe csap át.

Ám a csillapíthatatlan értelem, a belső tűz, a *folyamatos lobogás* uralja valamennyi töredéket, kitépott lapocskát. Élet és Halál. Mi van a Halálon túl? A Földkerekség felépültsége, a Kozmosz élete; a Kozmosz széthullása... A Nap, a Fény s a Sötétség, az Éj viadala. A Fekete Nap izzó nyugtalansága a lélekben, álmainkban... Olvassuk csak, a *Felhők* egyik legterjedelmesebb darabjában (inkább: közvetlen előzményében) ez izzó nyugtalanságot...

Mint felhők a nyári égen,

Érzeményim jönnek-mennek
 Majd fehérén, majd sötéten;
 S egy sem áll, egy sem pihen meg.
 Hova mennek? honnan jönnek?
 Nem tudom, nem sejthető;
 Hozza és elfújja őket
 Az örök szél, az idő.

A szerelem fellegéből
 Hulltanak reám villámok;
 A barátság fellegéből
 Záporesők szakadának.
 Zápor és villám multával
 Csendes tiszta lett az ég,
 S a másik perc fuvalmával
 Ujra felhő érkezék.

S a felhők, habár fehérék,
 Árnyat akkor is csak vetnek.
 Majd ha én oly időt érek,
 Hogy felhőim megrepednek!
 S széleikre rózsaszínben
 Száll az égő napsugár,
 S ők úgy állanak fölöttem,
 Mint megannyi tündérvár!

Oh ez idő el fog jóni,
 Amidőn majd szerelmemnek
 S barátságomnak felhői
 Rózsaszínben tündökölnék;
 Hanem akkor már indulhat
 Temetésemre a pap,
 Mert ha a felhők kigyulnak
 Lemenőben van a nap.

Szalkszentmárton, 1846. április 10-24.

(Miközben a versekre figyelünk, s a **Fekete Nap** kibontakozását, eljöttét várjuk, képzeljük magunk elé Várkonyi Nándor segítségével (1975) magát az ifjú költőt valamivel a róla készült híres daguerrotípa elkészülte előtt!

Petőfi „*utóbb, 1845 második felétől nyakkendőt nem viselt; gallérát, mint ez számos külföldi költő, mint Shelley és Byron képein is látható, mélyen kihajtva hordta*”. A kihajtott gallért a francia jakobinusoktól vették át az angol romantikusok; ’republikánus jelvény’ volt, mondja Vahot Imréné emlékirataiban (Ferenczi Z. idézi Várkonyi 1975: 1105)).

Ha most fenti megfigyelések alapján olvassák e lapok forgatói a gyűjteményt, megérik a **Fekete Nap** borzongató hatalmát. Hatalmát a ciklus-, hatalmát Petőfi-, hatalmát álmaink felett. Kornis Gyula mint hivatásos filozófus szól hozzá a Petőfi-kérdéshez, „*s kiemeli benne a peszsimista költőt, akit a kritika általában elhanyagol, az érzelmi és politikai pesszimizmát, és ezzel felújítja Meltzl Hugó elfelejtett elméletét, amely Petőfi-ben látja a schopenhaueri filozófia legnagyobb költői megszólaltatóját*” (idézi Hevesi 1978: 773).

Hevesi András bergsoninak és gyökeréig mitologikusnak ítéli Petőfi költészetét, valóságképét pedig „*átmenetinek, rögtönzöttnek, tünedékenynek és anarchikusnak*” tartja. Megfontolandó állítások. Végül idézek még e tanulmányból egy hosszabb, komoly, ám ironiát sem nélkülöző frappáns bekezdést, olvasóim örömére, elgondolkodásra:

„Ráadásul Petőfi nem érte be ezzel a zilált, apokaliptikus vízióval, amelyet a világról alkotott, nem érte be a minden kuckóból, minden fa lombjából, minden ház ereszeről rá leselkedő szörnyekkel és csodákkal, nem érte be azzal, hogy személyes barátságban élt az égitestekkel, a széllel és a felhőkkel. Ez a hihetetlenül gazdag, eseményekkel és jelképekkel zsúfolt világ, amely valami gyorsan pergő fantasztikus filmre emlékezteti az embert, kevés volt neki. Még mindig annyi fölös lendület, annyi gazdátlan érzés volt benne, hogy majd szétrepedt a szíve. Ez a másik nagy motívuma költészetének; verseinek elég jelentős hányada a szívről szól. Petőfi a világirodalom egyik legnagyobb hivatásos érője; szíve a szerszám, amellyel dolgozik, és ez a túltáplált, túlméretezett szív szinte külön életet él benne. Petőfi, mint afféle mohó és türelmetlen munkaadó, robotoltatta, halálra dolgoztatta a szívét...” (uo.).

Most, hogy a szakszerűsége se ejtsünk csorbát, idézzünk a biblioterápia új, mind népszerűbb tudományának – korántsem könnyű – irodalma nyomán néhány fontos eligazítót:

A Sátán-témában rejlő lehetőségeket kutatva jutott el Hamvas Péter barátom és munkatársam „a **Fekete Nap** motívumához, amelynek lélektani jelentőségét Jung fedezte föl az alkímiai ábrák és leírások elemzésekor, később Julia Kristeva használta ezt a metaforát a depresszió és a lélek mindenféle elborulásainak jelölésére Holbein festményeit, Nerval, Dosztojevszkij műveit elemezve. Újabban az amerikai neojungianus pszichoterápia alkalmazza terápiás céllal. James Hillman rendkívül eredeti álomelméletét manapság Stanton Marlan gondolja tovább, a *Fekete Nap*, *The Black Sun* című könyvében az alkímiai megjelenítésektől Max Ernst és Mark Rothko képeinek elemzésén keresztül, valamint pácienseinek rajzaiig egészen széles spektrumon vizsgálja ezt a szimbólumot, újraértelmezve és Derrida nyomán dekonstruálva a jungi teljességélményt, a tudatos és tudattalan egységét jelentő *Selbst*, vagy mély-én fogalmát.

James Hillman az e szimbólumban megjelenő feketeséget az álmok kontextusában elemzi. Szerinte álmainkban az a pszichés valóság mutatkozik meg, amelyet a görög mítoszok Hádészhoz kapcsolnak. Az álmainkban megjelenő alakok olyanok, mint a névtelen *numenek*, személytelen erők, akik egy-egy barát vagy rokon képében jelennek meg, mint a homéroszi istenek, azonban csakis akkor érthetjük meg őket, ha leíró jellegű nevet adunk nekik. A lélek eme képzetei nem képek, hanem metaforák. Anyaguk szubtilis test, árnyék. Közegük a lélek belső sötétsége, annak önfénye, mely nem a külső napfény ellentéte. Hillman szerint a lélek szükség-szerűen vágyik az alvilágba, a saját közegébe, ahol nincsenek ellentétek, nincs idő, csupán láthatatlan teljesség. Az álmok világa a láthatatlan kapcsolatok, mondhatnánk Junggal: a szinkronicitás világa.”

Petőfinek van egy sötét arca is, ne feledjük! A Fekete Nap és Petőfi bizonyos költeményei, ill. más művek (Vörösmarty, Pilinszky, Weöres, de sőt: Shakespeare etc....) felidézése és elemző

megbeszélése egy nagyobb közös projekt része lesz, korábbi és jelenkori barátaim előtt, velük és általuk – közös munkával, idehaza, Vásárhelyen. Még előtte azonban néhány adalék Petőfi-hez és a *Felhőkhöz*!

„Közismert tény, hogy ez a sötét tónus nagyon is jellemző Petőfi egész költészetére. Fekete Sándor már a hatvanas években felfigyelt arra, hogy a bitófa és a kötél motívuma legkevesebb harminc versében, számtalan egyéb írásában megjelenik, de legszembetűnőbben A hóhér kötele című regényében van jelen, amelynek központi motívuma az akasztófa és a bosszú. Petőfinek egész személyiségében volt valami diabolikus. Szintén eléggé ismert tény, hogy frissen Pestre került segédszerkesztőként 1844. december 25-én, Vachotték karácsonyi ünnepségén a házigazda szép szőke sógornőjének, Csapó Etelkának emlékkönyvébe ezeket a különösen baljós sorokat írta:

Ha e sötét betűk, amiket itt leírok,
Lennének a balsors, amely tán téged ér:
Elvetném tollam, nem írnék, bárha lenne
Minden vonásomért egy-egy ország a bér.

Alig telt bele két hét, Etelke a vízkereszt napját követő január 7-én erős fejfájásra ébredt, és aznap estére már halott volt. A szakirodalomban hamar megjelent a vélekedés, hogy az ekkorra már befejezett János vitézt Petőfi újra elővette, és az Iluska halála utáni fejezeteket csak 1845 januárja után toldotta hozzá a korábbi részekhez. Palágyi Menyhért már 1909-ben felvetette ezt a gondolatot, korunkban pedig a szegedi irodalomtörténész, Sánta Gábor hozott elgondolkodtató filológiai érveket amellet, hogy a János vitéz második fele és a Czipruslombok szövegei párhuzamosan keletkeztek”².

Kérem olvasóimat, alaposan vizsgálják meg a leányka emlékkönyvébe írott – számomra korántsem egyértelmű –, baljós, aligha ünnepi sorokat, s töprengjenek el rajtuk, észbe véve azt a sokak által elmesélt történetet, amiként Etelke halála után Petőfi hosszabb időn át viselkedett volna! Mindez a mi mostani Fekete Napunk egyelőre csak vázlatosan megidézendő történetéhez tartozik.

Petőfi *felhőinek*, majd Stanton Marlan *The Black Sun*-jának felidézése után, téma-csokrom harmadikaként ama kiállításról kell szólnom, ahol, egy hosszabb sorozat részeként, most két önképzőkör³ tagtársunk képeit állítjuk ki, kiselőadás és beszélgetések kíséretében. Magyar né Anna az egyik kiállító, aki, különös módon, Hamvas Péterrel való közelmúltbeli nagy beszélgetéseim, ill. a Petőfi-esztendőre történő téma-keresés idején jelentkezett különleges nonfiguratív “jég-festményeivel”, melyek kísérteties – véletlen – analógiákat tartalmaznak a **Fekete Nap** és a Petőfi-*Felhők* témával. Mivel e kiállítás még nem nyílt meg, s magam sem készültem még fel Magyar né Anna megrendítő történetére és borzongató képi világára – képeiből, mostani Ünnepeletünk számára, csupán egyetlen mintát idézek e lapokra. A kiállítás-megnyitón, de majd a finisszáson is – a szakirodalmat követve ifj. Hans Holbeintől, Mark Rothkótól és Max Ernstől fogunk vetíteni; ill. mindazoktól, akiket, a szakmunkák ajánlásain kívül, én magam ide illőnek találok, köztük nem egy (fent már megnevezett) vásárhelyi festőtől is válogatva.

Hármas téma áll így össze, három, egymást metsző, együtt-gondolkodásra sarkalló világ.

² Hamvas Levente Péter számomra összefoglalt gondolatait idézem hosszabban, a megértetés, elgondolkodás végett.

³ *Art.Pagony Művészettörténeti Önképzőkör*. 2006 óta működik körünk, vezetésem alatt, Hódmezővásárhelyen, a Németh László Városi Könyvtárban, minden pénteken 9.30-11 óráig, kb. 25 fővel. Eleddig egyetlen közös alkalmunk nem maradt el, legfeljebb egyszeri időpontváltoztatás történt. Jelenleg a klasszicizmus művészetébe kezdünk épp bele, egy nyitó Descartes-előadással, Králik Csaba előadásával. Megjegyzem, hogy ugyanez az intézmény ad helyet évek óta a Hajnóczy Péter-hagyaték 9 óriás-dobozának is, melyen *Hagyatékigondozó Műhelyemmel* dolgozom. A PIM-ben nemrég megnyitott *Nádas Péter contra Hajnóczy Péter* nagy kiállítás Hajnóczy-anyagát mi prezentáltuk.

Ünnepeltünk számára e fehér lapokon összekapcsolódó világokról szerettem volna ízelítőt, hírt adni.

Nem hagyhatom el azonban a *Felhők*-ciklus két – meggyőződésem szerint – legkiemelkedőbb, minden tekintetben legmodernebb költeményének beidézését (ha alaposan átgondolt szöveg-elemzését nem tudom is még prezentálni; ez egy következő, késő-tavasszal elmondandó nagyobb hódmezővásárhelyi témám lesz, reményeim szerint – Bethlen Gábor gimnazista diákok előtt).

Most – egyelőre – felvetésekkel, ötletekkel szolgálhatok. Reményeim szerint a felvetett szöveg-lehetőségek párbeszédre sarkallják majd mind Ünnepeltünket, mind a kötet Olvasóit...

*

Bármilyen műelemzésre emlékeztető megközelítés előtt hallgassuk meg Földényi F. Lászlót. Barabás Márton (akkor) legújabb műveiről beszél (*A festészet és a plasztika határán*), 1998-as, *A testet öltött festmény. Látogatások műtermekben* című könyvében:

A szabadság érzetét keltették bennem ezek az alkotások: olyasmi jött létre, ami nem volt megjósolható. Vagyis a művész olyasfajta készletnek engedett, ami az előzményekhez képest törést és szakítást jelent. Márpedig az esztétikai hatásnak a kiszámíthatatlanság, a megtervezhetetlenség érzete az egyik legfontosabb eredője (Földényi F. 1998: 18).

Mit szólnának tehát egy nemes játékhoz, kedves Olvasóim, kedves Editke?

Nézzük meg, mit bír el egy felhő; mennyire nevezhető egy-szerűnek, egy-működésűnek egy kiemelkedően jónak érzett Petőfi-költemény!

Adjuk ki hallgatóinknak, diákjainknak, barátainknak az ismeretlen költeményt, a kulcs-szavak kipontozásával – ki mit helyettesítene be a pontok helyébe. Többszörös versírási kísérletek jöhetnek létre. Hagyjuk kipontozva először az időre vonatkozó kifejezéseket; majd a színek megnevezése maradjon el; végül a hely-megjelöléseket pontozzuk ki! Járjon el mindenki tetszése szerint! De sőt! Álljon itt a kipótlási-felcserélési/új értelem-adási kísérlet egyik szélsősége, amikor már nem fogalmakat, színeket, irányokat cserélünk fel, váltunk másra, hanem a Petőfi-sor szófajait megtartjuk, de más jelentésre cseréljük, kedvünk, ötleteink szerint. Nem is gondolnánk, mennyire bele lehet jönni ebbe a nemes játékba!

Mögöttem a múlt szép kék erdősége,
Elöttem a jövő szép zöld vetése;
Az mindig messze, és mégsem hagy el,
Ezt el nem érem, bár mindig közel.
Ekkép vándorlok az országuton,
Mely puszta, vadon,
Vándorlok csüggedetten
Az örökkétartó jelenben.

Szalkszentmárton, 1846. március 10. előtt, írta Petőfi Sándor

és most jövőnk mi, véget-nem-érően, hibákkal teljesen, átírhatóan, s idővel mind izgalmasabb fordulatokkal... Fájón említem, hogy ha a számítógépet kérnénk e csoda-vers át- meg átírására, meglepő dolgok derülnének ki! Félő, a gép jóval ügyesebb, kreatívabb lenne nálunk. Pedig neki (a komputernek) állítólag nincsen lelke. Egy haiku-gyártó program elképesztő apró műremekeit láttam már nem oly régen.

Elöttem a jövő szép bús erdősége
Mögöttem a tegnap sűrű iramlása
Távolban a múlt szép kerek erdője
Szívemben a Nap zúgó szenvedélye
Elmémben a jövő kék esendősége
Ott túlnan a Hold néma zúgása

A felhőkben bánat villám száguldása
 Markomban a villám tüzes remegése
 Keblemben vad vihar zengő hullámlása
 Cseppnyi gyenge harmat táncos remegése
 Túlhan bíbor tűzvész féktelen zúgása...

Petőfi költeményéhez visszatérve: valami olyat fogalmaz meg költőnk e cseppnyi műremekében, mely a 20. századot s Bergsont idézi, előlegzi: a tépelődő, szorongó, *Tér és Idő keresztyére feszített ember* hallatlanul új és időszerű dilemmáját festi fel. Hogy múlt van; jövő is, (egy darabig még, legalábbis). De jelen – *nincsen*. Amint e csonka mondatot leírtam, már el is szállott. Vagy ha van –, úgy örökké tartó, és mint ilyen, megragadhatatlan...

*

Itt állok a rónaközépen,
 Mint a szobor, merően.
 A pusztát síri csend fődé el,
 Mint elfödik a halottat szemfödéllel.
 Nagymessze tőlem egy ember kaszál;
 Mostan megáll,
 S köszörűli a kaszát...
 Pengése hozzám nem hallatszik át,
 Csak azt látom: mint mozog a kéz.
 És most idenéz,
 Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...
 Mít gondolhat, hogy én miről gondolkodom?

Szalkszentmárton, 1846. március 10. előtt

E 12 soros, ziháló lélegzetvétellel vagy egy rettegő elme meg- megtorpanásaira emlékeztető sordinamika bennem egy psychothriller kísértetiességét, megnevezhetetlen, baljós félelmet idézi fel. Tkp. egy hajdanvolt film-élményt (*És hamarosan a sötétség...* volt a címe; egyetemre jártam akkor), borzongató, rémálom-szerű mozit, ahol jószerevel a rémségekből semmit sem mutat a kamera, csupán az érteket és értelmet megzavaró erdei, alkonyati képek, a fojtogatóan magasra kifeszített horizont, az eldőlt, gazdáját vesztett bicikli kerekének néma forgása a bokrok közt... Egy mozdulatlan árnyék, mely akár egy emberé lehetne, aki fedezékéből épp engem néz. Szándékai, múltja, gondolatai, jövője – örökre rejtve. Akár a magaméi.

Vajon Petőfi, mikor sorait papírra vetette, gondolt rá, hogy közel 200 év múltán egy idegen, élemedett korú ember, akit ugyanakkor, hozzá hasonlóan csillapíthatatlan nyugtalanság és belső éberség fűt – rá gondol majd, s őt hallgatja, és – általa – látja is már ama másikat a rónaközépen, félelmes némaságba és távolságba burkolózva. A kaszáját köszörülő férfit, aki – nagyon úgy fest – maga a Halál.

Két idegen nézi egymást némán, nagy távoból, egy mozdulatlan filmkockán, kimerevítve. Jogos a kérdés: „*Mít gondolhat, hogy én miről gondolkodom?*”

Számomra Petőfi Sándor akkor is költő-óriás lenne, ha csak e két költemény maradt volna fenn utána... Biztos szükséges ide tanórai műelemzés? Lassú, sokszori, beleélő olvasás, átélő, festményé változtató interiorizálás, igen. Az igen!

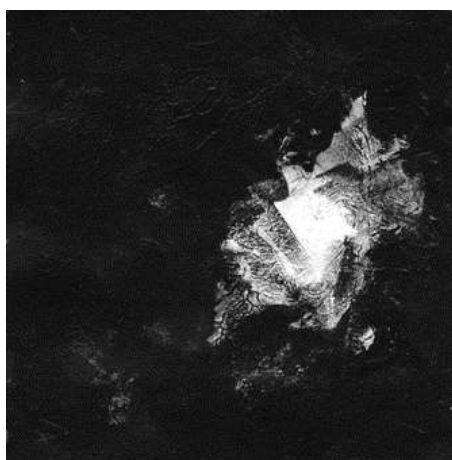
Nem tehetem meg, hogy, dolgozatom végére érve, ne idézzek nemrég, tragikus hirtelenséggel és körülmények közt elhunyt munkatársamtól és barátomtól, Szkárosi Endrétől! A citátum Hajnóczy Péterről szól, és tőle is való a veleje. De szól Szkárosi Endréről, és szól: Petőfi Sándorról is.

Szerintem a legnagyobb művészetnek elengedhetetlen alapja – és követelménye –, hogy egy radikális gesztussal levegye a bőrt mindenről, így saját magáról is. Maradnak a hús, a vér, az idegek... (idézi Szerdahelyi 1995)

S végül két ízelítő a festőileg számtalan módon megjeleníthető **Fekete Napból**...

1. kép: Koszta József Naplemente
https://feherhajogaleria.hu/alkoto/331/Koszta_Jozsef

2. kép: Magyarné Varga Anna jégfestő műve az Art.Pagony Művészettörténeti Önképzőkör A lángelme és Fekete Nap című kiállításán. (Hódmezővásárhely, 2023 április) A fotó a szerző tulajdona

/Újvári Editet végül egy közös képpel köszöntöm e lapokon, nem múló szeretettel és megbecsüléssel: Reök Palota, tárlatnézés az *Art.Pagony*al, évszázadokkal ezelőttről.../

3. kép: A kép jobb szélén a szerző és az ünnepelt

Irodalom

Földényi F. L. (1998). *A testet öltött festmény. Látogatások műtermekben*. Jelenkor, Pécs.

Hevesi A. (1978). Petőfi. In: *Esszépanoráma 1900-1944 II.* Szépirodalmi Kk. 770–780.

Horváth L., Szabó A. (2015). A fekete nap melankóliája és a Selbst dekonstrukciója.

Posztstrukturalizmus és posztjungianus pszichológia; *Magyar Filozófiai Szemle*. 59 (3) 103–120.

Szerdahelyi Z. (1995). *Beszélgetések Hajnóczy Péterről*. Nemzeti Tankönyvkiadó

Várkonyi N. (1978). Petőfi arca. In: *Esszépanoráma 1900-1944 II.* Szépirodalmi Kk.

Kolumbán Adrienn

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

ORCID:0000-0003-1788-5469

„Erosz nélkül nincs alkotás.”

Erósz alakjának reprezentációja Márai Sándor műveiben

Absztrakt

Jelen kutatás Márai Sándor egyes műveinek mitológiai és filozófiai megközelítésű interpretációját tűzi ki célul az életműben többször felbukkanó Erósz alakjának értelmezésén keresztül. Az elemzés három – a Béke Ithakában, A gyertyák csonkig égnek és A nővér című – regényre tér ki részletesen, utalva az író Naplóiban és egyéb kisépikai műveiben foglaltakra. A művekben megjelenő Erósz-reprezentációk elemzéséhez a főbb szempontokat az Erószhoz kapcsolódó ókori filozófiai hagyomány, a platóni szerelemfilozófia és Freud mitológiai elemeket magában foglaló elméletének tömör áttekintése biztosítja.

Kulcsszavak: Márai Sándor, Erósz, A lakoma, életöszön

Bevezetés

Márai Sándor filozófiai műveltségét és a görög mitológiában való jártasságát elsősorban az 1943-tól 1989-ig vezetett *Naplói* bizonyítják, amelyek életeseményeinek és gondolatainak följegyzései mellett az éppen aktuális olvasmányélményeit is rögzítik. Az 1943–44-ben írt *Naplóból* tudni lehet, hogy ekkortájt olvasta *Platón összes műveit* magyarul (Márai 2004: 55). Ebből kifolyólag Platónnak a dialógusokban kifejtett nézetei feltehetően nagy hatást gyakoroltak Máraira, különösen a negyvenes és ötvenes években írt műveire, amelyekben explicit és implicit módon egyaránt köszönnek vissza különféle mitológiai motívumok. Szávai János *Márai Sándor antikvitas-képe* című írásában, a *Naplókban* foglaltak mellett több regény kapcsán is hangsúlyozza az ókori irodalom és filozófia erőteljes hatását, kiemelve *A gyertyák csonkig égnek* című regényben fellelhető mitikus motívumok jelentőségét (Szávai 2013: 27–36). Továbbá ez a sor folytatható *A nővér* és a *Sirály* című regényekkel, amelyeknek szintén létezik mitológiai szempontú olvasata. Végül az 1952-ben írt, Odüsszeusz mítoszát parafrázáló és folytató *Béke Ithakában* című regényében felvonultatott görög mitikus motívumok és párhuzamok a legfőbb bizonyítékai az író mélyreható mitológiai ismeretének. Emellett találhatóak utalások az *Ihlet és nemzedék* esszékötetben vagy a *Szívszerelem* című detektívregényben is.

Jelen tanulmány Márai Sándor egyes műveinek egy újabb, mitológiai és filozófiai megközelítésű interpretációját tűzi ki célul. Az egyes regényekben fellelhető mitológiából származó elemek, karakterek konnotatív alkalmazásával az író feltehetően olyan mítoszi rendszert alkot, amely az életmű látszólag különálló egységeit az egyes visszatérő mitikus motívumok révén fűzi össze. Az elemzés az életműben többször felbukkanó Erósz alakjának szerepére, jelentőségére összpontosít elsősorban a fentnevezett Márai-regényekben, utalva az író *Naplóiban* és egyéb kisépikai írásaiban foglaltakra. A különféle Erósz-reprezentációk értelmezése megalapozhatja a művek mitológiai szempontból való interpretációját, lehetővé téve az életműben eddig rejtve maradt mítoszi struktúrák felfejtését.

Erósz alakjának megjelenési módjai Márai Sándor írásművészetében

A regényekben felbukkanó Erósz-reprezentációk elemzéséhez a főbb elemzési szempontokat az Erószhoz kapcsolódó ókori filozófiai hagyomány néhány fő szegmensének tömör áttekintése

biztosítja. Erósz a szerelem istene a görög mitológiában, ő felel a nemzés vágyának kialakulásáért, ekképpen pedig a világ működésének, az emberi létnek legfőbb fenntartója (Pál, Újvári 1997: 129). Alakja rendszerint jelen van a teremtésmítosz különböző változataiban. Hésziódosznál az első istenek között bukkan fel a halhatatlanok között a legszebbként, aki „elbágyasztja a testet, az istenek és a halandók / keblében leigazza a józanságot, a bölcs észet” (Hésziódosz 2005: 120). Az orfikus hagyományok teremtésmítosza szerint Erósz az éj istennője, azaz Nüx ezüst tojásából bújt elő (Kerényi 1977: 11.). Az *Erószhoz* című orfikus himnusz vakmerő szárnyas ijásként írja le, aki minden zárat képes kinyitni, illetve az ég, a tenger, az emberi nem és a halál felett egyaránt uralkodik (Falus 1959: 461). Mindkét hagyományból Erósz mitikus karakterének ősi vonása és mindenható ereje rajzolódik ki.

Márai Sándor *Béke Ithakában* című regényében – amelynek fő témája a nagy utazó, Odüsszeusz vagy Ulysses titkának keresése – a Kalüpszo-jelenetben fontos szerepe van az istenek eredetét elbeszélő mítosznak is, amelynek központi alakja Erósz. Télemakhosz Kalüpszoval való találkozása során a nimfa a fiú mitológiáról alkotott hiányos ismereteit igyekszik pótolni. Kalüpszo Erósz jellemzésekor az orfikus hagyományok teremtésmítoszáat veszi alapul: „Az Éj egy tojást szült, amelyből az aranyszárnyú Erós született” (Márai 2008: 182) – hangzik el a regényben. Emellett a szöveg Erósz szárnyas istenként való ábrázolását a fentebb említett *Erószhoz* című orfikus himnusból meríti. Később Kalüpszo – a hésziodoszi theogóniával megegyezően – így folytatja: „Kezdetben nem volt más, csak Erós. És a végén – mondta halkan –, ha mind meghaltunk, a halandó emberek és a halhatatlan istenek is, megint nem lesz más, csak Erós...” (Márai 2008: 183–184). Erósz tehát a regényben a világ keletkezésének alfája és ómegája, aki az isteneknél is hatalmasabb, ugyanakkor ő az, aki kiosztja a világszerepet az istenek és az emberek között. Mindemellett Erósz az egyetlen, aki a haragot – amelyet Ulysses hozott Ithakába – meg tudja engesztelni: „Nincs más béke, égen és földön, csak az, amit Erós ad” (Márai 2008: 193).

Télemakhosz beavatásának tehát egyik sarkalatos pontja az Erószról szerzett ismeret elsajátítása, amely által az ifjúkor, vagyis a mítosz útjáról az értelem, azaz a logosz útjára lép, a férfikorba. Ulysses Kirkétől született fia, Télegonos, szintén az Erósszal való találkozás során válik férfivá: „Azon a bűvös éjszakán megtudtam, hogyan csinálnak az emberek Erós akaratából gyermekeket...” (Márai 2008: 280). E nagyszabású változás nem csak a két fiú élettörténetében, de a világban is végbemegy. A regény cselekményének ideje arra az időszakra nyúlik vissza, amikor az isteni és az emberi világ elválik egymástól, és a mítosz helyét átveszi a logosz. Ahogy Fried István fogalmazza meg, olyan értelemben van szó a regényben kettős világrendről, „mint a »még« és a »már« idejének egymás ellen feszüléséről, a mítoszban munkálkodó bináris oppozíciók lassú egymáshoz közeledéséről, az egymásba érés lehetőségének felcsillanásáról” (Fried 2006: 191). Ulysses már az új világrend, az ember nagykorúvá válásának szimbóluma (Lőrinczy 1993: 217). Függetlenné válik az istenek világától, hiszen a „Logos lámpásával” jár.

Egy fokkal árnyaltabb módon köszön vissza az Erósz alakjához is kapcsolódó teremtésmítosz Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regényében. Az 1942-ben írt mű két férfi, Henrik és Konrád ikerszerű barátságát állítja középpontba, amelynek Konrád szökése, és az azt megelőző vadászat vetett véget. A vadászat során – Henrik feltételezése szerint – barátja az előttük álló szarvas helyett rá célzott. A megdöbbenő gesztus indítékeként pedig a Henrik feleségével, Krisztinával folytatott viszony sejtethető. A két barát negyvenegy év elteltével találkozik újra, hogy egy éjszaka leforgása alatt megbeszéljék azokat a múltban történt eseményeket, amelyek barátságuknak, illetve Henrik és Krisztina házasságának megsemmisülését eredményezték. Annak ellenére, hogy a regény név szerint mindössze egyetlen helyen említi Erószot, feltételezhető, hogy indirekt módon végigkíséri a történéseket. Erósz a regényben – a hésziodoszi és orfikus teremtésmítoszokban foglaltakhoz hasonlóan – a sorsszerűség mozgatórugója, a világ működését biztosító erő, kozmikus alapelv.

Emellett a regény mitológiai olvasatú interpretációjához kulcsfontosságú Platónnak *A lakoma* című művéből ismert, szerelemről alkotott felfogásának ismerete. A dialógusban az Erószról szóló beszédek magukba foglalják a mitikus alakról alkotott addigi értelmezéseket. Elsőként Phaidrosz meséli el Erósz származásának történetét, amely az istenek között is különlegessé teszi: „nagy isten Erósz, és csodálatos az emberek és az istenek között, sok más okból is, de

leginkább származása miatt. Mert a legősibb istenek közé tartozni nagy tisztesség” (Platón 2005: 34). Ezt követően Pauszaniasz Erósznak az Aphroditéhez fűződő kapcsolatát tárgyalja. Szerinte a két Aphrodité létezésének mintájára kétféle Erósz létezik: a „silány emberek szerelmét” és a materiális vágyakat képviselő Földi Erósz, illetve az istennőtől származó Égi Erósz, aki képes az ember tekintetét az ideák felé fordítani (Platón 2005: 38–39).

A *gyertyák csonkig égnek*ben Erósz név szerint Henrik említi meg a Konráddal való barátságának definiálásakor: „Néha már azt hiszem, ez a legerősebb kapcsolat az életben... talán ezért ilyen ritka. S mi van az alján? (...) Talán van egy szemernyi Erosz minden emberi kapcsolat mélyén? (Márai 2018: 84). A kiemelt részlet rámutat arra, hogy regényben a fent kifejtett platóni Erósz-kép köszön vissza, amely a mitikus karakter filozófiai interpretációját jeleníti meg. A narrátor Erósz az emberi kapcsolatokat mozgó kozmikus erőként említi: „Minden szeretet, minden emberi kapcsolat alján Erosz él” (Márai 2018: 84). A mitikus Erósz filozófiai megjelenítésének szándékát pedig a Platónra történő utalás nyomatékosítja: „tudod, sokat olvastam (...). Ma sokkal szabadabban írnak erről. De Platont is újra és újra olvastam, mert az iskolában még nem értettem” (Márai 2018: 84). Emellett az író tudatosan emeli ki, hogy a Pauszaniasz által is említett égi Erószról van szó, akinek jelenléte túlmutat a földi szféra kötöttségein: a „barátság Eroszának nem kell a test... inkább zavarja, mint izgatja” (Márai 2018: 84).

Az egyszeri alkalommal történő név szerinti említés mellett, vélhetően Erósz mitikus alakja indirekt módon kíséri végig a regény eseményeit: mindent átható titokzatos kötőanyagként jelenik meg a szereplők közötti viszonyrendszer leírásában, akiknek olyan közük van egymáshoz, „mint a kristályoknak egy mértani törvény képletén belül” (Márai 2018: 156). A három említett szereplő mellett Henrik dajkája, Nini is központi szerepet tölt be a regény mitikus rendszerében. Nini karakterének mitikus vonásaira Lapis József is felhívja a figyelmet, mi több, Nini szerepét a regény egyik legösszetettebb kérdésének tekinti (Lapis 2006: 75). A regényben a nemzés vágyát megszemélyesítő földi Erósz Henrik és Krisztina gyermektelen házasságában beteljesületlen marad, így Henrik számára az égi Erósz válik az életben maradás elengedhetetlen feltételévé, amely Nini alakjához kapcsolódik: „Valaki kellett, akit szeretni lehetett” (Márai 2018: 31).

A regényben Erósz mellett Thanatosz jelenlétének kontextusát Lapis József szintén hangsúlyozza. Ez az írói megoldás ugyancsak visszavezethető platóni alapokra. A *lakoma* utolsó szónoka, Szókratész a Diotimától hallottakat beszéli el. Eszerint Erósz az égi és a földi világot összekötő daimón, azaz az istenek és az emberek közötti közvetítő, akinek alakja a halhatatlansággal is összefonódik: „Mert a nemzés az, ami a halandóban örök életű és halhatatlan. S (...) a jóval együtt a halhatatlanságra is vágyakozunk, ha egyszer a szerelem annak a vágya, hogy a jó örökre a miénk legyen” (Platón 2005: 75). Mivel Erósz képessé teszi az embert az isteni Szépség meglátására, így a halhatatlanság általa érhető el. A regényben Konrád szökése a szereplők addigi életét átható erósz-i kötést elvágja: ő maga hivatását és szerelmét megtagadva a trópusokra menekül, Krisztina pedig a távozását követő nyolcadik évben meghal. A Henrik számára létfenntartó „erósz-i” vágy nem teljesülhet be sem a Krisztinával való házasságában, sem a Konráddal való barátságában. Erósz hiánya helyet ad a halálistennek, Thanatosznak, így pedig a kastély „egy nagy, díszes, kőből faragott sírboltta” (Márai 2018: 21) válik.

Erósz Márai felfogásában nem csupán a lelket és az emberi kapcsolatokat átható áram, hanem – mint ahogyan *A lakoma* egyik szónokának, Erüximakhosz beszédében is elhangzik (Platón 2005: 46) – minden egyéb létezőben jelen van, így a művészeti alkotásokban is. *A gyertyák csonkig égnek*ben – Henrik értelmezése szerint – Erósz szorosan összekapcsolódik a zene motívumával, amely a regényben a „másféleség” eszközeként jelenik meg. Krisztina és Konrád szerelmi kapcsolatának történéseit az olvasó csupán a Henrik által feltételezett valóságon keresztül ismerheti meg. A kapcsolat részletei mindvégig a zene kontextusában kerülnek bemutatásra: „hozzád szólt a zene s Krisztinához is, így tudatok egymással beszélni, akkor is, amikor Krisztina és közötttem elhalt mindenféle társalgás” (Márai 2018: 140) – fejt ki Henrik. Ebben a gondolatmenetben a zene fogalma szintézist alkot Erósz alakjával.

E szemlélet még pontosabban van kifejtve az 1943–1944 között írt *Napló*ban: „Erosz nélkül nincs alkotás. Erosz természetesen nemcsak a szerelmes pillanat, hanem az a megszállottság, melynek árama nélkül nincs közünk munkánkhoz” (Márai 2004: 14). Az *Ihlet és nemzedék*

című, 1946-ban közölt, esszéket tartalmazó kötetében Márai, Platónra és Szókratészre utalva Erószt mint „az elevenek világát mozgató Szellemet” (Márai 1992: 15) említi; a verset pedig, amelyet „Erósz kegyelmével” (Márai 1992: 15) írnak olyan alkotásnak tartja, amely az Isten, azaz a világszellelem és az ember között közvetít. A „vers legmélyebb értelme és tartalma” (Márai 1992: 15) tulajdonképpen a mélyáram, amely Erósz maga. Egy ehhez hasonló tartamú rövid utalás az 1943-ban megjelent *Sirály* című regényben is helyet kap: „Mi a lélek? Szerv, anyag-talan szerv, amely felelni tud Erósznak, a nagy és igaz Erósznak, áramvezető a világ és Erósz között, kegyelem és csoda” (Márai 2011: 36).

Az alkotás és Erósz összefüggései a központi témája *A nővér* című, 1946-ban befejezett regénynek is, amely Z., a híres zongoraművész betegségének és gyógyulásának történetét foglalja össze. A mű kapcsán elsőként Passuth László emeli ki kritikájában a lehetséges mitológiai vonatkozásokat (Passuth 1947: 66–67). Emellett Fried István *A fordulat kísérlete: Márai Sándor A nővér című regénye* című tanulmányában szintén tárgyalja a regény mitikus aspektusainak fontosságát: Z. történetét Orpheuszéval, az alvilágot megjárt dalnokéval rokonítja (Fried 1997: 526). Akárcsak a mítoszban, a regényben Z.-nek sem szabad visszatekintenie E.-re – akinek neve rájátszás lehet Eurüdikére –, hiszen a nő frigiditása Z. betegségének az egyik fő okozója.

A regényben Z. egyik kezelőorvosa, a tanár beszél Erószról, aki „nagy erő (...), talán maga az élet értelme” (Márai 2002a: 364), – majd hozzáteszi, hogy „a latinok és görögök így hitték” (uo.) utalva Erósz igencsak változatos theogóniájára, amelynek közös pontja az istenség mindenható ereje. Amikor az embernek köze van Erószhoz, „mély áram” (uo.) hatja át, amely által „az egészség legyőzi a betegséget, a cselekvés legyőzi az élet és a mindenség alján lappangó tunyaságot” (uo.), és voltaképpen az életösztön felülkerekedik a halálösztönön.

A regény elemzése során a platóni párhuzamok mellett kiemelt szerepet tölt be Freud mitológiai elemeket magában foglaló jelentős elmélete. Máraira bizonyítottan hatást gyakoroltak a bécsi mester megállapításai, amelyeket több művében is hasznosított (Fried 2000: 26). Freud elmélete szerint az ösztönöknek két, egymástól eltérő fajtája van: a legtágabb értelemben vett szexuális ösztön, az Erósz, és az agressziós ösztön, amelynek a rombolás a célja (Freud 1977: 178–179). Freud *Az ősválami és az én* című művében Erószt nem csupán nemi-, hanem önfenntartási ösztönként definiálja (Freud 1991: 51–52). A második ösztön a halálösztön, amelynek „feladata, hogy a szerves élőt a szervetlen, élettelen állapotba visszavezesse” (Freud 1991: 52). Mindkét ösztön arra is törekszik, hogy azt az állapotot helyreállítsa, amelyet tulajdonképpen az élet zavart meg. Az élet, amely ugyanakkor küzdelem, ekképpen a továbbélés és a halálra való törekvés oka és egyben kiindulópontja (Freud 1991: 52). Mindkét ösztöntípus megtalálható az élő anyag minden részecskéjében. E koncepció olvasható ki a regényben Z. betegségének – azaz Erósz és Thanatosz küzdelmének – leírásából. Ahogyan Lőrinczy Huba fogalmaz a *Kettős tükörben avagy „Az értelem semmi. A szenvedély minden”* című tanulmányában, Z. „esztendőkön át szublimálja zenébe és zenévé »libidóját«, szexuális ösztöneit” (Lőrinczy 2002: 207), ezzel védekezve ugyan a szenvedés elől, de a tökély hajszolása során elveszítve a „mindent”, vagyis a kapcsolatot Erósszal. Erósz – *A gyertyák csonkig égnekben* kifejtettekhez hasonlóan – itt is a zenével, azaz a művészettel rokon. „Az alkotás, a művészet, az emberi együttélés, mindez telítve van Erósszal...” (Márai 2002a: 364) – hangzik el a tanártól, majd: „S ahol hallgat, ott az emberek süketek vagy tehetetlenek”. „Vagy betegek” (uo.) – mondja Z. jelezve, hogy tudatában van állapota valódi okának.

Szabó Tünde elemzése szerint *A nővér* központi kérdése az ember kapcsolata a transzcendenciával, a fenti szövegrészben pedig a süketség az isteni szférától és hangtól való elszakadást jelenti (Szabó 2010: 103–141). A hang, amely Erószhoz hasonlóan közvetítő funkcióval bír, szintén Szókratészhez kapcsolódik. Erre utal *A nővérben* Z. által felvetett kérdés: „Ki mondotta, hogy egész életében hallott egy hangot, mely figyelmeztette, mit ne tegyen – de soha nem hallotta a hangot, mely megszűgta volna, mit tegyen?” (Márai 2002: 272).

Z.-t előrehaladott állapota ellenére az egyik nővér, Charissima hangja és szavai, amelyeket éjszaka a mákonyos oltás által megbűvölve hall, hozzák vissza az életbe. A nővér – aki a sötétben Z. számára „[m]int valamilyen szigorú éjféli angyal” (Márai 2002a: 378) jelenik meg – szakrális, mitikus szerepe szintén szembeűnő. Ahogy Szókratész elbeszélésében Erósz az égi és a földi szférát kapcsolja össze, úgy Charissima is egyfajta közvetítő Isten és ember között. Ennek

értelmében nem véletlen, hogy pontosan ő az, aki előidézi Z. lelkében Eróznak a Thanatosszal szembeni győzelmét. Végző gyógyulását azonban kizárólag az Eróshoz való visszatalálás hozhatja el, amely egyben a – számára már émelygést okozó – zenétől és platói szerelmétől, E.-től való végleges elszakadást jelenti.

Márainál a szerelem a halál mellett az ölés motívumával is összekapcsolódik. E gondolat az alábbi részletben ölt testet, amely *A gyertyák csonkig égnek*ből való: „Különös, a magyar nyelvben összecseng és egymásból következik ez a két szó: ölés és ölelés...” (Márai 2018: 98). Majd több, mint negyven évvel később, az 1985-ben írt *Szívszerelem* című detektívregényében is visszaköszön. Ahogyan Lőrinczy Huba fogalmazza meg a mű kapcsán: az ölés és az ölelés két olyan világformáló erő, amelyek közül az ölelés csak akkor lehet teljes, ha a két fél találkozása „fátumszerű” (Lőrinczy 2005: 152). A *Szívszerelem* című írásában Márai a platóni szerelemfilozófia egyik fő pontját képező androgün-mítoszt hívja elő, amely *A lakomában* Arisztophanész szónoklatában hangzik el (Platón 2005: 50–51). A krimiben Gloria ekképpen elmélkedik: „Érzékletesen derengett a mese a kettéhasított emberi fajzatról, a féltékeny istenek bosszújáról, akik az eredetében közös nemű lényt – az istenek vetélytársát, az embert – kettészabdalták” (Márai 2002b: 236). Majd rájön arra, hogy a szenvedély, azaz Erósz csak az egykor kettévágott felek újraegyesülésének vágyában ölthet testet. Csak ekképpen lehet teljes a szenvedély, ellenkező esetben ürességhez és csalódáshoz vezet. Az embert közben folyamatosan ösztökélő szenvedély, a „passione” pedig az élet egyetlen valódi értelme: „minden próbálkozás hiábavaló, az egész élet értelmetlen, ha nincs passione” (Márai 2002b: 284).

Összegzés

Jelen tanulmány tömör áttekintést nyújtott Márai Sándor életművének egy motivikusan összefüggő részéről. Az író műveiben rendszerint megjelenő Erósz alakjának értelmezéséhez a hozzá kapcsolódó ókori filozófiai hagyomány, a hésziodoszi és az orfikus teremtésmítoszok rá vonatkozó utalásai jelentették az alapot, majd részletesebben kerültek kifejtésre a platóni szerelemfilozófiában központi helyet betöltő, Eróshoz kapcsolódó értelmezések. Platón *A lakomában* a szerelem lelki folyamatát Erósz mitikus karakterének filozófiai értelmezésével teszi megközelíthetővé. Márai Sándor ezeket a platóni filozófiába integrált mítoszelemeket építi bele egyes regényeinek filozófiai keretébe úgy, hogy közben a lélek modelljét teszi kifejezhetővé általuk. Végül az elemzés a Márai-művekben megjelenő, Freud nevéhez fűződő elméletekre tér ki, amely a különféle érzelmi állapotok mítoszokkal és mitikus alakokkal való rokonságára mutat rá. A fentiek nyomán elmondható, hogy Erósz igen változatos filozófiai megközelítései nagy hatást gyakoroltak Márai Sándor írásművészetére, megalapozva és lehetővé téve írásainak egy mitológiai szempontból való interpretációját.

Irodalom

- Falus R. (1959 szerk.). *Görög költők antológiája*. Európa Kiadó.
- Freud, S. (1977). *Pszichoanalízis*. Kriterion Kiadó.
- Freud, S. (1991). *Az ósválami és az én*. Hatágú Síp Alapítvány.
- Fried I. (1997). A fordulat kísérlete: Márai Sándor *A nővér* című regénye. *Irodalomtörténet*, 28(78), 521–535.
- Fried I. (2000). A „freudizmus” – ahogyan Márai elgondolta. *Forrás*, 2000(4), 26–37.
- Fried I. (2006). „Az ő kedves szava Logos volt – az értelem”. Antikvitás-recepció a korszakküszöbön. *Irodalomtörténet*, (37)87, 189–211.
- Hésziodosz (2005). *Istenek születése; Munkák és napok*. Európa.
- Kerényi K. (1977). *Görög mitológia. Történetek az istenekről és az emberiségről – Hérosztörténetek*. Gondolat.
- Lapis J. (2006). „A másik parton”: ismétlés és kényszer Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regényében. *Tiszatáj*, (60)5, 73–82.
- Lőrinczy H. (1993). „...személyiségnek lenni a legtöbb...” *Márai-tanulmányok*. Savaria University Press.
- Lőrinczy H. (2002). *Kettős tükörben avagy “Az értelem semmi. A szenvedély minden”*. In uő., *Világkép és regényvilág. Újabb Márai-tanulmányok*. Savaria University Press. 181–213.
- Lőrinczy H. (2005). Bágyadt búcsúzó avagy: Büntetettből kibomló civilizáció-kritika. *Szívszerelem – krimi*. In: uő. *Az emigráció jegyében. Értekezések Márai Sándorról*. Savaria University Press. 139–161.

- Márai S. (1992). *Ihlet és nemzedék*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó.
- Márai S. (2002a). *Bébi vagy az első szerelem. A nővér*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2002b). *Eszter hagyatéka és három kisregény*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2004). *Napló 1943–44*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2008). *Béke Ithakában*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2011). *Sirály*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2018). *A gyertyák csonkig égnek*. Helikon Kiadó.
- Pál J., Újvári E. (1997 szerk.). *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó.
- Passuth L. (1947). Márai Sándor: A nővér. *Magyarok*, 1947, 66–67.
- Platón (2005). *A lakoma*. Atlantisz Kiadó.
- Szabó T. (2010). A hang poétikája (A nővér). In: uő. *A szerelem emlékezete. Három Márai-regény. Orosz Irodalom és Irodalomkutatás*. ELTE Doktori Program. 103–141.
- Szávai J. (2013). Márai Sándor antikvitásképe. In: Dr. Czetter I. (szerk.). *Mérleg és eszmecsere Márairól*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 27–36.

Rozgonyiné Molnár Emma

Magister Emerita SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0009-0007-4567-3531

Szecessziós látásmód az irodalomban és a képzőművészetben

Multimedialitás Lesznai Anna művészetében

A szecessziót mint művészeti irányzatot elemző elméleti munkák globális, átfogó képet adnak erről az összetett, dekoratív jellemzőket hordozó, minden művészeti ágra kiterjedő irányzatról; ugyanakkor részletezik is algoritmusokra bontva az egyes szecessziós jellemzőket, sőt az egyes művészeti ágakban megjelenő szecessziós vonásokat. Meghatározó figyelmet érdemel az a megállapítás, hogy „az irányzat fontos jellemzője a műfajok újra egyesítésének az összművészetként (*Gesamkunstwerk*) érvényesülő stílus létrehozásának igénye volt” (MNLex 2003). A cél továbbá „a különböző művészeti ágaknak egy alkotáson belüli funkcionális egysége” (VilIrllex 1992: 200), illetve ennek az egységnek a megteremtése. Szabó Zoltán – hivatkozva Bencze (1989) tanulmányára – ezt írja: „a szecesszióban a művészetek – irodalom, képzőművészet, iparművészet, építészet, zene, tánc, színművészet összefonódnak” (Szabó 2002: 258).

A szecessziós nézőszög és megjelenési forma rokon a különböző művészeti ágakban pl. a befelé fordulás, menekülés, a misztikum kedvelése, a kedélyállapot hullámozása, továbbá a természetmítosz, formailag a túldíszítettség a színek kavalkádja, vonalak indázása, stb.

Mindezt sajátosan demonstrálja Lesznai Anna (1885–1966) művészete. A tény, hogy költő, író, ipar- és festőművész egy személyben, kinek sokoldalú alkotói tehetségét bizonyítja, hogy a jelzett művészeti ágak mindegyikében maradandóan hívta fel magára a figyelmet. Verses- és mesekötetei, regénye jelent meg, iparművészeti munkáival, tervrajzaival rangos kiállításokon szerepelt, és festményeit a Nemzeti Szalon tárlatán mutatták be, méltán elismerhetjük tehetségét annak ellenére, hogy a szélesebb közvélemény nem sokat tud műveiről, alkotói pályájáról.

Magam azért tartom a munkásságát figyelemre méltónak, mert több művészeti ágat ötvözve jelennek meg mintegy folyamatáramlatként a szecessziós jegyeket hordozó művei. Írta a szöveget, pl. a mesét, és rajzolta is. Nem nevezem illusztrációnak, mert úgy ítélem meg, hogy közlendője egyrészt verbális, írott formában, másrészt egy másik vizuális síkon rajzos, festett formában manifesztálódik. A multimedialitás megjelenítést (Petőfi, Benke 2002) itt tehát az irodalomnak és a képzőművészetnek mint médiumoknak együttes előfordulása adja. De ha nem egyetlen műalkotásban fordul elő, akkor is jelen van, meghatározó vörös fonalként a versekben, prózában és a vele párhuzamosan megjelenő ipar- és képzőművészeti munkákban mint a művész kifejezési formája. Ilyen Lesznainál a természetimádat, a kert motívum, a virágok, a fák, a gyümölcsök, tárgyak, illatok, amelyek szinte minden műalkotásában (versében és prózában egyaránt) megjelennek. Nem csak kivételesen szép gyermekkorának része a körtvélyesi kúria körül elterülő park, de egész életének alapszimbóluma. Nem bonyolult metaforákban, hanem gyakran síkban vetülnek egymás mellé a szövegben a természetet ábrázoló lexéma, szintagma és mondathalmazok. Ugyanúgy, mint a színes, dús virágcsokrok, párnahuzat- és könyvcímlap-tervek, meseillusztrációk (1., 2. kép).

1. kép Rusztikus csokor öblös vázában (Lesznai–Képeskönyv 21.)

2. kép Ady-kötet címlapja (Petőfi Irodalmi Múzeum¹)

Mint alkotó, egyé válik a természettel, a kerttel, s általában a valóság dolgaival (jellegzetes Lesznai-vonás). Ezt írja:

„Televény, elér tehozzád, megpihen rajtad a kezem
Tér nincs köztetek s köztem: világ gyümölcsei, dolgok
Tér nincs, viszony nincs, csak boldog egymáshozérés”

(Dolgok öröme)

¹ <https://pim.hu/en/node/47175> Utolsó letöltés: 2023. 08. 24.

Tehát tapinthatóan ő is része a valóságnak. Természetimádatában – a kert kiemelkedik a környezethalmazból, fölé magasul és meghatározó érték lesz. A valóság mellett szimbólummá is válik az Édenkert–kert párhuzam, ahonnan indul a művész, és gondolatban mindig visszatér. Életének eseményeit úgy jeleníti meg, amint közelebb vagy távolabb kerül a kerttől a harmonikus, vágott ifjúkor színhelyétől

Az *Ajánlás a kertnek*-ben olvashatjuk:

„Amit tőled kaptam: mások kérve kérik.
Amit másutt vetnek: mind tebenned érik.
Amit láttam, tettem, tanultam és adtam,
Mind körülém gyűlik a lesznei napban
Ha kertem nem volna, bizony én sem volnék
Néma hullámokban nyomtalan omolnék”

(Ajánlás a kertnek)

A ritmus, a lüktetés és a „hullámozás”, „omlás” a versszöveg szecessziós formai jegye.

A kert antropomorfizálva ezer színnel pompázik a *Nyári bál* című versben. Rajzaiban is következetesen megjelennek a természetből vett díszítő elemek, ez a vers is olyan, mint egy rajz:

„Illatok lihegve szállnak
Zsúfolt zsályák kiabálnak
Virágok gyümölcsbe válnak
Kering a nyári bál
Rigó ring zengő ágon,
Méh zizeg mézszirmú vágyon
Tücsök szól éber gypágyon
Édeni élő kert.”

(Nyári bál)

Az illat, a virág, a hangok, a keringő mozgás jelenlétét – mind a szecesszió nyelvi jegyei. Szavakkal érzékelteti a legmélyebb érzelmet, amely a kedveséhez köti, egybeveti a kert iránti vonzalmával, a válasz a *Másfajta szívemről* című versben összegződik:

„Mert jobban szeretem nálad
A zöld lesznei tájat.
A tarka díszű kertet,
Melyet mint rakott tálat,
Dús gyümölcscsel kevertet,
Sokszínű dús virággal,
Nyújt ég felé a domb.”

„Hadd szeresselek együtt
A földdel és a széllel,
Az örökifjan térő
Halhatatlan falevéllal
A nappal és a dérral
Mely fűrészi a fákat.”

(Másfajta szívemről)

E sorok képiségüket tekintve konvergensek az ebből a korszakból való képzőművészeti alkotásokkal, népi ihletésű hímzéstervekkel, könyvdíszekkel, címlapokkal – megannyi élővirág, stilizált virág, kagyló alakú vázában, dús sűrű csokrok sok színnel, (lásd 1. és 2. kép). A verbális megjelenítés mellett rajzolt hímzésterveken pontosan előírja az alkalmazható színeket, a hímzéshez használható fonalak színét (3. és 4. kép).

3. kép Matyó virágcsendélet zöld kagylóvázában (*Lesznai-Képeskönyv* 23.)

4. kép Körte stilizált levelekkel (*Mese a bútorokról és a kisleányról* – belső borító)

Életrajzi regényében is – *Kezdetben volt a kert* – ezt az egész életét befolyásoló kötődést emeli mindenek fölé. A kert globális térként jelenik meg a főhős számára (Lizó az író maga), ugyanakkor minden apró részlet önálló életet él. Nem a kert szabályos leírása, hanem az élő növények látványának a hatásleírása az, ami megkapó és hangulatot teremtő:

„Legelőbb volt a kert. Nagy volt, sohasem lehetett végire érni. ...

... A fák nagyon magasak voltak. Minden fűnek, virágnak – a gyümölcsről nem is szólva – más-más íze volt...

Egyáltalán nem Lizóval estek csudák, hanem a kerttel. A zsálya olyan kicsi volt rá kellett hajolni, hogy kibújt-e már: aztán mindjárt olyan magas lett, mint Lizó, alá lehetett mászni. Piros a zsálya, piros a rózsák, piros az eper. Az oroszlánfű sárga, de bele lehet nézni, a napba nem lehet csak este, mikor piros. Mikor sárga nem lehet.

A természet változásának csodáját is, mi másban, mint a kertben éli meg:

„...de egyszerre csak elállt a szava. Feje felett az öreg juharfa megváltozott. Nem szép zöld... de sárga lett, ragyogó sárga, mint a nap. Sárga, idegen, hatalmas. Szél fújta, a levelek leestek a földre, a föld is sárga lett Lizó körül.

Félelmes és borzasztó, hogy a fa megváltozott. Hiába mesélte aztán a dada, hogy a fák tavaly is megsárgultak ősszel. Maradjon minden úgy, ahogy van... különben Lizó fél. Félni nem jó...

Kezdetben a kert volt, a gyönyörű ízek és színek – és a félelem”

(Kezdetben volt a kert I. 216.)

A fájdalom a feszültség feloldására is gyógyír volt a kert:

„De feljebb, a száraz réten, minden fűszálnak hangja támadt, tücskök serege ciripelt. S még feljebb a gesztenyék sötét karaja, a fenyők fekete lándzsái közül ibolyakék égfalatkak szakadoztak elő millió csillaggal. Az éjszaka kertje elárasztott és elmosott minden emberi gondot”

(Kezdetben volt a kert I. 524.)

Minden, ami szép és jó volt, az a kerthez kötődik (a regényben Liszka – a valóságban Körtvélyes):

„Nálunk Liskán olyan, mintha ezer éve volnánk egy tündérkertben, ahol mindig vasárnap van. De ha egyszer egy gonosz boszorka ránk eresztené a hétfőt, akkor el muszájna menekülni innen. Ezért mindig félttem Liskát, amióta csak emlékszem...”

(Kezdetben volt a kert I. 340-41.)

Szeccessziós művészi látásmódjának a természethez állhatatos kötődés az egyik – talán a legfontosabb – motiváló tényezője.

Írásainak és képzőművészeti – iparművészeti tevékenységének lenyomata a *Lesznai-Képeskönyv* (a Corvina Kiadót dicséri), mely főleg a 20. század első évtizedében megjelent alkotásokban demonstrálja mindhárom művészeti ágban a legátfogóbban a szeccessziós vonásokat – úgy a téma, az optika, mint a formai megvalósítás tekintetében (1. 2. kép).

Lesznai Anna meséket is írt pl. *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos tündérorságban*; *Mese az eperszemnyi szívről*; *Mese a bútorokról és a kislőről* stb., és rajzokat is készített a mesékhez. Fantáziavilágának kettős kódolása ez a választott kifejezőmód. Írta és rajzolta is a meséket.

A mese a kislőről... tanmese, önálló kötetben jelent meg 1918-ban Kner Izidor nyomdájában, Gyomán. A kötetet fiának ajándékba készítette az író (5. kép).

5. kép Címlap *Mese a bútorokról és a kislőről*

Szerkeszési koncepció, hogy az írott oldalt mindig kép követi (a könyv nagysága 15x11 cm).

Péterke, a mese hőse bicskával farigcsálja, rongálja a bútorokat, elcsúfítja a faragott díszeket, a mives régi darabokat. Az erdő, a fák, a természet megleckézteti, sőt megjavítja a fiút, aki asztalos mesterséget tanul, egy remeket készít és csodák is történnek vele.

A különböző tárgyakat, mesealakokat rajzban jeleníti meg az író, a szavakkal szecessziós képet fest róluk.

„Egészen sötét volt a szoba, mikor egyszerre csak a zsalugáter résén által bejött egy csillagmadár; két aranylábon járt mint egy kanári. A kis csillagmadár leült Péterke tenyerébe...

„Mentek, mendegéltek tovább Péterke és a csillagmadár. Tágult a faszor, világosabb is lett. Ezer meg ezer csillagmadár szállott a faágak közé, ott fickándoztak és csillogtak.” (6. kép)

6. kép Mentek, mendegéltek Péterke és a csillagmadár (Mese a bútorokról és a kisfiúról 9)

Az utóbbi jelenetet színes képen is ábrázolja vonalvezetése, színvilága szecessziós jellegű csakúgy, mint az írásban megjelenített szövegé. A kerek lombú fák, az aránytalanul nagy aranyszínű madarak, virágok, azaz a szöveg és a kép összehangoltak, és ugyanakkor egymás kiegészítői. A leírás alapján is elképzelhető az a remekbe készült ág, mellyel Péterkének mesterségbeli tudását kellett megmutatnia (7. kép):

7. kép Elkészült az ág. Gyönyörű szép volt szemre. (Mese a bútorokról és a kisfiúról 23)

„Már csak egy teliholdas éjjel választotta el Péterkét a hét esztendő hét teljes nap leteltétől, mikor elkészült az ágy. Gyönyörű szép volt szemre, szívalakú a hatalmas négy lába, tulipános az oldala és olyan az egész formája, mint valami óriási bölcső. Pompás fekvés esett benne és szelíden ringott mihelyst beléfeküdt valaki.

A színes rajzon még többet is mutat a művész, mint amit leírt szóval: az ágy közepén a csillagmadár, a földön bicska, a körtefa levele és egy körtéje is! A padozaton a faforgács stilizált vonalvezetésű könyvdísznek is beillő ábrák sokasága, és népies ihletésű tulipánok az ágy faragott díszei, hajlított vonalvezetés mellett a függőlegesen és vízszintesen az elvégzett munka rendjét, a feladat teljesítése teremtette harmóniát sugallják.

Külön szót érdemel a színes borítólapon – első és hátsó borítólapon – s a belső címlap, illetve a hátsó borítólapon belső része. A rajzokon minden hajlik, kunkorodik, arányaiban is a tartalmat és nem a valóságot emeli ki, pl. a címlapon (5. kép) a stilizált körtefa, „S” alakú törzssel, a törzs harmadának megfelelő nagyságú körtékkel és óriási, szinte szív alakú levelekkel. A fa lombjában van elhelyezve a cím. Olyan az egész fa mintha a földdel, fűvel együtt kivették volna a helyéről, és címlapra helyezték volna. Ezzel kerül a valóságból a mesébe a történet. Nemcsak a címben, vagyis az írott szövegben van kiemelve a mese, hanem a rajzos megjelenítés is ezt a (6. 7. kép) hangsúlyozza.

Az első és hátsó borító belső része is tele van rajzzal (4. kép) mesefenyővel, mesébe illő lombos fával, az utóbbi mindegyikén ott a csillagmadár. A fák közötti részt levelek, csillagok töltik ki, olyan, mint egy színes szőttes; nincs benne kihasználatlan felület. A belső címlapon az ajánlás olvasható: „Ezt a mesét az én fiamnak ajándékozom” (8. kép).

8. kép Mese a bútorokról és a kisfiúról – belső címlap

Ez a könyvecske a művész fantáziájának két síkon történő megjelenítése. Egy komplexebb elemzés teljesebb képet adna, jobban hitelesítve a kettős kódolás értékét. Egy ilyen jellegű munka különböző művészeti ágakban való jártasságot is igényelne. Az itt bemutatott elemzések csak töredékek, a probléma felvetésének szintjén és szándékával. Csak vázlatok, a vizsgálati lehetőségekre irányítják a figyelmet.

Összegezve: Lesznai Anna művészetét „a szecesszió megkésett hazai hajtásának” nevezi a művészettörténész (Szabadi Judit 1978: 95) de a szecesszió tartalmi, formai jegyei áthatják egymással társulva az alkotó egész művészi karakterét. Stílusának meghatározója lehet egy irányzat – itt a szecesszió – uralkodó jegyként.

Az irodalom és a képzőművészet együttes előfordulása mindenképpen figyelmet érdemel mind a látásmód, mind a formai megvalósítás tekintetében. A világ megjelenítése a művész érzelmi szűrőjén keresztül egységet, ugyanakkor széttagolhatóságot mutat, megőrizve az univerzum összefüggő egyetemességének axiómáját.

Irodalom

- Bencze L. (1989). A szecesszió nyelvi stílusjegyei. In: Fábián P., Szatmári I. (szerk.). *Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről*. 238–244.
- Gergely T. (1978 szerk.). *Lesznai–Képeskönyv*. Corvina Kiadó.
- Lesznai A. (1918). *Mese a bútorokról és a kisfiúról*. Gyoma, Kner Nyomda
- Lesznai A. (1959). Önéletrajz. In: *Dolgoz öröme*. Szépirodalmi Könyvkiadó 7–8.)
- Lesznai A. (1966). *Kezdetben volt a kert*. Szépirodalmi Kiadó I-II.
- Lesznai A. (1967). *Köd előttem, köd utánam*. Szépirodalmi Kiadó.
- Lesznai A. (1985). *Dolgoz öröme*. Szépirodalmi Kiadó.
- MNLex – Magyar Nagylexikon (2003). Szecesszió szócikk
- Petőfi S. J., Benkes Zs. (2002). *A multimediális szövegek megközelítése*. Iskolakultúra Könyvek 11. Pécs.
- Pók L. (1977 szerk.) *A szecesszió*. Gondolat Kiadó
- Szabadi J.: Lesznai Anna a festő és iparművész. In: Gergely T. (1978 szerk.). *Lesznai–Képeskönyv*. Corvina Kiadó 89–95.
- Szabó Z. (2002). Az indázás stílusformái. In: Szabó Z. (szerk.). *Arany-alapra arannyal*. Tinta Kiadó. 264–282.
- Vezér E. (1978). Lesznai Anna költői világa. In: Gergely T. (szerk.). *Lesznai–Képeskönyv*. Corvina Kiadó. 81–88.
- Vezér E. (1979). *Lesznai Anna élete*. Kossuth Könyvkiadó.
- VilIrLex – Világirodalmi Lexikon (1992). *Szecesszió szócikk*. 14 kötet: 200 (Pór Péter)

Balázs Géza

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem

ORCID:0000-0003-3440-2959

A művészet és a nyelv közös eredete

Művészet és nyelv azonos töről fakad, születésük ugyanazon pillanat: az ember absztrakciós képességének megnyilvánulása (a téma teljes kifejtését lásd: Balázs 2021).

1. A nyelvtudományban kezdetektől végigvonul a phüszisz–theszisz-vita (*physis–thesis*, azaz a nyelv természeti vagy megegyezésszerű jelenségként való felfogása). Ennek nyomán két alapvető megközelítés létezik: a nyelvi jel természeti alapú, metafizikus, és ezzel szemben áll a nyelvi jel mesterséges, önkényes, logikai alapú megközelítése. Ebből fakad a nyelvtudomány két fő, egymástól elkülönülő irányvonala: a szociokulturális, funkcionális és a szerkezeti, elméleti, formális strukturális irányzat. A metafizikai megközelítéshez Platón nyomán Karácsony Sándor (1939) *A magyar észjárás* című tanulmánya és Hamvas Béla (1995a, 1995b, 1996) filozófiája (*Scientia sacra*) szolgál alapul. Utóbbi az őskori és történeti ember bemutatásával a megismerésnek más, kezdeti, a mi nézőpontunkból azonban „fordított” útját mutatja fel. A metafizikus irányvonalat erősítik további szellemtörténeti, pszichoanalitikus, mitopoétikai kutatások, melyeknek lényegét a „kettős kódolás” felfogásával összegezzük: vagyis a nyelvi közlésben egyidejűleg van jelen a nyelvi jel archaikus és erre ráépülő önkényes tulajdonsága. Művészet és nyelv közös születését egy ún. szerves vagy lélekszerű nyelvészetben (Szilágyi 2015) lehet megragadni.

2. A 20. századi magyar szellemtörténeti, metafizikai megközelítések egyfajta új filozófiát (nyelvfilozófiát) jelentenek. Egymásra épülő, egymásra reflektáló és „elsüllyedt” életművekről van szó. Thass-Thienemann Tivadar Péccsett támogatta Várkonyi Nándort, majd a második világháború után az USA-ba emigrált, s nyelvelmélete ott teljesebben ki. Várkonyi és Hamvas Béla barátok voltak. Várkonyi Nándor (2004, 2009) és Hamvas Béla életművét jórészt csak haláluk után fedezték föl, Thass-Thienemann (2016, 2020) életművének hatása is csak jóval halála után érkezett el Magyarországra.

3. Az európai és amerikai tudományosság alapelve az arisztotelészi azonosság, az ellentmondás és a kizárt harmadik elve. A világ másik részén – jellemzően Ázsiában – azonban a kizárt harmadik elve nem terjedt el, így egy egészen más tudományos megközelítés és ennek nyomán más életmód alakult ki. A magyar kultúrában nyomokban föllelhető a keleti, többértékű (mellérendelő) gondolkodásmód. A kétértékű logika ellentétpárokban gondolkodik, a többértékű viszont átmenetekben, folyamatokban. A főáramlatú klasszikus, európai filológia, az irodalom- és nyelvtudomány nem tud mit kezdeni a másféle, mondjuk alternatív vagy metafizikus megközelítésekkel, ahogy a metafizikai megközelítés sem a tudományossal. Ma nem divatos, hogy az európai és amerikai tudomány szóljon az egész emberről, sőt szinte tilos az emberről mint metafizikai (spirituális) lényről beszélni. Az antropológia azonban az embert metafizikai lénynek látja.

4. A szerves (organikus) kultúrafejlődés megközelítőleg azt jelenti: a kultúra (vagy egy kulturális jelenség) megszakítás vagy nagyobb megszakadás nélkül, a hagyományból folytatódik. Meglátásom szerint ez közvetlen átadással történik, míg a megszakadt (anorganikus) és újraindított folyamat (visszaszervesítés) közvetettnek tekinthető. A művészet és a nyelv születésénél univerzális természeti alapformákból következő természeti elvek érvényesültek. A művészeti-nyelvi tevékenységek mélyén organikus jelenségek vannak. A metafizikai, organikus nyelvfelfogás a teremtő nyelv jelentésképző potenciáljának mélyrétegére figyelmeztet (gyermeknyelv, szójáték, költészet), melynek megtartó erejében látja emberi „egész”-ségünket (egészségességünket); Harangozó Imre (2010) „transzcendens trambulinként” tekint rá.

5. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelv nem pusztán a gondolatközlés, a kommunikáció eszköze, hanem maga is a kezdetektől fogva megfelel a művészet lényegének, úgymint: mimézis; társadalmi, alkotó, élvezet (örömet) jelentő tevékenységforma; ezért a művészet és nyelv a kezdetektől összekapcsolódik. A művészeti tevékenység, valamint a nyelv, illetve az azon alapuló verbális művészet az ember legjellemzőbb tulajdonsága. A művészet és nyelv strukturális, funkcionális, valamint metafizikai megközelítésében egyaránt a kettő között szoros, ontológiai (antropológiai) kapcsolatot feltételezhetünk. A művészet és nyelv kialakulásának párhuzamában a következő jelenségek érdemelnek kiemelt figyelmet: ősi, differenciálatlan tudatformák, szinkretizmus, ősfolklor, alapformák. Az izomorfizmus teszi lehetővé az átjárást. Együttállások és ösztönös összekapcsolódások (utánzás + motorikus jelenségek) jelentkeznek. Kiemelt szempont az absztrakcióhoz vezető „megszaladás” jelensége. Ezzel az ember elkezdi eltávolodni a biológiai funkcióktól. A legfontosabb közös jelenségek még művészet és nyelv együttes viszonyában: ritmus, ismétlés, szimmetria, indexikalitás, ikonicitás (természetutánzás), dallamból, énekből nyelv, képből nyelv. Létrejön a megkettőzött világ: kettős kódolás, tagoltság, másodlagos modelláló rendszerek.

6. A beszéd (nyelv) keletkezéséről kezdetektől fogva ugyanazokat a keletkezési hipotéziseket ismételtetik. A megközelítések történeti és jelenkori adatokból, jelenségekből következtek: vau-vau-, bim-bam-, jaj-jaj-, hórukk-, lalahipotézis. A marxisták a munka szerepét hangsúlyozzák. Az etológusok a tárgykészítés és nyelv izomorfiját emelik ki. A nyelv antropológiája felől közelítve legelőször lehetett a mondat(szó), ezt követték a kiegészítők, majd pedig a mellérendelés. A pszichológusok evolutív elméletei a kommunikációs szükséglet (Révész 1985), a kéz-száj, tűz-beszéd kapcsolat (Hermann 1943), az orális, anális, uretrális ösztönök (Hollós é.n. idézi Fónagy 2002) szerepét hangsúlyozzák. A kevésbé ismert vagy bizonyított elképzelések a belső-külső érzetek szerepét, a tárgyi világ képi-hangi megjelenítését hangsúlyozzák. A kulcsmozzanat, a „megszaladást” elindító absztrakció valamiféle „véletlen”, genetikai (mutációs) hiba, esetleg kontamináció útján jöhetett létre. „Az ismerethiány, a tudatlanság nem jogosít fel sem állításra, sem tagadásra. Ellenben a meglévő ismeretek és tapasztalatok mindig feljogosítanak a következtetésre” (Várkonyi 2009). A metafizikai elképzelések az egykori nyelvi teljességet hangsúlyozzák, ahhoz képest a nyelvek egyszerűsödtek. Elképzelésük szerint az egykori ősgondolkodás képekben nyilvánult meg, ez is a művészi tevékenység alapja, ezt tükrözte a gazdag, szimbolikus képnyelv, és ebből egyszerűsödött a pusztán nyelvi kommunikáció, s ez egyszerűsödik napjainkban még tovább.

7. Alapvető és kizárólagos tudományos álláspont, hogy az egyszerű formákból jönnek létre a bonyolultabbak (s csak elvétve esik szó visszafejlődésről). A metafizika az evolúciót és involúciót egységben látja, így az összetettből való egyszerűsödést is. Feltételezhetünk gondolkodási alapformákhoz köthető elemi, elsődleges, egyszerű, művészi és nyelvi, tipológiai alapformákat. Kezdetben volt az ősi szinkretizmus (egység), melyben osztatlan, cseppfolyós ősfarmák uralkodtak. A pszichoanalitikusok, mítosz kutatók ősi képnyelvről, ősnyelvről tesznek említést. A folkloristák az elsődleges műfajok között említik az áldás-, átok-, esküformákat, munkadalokat. Három, az életet keretező alapműfaj (bölcso dal, táncszó, sirató) visszavezet az eredethez. További, kevés figyelemre méltatott, ösztönös megnyilvánulások mutatnak rá elemi formákra: elszólás, indulatból felfakadó kiabálás, durvaság, hümmögés, sóhajtozás, fohász, ima; szex, szülés, euforikus (alkoholos, drogos) állapotban való beszéd, afázia, végelgyengülés következtében leépülő beszéd. Az ösztönösség jól megragadható a ritmikus számolgtásban és firkálgatásban.

Nemcsak az egy kultúrán belüli szövegtípusok, hanem az egymástól távol eső kultúrák szövegtípusai között is fölfedezhetők jellegzetes, ismétlődő minták. Az elbeszélési minták kutatása összekapcsolódott a szöveg emlékezet kutatásával, emlékezeti modellek alkotásával, amelyek elvezettek a gondolkodási formák (műveletek, módok), majd pedig a gondolatalakzatok kérdésköréhez. Másik megközelítés a szövegtípusokat az egyszerűség–bonyolultság, valamint a variáns–invariáns stb. szempontjai szerint, valamiféle „építkezés”, „fejlődés–visszafejlődés” logikája alapján kutatja. Ezek a megközelítések olyan alapegységeket (egyszerű formákat, archetípusokat) keresnek, amelyekből bonyolultabb struktúrák építhetők fel.

8. Természeti alapformák is mutatják művészet és nyelv közös születését. A szimmetria természeti jelenség, amelyet az ember a kultúrában (folklor, irodalom, művészet) és a nyelvben utánoz, másként: olyan alapvető törvényszerűség, amelyet öntudatlan módon is követ az ember. A szimmetria az örömhöz mint alapérzelemhez kapcsolódik. A szimmetria együtt jár a szimmetriatöréssel (variálódással) és az aszimmetriával (ami a szimmetria ellentéte). A szimmetria: rend, szabályosság, kiegyensúlyozottság, kellemesség, harmonikusság, kényelem, az aszimmetria: játékoság, mozgalmasság, dinamizmus. A szimmetria végigkíséri az emberiség történetét, bizonyos korokban előtérbe kerül. A szimmetria kimutatható a nyelv minden szintjén, valamint a kommunikációban; egyes esetei rejtettek (ösztönös használatúak), mások – különösen retorikai, stilisztikai céllal – a tudatos hatáskeltés eszközei. Vannak egyedi, önálló, és vannak komplex szimmetriák. A szimmetriák komplex képi és nyelvi hálózatokat alkotnak, hálózattudományi szempontból az egymásba ágyazottság a fő jellemzőjük.

A valóság (jelölt) és a jel (jelölő) viszonya lehet közvetlen és közvetett, természetes és mesterséges, illetve konkrét vagy absztrakt. Vannak természetes jelek, amelyek megegyeznek a valóság elemével. A nyelvi jelek között vannak olyanok, amelyek közvetlenül utalnak (rámutatnak) az adott valóságdarabra. Vannak azután olyan nyelvi jelek, amelyek, ha nem is közvetlenül, de még érezhetően, kimutathatóan kapcsolatban vannak a valósággal. E két jeltípus (index és ikon) esetében a jelezés és a nyelvi jel korai voltára, jellegére lehet következtetni. És vannak azután a valóságtól távolabbra került, elszakadt, közvetett (mesterséges) jelek, ezek a szimbólumok. A legtöbb esetben ezeknek is volt, vagy esetleg fölfedezhető valóságvonatkozása. A szimbólum a jelentés mellett korábbi jelviszonyt is hordozhat magában. Ezt boncolgatja a szimbólumfejtés. Nincsenek „tisza” jeltípusok, a legtöbb jeltípus csak dominánsan, kiemelkedő jegyeiben sorolható be az egyik vagy a másik kategóriába; s többnyire magában foglal egy másikat. Felfogásomban újdonság, hogy megkülönböztetem az elsődleges és a másodlagos indexikalitást és ikonicitást. Elsődleges indexnek vagy ikonnak tekinthető, ha egy nyelvi jeltípus bizonyíthatóan vagy feltételezhetően indexként vagy ikonként jött létre. Másodlagos indexnek és ikonnak akkor tekinthető, ha az indexikalitás és ikonicitás egy nyelvi jelen utólag jött létre. A jeltípusoknak a vizsgálata megerősíti a kutatókban azt a felfogást, hogy a nyelv nem föltétlenül önkényes, hanem nagyon sok esetben, sőt alapvetően motivált. Ennek föltárása közelebb vihet bennünket művészet és nyelv viszonyának megértéséhez.

9. Ellentmondó vélekedések vannak azzal kapcsolatban, hogy milyen kapcsolat mutatható ki zene és nyelv között. Egyes nézetek szerint előbb volt a zene (dallam formájában), és csak később, a beszéddel együtt fejlődött ki az ének. Más nézetek szerint előbb volt a nyelv, és a nyelvi formák birtokában alakult ki a dallam (zene). Hipotézisem szerint a szinkretikus őskultúrában nem vált szét a zene és a nyelv, kialakulásuk, fejlődésük egyszerre történt, de a zene (dallam) megelőzi (előlegezi) a nyelvet. A „dallamozás” pedig természeti mintákra alakult ki. A gyermek beszédtanulásakor a mondat dallama megelőzi magát a mondatot. A dallam, a dinamikus keret van meg előbb, ezt követi az egytagú (tagolatlan), majd pedig a kéttagú kijelentés. A nyelvben változó erősséggel és telítettséggel a vers és próza viszonyában fennmaradnak zenei jellemzők. A zenei minták nyomán beszélhetünk versről és prózáról (versprózáról és prózaversről), metrikáról, prozodiáról, verselésről, valamint konzonáns és disszonáns, harmonikus és diszharmonikus szövegről. Zene és nyelv viszonyában kétfelől indulhatunk el: a zene vagy a nyelv irányából. Mivel antropológiai szempontból a természetutánzás lehet az elsődleges, ezt tartom meghatározónak.

10. Az emberiség a 20. században fordulóponthoz ért, többek között a hagyományhoz való viszonyulásban. A hagyomány alapját jelentő mítoszok eltűnőben vannak, legfőljebb a kollektív tudattalanból üzennek. A 20. század második felében átléptük az anyanyelvi időzónát, a „mítoszi küszöböt” (Gál 2015). Konrad Lorenz (1994) az emberiség nyolc halálos bűne között tartja számon a természetes kultúra, a tradíciók (hagyományok) lerombolását.

Irodalom

Balázs G. (2021). *A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet*. Inter – IKU. (IKU-monográfiák 6.)

Gál S: (2015). A mítoszi küszöb. *Agria* ősz: 54–63.

Hamvas B. (1995a). *Scientia sacra*. I. 1. rész – 1. kötet. Medio Kiadó, Szentendre.

- Hamvas B. (1995b). *Scientia sacra* II. 1. rész – 2. kötet. Medio, Szentendre.
- Hamvas B. (1996). *Scientia sacra* III. Medio, Szentendre.
- Harangozó I. (2010). *Tranzscendens trambulín Korunk felfogása és a moldvai csángók hagyományai az utolsó átmenet rítusrendjével kapcsolatban*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós.
- Hermann I. (1943). *Az ember ősi ösztönei. Összehasonlító vizsgálatok a pszichoanalízis és a főemlősök biológiája alapján*. Pantheon.
- Hollós I. (é.n.). *Der Aufstieg von der Triebssprache zur menschlichen Sprache*. Magyarul: Felemelkedés az ösztönnyelvtől az emberi beszédhez (Első közlés, Ford. Gromon András). *Thalassa* (13) 1–2. 77–117.
- Fónagy I. (2002). Beszámoló Hollós István „Der Aufstieg von der Triebssprache zur menschlichen Sprache” című kéziratáról. *Thalassa* (13) 1–2: 74–76.
- Karácsony S. (1939). *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*. Exodus Kiadás.
- Lorenz, K. (1994). *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA Kiadó, Budapest.
- Révész Géza (1985). *Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Szilágyi N. S. (2015). Hangulatfestés – de mit is festünk? 23–42. In: Kádár E., Szilágyi N. S. (szerk.). *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Thass-Thienemann T. (2016). *A nyelv interpretációja. I. A nyelv szimbolikus jelentése*. (Ford.: Simoncsics P.) Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Thass-Thienemann T. (2020). *A nyelv interpretációja II. A nyelv tudat alatti jelentése*. (Ford.: Simoncsics P.). Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Várkonyi N. (2004). *Pergő évek*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Várkonyi N. (2009). *Az elveszett paradicsom*. Második, javított, névmutatóval, szójegyzékkel ellátott kiadás. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Vígh Éva

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

ORCID:0000-0002-0891-0864

Festőnők (ön)arcképei a 16–17. századi Itáliából

Absztrakt

Az esszé célkitűzése, hogy három festőnő, Sofonisba Anguissola, Lavinia Fontana, Artemisia Gentileschi (ön)arcképei segítségével vázoljam fel a reneszánsz és barokk kori nők érvényesülési és önkifejezési módjait a festészetben. A művelődéstörténeti vizsgálódások lehetséges útjai meglehetősen összetettek, így mozaikszerűen felidézett művészet-, irodalom-, társadalom-, és mentalitástörténeti utalásokkal kívánok az összefüggésekre rávilágítani.

Kulcsszavak: reneszánsz és barokk kori festőnők, portréfestészet, önarcképfestészet, Sofonisba Anguissola, Lavinia Fontana, Artemisia Gentileschi

Abstract

Female painters' (self-)portraits from 16th-17th century Italy
The aim of the essay – through the (self-)portraits of three female painters, Sofonisba Anguissola, Lavinia Fontana, Artemisia Gentileschi – is to outline the possible ways to self-actualize and self-expression of the women during the Renaissance and the Baroque period. The modes of approaches to the study are quite complex, so I wanted to shed light on the interconnections with a mosaic-like references to the history of art, literature, society and mentalities.

Keywords: female painters of Renaissance and Baroque period, portraiture, self-portraiture, Sofonisba Anguissola, Lavinia Fontana, Artemisia Gentileschi

A hölgyek kiválóságra tettek szert
bármely mesterségben, amibe csak fogtak
és bárki, aki figyel e történetekre,
még mindig ezek el nem homályosult hírét hallja.

L. Ariosto, Orlando Furioso, XX, 2, 1–4.

Újvári Edittel az ismeretségünk egyetemi pályafutásunkat megelőző időre nyúlik vissza. Edit a Tömörkény Gimnázium elsős diákja és az akkori Majakovszkij Kollégium lakója volt, ahol én – „kisdoktorim” tervével, kezdő nevelőtanárként – „neveltem” egy-két évig a többi, nálam alig fiatalabb leányzó mellett Editet, a kedves, korrekt, megbízható és már akkor a jövőjére láthatóan szorgalmasan készülő gimnazistát. Jóval később, a szimbólumok, az általam előszeretettel művelt fiziognómia iránti érdeklődés, majd az Animalia Kutatóközpont létrehozása hozott össze bennünket. Az *Állatszimbólumtár* szerkesztése során folytatott többéves közös gondolkodás és munka pedig végképp elmélyítette – és nemcsak szimbolikusan – szakmai és emberi kapcsolatunkat. Edit kerek születésnapját most a művelődés- és művészettörténet határvonalát érintő, a reneszánsz és a barokk kor társadalmi mozgását is jellemző témával, a festőnők sokszínű világának egy jellemző szegmensével köszöntöm.

Az átlagolvasó és múzeumlátogató számára nem ismeretlen az olasz reneszánsz festők közül Paolo Uccello neve, de a lánya, Antonia Doni jószerivel ismeretlen; vagy Tintoretto ismertsé-

géhez sem fér kétség, ám nem mondható el egyanez lányáról, Marietta Robustiról, azaz a „Tintorettról”. A manierista festő Prospero Fontana neve hallatán azonban manapság inkább lánya, Lavinia Fontanának, XIII. Gergely pápa kedvenc művészenek festményei jutnak eszünkbe; Nunzio Galizia arcképfestőt is túlszárnyalta lánya, a csodálatos csendéletek művésze, Fede Galizia; Guglielmo Caccia lánya Orsola Maddalena Caccia egy zárda falai közt élt és vált szentképek és néhány csendélet jónévű festőjévé; Giovanni Andrea Sirani lánygyermekai közül elsősorban Elisabetta Sirani tehetsége és bolognai műhelye lett közismert. És persze tucat számra sorolhatnánk még azokat a festőnőket, akik többnyire az apa műhelyének környezetéből indultak, vagy a zárda falai közt élveztek bizonyos alkotói szabadságot, vagy – a vizsgált korszakban – szerencsés körülmények folytán önállóan tettek szert hírnévre. Többükről már a kortárs művészeti írók (mint például Vasari, Lomazzo, Malvasia, Ridolfi) említést tettek, de e hölgyek igazi „reneszánsza” a 19. században kezdődött, amikor a romantika kora előszeretettel fordult a zaklatott 16. században élt nők története felé. Vannak, mint például Lucrezia Borgia, akik mindmáig szinte kitörölhetetlenül negatív fényben jelennek meg a kevésbé tájékozott olvasó fantáziájában, „köszönhetően” Victor Hugo 1833-as drámájának vagy Donizetti operájának. Vannak olyan festőnők is, akik – mint a Luigi Marta és Ferdinand Dugué drámájában főszereplő, Marietta Robusti, Tintoretto lánya – a tragikus hősnő alakjában tűnnek fel. Viszont a 19. századi művészettörténet is felfigyelt a festőnőkre: Ernst Guhl 1858-ban, az amerikai Elizabeth Fries Lummis Ellet 1859-ben megjelent könyve, majd Marius Vachon 1893-as vállalkozása nyitja meg a 20. század kiállítások és kutatások előtt az utat.

A reneszánsz és barokk kor itáliai művelődésében társadalmi szerepvállalása vagy alkotói tevékenysége révén fontos szerepet betöltő hölgyek közül jónéhánnyal már foglalkoztam életrajzuk és munkásságuk ismertetésével, s közöttük néhány festőnő is előtérbe került: a választásom akkor Sofonisba Anguissolára, és az elmaradhatatlan Artemisia Gentileschire esett (Vígh 2009: 152–165; 220–231). A reneszánsz kor művészettörténetéről szóló kurzusomon pedig mindmáig legalább egy órát a festőnőknek szentelek, és szembesülök azzal, mekkora érdeklődés kíséri e nem szokványos gondolatmenetet: nyilvánvaló, hogy a „mióta is léteznek festőnők” kérdése, egy sor további kérdéssel kiegészítve, már a téma felvetés okán sem elcsépelet tematika. Mikortól is datálódik a nevükkel is számontartott festőnők feltűnése? A költőnők társadalmi helyének kijelöléséhez hasonlóan mely társadalmi közeg – a hagyományos hármasság, vagyis a családanyák, az apácák vagy a kurtizánok – körébe lehetett őket besorolni? Milyen tanulmányokat folytattak és hol, hogyan végezték munkájukat? Kik voltak megbízóik? Milyen témájú képeket festettek? És persze a kérdéseket lehetne még folytatni, ám abban biztosak lehetünk, hogy bizonyos női szerepekre vonatkozó sztereotípiáktól eltekintve igen változatos és továbbgondolásra érdemes társadalmi, művészet- és általában művelődéstörténeti montázs tárul elénk: ebből a montázsból ragadok most ki néhány szubjektív mozaikot.

Eltekintve most azoknak a spanyol, amerikai, francia régészeti kutatásoknak a részletes ismertetésétől miszerint a barlangrajzok elkészítésében is felfedezhetők a női kezek, említésre érdemes adalék, hogy a középkori kéziratokat pompás miniatúrákkal és értékes anyagokkal, arannyal, ezüsttel és lapis lazulival díszítő miniatúrák között is bizonyíthatóan voltak nők. A 11. században ugyanis egy német kolostor (Dalheim) közelében élt és eltemetett nő foglalmán lapis lazuli nyomaira bukkantak a régészek: a legvalószínűbb feltételezés az, hogy a nő miniatúrákat festett a lapis lazuliból nyert sötétkék szín felhasználásával, és munka közben, a festékekkel való könnyebb bánásmód érdekében időnként megnyalta az ecset hegyét¹. Közvetlenebbül, többek számára szemléletesebben, nem kevés középkori miniatúrán is láthatunk nőket, akiket vésővel és kalapáccsal, illetve ecsettel a kezükben örökített meg. A számomra legérdekesebb ábrázolások közé tartozik Giovanni Boccaccio híres hölgyekről szóló művének, a *De mulieribus claris*nak egyik 1399-1405 között, Franciaországban készített, miniatúrákkal díszített fordítása². A néhány híres antik festőnőről is szóló fejezetet díszítő iniciálé jellegzetes középkori környezetben, a nők részéről is gyakorolt mesterség nyilvánvaló folytonosságának a

* A tanulmányban szereplő valamennyi idegennyelvű szöveg saját fordítás.

¹ Vö.: <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.aau7126> Utolsó letöltés: 2023. 06. 30.

² Giovanni Boccaccio, *De Claris mulieribus*, traduction anonyme en français Livre des femmes nobles et renommées, (Département des Manuscrits. Français 598). A kódex digitalizált változatát lásd a Bibliothèque nationale de France honlapján: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84521932/fi.item> Utolsó letöltés: 2023. 07. 15.

sugalmazásával örökítette meg azt a körülményt, hogy az ókorban is léteztek a művészetekben sikeres hölgyek: ilyen a Diana portréját festő, Kr. e. V. században élt Thamyris ábrázolása (86r), vagy a Krisztust festő, Kr.e. 3-2. századi Eiréne (f. 92r), és a más kódexekben is gyakran megjelenített Martia, Varro lánya, amint önarcképét készíti a tükör előtt (f. 100v). Róluk – további tizenhárom festőnő kíséretében – Plinius is megemlékezett³, Boccaccio átörökítéséből pedig megtudjuk, hogy Martia

a portréfestés és a szobrászat tanulmányozásának szentelte magát [...]. És ami még ennél is csodálatosabb, azt állították, hogy nemcsak soha addig nem látott módon, nagyon jól festett, hanem olyan gyorsan mozgott keze, hogy senki más nem volt hozzá hasonló. Sőt, többek között önarcképeit is [...] olyan tökéletesen megrajzolta, megőrizve a vonalakat és színeket, a száj formáját, miközben tükörben szemlélte magát, hogy a kortársak közül, aki meglátta ezeket, senki sem kételkedett a kép eredetét illetően. [...] nagyon különleges képeket készített nőkről, míg férfiakat ritkán vagy egyáltalán nem rajzolt (Boccaccio 1967: 264-266).

A francia kódexben látható iniciálé is éppen önarcképének készítésekor örökíti meg (1. és 2. kép). Martiát – olykor apácának öltözve – ábrázolják további más kódexek miniatúrái is, mellette ecset, paletta, sőt véső, mivel a szobrászatban is jeleskedett. Eirenet a kódexekben olykor freskófestés során, Thamyrist pedig szentképek festése közben mutatták. Ezek a kódexek tehát nemcsak arról tanúskodnak, hogy nők is alkottak e művészetekben, de a szerszámok, a sokszor kagylóhéjban tartott festékek, keverőedények, paletták igazi középkori festőműhelyt örökítettek meg az utókor számára. Idővel az ókori festőnők emblematiszta alakokká váltak, és általában a mesterség nők részéről történő gyakorlására vonatkoztak, amikor a középkori kolostorok műhelyiben dolgozó másolók és miniatúrokk között tevékeny festőnőket jelenítettek meg azokkal az immár jobbára német kódexekben nevesített apácákkal együtt, akik valamely tudományban jeleskedtek.

1–2. kép. Martia – *De mulieribus claris* (BNF fr. 598, fol. 100v)

A középkori miniatúra készítőik között is találunk – olykor már név szerint ismert – hölgyeket, akikről Giorgio Vasari is említést tesz a leghíresebb festőkről, szobrászokról és építészekről szóló, a művészettörténészek számára mindmáig haszonnal forgatott művében. A San Petronio domban tevékeny, „igen szép külsejű [...], szeszélyes és rendkívül okos találékonysággal” megáldott Properzia de' Rossi (1490–1530) bolognai szobrásznő (3. kép) életrajzából érdemes idézni a bevezető sorokat, hiszen a Vasaritól nem idegen emfatiszta megfogalmazással együtt jelzésértékű, mennyire tisztában voltak már abban az időben is a hölgyek irodalomban, tudományokban és művészetekben való helytállásával: „Nagyszerű dolog, hogy mindazon képessé-

³ Vö. Plinius NH, XXXV 35, 59.

gekben és foglalkozásokban, amelyekben a hölgyek részt akartak venni, némi tanulással mindig igen kiválóak és több mint híresek voltak, amit végtelen számú példával könnyen bizonyíthatunk”. Számos ókori, valós vagy mitológiai alak felemlítése után a reneszánsz korban tevékeny hölgyek közül néhányat a szerző megnevez mielőtt Properzia de’ Rossi bemutatásába fog:

De kétségtelen, hogy egyetlen más korban nem volt ez ennyire nyilvánvaló, mint a miénkben, amelyben a hölgyek igen nagy hírnévre tettek szert nemcsak az irodalom művelésében, ahogyan azt Vittoria del Vasto, Veronica Gambara, Caterina Anguissola asszonyságok, Schioppa és Nogarola hölgyek, Madonna Laura Battiferra és több száz más hölgy tette, akiknek a rendkívüli műveltsége mind népi nyelven, mind pedig latin és görög nyelven kiténik, de még minden másban is tehetségesek. Nem szégyellték, sőt szinte felsőbbrendűségüket akarták elismertetni, amikor gyöngéd, hófehér kezükkel mechanikai dolgokhoz, a rücskös márványhoz és a kemény vashoz nyúltak, hogy vágyukat beteljesítve hírnévre tegyenek szert, ahogyan tette ezt napjainkban a csodás ifjú hölgy, a bolognai Properzia de’ Rossi, aki nemcsak – a többi nőhöz hasonlóan – a ház körüli dolgokban, de számos más tudományban a nők, sőt a férfiak irigységét is kiváltotta (Vasari 1986: 749).

3. kép. Properzia de’ Rossi Vasari művében (1555)

A kiváló festőnők közé tartozott a Vasari által szintén megemlített, a ferrarai fejedelmi udvarban nevelkedett Caterina de’ Vigri is (1413–1463). Carlo Cesare Malvasia 17. századi művészettörténész, a bolognai festőkről szóló művében természetesen megemlíti Caterina de’ Vigrit is, aki „az általa alapított Corpo di Cristo kolostorban nemcsak igen precíz miniatúrákat festett, de egy gyermek Jézust is, aki megjelent a betegek előtt, s közülük sokan felgyógyultak” (Malvasia 1678: I, 33–34). Caterina – a késő középkori művelődést tekintve – mindjárt két jellegzetes nőalakot testesít meg: a művelt középkori apátnő figuráját, aki saját kolostorában mindent megtesz a kultúra szervezéséért és terjesztéséért, valamint a tökéletes reneszánsz udvarhölgyét, aki neveltetésére jellemzően előszeretettel foglalkozik művészettel, irodalommal és zenével. A felsőbb polgári és arisztokrata hölgyektől elvárható viselkedés és szellemi felkészültség részletes leírását, számos példával, szellemes és filozófiai mélységű megfogalmazásban olvashatjuk Baldassare Castiglione *Udvari emberében*. Az értekezés harmadik könyve teljes egészében az udvarhölgy, azaz a társadalmi életben neveltetése és képességei révén az udvari ember (a tökéletes gentleman) tökéletes társának neveltetését és társadalmi feladatait veszi górcső alá:

hölgyünknek legyen ismerete arról, aminek tudását az udvari embertől is elvárjuk. [...] És hogy néhány szóval megismételjem a már elmondottakat: azt kívánom, hogy *e hölgynek legyenek ismeretei az irodalomról, a zenéről, a festészetéről*, tudjon táncolni és az ünnepek részese lenni. Mindezt azonban azzal a tapintatos szerénységgel és az udvari embernek már megtanított megfontoltsággal tegye, hogy ezzel jó véleményt alakíthasson ki magáról. Legyen tehát társalgása, nevetése, játéka

és élcelődése, illetve minden más cselekedete csupa báj, továbbá hozzá illő módon élcekkel és szellemes mondásokkal üdítsen fel mindenkit, akit csak módjában áll (Castiglione 2008: 189. Kiemelés: V.É.).

A könyvben a beszélgető felek – a társalgásban egyébként aktívan résztvevő hölgyek előtt – a nők korabeli megítélésének pro és kontraít felsorakoztatva megrajzolják a nők neveltetésére irányuló pedagógiai célt. A Castiglione által proponált beszélgetések kétségtelen forrásként szolgáltak a nők kiválóságáról és képességeiről folytatott irodalmi viták számára, amelyek esetében már maga a témafelvetés is jelzi a kérdés fontosságát. A nők érdemeiről, sikereiről és képességeiről szóló igen gazdag 16–17. századi irodalom, férfiak és hölgyek tollából, a vitákat rendre felvezető mizogin írások kíséretében mindenestre tanulságos eszme- és társadalomtörténeti korrajz⁴.

A festőnők esetében viszont szerencsére kevésbé aktualizált, és jobbára a művészi kifejezés elemzésén alapuló vizsgálódással találkozunk. Vasari bár inkább kuriózumként említette meg a fentemlített festőhölgyeket, hiszen műve második kiadásában (1568) – részben persze a történelmi távlat hiányában – sem szentelt nagyobb figyelmet a 16. század közepén már nem kevés hírnévre szert tett festőnőknek. Paolo Uccello (azaz Paolo Doni) életrajzában, szinte mellékesen jegyezte fel, hogy a festő halálakor a feleségén kívül „egy lánygyermeket hagyott maga után, aki jól rajzolt” (Vasari 1968: 261). Ez a jól rajzoló leány Antonia Doni volt (1446–1491), aki – feltehetőleg, hogy szabadon gyakorolhassa a festő mesterséget – karmelita apácaként élte mindennapjait, és a firenzei halottas könyvben, 1491-ben Antonia mint „festőnő” (*pittorressa*) kerül említésre. És a Vasari által rendre megemlített többi festőnő is hasonló szintű elbírálásban részesült.

A Vasari által nevesített festőnők közül, a Properzia de’ Rossi életének szentelt fejezet záróakordjaként – személyes tapasztalattól vezérelve és barátja, Michelangelo érintettsége okán is – a mester részletesen elmélkedik a cremonai Sofonisba Anguissola (1532–1625) rendkívüli képességeiről, II. Fülöp madridi udvarában udvarhölgyként és festőként elért sikereiről. Különös érdeklődéssel fordult egy rajza felé, amely több festőt, köztük Caravaggiót is megihlette a Gyík marta fiú ábrázolásával, és Sofonisba egyik legtöbbször idézett alkotása (4. kép): „Sofonisba keze munkáját dicséri egy másik papírlap is, amelyen egy lánygyermek látható, aki nevet egy síró kisfiún, mert az elé tett, rákokkal teli kosárból egy rák megharapta az ujját. E rajznál bájosabbat és a valóságűbbet nem láthatunk” (Vasari 1568: 174). Az érzelmek és az ezekkel összefüggő gesztusok és mozdulatok elválaszthatatlan kapcsolatát a portréfestészet is híven tükrözte. Sofonisba Anguissola az általa ábrázolt személyek pszichológiai mélységének megragadására való képességével tökéletesen élen járt azokban a fiziognómiai tanulmányokban, amelyek a festőnő aktív éveivel párhuzamosan, Giovan Battista Della Porta és követői műveivel nyertek elméleti alátámasztást.

4. kép. Sofonisba Anguissola, *Rák harapta síró fiú* (Napoli, Museo di Capodimonte)

⁴ Az e műveknek és interpretációiknak szentelt bibliográfia napjainkra végtelennek tekinthető, ami nem jelenti azt, hogy a mennyiségi mutatók minden esetben eredeti és új elemzésekkel gazdagított minőséget jeleznének. A szakirodalom története a 19. század közepétől kezdődően releváns, és a feminizmus történetének a 20. század második felében fellendült elemzése különösen hangsúlyossá tette. Feltétlenül megjegyzendő ugyanakkor, hogy véleményem szerint a 'feminista' jelző oktalan ráaggatása a 16–17. században tevékeny író- és költőnőkre, de akár festőnőkre is, kontextusából kiszakított, ideológiailag gyakran félremagyarázott és aktuális problémafelvetések dekonstruktív indíttatású interpretációjához vezetett.

Sofonisba a képeit otthoni, cremonai tartózkodása alatt szignálta, madridi éveiben az udvari etikett és a királynő mellett udvarhölgyi megbízatása okán nem jegyezte, ahogyan férjhezmenetele után, egy szicíliai nemes feleségeként sem tette. Munkásságának rekonstruálása (Cole 2019) tehát még további pontosítást igényel, jóllehet az utóbbi évek számtalan monográfiája, kiállítások anyaga és a katalógusokban olvasható tanulmányok tartalmas és megbízható forrásnak bizonyulnak⁵. A festőnő arcképei és önarcképei mindenesetre a műfaj klasszikus alkotásai, és önarcképei vagy a spanyol udvarban készített alkotások mindegyike több szempontból is elemzésre érdemes. A portrékon a megjelenített alakokat élénk és részletekben gazdag háttérből emelte át informális környezetbe, és a ruhák aprólékos gondossággal reprodukált részletei sem csak stílusjegyek, de a társadalmi hovatartozást is jelzik.

Sofonisba számos önarcképet készített, amelyeken hol festőállvány előtt, hol spinétjén játszva vagy könyvvel a kezében jelenítette meg önmagát. Ezeken az ábrázolás módjának és a körülötte látható tárgyaknak köszönhetően egy kifinomult, művelt nőt láthatunk, aki mintegy kedvtelésből – a szó eredeti értelmében: dilettánsként – adja át magát e nemes művészetnek. Sofonisba azonban nem volt dilettáns, hiszen apja korán felismerte lányai, különösen Sofonisba tehetségét és a korabeli arisztokrata szokástól teljesen eltérő, szokatlanul felvilágosult szemléletről tett tanúbizonyosságot, amikor a lányokat évekig jelentős festőmestereknél taníttatta. Sofonisba elsősorban portrékészítésben volt járatos, és készségét Bernardino Campi, később Bernardino Gatti mesterek segítségével fejlesztette tovább. Érdemes egy pillantást vetni arra a Sofonisba által 1559-ben festett kettős portréra, amelyen Campi látható amint Sofonisba képmását festi meg. Az 1996-ig fekete ruhában látható Sofonisbát a restaurátorok mára a röntgenfelvételek segítségével visszaöltöztették eredeti vörös ruhájába és visszakapta eredeti kéztartását is⁶.

Sofonisba Anguissola a tizennégy évig tartó spanyolországi tartózkodása előtt a Gonzagák mantovai udvarában és Milánóban töltött idő alatt is festett jó pár arcképet. Gian Paolo Lomazzo milánói festő (és festészetről szóló elméleti művek szerzője) egy cremonai hölgy által véghez vitt csodákról beszél és egyenesen Tizianóhoz hasonlítja Sofonisbát, „aki Európa-szerte bámulattal tölt el fejedelmeket és bölcseket festményeivel, amelyek természet után festett portrék: oly élethűek és szépek, hogy aki látja [meggyőződhet arról], hogy tökéletesen azonosak az ábrázolt személlyel, és sok kiváló festő vélekedése az, hogy művészete olyan, mintha az isteni Tiziano festette volna” (idézi Pizzagalli 2003: 81-81).

5. kép. Sofonisba Anguissola, *Önarckép a festőállvány előtt* (Łańcut, Zamek Múzeum)

A spanyol uralkodók képmásaitól most eltekintve egyik, még 1556-ban készített önarcképére érdemes pillantást vetnünk (5. kép), amely festőállványa előtt ábrázolja Sofonisbát. Az összefogott, fonatokkal diadémot formáló, hálóval leszorított haj, az egyszerű, de elegáns sötét seelyemruha és a nyitott, sötétbarna, vállánál redőzött mellény, a nyaknál és a csuklóknál fehér

⁵ Vö. két fontos kiállítás katalógusa: Strinati C., Pomeroy J. (2007 szerk.); Bava A. et al. (2021 szerk.).

⁶ A festmény restaurálásáról, a röntgenfelvételek segítségével feltáruolt eredeti állapot visszaállításáról vö. Guiducci A.M et al. (2013).

csipkével díszített velencei stílusú blúz a nemes Anguissola család sarjának mindennapi viselete lehetett. (A bécsi Kunsthistorisches Museumban lévő önarcképe, könyvvel a kezében hasonló öltözetben ábrázolja, akárcsak a spinéttel ábrázolt képén a nápolyi Museo di Capodimonte gyűjteményében. A római Galleria Colonna tulajdonában található önarcképen a blúz csipkéje hangsúlyosabban keretezi az arcát, s ennek mintegy másolata a bostoni Museum of Fine Arts miniatúrája, de a többi önarcképről is hasonlót lehet megállapítani.) A társadalmi helyzetre utaló, jelzésértékű öltözet mellett a festmény színei meghatározóak: a sötét háttérből Sofonisba arca, keze és (nem tudni, vajon az általa valóban megfestett) Madonna a gyermekkel ábrázolás és a paletta megvilágítása hangsúlyos, bár a színek így is visszafogottak. A festőnő kifinomult, intelligens arca és szépen formált, festőket jellemző hosszú ujjai a mesterség fizionómiailag is igazolt rekvizitumai, a tekintetünk is oda irányul, ám a palettán lévő vörös és pasztell színű festék, valamint a Madonna kék ruházatának szimbolikája is domináns. A sötétbarna háttér sem rideg vagy zord, a festőnő ruházatával együtt melegséget és derűt kölcsönöz a portrénak. Sofonisba Anguissola önarcképe a festőnők portréfestészetét tökéletesen jellemzi és nem véletlen, hogy több évtizedes művészi sikere – a festőnőket méltató Peter Paul Rubens, Antoon van Dyck tanúsága mellett – a női művészek későbbi generációi számára is példaként szolgált.

Sofonisba nagy tisztelőjeként elsőként Lavinia Fontana (1552–1614) említendő, az első olyan festőnő, aki udvari vagy kolostori környezetben kívül dolgozott. Tizenegy gyermeket szült, s nemesi családból származó férje támogatta és szervezte művészi karrierjét, ma úgy mondanánk, felesége menedzsereként tevékenykedett. Ez már önmagában sem volt szokványos, hogy a festőnő nem férje árnyékában élt, bár a feleség szerződése a kezesként szereplő férj aláírásával voltak jogilag hitelesek. A jeles 17. századi művészeti író, Carlo Cesare Malvasia, Bologna etruszk eredetű elnevezésére (Felsína) utaló, *Felsina pittrice* című, bolognai festők életrajzát tartalmazó művében Lavinia is fontos fejezetet kap: a szerző részletesen beszámol házasságkötéséről, felsorolja oltárképeit, és fontos szerepet tulajdonít portréfestői tevékenységének is: „Ha valamennyi arcképét fel kellene jegyeznünk, amelyeket Róma arcképcsarnokaiban és Bologna magángyűjteményeiben őriznek, sosem érnénk a végére” (Malvasia 1678: I 218). Lavinia Fontana, aki „*nő létére* nagy hírnévre és tekintélyre tett szert az arcképfestészetben” (Malvasia 1678: I, 223. Kiemelés V.É.), mitológiai és vallásos képeivel is sikert aratott: Rómában, XIII. Gergely pápa nagy becsben tartotta, és kora egyik legtermékenyebb és legismertebb festőnője lett nagyméretű oltárképeivel, mitológiai témájú festményeivel. Korabeli költők verseikben is dicsérték, ahogyan az olasz barokk legnagyobb költője, és kiváló műértő és -gyűjtő, Giovan Battista Marino is tette Lavinia egyik festményének leírásával, a *Heródiás Keresztelő Szent János fejével* című festménye kapcsán (Marino 1620: 57).

Portréi mellett természetesen önarcképei is a műfaj legjelesebb alkotásai közé tartoznak. Lavinia egyik levelében azt írta, hogy miután meglátta Sofonisba Anguissola portréját, akkor döntötte el végleg, hogy a festészetnek szenteli magát. Nem véletlen, hogy e két festőnőt napjainkban kiállításokon is előszeretettel szerepeltetik együtt⁷. Önarcképein elegánsan, a kor divatjának megfelelően öltözött és felékszerezett hölgyet látunk, aki hol íróasztalánál tollal a kezében, hol hangszerén játszva, de mindenképpen szellemi képességeit, tehetségét és persze társadalmi státuszát hangsúlyozó pózban ábrázolja magát. Önarcképei közül a legismertebb az a korai, 1577-ben készült festménye (6. kép), amelyet leendő sógorának ajándékozott házassága előestéjén, és amely – mögötte a kottáit hozó szolgálójával – egy spinéten játszó előkelő és művelt dámát mutat. Az önarcképen, az egész festmény meleg tónusát hangsúlyozandó, gyöngyökkel, csipkével díszített vörös ruhában festette le magát. A legnagyobb hatást mégis az arc és a tekintet váltja ki a nézőből: magabiztos, öntudatos hölgyet látunk, akinek bájos arcvonásai határozott jellemről tanúskodnak. A tér megnyújtásában, a háttérben, az ablakon átszűrő fényvel megvilágítva a hölgy mesterségét jelző festőállvány látható. A festőnő az emiliai festők (Correggio, Parmigianino, a Carraccik) stílusát magáénak érezve a rendkívüli precizitással megfestett, részletgazdag ábrázolás mestere volt, ami a különösen a ruhák és ékszerek pontos megjelenítésében szembeötlő. Arcképei jó részét is ugyanez a manierista eljárás mód jellemzi.

⁷ Vö. Historia de dos pintoras: Sofonisba Anguissola y Lavinia Fontana (Madrid, Museo Nacional del Prado, 2019. 10. 19–2020. 02. 02 c. kiállítás katalógusa): Ruiz Gómez L. (2019 szerk.).

6. kép. Lavinia Fontana, *Önarckép spinéttel* (Róma, Accademia di San Luca)

Érdeemes egy kis kitérőt tenni a hangszerre vonatkozóan, tekintettel azok szimbolikájára. A spinét ugyanis (ahogyan Tintoretta önarcképén, vagy Sofonisba Anguissola esetében is) a művelt és erényes hölgy társadalmi helyzetének megfelelő, kifinomult neveltetés jelképe volt. Ne feledjük, hogy a – valami kimondhatatlan, finom, költői, de ugyanakkor érzéki hangokat kibocsátó – lant nemcsak a szerelmi költészet szimbóluma: a felcicomázott, kifestett kurtizánok kezében is ezt a hangszeret láthatjuk, de a zenészek védőszentjét, Szent Ceciliát is ábrázolták lanttal, bár főleg a kis hordozható orgona jelképezte a zene védőszentjét. Ismét Castiglione *Udvari emberét* kell fellapoznunk, ahol magyarázatot kapunk, miért, mely hangszer javallott (és melyik nem) a bájos és méltóságteljes hölgynek:

[...] ha énekel és hangszeren játszik, akkor se használjon olyan hangos és ismételt trillázásokat, amelyekben több a mesterkéeltség, mint a kellem; az általa használt hangszerek is, véleményem szerint, ilyen elvárásoknak feleljenek meg. Képzeljék csak el, milyen kellemetlen látvány lenne, amint egy hölgy dobolna, furulyázna vagy trombitálna, vagy más hasonló hangszeren játszana, hiszen e hangszerek durvasága elrejti vagy elveszi azt a lágy szelídséget, amely oly mértékben díszít minden női cselekedetet. [...] Ruházatát is ehhez kell igazítania, és úgy kell öltözködnie, nehogy léhának vagy könnyelműnek tűnjön. [...] e hölgynek kellő ítélőképességgel kell rendelkeznie abban, hogy tudja, mely öltözetek hangsúlyozzák báját és alkalmasak ahhoz a tevékenységhez, amelyet éppen akkor végezni akar, és így azt öltse magára (Castiglione 2008: 188).

Lavinia Fontana és a többi festőnő tehát társadalmi státuszának megfelelő hangszeret választott és az öltözet is annak a közegeknek a divatját tükrözte, amelyhez az ábrázolt alak tartozott.

Szintén festő családban született és apja műhelyében és környezetében tanulta meg a festészet alaptörvényeit Artemisia Gentileschi (1593–1653/1654), aki minden bizonnyal a legismertebb a barokk kori itáliai festőnők közül. A Piero della Francesca és főleg Caravaggio 20. századi felfedezésében, újraértékelésében úttörő szerepet vállaló Roberto Longhi művészettörténész egyik fiatalkori tanulmányában (Longhi 1916: 245–314) már úgy határozta meg, mint az egyetlen nőt Itáliában, aki tudta, egyáltalán mi is a festészet, a szín, a színek keverése és hasonló lényegi dolgok. A festőnő azután Longhi feleségének, Anna Bantinak köszönhetően a 20. századi olasz regény történetének is részévé vált: a nemes egyszerűséggel *Artemisia* címmel, először 1947-ben publikált, a művészet, a pszichológia és a szépirodalom találkozási pontjait

érintő könyv az Artemisia-kultusz alapvető irodalmi alkotása⁸. Mindenesetre az utóbbi évek nagy jelentőségű kiállításai életművének elemzésére fókuszálnak, s egyben az itáliai barokk festészet legjelentősebb alkotói közé helyezik⁹.

Artemisia számos önarcképe valójában nem felel meg a portréval szemben támasztott elvárásoknak. A legtöbb képén ugyanis – Caravaggiohoz hasonlóan – megörökítette arcvonásait, de ezek csak közvetetten portrék, mivel különböző szerepekben, „jelmezekben” ábrázolják a festőnőt. Viszont konceptuális és pszichoanalitikai szempontból is meglepően modern alkotásokról van szó, amelyek összességében többet mondanak el festőjükéről, mint egy arckép. Egyik legkorábbi, 1615-ben festett önarcképe mártírként ábrázolja pálmaággal a kezében (amerikai magángyűjteményben), ám a mártíromság nem volt Artemisia életének vezérmotívuma: ő a *Hölgy lanttal* (Wadsworth Atheneum), ő a *Bűnbánó Magdolna* (Palazzo Pitti), de *Cleopátra* képében is feltűnik (Fondazione Cavallini-Sgarbi), valamint *Szt. Cecíliaként* és a (neki tulajdonított) *Kisdedet szoptató Madonna* alakjában is (mindkettő: Palazzo Spada) önmagát jelenítette meg. És akkor még nem említettük azokat a híres, több változatban elkészített festményeit (*Zsuzsanna és a vének* vagy *Holoferneszt lefejező Judit*), amelyek története számos ponton találkozott Artemisia életét és emlékeit meghatározó történésekkel, de legalábbis ihletet nyert ezekből. Ahogyan Caravaggio hatása is nyilvánvaló, akinek római évei Artemisiának a caravaggioi körhöz tartozó apja, Orazio Gentileschi műhelyében töltött tanulóéveivel estek egybe: a festő szándékaihoz igazodó fény-árnyék hatás használata, amikor a sötét háttérből kiemeli és hangsúlyozza a mondanivalót; a színek és azok összhangja, a ruhák sajátos „Artemisiásan” sárga árnyalata; az érzelemgazdag arcok, pillantások, a testbeszéd aztán későbbi képein is nyilvánvaló megkülönböztető jegy.

Simon Vuoet portréja 1623 körül készült Artemisiáról (7. kép), miután Firenzéből Rómába visszatért, immár jónevű festőnőként, kollégái megbecsülését és mecénások támogatását élvezve. A portré magabiztos, határozott tekintetű hölgyet mutat. Jobb kezében ceruzahosszabítót, a balban ecset és színekkel teli paletta, így az első pillantásra nyilvánvaló hivatása. A hölgy beazonosítását segíti az Artemisia művészetét jellemző, általa kevert sárga színű ruházat, és főleg a sárga mellénykén, a szív magasságában lévő medál „Mausoleion” felirata. Az ókori világ harmadik csodája, a mauzóleum Artemiszia és férje Mauszólosz, perzsa királyi helytartó számára épült Halikarnasszoszban: ezzel az utalással és a festészetre utaló eszközök előtérbe helyezésével minden más feliratnál nyilvánvalóbbá teszi Vouet, hogy a festmény Artemisia Gentileschit ábrázolja. A festőnő saját képein megjelenített határozott jelleme itt is visszaköszön, ugyanakkor a piros orca, a sűrű, sötét hajkorona, és a gödrös áll a báj és csáberő jele a fizionómusok és a barokk költők szerint is.

⁸ Itt jelzem, hogy az 1963–2019 között tizenegy nyelven közzétett regény, előreláthatólag még 2023-ban magyar fordításban is megjelenik a Labirintus Kiadó gondozásában. A Kiadó nagyszerű kiadványa egyébként Gerevich József Szemfényvesztő művészet című könyve, amelyben Artemisia Gentileschi pszichológiailag elemzett művészete sokféle megközelítésben szerepel.

⁹ Az utóbbi évek legjelentősebb kiállításai és ezeknek tartalmukban és kivitelezésükben is szokásos igényességgel kivitelezett, bibliográfiáját tekintve rendkívül gazdag katalógusai jelzik a festőnő és kora iránti szüntelen érdeklődést. Néhányat idézzünk fel ezek közül: Artemisia Gentileschi. Storia di una passione (Milano, Palazzo Reale, 2011. 09. 22–2012. 01. 30), catalogo della mostra a cura di R. Contini, F. Solinas, Milano, 24 ORE Cultura, 2011; Artemisia Gentileschi e il suo tempo (Roma, Museo di Roma, 2016. 11. 30–2017. 05. 07), catalogo a cura di N. Spinosa, Milano, Skira, 2016; Le Signore dell’Arte. Storie di donne tra ‘500 e ‘600 (Milano, Palazzo Reale, 2021. 02. 05–2021. 08. 22), catalogo a cura di A.M. Bava, G. Mori, A. Tapié, Milano, Skira, 2021; Artemisia (London, National Gallery, 2020.10.3–2021. 01. 24), catalogue ed. by L. Treves, National Gallery Company Ltd., 2020; Caravaggio e Artemisia: la sfida di Giuditta (Roma, Palazzo Barberini, 2021. 11. 26–2022. 03. 27) catalogo a cura di M.C. Terzaghi, F. Gennari, Roma, Officina Libraria, 2021; Damma e Passione. Da Caravaggio ad Artemisia Gentileschi (Terni, 2022. 10. 27–2023. 01. 08) catalogo a cura di P. Carofano, T. Cini, Roma, Etgraphiae, 2022; Artemisia Gentileschi a Napoli (Napoli, Gallerie d’Italia, 2022. 12. 03–2023. 03. 20), catalogo a cura di A. Denunzio, G. Porzio, Milano, Skira, 2022.

7. kép. Simon Vouet, *Artemisia Gentileschi arcképe* (Pisa, Palazzo Blu)

A művészettörténészek többsége a festészet allegóriáját ábrázoló képét tekinti konceptuális önarcképének (8. kép). A festmény a már érett, magabiztos és vonzó Artemisiát ábrázolja ikonográfiaileg teljes összhangban a Cesare Ripa *Iconologiájában* olvasható leírásokkal. A festészet ennek megfelelően „egy szép hölgy alakjában ábrázolandó, sűrű fekete hajjal, ívelt szemöldökkel, [...] a nyakában arany láncsal, *imitatio* feliratú medállal. Egyik kezében ecset, a másikban paletta. Színjátészó ruhában ábrázolandó...” (Ripa 1618: 416), ami a változatosságra utal, hiszen a festészetben különösen fontos a témák, a színek (itt a zöld és a barna szín) és a formák sokfélesége. A portréfestészetben megszokott testtartástól eltérően Artemisia nem néz szembe velünk, nem is látható a háttérben egy (fél)kész festménye, hanem festés közben, az ihlettség pillanatában ábrázolja magát, figyelmét leköti a munkája. A Ripa által is ajánlott „sűrű fekete haj” kissé zilált, hátul összefogott. A festőnő nem saját külsejével van elfoglalva, és fejének szögét különösen nehéz lehetett pontosan ábrázolni, amellyel nem a más alakokban már annyiszor ábrázolt arcvonásokat hangsúlyozza: nem annyira önarckép, mint inkább valóban allegória ez a kép.

8. kép. Artemisia Gentileschi, *Önarckép mint a festészet allegóriája* (London, Kensington Palace)

Artemisiának a Róma, Firenze, ismét Róma, majd Velence és Nápoly között (pár esztendő angol tartózkodás közbeiktatásával) töltött életéről, festményeiről, családi és szerelmi kapcsolatairól – a nagyon sok hézag ellenére – levelezéséből is tájékozódhatunk, amely izgalmas verbális portrét tár elénk arról a festőről, akit nőként elsőként fogadott be a hírneves firenzei Accademia del Disegno. A levelekből megtudhatjuk, hogyan alkudta ki a képei árát, hogyan igyekezett művészi presztízsét ápolni és terjeszteni. De a kapcsolati hálóját alkotó fontos személyiségek, írók, szépségét és tehetségét megéneklő költők révén is képet alkothatunk kivételes személyiségéről. Akárhol megfordult, méltató szavak kísérték. Giovan Francesco Loredano, a korszak egyik legjelentősebb velencei irodalmára és államférfija is elismerően nyilatkozott Artemisiának küldött egyik levelében, alattvalójaként írva le magát, és ha eltekintünk is a barokkos jelzőhalmozástól és túlzásoktól, nyilvánvaló a „vazallus” csodálata:

A nyelv pedig nem rendelkezik méltó szavakkal ahhoz, hogy érdemeidet taglalja, mert nem fogom azt mondani, hogy Nő vagy, nehogy előítélettel legyek erőteljes gondolataiddal szemben. Nem fogom azt mondani, hogy Istennő vagy, hogy ne kételkedj szavahihetőségemben. Nem fogom azt mondani, hogy szép vagy, mert nem

akarom e tulajdonságodat bármilyen halandó asszony becséhez hasonlítani. Nem fogom azt mondani, hogy ecseteddel csodákat alkotsz, nehogy megfosszalak dicsőségedtől. Nem fogom azt mondani, hogy szavaid csodálatra méltók, mert csak te magad vagy méltó dicsérni magad. Csak azt fogom mondani, hogy egyedülálló kiválóságodnak az én szellememre van szüksége, amely új, nagyszerű adottságaidhoz méltó és tiszteletemet kifejező szavakat tud kitalálni (idézi Christiansen, Mann 2005: 279).

A 16–17. századi arckép- és önarckép festészet bár a manierizmus és a barokk minden jellegzetességével – a műfaj- és témakeveredés, a teátrális megjelenítés, az érzelmi kifejezőerő gazdagságával és univerzális szimbólumok meglétével – rendelkezik, a festónók képein mindez együtt külön hangsúlyt kap a portréfestészet iránti igény felerősödésével. Minden, magára valamit is adó család saját arcképcsarnokot akart létrehozni és nem csak a családi emlékezet fenntartása érdekében. Ekkor indult el a híres régi és modernkori személyiségek arcképének gyűjtése, és a jó portrének nemcsak az ábrázolt személy külső tulajdonságait kellett híven visszaadnia, de jellemét és lelkét is tükröznie kellett az arcvonások és a lélek harmonikus ábrázolásával. A portréfestészet divatjához csatlakozott az irodalom is, hiszen Paolo Giovio 1546-ban publikált *Elogia* (Dicsfeliratok) című műve is bizonyítja, hogy a 16. századi történetíró számára milyen fontos volt a híres emberek arcképének ismerete. A Giulio Camillo vagy Anton Francesco Doni által is művelt „híres emberek színháza” műfaj a horatiusi *ut pictura poësis* figyelembevételével rajzolta meg a történelem, az irodalom vagy a művészetek nagyjainak arcképét. Giovan Battista Marinónak 1620-ban megjelent, az ókortól saját koráig versbe szedve többszáz portrét, kép- és szobor leírást tartalmazó – fentebb már említett – *Galeriája* (Arcképcsarnok) ugyanennek a folyamatnak a szerves része. Amikor tehát a 16–17. századi festónók a portréfestészet mellett tették le voksukat, saját elhivatottságuk mellett több tényező is segítette, hogy sikert érjenek el. A festónók és műveik elemzése művészettörténeti szempontból gazdagítja ismereteinket, és életmódjuk, önkifejezési lehetőségeik, karrierjük alakulása/alakítása regényes életrajzokhoz is alapanyagot nyújt, ám nem nélkülözhető az a komplex, interdiszciplináris vizsgálódás, amely a társadalmi és kulturális kontextusra fokozott figyelemmel kíséri nyomon az egyedi élethelyzeteket, és így általános érvényű, művelődéstörténeti jelentőségű megállapításokhoz vezet.

Irodalom

- Bava A., Mori G., Tapié A. (2021 szerk.). *Le Signore dell'arte. Storie di donne tra '500 e '600*. Skira.
- Boccaccio G. (1967). *De mulieribus claris*. In: Zaccaria, V. (szerk.). *G. Boccaccio, Tutte le opere di Giovanni Boccaccio X.*, Mondadori.
- Castiglione B. (2008). *Az udvari ember*. (Ford. Vígh É.). Mundus.
- Christiansen K., Mann J. (2005 szerk.). *I Gentileschi. Orazio e Artemisia*. Skira.
- Cole M.W. (2020). *Sofonisba's Lesson. A Renaissance Artist and her work*. Princeton.
- Guiducci A.M., Lazzari M.A., Martini L., Merlo C., Pinzauti E. (2013). *Il ritratto di Bernardino Campi che ritrae Sofonisba Anguissola. Dal restauro alla ricostruzione della genesi*. XI Congresso Nazionale IGIIC – Lo Stato dell'Arte – Accademia delle Belle Arti di Bologna, 10-12 ottobre 2013 <https://dokumen.tips/documents/xi-congresso-nazionale-igiic-a-lo-stato-dellaarte-20151103-e-per.html?page=1> Utolsó letöltés: 2023. 07. 20.
- Longhi R. (1916). *Artemisia padre e figlia*, in *L'Arte*, n. 19, 245-314.
- Malvasia C.C. (1678). *Felsina pittrice*. Barbieri.
- Marino G.B. (1620). *La Galeria*. Ciotti.
- Pizzagalli D. (2003). *La signora della pittura. Vita di Sofonisba Anguissola, gentildonna e artista nel Rinascimento*. Rizzoli.
- Ruiz Gómez L. (2019 szerk.). *Historia de dos pintoras: Sofonisba Anguissola y Lavinia Fontana*. Museo del Prado.
- Strinati, C., Pomeroy J. (2007 szerk.). *Italian Women Artists from Renaissance to Baroque*. Skira.
- Vasari G. (1568). *Le vite de' piu eccellenti pittori scultori e architettori*. Giunti.
- Vasari G. (1986). *Le vite de' più eccellenti pittori, scultori ed architetti*. Einaudi.
- Vígh É. (2008). *Híres hölgyek az itáliai reneszánsz és barokk korban*. Balassi Kiadó.

Illés Mária

SZTE Bartók Béla Művészeti Kar
ORCID:0000-0001-5466-568X

„Ezt ő jól megérti majd!” – Női szerepek Mozart zenéjében

Absztrakt

Mozart művészetének saját korában legnagyobb hatású, és talán ma is legtöbbeket elérő műfaja az opera. Ez az a műfaj, amellyel Mozart pályája teljes ideje alatt foglalkozott, és később is csak az operai drámaiságra asszociáló versenymű műfaj zárkózott föl mellé jelentőségben a pusztán hangszeres zenei műfajok közül. Az operában a zene megsokszorozza a szöveg tartalmának hatását, érzetté teszi a szereplők személyiség-struktúráját, karakterét, Mozart pedig soha nem látott mértékben forrasztja össze e drámai erőt a szépség, harmonikusság eszméjével. Legnagyobb operáinak feledhetetlen nőalakjai részesülhetnek a bécsi klasszikus stílus megismételhetetlen rendezettségének keretei között megnyilvánuló szellemi, lelki szabadságban, nőiességüket megélve teljesebben ki, akarnak és tudnak is társsá válni. Az ő zenei világuk ad mintát a Mozart-operák egyes férfi szereplőinek is, szabadság, kreativitás tekintetében.

Kulcsszavak: Mozart, opera, bécsi klasszika, női szerepek, Mária

Újvári Edit szerteágazó érdeklődésének, kutatói munkásságának központi magja a művészet kontextusba helyezése, a műalkotások értelmezése. Ezen belül a kezdetektől foglalkozott nőalakok vizsgálatával, mint például a földi és égi szerelem témájával (Újvári 2022), vagy Szűz Mária és istenanya-ikonográfiával. Bár írásaiban kevésbé jelenik meg, fontos számára a zene – amely harmonikus, rendezett –, leginkább Mozart zenéje, és a cselekmény mozzanatait érzetté alakító opera műfaj. Ahogy az Ünnepeket is, zenehallgatók generációit bővítette el a Mozart-operák zenei jellemrajzainak életszerűsége. Tallián Tibor szavaival: „az egyes figurák zenei emblémáit Mozart oly magas fokon differenciálja, a zenei szerkezet elemeit oly rugalmasan és gazdagon alakítja, hogy a hallgatóban az »élet« érzete támad, amit aztán a figurák életének tekint” (Tallián 1991: 7) Köszöntő tanulmányom Mozart nőalakjainak zenében kirajzolódó portréjával foglalkozik, Szűz Mária alakját is érintve az operai szereplők mellett.

Mozart életének utolsó tíz évében írott operái különleges reprezentánsai a három korabeli operatípusnak – *Singspiel* 'daljáték' (*Szöktetés a szerájból*, *A varázsfuvola*), *opera buffa* 'víg-opera' (*Figaro házassága*, *Don Giovanni*, *Così fan tutte*), *opera seria* 'komoly opera' (*Idomeneo*, *Titusz kegyelme*) –, ugyanis e típusok a Mozart-operákban izgalmas keveredésben jelennek meg. Irodalmi háttérként lehetőséget teremtett e merész újításra egy libretto-reform, amely a 18. század közepére bontakozott ki, Carlo Goldoni *dramma giocoso*-nak nevezett keverékműfaja hatására¹. Ennek kedvelt újdonsága volt a szereplők hagyományos *seria* és *buffa* csoportja közé beékelte *mezza* karakter-típus bevezetése, amely sokoldalúbb jellemzést tesz lehetővé². Zenei hátszaga pedig ennek az operai műfajkeverésnek és a Mozart-opera kivételes jellembrázolásának az a sokrétű, mégis beszédszerűen közérthető, Haydn és Mozart által 1780-ra kialakított stílus, amely az európai zenetörténet egyik csúcspontja. Az operatípus és a téma függvényében mindazonáltal eltérő az egyes művekben a zenei jellembrázolás mélysége és jelentősége. Az „operák operája” a *Don Giovanni* például – várható módon – a női

¹ Elsősorban Giovanni Bertati (1735–1815) neve fontos itt, akinek librettójából kiindulva írta Lorenzo da Ponte a *Don Giovanni* szövegkönyvét Mozart számára, a zeneszerző irányításával.

² Ez részben visszatérést jelent a kora 17. század operai ideáljához, amikor még nem különültek el a különböző karakter- és operatípusok.

karakterek teljes tárházát vonultatja föl. A *Figaro házassága* című opera zenében megjelenített irodalmi alakjai színesek és összetettek, finoman reagálva a színműben is megjelenő viszonyokra, és tovább árnyalva azokat. A próza-részeket is tartalmazó operákban a Singspiel-hagyományok megengedik a kevésbé karakteres rajzolatot. Ráadásul *A varázsfuvola* folytatja a *Cosi fan tutte* című operában megjelent játszma-szerűséget, ami az egyes szereplők pszichológiai ábrázolását kevésbé követeli meg, sőt ellene is lenne a célnak, ha túlságosan előtérbe kerülnének a személyes karakterek. Lássuk most hat Mozart-mű fontosabb pillanatait, jellegzetes nőalakjait.

A *Szöktetés a szerájból* című opera (1782) I. felvonásának végén egy páros portrét láthatunk-hallhatunk, a nagyon tartalmas finálé-kvartettben. A cselekmény szerint már bejutottak a hölgyeik megmentésére érkező férfiak a jól őrzött szerájba, és most találkoznak először párjaikkal: egy nemesi pár és egy szolga páros, ahogy megszokott a korabeli operában. A zene „láncfinálé” jelleggel különböző, viszonylagos zártságú zenei egységek során vezet végig, ahol minden új zenei karaktert a felfokozott érzelmek egy-egy fordulata teremt meg. Kostanze és Blonde teljes mértékben megegyező érzelmi hullámverést él át. Történetük hasonlósága mellett női mivoltuk is az azonosság alapja, bár némileg különböznek párjuk felé mutatott reakcióik társadalmi helyzetük szokásainak függvényében – például Blonde felháborodásában pofont oszt, amit egy nemes hölgy nem tenne meg. A *Szöktetés* e találkozásában a viszontlátás felfokozott örömétől a teljes boldogsáig jutunk, de közben megpendül a féltékenység a férfiak részéről – hiszen mégiscsak egy szerájban éltek párjaik több éven át. A nők először nem is értik mire gondolnak e hebegő-habogó váddal – ami nem mellesleg g-mollba fordítja a zenei folyamatot, ami Mozartnál jellemzően a „halál hangneme” – aztán nagyon felháborodnak a feltételezésen, sértettek és dühösek lesznek, végül a bocsánatkérést büszkén elfogadva lassan igazán megbocsájtanak egy szintiszta A-dúr Allegróban. És máris a klasszika és Mozart és a „szonátaforma” békéjében, teljes feloldásban vagyunk, biztonságban mehetünk ki pezsgőzni a felvonásközi szünetre... Maga a zenei drámai folyamat, a mód, ahogy egyik érzelemből a másikba kerülünk, a hangszeres zenében kialakult szonátaforma formálási elvét, „dramaturgiáját” vetíti rá egy operai fináléra (Rosen 1977: 55). Épp ilyen pontokon szembesülhetünk a bécsi klasszikus stílus különlegességével, ahogy a hangszeres zenében formálódó, ott szöveg híján csakis a benső zenei logikára építő szonátaelvű gondolkodás a vokális zenét is áttelekesíti – Mozart különösen kihasználja ezt operáiban, változatos, izgalmas megoldásokkal. Épp ez az, amitől sajátosan egyedi a bécsi klasszikus opera, azaz a mozarti opera, ettől más, mint a kortárs, egyáltalán nem „kis” itáliai mesterek operája.

Az imént ismertetett jelenetbe szinte belélelőlegesen bejárhatjuk a *Cosi fan tutte* című opera (1789) duplapáros jeleneteinek előlegezését. Maga a „cosi fan tutte” szófordulat a *Figaro házassága* No. 7-es tercettjében jelenik meg első alkalommal Mozart-operában, az intrikus Don Basilio ellenszólamaként, amikor Susanna lelepleződni látszik a szobájában rejtegetett Cherubino miatt. Itt folytatása is van: „*cosi fan tutte le belle*” ’mind így csinálják a (szép) nők’. Vélhetően ez egy korabeli népies ízű szólás volt, hiszen az opera buffa műfaj Nápolyból indult, és így a nápolyi nyelvjárásban gyökerezik. A *Cosi fan tutte* történetének hűségpróbája klasszikus mitológiai és irodalmi elődökre épít³, ami, ismervén a librettista Lorenzo da Ponte irodalmi műveltségét, nem meglepő. Hatást jelenthetett a témaválasztásban, hogy 1773-ban Grétry, a korabeli francia opera legjelentősebb szerzője, Prokrisz és Khéfalosz hasonló motívumot tartalmazó történetéből írt operát⁴, emellett a születőfélben lévő pszichológia tudomány vélekedéseinek közbeszéd szintű ismerete is vonzó lehetett a szerzők számára. Fodor Géza (2002: 314) megfogalmazásában Mozart „az amúgy is leegyszerűsített, stilizált szövegekönnyvet zenedramaturgiaiilag radikálisan – ha lehet így mondani – emfatikusan tovább primitivizálja és stilizálja”. A cselekmény szerint a két lány elcsábul az álruhás párkeresés ostrom hatására, sőt férjhez is mennének az új jelöletekhez. Valóban ilyen szimplák, kiszámíthatók lennének a nők Mozart szemében? A szabadkőműves Mozart, a jobb világot építeni szándékozó titkos férfitársaság elkötelezett tagja ilyen egyszerű sémákban látná a nőket? Ám világos, hogy a *Cosi fan tutte* kicsengése nem a női

³ Bocaccio, Shakespeare, Cervantes művek. Marivaux-nál pedig a *Cosi fan tutte* cselekményéhez hasonlóan két pár szerepel (Steptoe 1981: 62). Ennek ellenére a 19. században merőben erkölcsstelennek tartották a történetet, ezért keveset is játszották ezt a Mozart-operát.

⁴ André Grétry: *Céphale et Procris ou L'Amour conjugal* (1773).

nem elítélése⁵, hiszen nem lett volna hatásos a csábítás, ha nem teljes odaadással művelték volna a férfiak, ők maguk is átérték az új szerepet – amit Mozart zenéje teljes bizonyossággal közvetít – így a férfiak is „*così fan tutti*” (de legalábbis ők ketten). Figyelemre méltó, hogy az opera címe nem tartalmazza a szólás „*le belle*” folytatását, sőt az opera alcíme – *La scuole degli amanti* 'Szerelmesek iskolája' – lényegében sugallja is az általánosítást. Itt maga az emberi viselkedés, változó helyzetekre reagáló érzelmi hullámváltozás, állhatatlanság jelenik meg, persze némi nőies, illetve férfias karakterjegyek bemutatásán keresztül. Abert⁶ szavaival (idézi Fodor 2002: 314) Mozart „tudatában van minden személy és esemény maszkszerűségének, kiszolgáltatott voltának és esetlegességének.”

A *varázsfuvola* című opera (1791) nőalakjai – hasonlóan a férfi szereplőkhöz – szintén kissé bábszerűek, pontosabban játékszerűek. Tallián Tibor *Circumcisio cordis* című nevezetes tanulmánya az opera legsokoldalúbb értelmezését kísérli meg (1991: 6, 11).

A *varázsfuvola* szerzői valóban játszanak; különleges tour de force keretében egymásra vonatkoztatnak két nagyszabású „üveggyöngyjáték szisztémát”, a zenét és a szabadkőművességet. [...] Legvitathatatlanabb az egymáshoz rendelés a nőfiguráknál: Paminát a legszorosabb vérségi kapocs köti a királynőhöz, a három hölgy pedig lényegében nem több mint a királynő emanációja (ezáltal azonban természetesen Paminával is „rokonságba lépnek”). A női válogatott tehát igazi „happy family”-ként⁷, 2 fő + 1 hármasság felállásban lép pályára (ami aszerint, hogy a hölgyek egyéniségét mennyire értékeljük önállóknak, hármast vagy ötöst számot ad, mindkettő ott szerepel a szabadkőművesek jelentős számainak sorában).

A női csapatban az Éj királynője a fej, aki „önfejűen” manipulál, tervez, hisztérikusan követel, uralkodni akar, szélsőséges zenei tetteit épp a tehetetlenség szülte frusztráció váltja ki. Pamina a szív, aki igazi odaadással fordul párja felé, és másokkal is empatikus, a Három dáma pedig a női sexust képviseli⁸. Az Éj királynője két áriája felépítés szempontjából is tükrözi a változást, a karakter tehetetlenségének elviselhetetlen növekedését. Az első felvonásban rendezett, úgynevezett „kéttempós áriát” énekel a királynő (bevezető recitativo – lassú tempó – gyors tempó), a közismertebb, második felvonásbeli áriája viszont egy modern szonátaformájú tétel; érzelmiileg hisztérikus, ének-technikailag szinte túlságosan nehéz zenei pillanat, amely a szépségnek kevesebb teret enged. Pamina viszont a pozitív nőiség megtestesítője, a halállal szembe-sülő, elringató lejtésű „beavató” g-moll áriája a szellemi felemelkedés női útját is egyértelműen szentesíti⁹.

A *Circumcisio cordis* tanulmány címe a Pál apostolra való utalásával átvezethet témánk egyházzenei vetületéhez. A korábban vizsgált maszkszerű, bábszerű alakoknak, részkaraktereknek szinte ellentéte Szűz Mária hagyományosan inkább ikonszerű alakjának eleven zenei megjelenítése. Ennek értelmezésében Farkas Zoltán (2007) írására támaszkodom¹⁰, aki áttekinti Mozart egyházi műveit a fiatalkori miséktől kezdve a kisebb léptékű tételekig, azt vizsgálva, hogy vajon a Goethe által a *Faust* végén Máriára vonatkoztatott három fő női karakterből melyiket jeleníti meg egy-egy ponton a zene. Kétségen felül áll, hogy ezek az arculatok – szűz, királynő, anya – más-más zenetípust vonzanak, vonzhatnak magukkal. Végül Farkas arra a megállapításra jut, hogy várakozásunkkal ellentétben kevéssé jelentős Mária alakja a liturgikus szövegek ilyen szempontból kiemelhető pontjain – a *Credo* tételekben például a zenei megoldás inkább az *et homo factus est* 'és emberré lett' szavakra koncentrál és koncentráltat. Van azonban egyetlen mise, ahol Szűz Mária finom arcú, ez pedig a befejezetlenül maradt c-moll mise.

⁵ Bár a „tutte” szó kétségtelenül nőnemű többesszám, a „tutte le persone” (mindenki) folytatás is nyelvtanilag helyes lehetne.

⁶ Hermann Abert (1871–1927) zenetörténész

⁷ Utalás Aldous Huxley *Boldog családok* című novellájára, amely a *Limbo* című kötetben jelent meg, 1946-ban (London, Chatto & Windus).

⁸ Vélhetően egyikük válik Papagénává a megfelelő pillanatban (Tallián 1992: 12).

⁹ A *varázsfuvola* férfifelsőbbséget hangoztató mondatai ellenére is (pl. „Ein Mann muss eure Herzen leiten”).

¹⁰ Születésnap írás ez is: Tallián Tibor 60. születésnapjára készült.

Ez a mű Mozart életének különleges pillanatában fogant, amikor először látogatott haza Salzburgba a család számára még ismeretlen feleségével, aki már életet adott első gyermeküknek¹¹. Mozart otthon tervezte befejezni a misét (1783), és a szoprán szólamot felesége salzburgi debütáló fellépésének szánta. Végül csak az első két elkészült tételt adták elő Salzburgban, nyilvánvalóan (de nem bizonyítottan) Constanze közreműködésével. A mise a szokásosnál feltűnően drámaibb hangvételű, amit a komor hangnemválasztás is erősít. Ugyanakkor nagyon finom zenei anyagot kap a gyengéd pillanat a *Credóban*, *et incarnatus est de spiritu sancto ex Maria virgine* 'és megtestesült a szentlélek erejéből Szűz Máriától'. Ahogy Farkas kifejti, ikonográfiailag leírható a jelenet egy egyalakos angyali üdözlétként; a zene lehajló mozdulata az alázatos térdre ereszkedés gesztusát érzékelteti¹². A tétel különlegességére felhívja a figyelmet, hogy ez a részlet érzelmes, *Empindsamer* stílusú pillanatként ékelődik be az alapvetően bachos-händeles zenei anyagba¹³, és feltűnő, hogy amikor a félkész és ismeretlenségben maradt mise zenei anyagait Mozart beledolgozta a *Davide penitente* című oratóriumába, akkor ezt a részletet kihagyta. Mária szinte túlhangsúlyos zenei szereplése sugallja – amit a Mozart-levelek is feltárnak –, hogy tulajdonképpen ez egy votív mise, amit Mozart a felesége sikeres szüléséért hálából komponált, „ajánlott föl”. Milyen is ez a zene? Finoman táncos lejtésű, érzelmes, dalszerű, ugyanakkor gyönyörűen légies koloratúrákkal teli, ahol az ének szólam a fafúvós hangszerekkel verseng, egybefonódik – Farkas értelmezésében (2007: 378) ez „Mária és a Szentlélek misztikus egyesülése, a szeplőtelen fogantatás boldogságos pillanata”. Minden, ami a szépségre és gyengédségre vonatkozhat Mozart eszköztárában, megjelenik itt.

A következő példa utal az operai női karakterek és Szűz Mária érzelmi-hangulati körének kapcsolódási lehetőségére is. Az 1786-ban keletkezett *Figaro házasságából* egyetlen részletet emelek csak ki, a harmadik felvonásbeli Susanna–Grófné duettet. A két nő árnyalt ábrázolása a Mozart opera-szereplők közül is egyedülálló. A Grófné emberi méltóságot sugárzó hölgy, valódi „lady” (Hughes 1976: 62), akinek C-dúr áriája (*Dove sono i bei momenti*) megkaphat egy eredetileg Szűz Máriához kapcsolódó zenét, a Mária kegykép megkoronázására írott korábbi Mozart-mise *Agnus Dei* tételének zenei anyagát¹⁴. Susanna pedig olyan kreatív, intuitív és eleven figura, hogy egyes elemzők szerint Figaro helyett inkább neki kellett volna szerepelnie az opera címében. A híres levél-duettben a Grófné Susannának diktálja a saját férjét Susanna nevében randevúra hívó levelet. Bár a Gróf megleckéztetésére készülnek, egyfajta szembesítésre – hiszen a terv szerint Susanna ruhájában a Grófné lesz ott a gesztenyésben –, mégis megalázó a feleség számára a szituáció, ami diadal érzésével tölthetné el a szolgálólányt. De nem Mozartnál! Itt a Grófné felülemelkedik a helyzet furcsaságán, és szerelemtől vezérelve bízik férje visszahódításában – „Ezt ő jól megérti majd!” –, sőt teljes bizalmába avatja be szolgálóját. A zene ringató jellege a gesztenyés kert hangulatát, a földön járást idézi, altatót, természeti szépséget, pozitív nőiséget asszociálva¹⁵. Susanna hallhatóan tökéletes empátiával viseltetik a Grófné iránt, azonos értékű szólamaik összecsengenek, összesimulnak, szinte két barátnő jelenetét látjuk-halljuk. Sőt, ahogy Susanna szólama magasságban is néha a Grófné szólama fölé emelkedik, az a társadalmi különbségek pillanatnyi, szinte forradalmi eltörlését is jelenti, az emberi kapcsolódás, együttérzés magasabb rendű értékére alapozva. Ez a rang-átlépés merőben szokatlan egy korabeli színpadi műben¹⁶.

¹¹ Ismert, hogy Mozart és Constanze Weber az atyai áldást meg sem várva házasodott össze Bécsben, 1782-ben, két héttel a *Szöktetés a szerájból* című opera bemutatója után.

¹² Első gyermekük kéthónaposan halt meg. (Nincs rá adat, de talán ez is oka lehetett a kiemelten kezelt mise befejezetlenségének.) Házasságuk kilenc éve alatt hat gyermek született, ketten érték meg a felnőttkort.

¹³ Mozart 1782-ben ismerkedett meg a bécsi udvari könyvtárban őrzött barokk művekkel, Gottfried van Swieten báró udvari könyvtáros vezetésével.

¹⁴ C-dúr Missa brevis K.317 „Koronázási mise” (1779).

¹⁵ Ebben az értelemben, a béke, a szépség szimbólumaként került be ez a duett *A remény rabjai* című film emlékeztető jelenetébe.

¹⁶ Beaumarchais színmű-trilógiájának (*A sevillai borbély* 1775, *Figaro házassága* 1778, *A bűnös anya* 1792 – ez utóbbit Mozart már nem ismerhette) forradalmi hatású társadalomkritikája természetesen nyomot hagy a műben. Bár az opera szövegkönyvéből az ilyen szempontból fontos monológok kimaradtak, a zenei megoldások révén erőteljes érzetté válik a hierarchia feloldhatósága.

A *Don Giovanni* című opera¹⁷ a *Figaro* sikere után prágai felkérésre készült. A mű nyilvánvaló főszereplője maga Don Giovanni, aki szinte folyamatosan színen van, mégis a körülötte felbukkanó nőalakok zeneileg karakteresebb képet kapnak nála – portréikat az egyszerűtől a bonyolultabb karakterig haladva tekintem át. Donna Elvira szolgálója jelentéktelen, vélhetően sorsdobálta figura. A lányt nem is látjuk, meg sem szólal, mert megzavarják az udvarlást – ez tulajdonképpen nem szerep! Don Giovanni számára csak egy lenne a listán, egyszerűen a vadászszenvedély hajtja hozzá, de azért még a ruhacserére is hajlandó érte: Leporello ruhájába bújva szerenádot ad neki a második felvonás elején. Úgy szól hozzá, hogy megértésre találjon, primitív utcai sláger dallammal, strófikus énekkel. Vélhetően a szolgálólány azt az „áldozat-típust” testesíti meg, amely Don Giovanni hódításainak nagy részét kiteszi. A történet egyszerűbb, vidám rétegéhez tartozik Zerlina. Robert Schumann zeneszerző a Chopin *La ci darem-variációkról* írt kritikájában így említi őt: „nem Leporello, nem Zerlina kacag ott?” (Keszi 1943)¹⁸. Valóban, Leporello szinte bohóc, de Zerlina a „kacagása”, könnyedsége ellenére sokkal több annál! Ő lenne Don Giovanni egyetlen valódi csábítása az operában, hiszen az A-dúr duettben a főhős valódi vonzalommal fordul felé, érdeklí a lány, és mesterien fog hozzá az udvarláshoz, elegánsan, szívvel-lélekkel. A gyönyörű zenei megoldások őszinte vágyat sejtetnek, Mozart megengedi a kéjencnek, hogy ebben a pillanatban valóban szerelmes legyen¹⁹! Ez az igazi Don Giovanni, az ellenállhatatlan, a szenvedélyes, a határozott, cselekvő- és szervezőkészsé! És természetesen sikeres is lenne a csábítás, ha Donna Elvira nem avatkozna be. Ez a kéttempós duett a zenetörténet egyik gyöngyszeme, amely rengeteg feldolgozást ért meg²⁰. Gyönyörű, kifinomult témaalak, cselekmény által irányított szonátaelvű zenei formálásmód, egyre sűrűsödő frázisok jellemzik, végül összesimuló együtt éneklés – a zene már előbb igent mond, mint a lány. Zerlina ártatlan, naiv, kihasználható, elbűvöli a társadalmi rang és a jólét kecsegtető képe, és a férfi vágyának csábító igérete. Ebből a bűvkörből valóban csak Donna Elvira segítségével tud kimenekülni, de hamar megérti, hogy a menekvés a helyes út. Második felvonásbeli C-dúr áriája a karakter kiteljesedése. Ekkor újdonsült férje, Masetto megalázott helyzetben van, megverték, kigúnyolták, szüksége van szeretgetésre, támogatásra: és itt jön Zerlina, teljes női fejezetben, hatalmának, erejének tudatában. Kedvesen, szeretettel fordul férje felé, gyönyöröket ígérve, és a vigasztalást csábítássá változtatja, többek között egy tipikus opera buffai megoldással, a kebelre húzott kéz gesztusával: „érzed, hogy dobog a szívem?”. Láthatjuk: Zerlina jóra fordítja a Don Giovannitól megszerzett tudást, „domesztikálódik” a csábítás tudása, és erős érzellemmel telítődik. Várhat kettejükre immár Papageno és Papagena boldogsága – a primér, egyszerű, örömteli hétköznapi élet.

Donna Anna alakja eredeti irodalmi típusánál sokkal kidolgozottabb, személye nem csak ürügy a gyilkosságra. Nemes úri hölgy, a Kormányzó lánya, ahogy atyja, úgy ő is az erkölcs, a jog oldalán áll, aki – csak más forrásokból egyértelműen – korábban már visszautasította Don Giovanni rámenős közeledését. Don Giovanni ezért csellel és erőszakkal akarja megszerezni, éjszaka álarcban mászik be hozzá az ablakon, Ottaviónak adva ki magát. Ez a nem látható jelenet – amiről csak a strázsáló Leporello morgolódásából tudunk – két fontos információt rejt. Először is ez a viselkedés a Mozart-féle Don Giovanni jellemével szinte összeegyeztethetetlen; rögtön sugallja, hogy közel a vég – hiszen az opera Don Giovanni lecsúszását mutatja be, egészen a pokolig. Másodszor – és jelen témánk szempontjából ez a fontosabb – ezzel Donna Anna karaktere is kap egy sajátos felütést, keretet. Úgy tűnik ugyanis a nyitó jelenetből, Donna Anna a korabeli szabályok, elvárások rendszerében sem rettenne meg, ha éjszakai látogatója lenne a vőlegénye, hiszen ő szerelmes nő, aki vágyik a párjára. Csak akkor kezd el segítségért kiáltozni, amikor észreveszi, hogy nem Don Ottavio van vele a hálószobában. Fontos ez a mozzanat, mert az opera további részében Donna Anna tulajdonképpen nem valódi önmaga, egyfajta álomsze-

¹⁷ Mozart műjegyzékében a címe: *Il dissoluto punito, o. il Don Giovanni* 'A megleckézett kéjenc, avagy Don Giovanni'.

¹⁸ Schumann, Robert: Opus II. In: Keszi Imre (1943 szerk.). *Pillangók és karnevál*, Budapest: Officina nova, 72.

¹⁹ Ahogy korábban a Grófnak is a *Figaro házassága* no. 16-os, szintén A-dúr hangnemű Susanna–Gróf kettősében.

²⁰ Például Beethoven, Berlioz, Chopin, Liszt egy-egy műve.

rúség nehezedik rá az átélt szörnyűségektől. És nem feledhetjük el, hogy az opera további részében gyászol²¹, gyászolja az éppen most erőszakos halált halt édesapját. Az előkelő hölgy teljesen megzavarodik, mintha varázslat alatt állna: később például Ottaviót nézi Don Giovanni-nak. Nem ismeri fel támadóját és apja gyilkosát, de amikor segítségét kérve, lovagias udvariasággal szóba elegyednek vele – hirtelen rádöbben: ó az! A No. 10. D-dúr ária ezt a hirtelen feltámadt erőt közvetíti barokkos fordulatokkal: pontozott ritmussal, nagy ugrásokkal a dallamvonalban, és főleg a régies ABA formával, amiben azonban variálódik és kibővíül a visszatérő rész. Tulajdonképpen ezt a zenei formát utánozza a közvetlenül ez után megszólaló Don Ottavio lírai áriája is, még akkor is, ha az karakterében teljesen más. Érzékelhetővé válik a formai azonosulás révén is a teljes „egy húron pendülés.” Don Ottavio szinte soha nem lép színpadra Donna Anna nélkül, és ez esetben is Annára rezonál a gyönyörű zenei anyaga, az opera legszebb áriája²². Donna Anna második felvonásbeli F-dúr áriájában pedig megmutatkozik, hogy a karakter felül tud emelkedni merev introvertáltságán, és amikor vőlegényének a természetesnek vett rajongása egy pillanatra megbillen, igazán odafordul Don Ottaviohoz. Már nem csak a saját fájdalomával és érzelmeivel van elfoglalva, látjuk, halljuk, hogy képes lesz idővel társ lenni, látszik, szeretné őt szeretni, a zene megmutatja a vágyat. Donna Anna hangsúlyosan merész áriaformát kap ebben a számban: a dal műfaj egyszerű őszinteségéhez közeledik ezt a szonátaelvű új áriatípus, a melléktéma humánus karaktere, nem-mozdulatszerű volta révén (Tallián 1974: 55).

A legkomplexebb nőalak az operában Donna Elvira, aki tipikus „mezza” karakter! Ő még a történet előidejében találkozott Don Giovannival, mindent elhitt neki, a jegyese lett²³, mit sem tudva róla. Most keresi őt, aki álnokul elhagyta. Az elhagyott feleség hagyományosan komikus figura az opera buffában, így itt is vicces szituációban jelenik meg Elvira –, hiszen Don Giovanni „szímatot fog”, nem ismervén föl őt, és Leporellóval együtt tercetté teszik a belépő áriát. Elvira a legnagyobb fájdalom hangján, szenvedélyes dühvel szólal meg, de mégis, titkon bizakodva a találkozásban. Tercetté nyíló áriája szonátaszerű, de barokkos bosszú-áthallással (például a „kitépem szívét” szövegre); a komikus hangulati ellenpontot, a leskelődőket pedig a zenei forma megismételt részeiben halljuk. Ez a fajta szélsőséges, dramaturgiailag végletekig feszített tragikomikum leginkább Elvira alakjánál van jelen. Donna Elvira csak ez után, Leporello regiszter-áriája révén szembesül az őt hűtlenül elhagyó szerelme valódi léhaságával. Hamarosan egy rövid, robbanékony áriában, megakadályozza Don Giovanni hódításának sikerét, megmentve a nő-társat, Zerlinát, a kivetett hálóból. A barokkos hangzású bosszúária fölé Mozart bejegyezte az utasítást: „Händel stílusában”. Itt már látható-hallható, hogy Elvira szenvedélyességben és kérlelhetetlenségben méltó társa Don Giovanninak²⁴. A második felvonás No 15. tercettje lényegében egy álságos szerenád Elvirához, bocsánatért esedezve, szerelmesen, és hazug módon. Leporello van Don Giovanni ruhájában – de a hangja Don Giovannié, aki takarásból énekel – neki kell majd Elvirát „lefoglalni” hogy Don Giovanni (és Elvira szolgálója) szabad legyen. A tercett ijesztően pontos lélektanilag: hárman háromféle érzelmet élnek meg, Donna Elvira még változik is közben: sértettségből, bizakodó, majd odaadó lesz: Don Giovanni józan (C-dúr) széptevését a szerelmes A-dúrban hallja meg. Leporello eközben viccesen ámuldozik, hogy Elvira képes újra hinni a csábítónak. Az első felvonásbeli „tercett-ária” mintájára itt is egyedül Elvira őszinte. Micsoda megalázó szituáció! A nemes hölgy ez után büszkeségét feladva, szerelmesen követi, szinte kergeti a Don Giovanninak vélt Leporellót. Amikor minderre fény derül, Donna Elvira teljesen elveszett lesz, megszégyenülése feloldhatatlannak tűnik. Ám ez a nevetségesre hangolt tragikus karakter hús-vér nő, hús-vér ember, méghozzá olyan nagyszabású, nyitott karakter, aki az érzelmi hullámverés után képes felállni, felülemelkedni, ahogy erről a második felvonás áriája meggyőz minket. Zenei formálás tekintetében ez a legösszetettebb ária, egyfajta sajátosan kialakított szonátarondó. Ének-technikailag nehéz, lélektanilag

²¹ Maga Mozart is gyászolt a *Don Giovanni* megírása közben, hiszen 1787 májusában halt meg édesapja, Leopold Mozart. A *Don Giovanni* intenzíven körülbelül júliustól készült. Az opera bemutatója 1787 októberében volt Prágában, így a gyász időszaka alatt készült a teljes opera, ahogy erre a Milos Forman *Amadeus* című filmje is utal.

²² A bécsi előadásra (1789. május) készült betétária, amely jelentősen megemeli Don Ottavio drámai súlyát.

²³ Más források szerint felesége lett; Moliere-nél kolostorból szöktette meg őt Don Giovanni.

²⁴ Jól jellemzi őt Tirso de Molina színművének (1630) szófordulata: „Szereltem, irgalmazz, mert elégek.”

pontos és dramaturgiailag nagyon fontos ária, amit hosszú, csapongó recitativo előz meg. Itt látszik teljes mélységben ugyanis, hogy eljut Elvira a megbocsátásig, az együttérzésig, a valódi szeretetig, képes felülemelkedni a bántásokon²⁵.

Mozart legsikeresebb műveiben a női karakterek szeretetteljes jellemzésének sok-sok arcát látjuk. Egy zseniális fiatalember megértő, átérző viszonyulása sugárzik e művekből a nők világához, egy férfitársadalom keretein belül. Láthattuk azt a figyelemreméltó művészi döntést, hogy a női szereplőkhöz tartozik a rendezettségben belül érvényes maximális szabadság megteremtése a zenei formaalkotás terén. Ezt a kifinomult, intuitív szabadságot, csak kivételes férfi szereplők tudják utánozni, csak kevesen tanulnak a nőktől felszabadulást, mint például Don Ottavio, vagy a képáriában Tamino. Mozart zenéje emberi teljességben a férfiakkal egyenrangú nőket sorakoztat fel, az intuíció, az érzelmek oldaláról nézve pedig tartalmasabb jellemeket. Szimbolikus alakjaik felülírják a társadalmi rend, és a nemi szerepek szerinti alávétettség korában létező normáit is a zene, a művészi igazság erejével.

Irodalom

- Farkas Z. (2007). Jungfrau, Mutter, Königin – A nő Mozart egyházzzenéjében. *Magyar zene* 4. 373–340. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarZene_2007/?pg=388&layout=s Utolsó letöltés: 2023. 07. 20.
- Fodor G. (2002). *A Mozart-opera világképe*. Budapest: Typotex. <https://mek.oszk.hu/05000/05024/html/mozart0009.html> Utolsó letöltés: 2023. 07. 20.
- Hughes, S. (1976). *Mozart opera kalauz*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Rosen, Ch. (1977). *Klasszikus stílus*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat.
- Steptoe, A. (1981). The Sources of *Così fan tutte*: A Reappraisal. *Music and Letters*, 281–94.
- Tallián T. (1974). Formamodell és személyiségstruktúra Mozart áriáiban. *Magyar zene* 1. 51–58.
- Tallián T. (1991). Circumcisio cordis (Varázsfuvola–üveggyöngyjáték) 1. *Muzsika* 12. 6–12. https://adt.arcanum.com/hu/view/Muzsika_1991/?pg=580&layout=s Utolsó letöltés: 2023. 07. 20.
- Tallián T. (1992). Circumcisio cordis (Varázsfuvola–üveggyöngyjáték) 2, *Muzsika* 1. 9–18. https://adt.arcanum.com/hu/view/Muzsika_1992/?pg=17&layout=s Utolsó letöltés: 2023. 07. 20.
- Újvári E. (2022). Botticelli Venusai – ikonográfiai és ikonikai konnotációk. In: Kiss A., Matuska Á., Péter R. (szerk.). *Fidele Signaculum: Írások Szőnyi György Endre tiszteletére*. Szeged, SZTE BTK Angol-Amerikai Intézet, 971–992.

²⁵ Elvira nagyáriája is utólagosan, a bécsi bemutatóra készült betét (ahogy a fent említett Don Ottavio ária is), ami jelzi a szerző mondanivalójának gazdagodását a mintegy fél év után elővett operája kapcsán. Bár az opera műfajban gyakori az új bemutató, vagy csak új szereposztás kedvéért hozzáfirt, vagy kihagyott ária, a *Don Giovanni* esetében a kibővítés lényegi, tartalmi árnyalást hozott magával.

Urbanik Tímea

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
ORCID:0000-0002-8228-2384

Szimbólumszöví

Újvári Edit születésnapjára

„Kívül az idő siklásán
mozdulatlan orsó pörög,
ime világot készítünk, túl minden ívbe-foghatón”

Weöres Sándor: *Hatodik szimfónia, A teremtés*

Absztrakt

Szimbólumok szövik át az életünket, olvasmányainkat, kultúránkat, gondolkodásmódunkat, mégsem értjük, tudjuk pontosan egyik-másik szimbólum jelentését. Meg lehet fejteni és újra meg újra lehet tanulni a szimbólumokat. Ehhez nyújt segítséget egyfajta szótárként, tárként a Szimbólumtár. Újvári Edit több művelődéstörténeti kézikönyv szerkesztője, szerzője, többféle tudományos közösség tagja. A szimbólumok jelentéseit felgöngyölítő munkája a szövíés tevékenységét idézi fel szimbolikus formában.

Kulcsszavak: köszöntő, Szimbólumtár, szimbólumok, szövíés

Abstract

Symbol weaver – For Edit Újvári's birthday

Symbols weave through our lives, our reading, our culture, our way of thinking, yet we do not understand or know exactly the meaning of one or another symbol. Symbols can be deciphered and learned over and over again. The Symbols Library provides help for this as a kind of dictionary, a repository. Edit Újvári is the editor and author of several cultural history handbooks and a member of several scientific communities. Her work, which wraps up the meanings of symbols, evokes the activity of weaving in a symbolic form.

Keywords: toast, symbol library, symbols, weave

Szimbólumok szövik át az életünket, olvasmányainkat, kultúránkat, gondolkodásmódunkat, mégsem értjük, tudjuk pontosan egyik-másik szimbólum jelentését. Meg lehet fejteni és újra meg újra lehet tanulni a szimbólumokat. Ehhez nyújt segítséget egyfajta szótárként, tárként a *Szimbólumtár*. Több tudományág is foglalkozik a szimbólumokkal: a mítoszkutatásnak, a vallástörténetnek, a művészettörténetnek, a néprajztudománynak, az irodalomtudománynak, a pszichológiának és a kulturális antropológiának is fontos részterülete a szimbólumok alkalmazása, értelmezése. A művelődéstörténet felfogható a motívumok, jelképek újrafogalmazásaként és aktualizálásaként is. A laikus érdeklődő olvasótól a hivatásszerűen olvasókig, kutatókig mindenkinek fontos kézikönyv lehet a *Szimbólumtár* a maga majdnem 700 szócikkével, melyből közel 250-nek Újvári Edit a szerzője (társszerzője), aki Pál József mellett a másik szerkesztője volt a könyvnek és fontos szervezője a közös munkának. Tudományos közösségszerveződési kuriózum ennek a munkának a létrejötté, a szócikkeket meghatározó professzorok, majd az egyetemi oktatók és hallgatók által írt szócikkek, melyek csoportos szakmai ellenőrzésen, lektoráláson estek át. Az egykori szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, az 1986 óta megjelenő *Ikonológia és műértelmezés* című sorozat ikonológiai, szimbó-

lum- és hermeneutika-elméleti dokumentumokat és tanulmányokat közölt. A tudományos vállalkozást Voigt Vilmos a „szegedi ikonográfiai iskola”-ként említi. (Újvári, 2015) Ez a paradigma határozta meg a kézikönyv elveit is. A címszójegyzék első változatát a sorozat szerkesztői, Fabiny Tibor, Pál József, valamint Szörényi László állították össze. A szócikkek szerzői: Andrási Dorottya, Antal Bernadett, Borbély Boglárka, Balogh Márta, Csima Ágota, Eörsi Anna, Farkas Anikó, Imrényi Tibor, Kemény Gabriella, Komlóssy Judit, Kuzsmann Zsófia, Lipták Anikó, Miklós Pál, Nagy Krisztina, Pápai Julianna, Pethő Ildikó, Propsz Eszter, Reuss Gabriella, Schlachtovszky Csaba, Szabó Tímea, Újvári Edit, Vanyó László és Varga Emese. Az együttműködés nem csak a tanárok és a hallgatók között, hanem különböző tudományterületek képviselőinek közreműködésével valósult meg: Andrási Dorottya jogtörténészként, Eörsi Anna művészettörténészként, Imrényi Tibor teológusként, Miklós Pál szintén művészettörténészként és sinológusként, Propsz Eszter germanistaként, Reuss Gabriella anglistaként és Vanyó László papként, egyetemi tanárként vett részt a munkában. A lexikonnak jellegéből fakadóan egy csapatnyi lektora volt: Ecsedy Ildikó, Endrei Walter, Fabiny Tibor, Fried István, Hoppál Mihály, Prokopp Mária, Szigeti Lajos Sándor, Szilárdfy Zoltán, Szili József, Szőnyi György Endre, Tegye Imre, Wojtilla Gyula és Záhonyi Aladár személyében.

1. kép Újvári Edit a *Szimbólumtár* társszerkesztője. Fotó Schmidt Andrea Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarország_1998_03/?pg=165&layout=s

A kötet *Szimbólumtár* főcímmel, *Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából* alcímmel jelent meg a Balassi Kiadónál 1997-ben, s a 2001-es és 2005-ös átdolgozott újrakiadás és CD-változat után felkerült a Tankönyvtár online oldalára is.

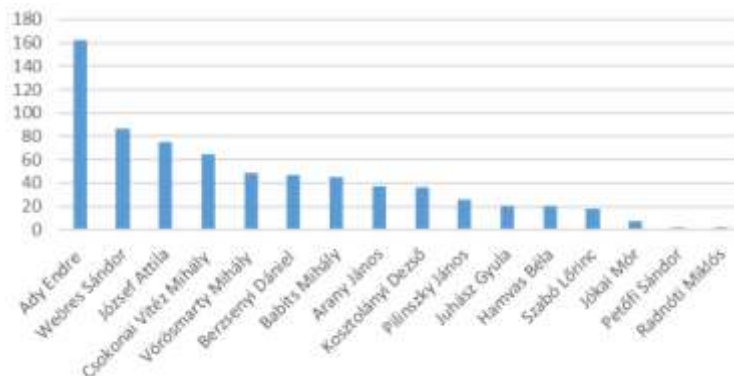
A Balassi Kiadó, mely 1992-ben, a rendszerváltás utáni dinamikus időszakban alapult, s a humántudományok területén ad ki igényes tartalmú és kiállítású könyveket. Jellemző tudományterületeik a művelődéstörténet, az irodalomtörténet, az irodalomelmélet, a nyelvészet és nyelvtörténet, a történettudomány, a régészet, a művészettörténet, a művészetelmélet, a szociológia, a pszichológia, a néprajz, a könyvtörténet, a zenetudomány, a színháztörténet és a színházelmélet. Szótár- és nyelvkönyvprogramjuk mellett művészeti kiadványok, képzőművészeti album, zenetörténeti ritkaság is található. A *Szimbólumtár* kézikönyvköz illő keményfedeles kötetként 500 illusztrációt is tartalmazva jelent meg.

A tájékozódást segítő, a tudást rendszerező és archiváló funkciók kiemelten fontosak egy ilyen tár esetében. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) katalógusának tárgyszó listája jól mutatja a *Szimbólumtár* lényegét és jelentőségét: jelek; szimbólumok; referenszkönyv; enciklopédia; lexikon; társadalmi kommunikáció tárgya; szimbólumok / művészet; allegóriák / művészet; emblémák / művészet; néphit és természetfölötti lények, jelenségek / néprajz; művelődéstörténet; egyetemes; nemzetközi; irodalmi motívum; művészeti motívum; jelkép; archetípus; oktatási segédlet. Tudományterületként a művelődéstörténet és a néprajz jelenik meg, a művészetek általános kategóriaként szerepel, kiemelten az irodalom van jelen, s mindez a társadalmi kommunikációba ágyazva a jelek, a szimbólumok, az allegóriák és az emblémák által. Tájékoztató kézikönyv jellegét a referenszkönyv és a lexikon, enciklopédia megnevezések jelzik. Lexikon a *Szimbólumtár*, amennyiben szócikkekben listázza és magyarázza a szimbólumokat. Enciklopédiaként való használatát négyféle mutató teszi lehetővé: témakörönként (Pl.:

állatok, cselekedetek, testrészek), jelentésbeli csoportosításban (Pl.: beavatási/élet/erő/idő/női szimbólumok), vallás és eszmerendszerek szerinti csoportosításban (Pl.: alkímiai, asztrológiai, buddhista, iszlám, keresztény, szabadkőműves, zsidó szimbólumok) és egy külön csoportosításban szerepelnek a legfontosabb keresztény ikonográfiai motívumok, attribútumok és szimbólumok felekezetek és témák szerint.

A Szimbólumtár közel hétszáz szócikke az egyes szimbólumok történeti korokon át hagyományozódó jelentéseit és jelentésmódosulásait is bemutatja. A szócikkekben megvalósul a kultúrák szerinti tagolás és a történeti sorrendiségre való törekvés. Egyetemes kultúrtörténeti nézőpontot használ, de elsősorban magyar példákat szerepeltet. A szimbólumoknak kulturálisan felfejthető történetei és jelentései vannak, melyek a szépirodalomban is megjelennek. Az irodalomban a szerzők a szimbólumokat alkalmazzák, és jelentéseiket kiegészítik, módosítják. Komoly erénye a Szimbólumtárnak, hogy irodalmi példákat is felsorakoztat a szócikkek végén más művészeti zenei, képzőművészeti, építészeti példákkal együtt. A kötet használatát idegen szavak és szakkifejezések jegyzéke, valamint a felsorolt mutatók segítik. A források és a felhasznált szakirodalom bibliográfiája szolgálja a további tájékozódást. Túlzás nélkül állítható, hogy alapkönyv lett, az Elektronikus Periodika Adatbázisban (EPA) 351 hivatkozás van rá a közönlő megírásának idején, 2023 nyarán.

Hogyan alakul a *Szimbólumtár* magyar irodalmi kánonja? Ady Endre markáns túlsúlya részben a költő szimbolizmusához való kötődésében kereshető. A Weöres Sándor műveire való gyakori utalást költészetének sokrétűsége indokolhatja, s ő az a szerző, aki időben a legközelebb áll a szócikkek készítőihez 1989-es halálával. Újvári Edit doktori dolgozata is hozzá kapcsolódik: „*A mindenség hullámzó nászruhád*” *Istennői mítoszmotívumok Weöres Sándor költészetében*. (Újvári 2004) Részben érthető, hogy a költészet mellett a másik két műnem, a prózai és drámai műfajok mennyire kiszorultak. A prózai példák nagyrészt világirodalmi művekre vonatkoznak. A magyar regények közül a következők szerepelnek egy-egy említéssel: Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét*, Dugonics András *Gyapjas vitézek*, *Etelka*, Kertész Imre *Sorstalanság*, Arany László *A délibábok hőse*, Sárközi György *Mint oldott kéve*, Sütő András *Advent a Hargitán*, Ottlik Géza *Iskola a határon*, Móricz Zsigmond *Tündérbert*, Babits Mihály *A gólyakalifa*, Gárdonyi Géza *Isten rabjai*, Jókai Mór *Sárga rózsza*, *Fekete gyémántok*, Kosztolányi Dezső *Édes Anna*, Krasznahorkai László *Sátántangó*. Krasznahorkai az egyetlen kortárs szerző a magyar irodalomból. A világirodalmi példák viszont inkább a prózai művekre vonatkoznak, ahol a legtöbbet hivatkozott mű Apuleius *Aranyszamár* című regénye mellett Bulgakov *Mester és Margaritája*.

1. ábra A *Szimbólumtár* magyar irodalmi hivatkozásai szerzők szerint

A *Szimbólumtár* megjelenése után Zsélyi Ferenc a *Tiszatájban*, Vajda György Mihály a *Vigiliában*, Rónay László a *Magyar Naplóban* írt kritikát, recenziót a kézikönyvről. Használni pedig kifejezetten széles körben használják. Az irodalmi művek elemzéseiben van ennek kimutatható nyoma, s némi lokális, szegedi túlsúlya az Arcanum adatbázis adatai alapján. S az irodalom terápiás jellegű használatában újabb nézőpontokból válnak fontossá a szimbólumok. A Boldizsár Ildikó-féle meseterápia, a mesepedagógia (Bajzáth Mária), mesepszichológia (Kádár Annamária) és mesepedagógia (Hevesi Tímea Mária) módszereiben különösen értékes kézikönyv a *Szimbólumtár*. A meseterápia egyik jelmondatát továbbgondolva: „Minden élethelyzetnek megvan a maga meséje.” Minden élethelyzetnek megvannak a maga narratívái és szimbólumai

a szépirodalomban. A nemrég megjelent irodalomterápiás kézikönyv, mely több irodalomterapeuta közös munkája Béres Judit koordinálásával: a *Szöveglelő* élethelyzetekhez, problémákhoz kínál olvasnivalót, melyekhez újra hasznos lehet a *Szimbólumtár* használata.

Újvári Edit egy másik fontos tudományos vállalkozás, mely szintén a Balassi Kiadóhoz kötődik, a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* (MAMÜL) létrejöttében is fontos szerepet vállalt, melyet Kőszeghy Péter és Tamás Zsuzsa szerkesztettek, s mely a magyar középkornak és kora újkornak, 19. századi kifejezéssel a régiségnek a lexikona, az első magyar művelődéstörténeti lexikon, mely 2003 és 2012 között jelent meg 14 kötetben. A következő szócikkeket írta Újvári Edit: színek, számok, sólyom, Mária, korona, kereszt, kártya, Jézus.

Majd időrendben haladva egy újabb kézikönyv, a Víghe Éva által szerkesztett *Állatszimbólumtár*, mely 2019-ben jelent meg szintén a Balassi Kiadónál, s 115 szócikk bibliai és régi magyar művelődéstörténeti részét készítette el ebben Újvári Edit.

Egy „sokoldalú vallási-ikonográfiai példatár” is megjelent Újvári Edittől 2015-ben, melynek előszavát Voigt Vilmos írta, s ahol így fogalmaz: „Feltűnő a szerző kifejezett etnológiai érdeklődése is. Különösen a rituális antropológia klasszikusait (Geertz, Turner) idézi” (Újvári, 2015).

A kézikönyv készítő tudományos közösségek mellett egy szemiotikával foglalkozó JEL-KÉPTÉR munkacsoportnak is tagja volt Újvári Edit Szirmai Éva és Tóth Szergej mellett. A hatalom szemiotikája és az állati jelekkel foglalkozó konferenciák és tanulmánykötetek a közös munka gyümölcsei.

Ha a jellemző terminusokat kellene felsorolni Újvári Edit munkásságában, akkor a szimbólumok, jelek, képek sorrendisége alakulna ki az egyes szavak erőteljes és folyamatos egymásra vonatkozásával. S mindezek mellett a szimbólum, jel és képhasználó közösség fontossága, melyen keresztül mindezek mindig aktuálisan értelmet nyernek. Ez a közösség leggyakrabban egy vallást, kultúrát jelent, melyet etnológiai szempontból, különösen a rituális antropológia nézőpontjából figyel a szemiotikus.

Sokrétű szimbolikával rendelkezik a szövés mint az egyik legősibb kézműipari tevékenység, melyet Edit is gyakorolt bizonyos életszakaszaiban. S kézikönyv készítő munkássága is köthető ehhez a tevékenységhez szimbolikusan, hiszen a képek, szövegek, a kultúra szövete egyes fonalainak beazonosítása folyik a szimbólumtárban a szimbólumok jelentéseinek felfejtésével. Ezért választottam a *Szimbólumtár* Edit által írt szócikkeinek szövegéhez az általa különösen sokat tárgyalt Mária ábrázolások közül a fonó Máriát. Kívánom, hogy sokunk örömeire tartsa kezében a szimbólumok fonalait!

„végtelen ragyogó fonalak árama
ragyogó végtelen árama fonalak
fonalak árama ragyogó végtelen”
Weöres Sándor: *Csillagzene finale*

2.kép Újvári Edit szócikkei a Szimbólumtárban

Irodalom

- Bajzáth M. (2015). *Mesefoglalkozások gyűjteménye 1. Pedagógusoknak. Vázlat 49 meséhez*. Kolibri Kiadó.
- Boldizsár I. (2010). *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető Kiadó.
- Hevesi T. M. (2019). A "Szimbólum pedagógia" fogalmának megalapozása, bevezetése. In: Kaposi J., Szőke-Milinte E. (szerk.). *Pedagógiai változások – a változás pedagógiája*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 160-178.
- Kádár A. (2012). *Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*. Kulcslyuk Kiadó.
- Kőszeghy P., Tamás Zs. (2003-2012 szerk.). *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Balassi Kiadó.
- Németh L. A. (2023 szerk.). *Szövegtelelő. Találd meg magad az irodalomban*. Libertine Könyvkiadó.
- Pál J., Újvári E. (1997, 2001, 2005, szerk.). *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó.
- Rónay L. (1998). Jelképek erdejében. *Magyar Napló*, 10(5), 50.
- Szabó C. Sz. (1998). Egy szegedi kötet sikertörténete. A szimbólumok tárháza. *Délmagyarország*, 88(60).
- Szirmai É., Tóth Sz., Újvári E. (2016 szerk.). *A hatalom jelei, képei és terei*. JGYF Kiadó.
- Szirmai É., Tóth Sz., Újvári E. (2018 szerk.). *Állati jelek, képek és terek I-II*. JGYF Kiadó.
- Tankönyvtár <https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/13113> Utolsó letöltés: 2023. 07. 22.
- Újvári E. (2004). „A mindenség hullámzó nászruhád” Istennői mítoszmotívumok Weöres Sándor költészetében. JGYF Kiadó. <https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/76/> Utolsó letöltés: 2023. 07. 22.
- Újvári E. (2015). „Jelet hagyni”(Vizuális alkotások és rítusok szemiotikai elemzése). JGYF Kiadó. http://www.jgypk.hu/kiado/wp-content/uploads/woocommerce_uploads/2016/12/%C3%9A%jv%C3%A1ri-Edit-Jelet-hagyni.pdf Utolsó letöltés: 2023. 07. 22.
- Vajda Gy. M. (1998). Új magyar szimbólumtár. *Vigilia*, 63(6), 474–475.
- Vígh É. (2019 szerk.). *Állatszimbólumtár A-Z*. Balassi Kiadó.
- Zsélyi F. (2000). Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. *Tiszatáj*, 54(9), 102–110.

Hevesi Tímea Mária

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0002-2727-8200

Találkozás a szimbólumokkal – segítő jelenlétük a mindennapokban

Absztrakt

Gondolkodásunkra, döntéseink meghozatalára sok esetben – kiszámíthatatlan módon – hatással van a tudatalattink is. A tudatalattink egy rejtettebb, mélyebb szint, mely a jelenségek összefüggéseit is tartalmazza. A szimbólumok egyrésztől többretegű jelentéstartalmukból adódóan kapcsolódnak a tudatalattihoz, másrésztől megjelennek a mindennapjaink valóságában, így a szimbólumok hidat képeznek a tudatalatti és a látható valóság között. Tanulmányunkban olyan szimbólumokat vizsgálunk, melyekkel gyakran találkozunk a mindennapjainkban. Elemezzük azon jelentéstartalmaikat, melyeknek a tudatosításával a szimbólumok „üzeneteit” kognitív szintre hozva, könnyebben értelmezhetővé válhat a jelentésük. Ezáltal a szimbólumok elgondolkodtató, többretegű jelentéstartalma a mindennapjaink történéseihez kapcsolódva lehetőséget ad arra, hogy ezen történéseket mélyebben, összefüggésekben is jobban megérthessük.

Kulcsszavak: szimbólumok, tudatosítás, segítség

Abstract

Encountering symbols – their helpful presence in everyday life

In many cases, our subconscious mind has an unpredictable influence on our thinking and decision-making. Our subconscious is a more hidden, deeper level, which also contains the context of phenomena. On the one hand, symbols are linked to the subconscious through their multiple meanings. On the other hand, symbols appear in the reality of our everyday life, so that they form a bridge between the unconscious and the visible reality. In our study we look at symbols that we often encounter in our everyday lives. We analyse the "messages" of the symbols, we interpret these messages at a cognitive level, and the symbols become more meaningful to us. In this way, the thought-provoking, multi-layered meanings of the symbols, linked to the events of our everyday lives, give us the opportunity to understand these events in a deeper, more contextual way.

Keywords: symbols, awareness, help

„Tudom, lesznek művészek (és ebben áll életem reménye), akik »fogyó életük növekvő lázában« igyekeznek majd akár évmilliókra szóló nyomot hagyni, anyagban, jelrendszerben. Tartósan, cáfolhatatlanul, az utánuk, vagy máshonnan jövő értelmes lények számára. Jelet hagyni, hogy voltunk és elbuktunk, de lényünkben és e jelekben a magyarázat.”

(Kondor 1987: 98, idézi Újvári 2015: 7)

Bevezetés

A szimbólumok körülvesznek bennünket, sokszor nem is tudatosul bennünk a jelenlétük, jelentésük. Mindig üzennek valamit, amit sok esetben csak tudat alatt érzékelünk. Hatnak ránk

és befolyásolják az életünket. Vajon lehetne-e tudatosabbá tenni a jelentésüket? A szimbólumok többrétegű jelentéstartalma kapcsolható-e mindennapjaink történéseihez?

Tanulmányunkban olyan szimbólumokat vizsgálunk, melyekkel gyakran találkozunk a mindennapjainkban. Elemezzük azon jelentéstartalmaikat, melyeknek a tudatosításával a szimbólumok „üzeneteit” kognitív szintre hozva könnyebben értelmezhetővé válhat a jelentésük. Ezáltal a szimbólumok elgondolkodtató, többrétegű jelentéstartalma a mindennapjaink történéseihez kapcsolódva lehetőséget ad arra, hogy ezen történéseket mélyebben, összefüggéseiben is jobban megérthessük.

Kutatásunkban a hazai szimbólumkutatók számára alapmunkának tartott Pál József, Újvári Edit és munkatársai (2001) által szerkesztett *Szimbólumtár* című műben használt, az analitikus pszichológiában definiált szimbólumfogalmat vesszük alapul. Ez a fogalom meghatározás az emberiség közös, kollektív tudattalanjából származó, tehát eleve interkulturális szimbólumokat tételez fel. Újvári megfogalmazásában a szimbólum (*σύμβολον*) görög eredetű szó, melynek jelentése: melléállítás, összevetés, egybeesés, ráismerési jel. Ez egy olyan jel, mely lehetővé teszi a felismerést: valami kettévágott, de összeilleszthető tárgy, melynek egy-egy felét más-más személy őrizte (Újvári 2001: 3). Tanulmányunkban a szimbólumok jelentéseit szeretnénk kapcsolatba hozni, összeilleszteni a mindennapok történéseivel.

A tudatalatti és a szimbólumok

Sok esetben – a pszichológus Hódi Sándor szerint – nem szavakban gondolkodunk, hanem a tudatalattink hat ránk, mely kiszámíthatatlan módon tud beavatkozni gondolkodásunkba, döntéseinkbe. A mindennapok valósága mögött van egy rejtettebb, mélyebb szint, mely a jelenségek összefüggéseit tartalmazza (Hódi 2010: 267).

A pszichoanalitikus iskolákhoz tartozó kutatók és több szimbólumkutató (Újvári 2001; Spineto 2003; Tánczos 2007) véli úgy, hogy a szimbólum és az általa szimbolizált dolog között „természetes kötődés” feltételezhető, ami azt jelenti, hogy a szimbólumokhoz „természetes” módon kötődik a jelentésük. Szerintük a szimbólumok döntő többsége – a rá jellemző valamennyi kulturális változatossága – ellenére hordozhat magában általánosan érvényes, egységes jegyeket is (Hevesi 2022). Carl Gustav Jung (1875–1961) elmélete alapozta meg a „természetes kötődés” feltételezését, nála ezt a szimbólum és az archetípus/archetipikus szavak összekapcsolása tükrözi. Jung (2011) az archetípus fogalmát a kollektív tudattalanban természetes módon jelen lévő képek megnevezésére vezeti be.

Szimbólumok körülöttünk

A szimbólumok vizsgálatával több tudományterület kutatói is foglalkoznak. A meseterapeuta Boldizsár Ildikó (2023) megvizsgálta, hogy a mesékben kik/mik segítenek a mesehősöknek. Terápiás munkájában a mesékből szerzett ismereteket, tanulságokat adaptálja a kliensei aktuális élethelyzetére, megkeresve és tudatosítva azokat a mesei elemeket, szimbólumokat, melyek segíthetnek a problémás élethelyzetek megoldásában (Boldizsár 2010). A segítő szimbólumok felismerésével, üzenetük tudatosításával élethelyzetünk aktuális nehézségeinek a megoldásában is segíthetnek a szimbólumok. A mesetudományon kívül leggyakrabban a vallástörténet, szemiotika, művészettörténet, néprajz, politikatudomány, pedagógia, irodalomtudomány, történettudomány vizsgálja és értelmezi a környezetünkben megtalálható szimbólumokat. A továbbiakban néhány olyan szimbólumot sorolunk fel, amelyek/akik mindennapjaink leggyakoribb „szereplői”.

Emberi segítő

Az úton eligazító segítő a vénséges öregasszonyok, akik az ősök tudását adják át az őket felkereső fiatalabb generációk tagjainak. Az erdei és más anyókák, a szerzetesek, az atyai jó barátok pedig olyan személyek, akikben az első pillanattól kezdve megbízunk. Erkölcsei segítségéből, lelkiismeretből segítő a szolgák (korunkban például a beosztottak), akik ha látják, hogy valami nincs rendben, akkor feltárnak olyan körülményeket, melyeket a hős nem vett észre. A barátok, bajtársak olyan segítő, ahol a barát és a hős között a szeretet és a hűség a kapcsolat alapja. A barát önmagát képes a háttérbe szorítani, vagy akár feláldozni azért, hogy segítse a

hóst célja elérésében. A családtagok (szülők, nagyszülők, testvérek, gyerekek) gyakori segítői a főhősnek (például a lánytestvér megváltja madarakká változott fiútestvéreit). A csapattag segítőtársak egy-egy rendkívüli képességükkel segítenek (például Messzelátó). A rehabilitáló segítők (vadász, halász, kertész) azok, akik életmentő fontosságúak (a vadász kimentti Piroskát és a nagymamát a farkas gyomrából). A lelki, szellemi vezetők azon segítők, akik hosszú távú kapcsolatban vannak a hőssel és figyelemmel kísérik a változását, fejlődését (Boldizsár 2023).

Állati jelek

A pszichoterapeuta Peter A. Levine (2017) szerint az állatok mintát adnak számunkra abban, hogy milyen módon lehetünk egészségesek és életerősek, ők az egyensúlyban lévő természetet szemléltető tanítóink. A vadon élő állatokra jellemző, hogy új ingerekre gyorsan és jól reagálnak, s a fenyegető veszély elmúltával rugalmasan helyrebillenek a természetes egyensúlyukba (Levine 2017: 106). A környezetünkben lévő állatok megfigyelése mellett nagyon sok állatábrázolással is találkozunk a hétköznapi életben: a zenetörténetben, irodalmi művekben, tetoválásokon, címereken és céhjelvényeken, a temetőken, kódexekben, ikonokon és freskókon (Szirmai et al. 2018). Az *Állatszimbólumtár* egyik szerkesztője, Vígh Éva úgy véli, hogy az állatokról alkotott, tudományosan és rendszertanilag megalapozott ismereteink ellenére, a több évezredes hagyományban gyökerező meggyőződésünk és hiedelmeink tovább élnek, és a művészet-, az irodalom- és a művelődéstörténet szerves részét képezik, ami mindmáig alátámasztja az állatszimbolika létjogosultságát. A kötet szerzői szerint – akiknek egyike Újvári Edit – „az állatábrázolás mindig is tükröt tartott az ember elé; a különféle állatok szépsége vagy csúfsága, a nekik tulajdonított jószág vagy gonoszság, erő vagy gyengeség, s egy sor egyéb moralitáspár alapján, szimbolikus formában az ember gondolkodását, szenvedélyeit és erkölcsseit, az ember és ember közötti viszonyokat testesítette meg” (Vígh 2016: 7).

Növények

A növényábrázolások rendszeres elemei az emberi alkotásoknak (Újvári 2015). A fák, a virágok gyakori kifejezői a méltóságnak, a stabilitásnak, az erőnek és kitartásnak, illetve a szépségnek, a gyengeségnek és a gyengédségnek. A növények szimbolikája nagyon gazdag, és a sokféleségük az emberi lét legkülönbözőbb aspektusait szimbolizálhatják (pl.: borostyán – halhatatlanság, gránátalma – bőség, tölgyfa – az ég és föld közötti kapcsolattartás lehetősége) (Pál et al. 2001). Boldizsár (2023) művében jelzi, hogy a gyümölcsök, levelek, magok különböző módokon tudják segíteni a mesehősöket: gyógyítanak, megfiatalítanak, a fogantatásban segítenek, táplálékot adnak (Boldizsár 2023).

Zene, tánc

A zene emberi lélekre gyakorolt hatását számos szerző, művész megfogalmazta már. Yehudi Menuhin szerint a zene maga az emberi önkifejezés, amely a mi identitásunk; Illyés Gyula számára pedig a zene a lélek legmélyebb érzéseit fogalmazza meg (Pál et al. 2001: 419). A zenére, ritmusra történő ütemes mozgás az emberi kultúra egyik legősibb eleme. A tánc korunkban is több nép és vallás számára szakrális jelentőséggel bír (Pál et al. 2001: 372). A zenével, tánccal megjeleníthetők életesemények, érzések, gondolatok, ami által a legbelsőbb érzéseinket, vágyainkat megismerhetjük, és mindez segítséget adhat az önismerethez, a reális énképünk kialakításához.

Szövegek, irodalmi alkotások

A szimbólumoknak az irodalmi alkotásokban való jelenlétét vizsgálja Boda István Károly és Porkoláb Judit (2015). A szimbólum fogalmának különböző jelentéseit és jelentésárnyalatait vizsgálva arra jutottak, hogy bennük a szimbólum fogalma vagy egy fogalmi struktúrát, tartományt vagy (jelentés)síkot azonosít (mint például a matematikában); vagy (legalább) két, általában komplex és egymással szoros kapcsolatban álló fogalmi struktúrát, tartományt vagy (jelentés)síkot tételez fel (mint például az irodalomelméletben, művészettörténetben, pszichoanalízisben). Ez utóbbinál a jelentéssíkokat/fogalmi tartományokat a szimbólum által meghatározott fogalmi megfelel(tet)ések, vagy „analógiák” kapcsolják össze. A síkok közötti analógiáknak csak egy része világosan kifejezett (explicit), a többsége rejtett (implicit), és ezáltal egyes esetekben többértelmű (pl. homályos, titokzatos, sejtelmes) marad (Boda, Porkoláb

2015: 28). Urbanik Tímea (2022) *Prózaszilipek* című könyvében Mészöly Miklós prózáit vizsgálva kiemeli a mészőlyi gondolkodásmódban a „mögöttes” dimenzióját, mely gyakran a látzat mögötti lényeg, a valóság mögötti esszencia értelmében fogalmazódik meg (Urbanik 2022: 175).

A jelen és a jövő szimbólumai

A jelek és szimbólumok világában olyan újfajta kifejezési módok, rendszerek keletkeztek, melyek az emberek mindennapjaiban egyre nagyobb helyet foglalnak el. Az elektronikus levelezés, a közösségi oldalak mind gyakoribb használata által egyre elfogadottabbá válnak a praktikus rövidítések, hangulatjelek és egyéb egyértelműen értelmezhető szimbólumok (pl.: @, &, 😊, 😞). Mindezek azt eredményezhetik a jövőben, hogy az univerzálisan értelmezhető jelek és szimbólumok számának megnövekedése nemcsak elkerülhetetlen, hanem elengedhetetlen tartozékaivá is válnak a mindennapos kommunikációinknak (Percy 2018: 189).

„Varázstárgyak”, vizuális alkotások

Régóta kíséri az embert az az elképzelés, hogy egyes tárgyak „varázserővel” rendelkeznek. Újvári Edit (2015) szimbólumkutató a vizuális jelek értelmezéséről szóló, képekkel gazdagon illusztrált munkájában oltárképek, kódexek, építmények alakzatai és alaprajzai, festmények, könyvek illusztrációi, festett üvegablakok (pl. rózsablakok), fametszetek, fényképek, szobrok, reliefek, falfestmények, tetrádikus computus diagramok, sírfeliratok, ikonok, apszismozaikok, miniatúrák és egyéb vallási jelképek (pl. sámándob, szimbolikus ábrák, ereklyetartók) elemzéseit által hívja fel a szimbólumok többrétegűségére a figyelmet. Ezek a tárgyak, alkotások az emberi létezés értelméről gondolkodtatnak el.

A hatalom jelképei

A hatalom jelei megjelennek például térkonstrukciókban, a médiában, a művészetpolitikában, a zenetörténetben (Szirmai et al. 2016). A hatalom terei magába foglalják az infrastruktúrát; a hatalom akaratára, ideológiájára rimelő vizuális és auditív környezetet; az azon lévő építményeket; valamint az urbanisztikai értelemben vett városstereket (Tóth 2016: 253). Szicherle Patrik és Wessenauer Veszna szerint a politikusok a demokráciákban is tesznek kísérleteket az információs folyamatok irányításának átvételére, de a szerzőpáros meglátása szerint ennek a veszélynek különösen kitéttek a kelet- és közép-európai, volt szocialista államok (Szicherle, Wessenauer 2017: 8). T. Molnár Gizella (2016) úgy véli, hogy a hatalom és a politika a művészeteket (különösen az építészetet és a szobrászatot) gyakran használja legitimitása erősítésére. Illés Mária (2016) tanulmányában az európai zenetörténet különböző korszakaiban bemutatja azon zeneműveket, melyek az egyházi és a világi hatalom erejét, nagyságát voltak hivatottak megjeleníteni.

Összefoglalás

Tanulmányunkban olyan szimbólumokat vizsgáltunk, melyekkel a hétköznapi életünkben gyakran találkozhatunk. Hiszen emberek vesznek körül bennünket, otthonainkban gyakran élünk állatok és növények társaságában, mely utóbbiaknak a jelenlétét a természetben is megfigyelhetjük. A zene, a tánc, az olvasás, s az online felületeken, illetve a közösségi médián az ismerőseinkkel való kapcsolattartás a kikapcsolódásunknak a szerves részeit képezik. A vizuális alkotások, „varázstárgyak” az otthonaink, munkahelyünk, életterünk alkotóelemei, hiszen az épületek, szobrok, festmények, számunkra „ikonikus” tárgyak nélkül már el sem tudjuk képzelni az életünket. Mindezekre hat egy társadalmi, politikai rendszer, mely meghatározza, befolyásolja a mindennapjaink kereteit, gondolkodásunkat, tevékenységünket például az aktuális médiatartalmak, térkonstrukciók, művészeti irányzatok, stílusok, által.

Záró gondolatok

A szimbólumok többrétegű jelentéstartalma a mindennapjaink történéseihez kapcsolódva lehetőséget ad arra, hogy ezen történéseket mélyebben, összefüggéseiben is jobban megérthessük, ezáltal segítséget adhat egyes döntéseink meghozatalában. Az emberi támogatás felismerése; az állatok életerejének és kiegyensúlyozottságának példaértéke; a feltöltődés lehetőségei

a zene, tánc, olvasás és az emberi kapcsolatok ápolása által; a minket körülvevő tárgyak, információk jelentéseinek a tudatosítása elvezethet egy olyan életszemléletre, mely magába foglalja az élet komplexebb megértésének és megélésének a lehetőségét.

Újvári Edit munkáit gyakran idéztem tanulmányomban. Munkássága, kutatásai, könyvei jellemzően a szimbólumok világáról szólnak. A szimbólumokkal való foglalkozásom kezdeteitől már nagyon sokat segítettek nekem kutatásai. Jung szavaival szeretném megköszönni neki a szimbólumok területén kifejtett sokrétű munkásságát, mely gondolatban kifejezett törekvést jellemzőnek érzek tevékenységére: „Az a szándékom, hogy többet mondjak, mint amennyit valóban mondok, valamit, ami túlmutat rajtam” (Jung 1998: 101).

Irodalom

- Boda I. K., Porkoláb J. (2015). Interkulturális szimbólumok a versértelmezésben. Füst Milán: Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, Miskolc, 10(1), 27–37.
- Boldizsár I. (2023). „Hogyan segítsék én terajtd?” *Segítő kapcsolatok a mesékben*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Boldizsár I. (2010). *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Hevesi T. M. (2022). Szimbólumok új köntösben: Az újraértelmezett szimbólumok pedagógiai hasznosíthatósága. In: Gombocz O., Juhász M. K., Mongyi N. (szerk.). *Pedagógiai változások – a változás pedagógiája IV*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 150–157.
- Hódi S. (2010). *Életpsychológia*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Illés M. (2016). Éljen a király! A hatalom zenei jelei az európai zenetörténetben. In: Szirmai É., Tóth Sz., Újvári E. (szerk.). *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 23–34.
- Jung, C. G. (2011). *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Jung, C. G. (1998). Az analitikus pszichológia és a költői műalkotás. In: Bókay A., Erős F. (szerk.). *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Szöveggyűjtemény. Budapest: Filum Kiadó. 94–105.
- Levine, P. A., Frederick, A. (2017). *A tigris felébresztése. Hogyan dolgozhat fel a trauma?* Budapest: Ursus Libris.
- Pál J., Újvári E., Borus J., Ruttkey H. (2001). *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó.
- Percy, J. (2018). *Szimbólumok. Egy egyetemes nyelv*. Budapest: Saxum Könyvkiadó.
- Spineto, N. (2003). *Szimbólumok az emberiség történetében*. Budapest: Officina '96 Kiadó.
- Szicherle P., Wessenauer V. (2017). *A média és a politika új viszonya Magyarországon*. Political Capital és Friedrich Ebert Stiftung Budapest. https://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/FES_PC_A_media_es_a_politika_uj_kapcsolata%20_171004.pdf Utolsó letöltés: 2023. 07. 23.
- Szirmai É., Tóth Sz., Újvári E. (2016 szerk.). *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Szirmai É., Tóth Sz., Újvári E. (2018 szerk.). *Állati jelek, képek és terek I-II*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- T. Molnár G. (2016). A hatalom reprezentációja Klebelsberg művészetpolitikájában. In: Szirmai É., Tóth Sz., Újvári E. (szerk.). *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 65–77.
- Tánczos V. (2007). *Szimbolikus formák a folklórban*. Pécs: Kairosz Kiadó.
- Tóth Sz. (2016). A hatalom városterei (I.). In: Szirmai É., Tóth Sz., Újvári E. (szerk.). *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 253–273.
- Urbanik T. (2022). *Prózaszilipek. Intratextualitás Mészöly Miklós prózájában*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Újvári E. (2001). Szimbólumfelfogásunk. In: Pál J., Újvári E. (szerk.). *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. 5–11.
- Újvári E. (2015). „Jelet hagyni”. *Vizuális alkotások és rítusok szemiotikai elemzése*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Vígh Éva (2016 szerk.). *Állatszimbólumtár. A-Z*. Budapest: Balassi Kiadó. http://real.mtak.hu/93694/1/allatszimbolumtar_mtmt.pdf Utolsó letöltés: 2023. 07. 25.

GRÁFIK Imre

Balatonalmádi Város Értéktár Bizottsága

Szentek és céhek

Vallásos képek, jelek, szimbólumok céhemlékeken, céhjelvényeken

Absztrakt

A céhek tagjainak a vallásos élettel kapcsolatos kötelezettségeiről az ország legkülönbözőbb területeiről több és különböző időszakokból származó híradásunk is van. A céhjelvények köréből többes vallási vonatkozásukkal kiemelhető értéket képviselnek a változatos céhzászlók, melyek a céhek legszentebb jelvényei voltak, s amelyeken gyakori a védőszentek ábrázolása. A céhek zászlókészítési kötelezettségét a XVIII. század közepétől szinte minden kiváltságlevél előírta. A céhzászlók többnyire nem tartoztak a művészi alkotások csúcsteljesítményei közé. Vallásos képek, jelek, szimbólumok más céhes tárgyakon is találhatók, úgymint: gyertyatartók, céhpecsétek, céhládák, szállásjelvények, céhíratok. Ezekre hoz példákat a tanulmány.

Kulcsszavak: céh, céhjelvények, céhzászló, szentek, védőszent

Abstract

Saints and guilds – Religious images, signs, symbols on guild relics, guild insignia
We have several news reports from various regions of the country about the obligations of guild members related to religious life. Among the guild insignia, the various guild flags, which were the most sacred insignia of the guilds and often depict patron saints, represent a value that can be highlighted due to their multiple religious aspects. The obligation of the guilds to make flags in the XVIII. from the middle of the century, almost all letters of privilege required it. For the most part, guild flags were not among the pinnacle of artistic creations. Religious images, signs, and symbols can also be found on other guild objects, such as: candle holders, guild seals, guild chests, lodging badges, and written guild documents. The study provides examples of these.

Keywords: guild, guild insignia, guild flag, saints, patron saints

A céhek tagjainak a vallásos élettel kapcsolatos kötelezettségeiről az ország legkülönbözőbb területeiről több és különböző időszakokból származó híradásunk is van (Domonkos 1977; Gráfik 2008; Gráfik 2019). A kissé bombasztikusnak tűnő főcím erre az egykor fontos összefüggésre szándékozik felhívni a figyelmet az alcímben említett konkrét példák bemutatásával.

A céhjelvények köréből többes vallási vonatkozásukkal kiemelhető értéket képviselnek a változatos céhzászlók, melyek a céhek legszentebb jelvényei voltak. A céhek zászlóhasználatát a középkorba vezethető vissza, és kapcsolatba hozható városvédelmi alakulatainknak, illetve a vallásos konfraternitások zászlóival (lásd Tomisa 1998: 38–51).

A magyarországi céhek zászlóhasználatát a XVII. század első felének az ellenreformáció nyomán felerősödött vallási törekvésekkel együtt járó zászlóhasználattal párhuzamosan alakult ki és terjedt el a XVIII-XIX. század folyamán. A zászlóhasználatban utalunk arra, hogy a céhes élet egyik legünnepelesebb eseménye a birtokbavétel, az avatás, azaz a zászlószentelés.

1. kép A szombathelyi szabó céh zászlójának részlete (1796) Szent István és Szent Imre ábrázolásával.
(Nagy 2008: 41. és 68. oldal nyomán)

A céhek zászlókészítési kötelezettségét a XVIII. század közepétől szinte minden uralkodótól származó kiváltságlevél előírta, mégpedig több körülményre kitérően. A céhzászlók többnyire nem tartoztak ugyan a művészi alkotások csúcsteljesítményei közé, de elkészíttetésük anyagi terhet jelentett a céhnek, illetve a tagoknak.

A magyarországi céhzászlók döntő többsége a 19. században készült. Ennek az időszaknak a zászlókészítési eljárásai már kevésbé igényes festői-dekoratóri teljesítményről tesznek bizonyosságot. Ebből következően az egyes példányok nem képviselnek különösebb művészi (iparművészeti) értéket, s történeti szempontból sem igazán jelentősek (vö. Nagybákay 1971; Szabó 1988). A zászlók felületén található feliratok, hímzések, rátétek kivitelezése, illetve megoldásai egyszerűek. Az olajképek provinciális alkotások, a védőszentek ikonográfiai ábrázolásában a népies-magyaros felfogás is megfigyelhető (Csiffáry 1982: 137; Szabó 1988: 155).

A céhzászlók legfontosabb része, maga a zászló. A zászlók alakilag-formailag négy típusba sorolhatók: 1. téglalapalakú / *Banner*; 2. háromszögvégződésű / *Stander*; 3. fecskefarkú / *Doppelstander*; 4. körmeneti / *Prozessionfahne* (vö. Nagybákay 1971: 127 és 134–135, valamint ábrák a 132. oldalon). A zászlók technikailag két nagyobb csoportra oszthatók, úgymint *egylapos* és *kétlapos* változatokra. „Az egylapos zászlók megoldása kétféle: *egyoldalas* és *kétoldalas* típust különböztethetünk meg. Az előbbieket azok, melyeknél az egyetlen zászlólapnak csak az egyik oldala díszített, ezek általában nyomással vagy szövással mintázott textíliák. Az utóbbiaknál, az egyetlen textillap mindkét oldala általában festéssel, ritkán nyomással díszített” (T. Knotik 1971: 458).

Sokkal dekoratívabbak a zászlótartóvasak és a zászlócsúcsok. „A XVIII. és XIX. században készült hatalmas méretű céhzászlóknál divatba jött, hogy a zászlórúdra szerelt, arra merőlegesen, vízszintes irányban kiálló, díszes, kovácsoltvas tartókarra erősítették fel magát a zászlóelmét. Ez elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a zászlón ábrázolt szentképek, jelvények, egyéb motívumok és feliratok a felvonulás alatt jól láthatók legyenek” (Nagybákay 1971: 130).

A budapesti Néprajzi Múzeum Mesterséggyűjteményének szerény anyaga egy zászlóra és két zászlócsúcsra nyújt tanulságos példát. A *halász céh zászló csúcs* keményfa hengeres nyélre illeszkedik, gömb alakú formában végződik, bele csapolt ovális alakú vas sugárkoszorú, benne vaslemezből kivágott holdsarlón álló *madonna*. Mindkét oldala festett. *Mária*, jobb, illetve bal karján tartja a ruhátlan gyermeket. Fejükön arany koronák (2. kép).

2. kép Halász céhzászló csúcsdísze, NM 34350 ltsz.

Erről a tárgyról, és a leíró kartonon nem szereplő, de hozzá tartozó zászlóról azonban sokkal többet tudunk! S minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az egyik legbecsebb érték, a keszthelyi halászok céhének zászlója (3. és 4. kép). Gyűjtője Jankó János volt, aki balatonfelvidéki kutatásai során szerezte meg a Néprajzi Múzeumnak, és ismertette is *A Balatonmelléki lakosság néprajza* című könyvében (Jankó 1902: 324; 64. ábra; V. tábla).

3. kép A halász céhzászló egyik oldala (Gráfik 2008: 159.)

Az eredetileg egymáshoz tartozó unikális céhemléket; a céhzászlót és a zászlócsúcsot azonban nem lehet együtt látni, ugyanis míg a zászló (zászlócsúcs nélkül) a keszthelyi Balatoni Múzeum állandó kiállításában megtekinthető, a zászlócsúcs a budapesti Néprajzi Múzeum raktárában van (Petánovics 1987: 11, illetve Gráfik 2008: 158–159).

4. kép A halász céhzászló másik oldala (Gráfik 2008: 159.)

A keszthelyi múzeum állandó kiállításának katalógusában a céhzászlóra vonatkozó muzeológusi leírásban az alábbiak olvashatók: „A halászcéhek patrónusa általában Péter és Pál apostol, de a keszthelyieké szt. András volt. Az 1871-ben felújított zászló (fríz jobb 3.) egyik oldalán levő képen a bödönhajóban ülő, halászó apostolok valószínűleg a csodálatos halfogást köszönik meg a parton álló Krisztusnak. A másik oldalon Mária áll angyaloktól körülvéve. A képtől balra a keszthelyi halászcéh címere van: a bödönhajóban ülő halász háromágú szigonyával egy halat döf le. A csónak elé és mögé 1-1 horgot festettek. A zászlót a templomban tartották, és köréje tömörülve hallgatták meg a büntetés terhe mellett kötelező ünnepi szentmisét. Minden céhnek külön zászlója volt, és körmenetek alkalmával a céhek előtt vitték, aki az előre megszabott rend szerint követték egymást a menetben” (Petánovics 1987: 11).

5. kép Zászlócsúcs NM 61.77.8 ltsz.

Egy másik zászlócsúcs (5. kép) Csákvárról 1961-ben került ajándékként a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe, ahol Kresz Mária végzett alapos terepmunkát az ottani tálások körében. A tárgy céhzászló kereszt-ként került nyilvántartásba vételre, a pontos meghatározás azonban: *fazekas céh zászlójának keresztje*. Sárgarézlemezből készült; kivágott, hajlított és domborított kereszt. A száruk végén hármás félkör, alatta profilozott gömb és köpü csavarral, hogy a zászlórúdra ráhúzzák és rögzíthessék. A leíró kartonról – Kresz Mária feljegyzéséből – megtudjuk, hogy „a csákvári fazekasok (helyesebben tálások) céhzászlójából maradt meg az utolsó céhelnök, Nemes István özvegyénél. A zászló már elpusztult, de 1939-ben még a templom padlásán megvolt. Hasonló zászlók más mesterségeknek is voltak és ezekből kettőt őriz a helybeli református tanító, Kovács László. E zászlókon is ugyanilyen a *kereszt* és mindegyiken két szent, illetve a szentháromság képe látható.”

A hazai közgyűjtemények egyik gazdag céhzászló gyűjteménye a győri Xántus János Múzeumban található. A győri múzeum céhemlékeiről igényes szakmai földolgozás jelent meg (Nemesné Matus & Szabó 2010), példáink nagyobb részét is e kötetből válogattuk (6-9. és 11-12. kép).

6. kép A győri polgári német fehérpékcéh zászlója, 1833. Ltsz. 56.65.6

Az ikonográfiában általánosan elterjedt *Immaculata*-ábrázolás; *Mária* földgömbön és hold-sarlón áll, jobb lábával kígyó fején tapos, feje felett 12 csillag. A zászlótartó rúd végén kereszt.

7. kép A győri gombkötőcéh zászlója. 1812, ltsz. C.83.9.1

A 7. képen látható zsúfolt zászlókép bővebb magyarázatot igényel. Az előtérben a díszes papi öltözet és a kép fölé írt idézet szerint az ószövetségi *Áron* ábrázolták, kezében a virágos vesszővel, mely az Úr által kiválasztást jelképezi. „*Áron* személyének a gombkötő szakmával való kapcsolatát főpapi méltósága magyarázza, elsősorban a szentírásban megörökített díszes öltö-zék feltételezett gombkötő munkái révén, melyet a képen a 18. századi felfogás szerint ábrázolt bojtos zsinóröv jelez. A kép háttérében megjelenik a *frigyláda*, amelyben *Áron* vesszejét is őrizték. Maga a frigyládahordozás *Áron* halála után történt. A kép felirata a főpapi áldást idézi. *Áron* és a frigyládahordozás jelenet mögé Jerikót festették” (Nemesné Matus & Szabó 2010: 116.).

8. kép A győri országos kocsiscéh (fuvarosok) zászlója. 1769. Ltsz. 56.65.7

A zászlóképet körülvevő, és a címereket összefogó keretdísz rokokó stílusa akár korábbi datálást föltételez.

A kép *Illés próféta* jellegzetes ikonográfiai megjelenítése.

9. kép A győri szíjgyártócéh zászlója.

Felületén – a 15. századi hadizászlókon gyakori – lángnyelvek ábrázolásával.

A 9. képen látható szíjgyártócéh zászlóján a kép nagyméretű, vaskos kartusban került elhelyezésre. Az ovális képmezőben a szíjgyártók védőszentje, *Szent György* hagyományos (ám kissé eltérő) sárkányölő jelenete látható; a lovagszent kezében kard, a lándzsa a földön hever.

Itt – több oknál fogva is – közbeékelünk egy ugyancsak győri eredetű tárgyat, melyet a Néprajzi Múzeum őriz. Meglehetősen ritka az előfordulása annak, hogy a céhek úgynevezett behívótábláin – melyek körbehordozásával hívták egybe a tagságot – vallásos ábrázolás található. A műtárgy, az évszám bizonytalan olvasata ellenére, a múzeum legkorábbi datált behívótáblái körébe tartozik (10. kép).

10. kép A győri *fegyvercsiszár (egyest)* céh behívótáblája, NM 83.62.1 ltsz.

A tárgy a második világháború utánig a győri Bencés Gimnázium tulajdona volt; s már az iskola 1870 körüli, nyomtatottan megjelent *Értesítőjében* szó van e céhbehívó tábláról. A Néprajzi Múzeum egy műgyűjtőtől vásárolta meg. Keményfából kialakított téglalap alakú tábla, amelynek a széle körös-körül csipkésre faragott. Mindkét oldala színes festésű. Egyik oldalon a fegyvercsiszár céhre jellemző tárgyak ábrázolásai láthatók: kard, dárda, pajzs, buzogány, lószerszám és nyereg, valamint festett évszám (1637?). A tábla másik oldalán a fehér ló hátán ülő *Szent György* viaskodása, rutinos vonalvezetéssel megfestve.

11. kép A győri német kelmekészítő- és lenszövőmesterek zászlója, 1788. Ltsz. C.65.60.1.1

A 11. képen a felső zászlókép *Szent Severinust* ábrázolja ornátusban, pásztorbottal, fején fehér mitra, két oldalt egy-egy szárnyas angyalfej. A takácsok védőszentje egykor a ravennai takácsmesterből püspökké lett Severus volt, alakja a névbeli hasonlóság révén a 18. században már teljesen összefonódott a kölni püspök Severinus személyével. Így került a hazai céhek köztudatába. Az alsó képen a bibliai passiótörténetből ismert *Szent Veronika* látható. Kezében a Krisztus arcvonásait őrző kendő, mely a takácsok számára a szent céhzászlóra helyezését motiválta.

12. kép A szigeti molnárcéh zászlója, 1782. Ltsz. C.64.147.1

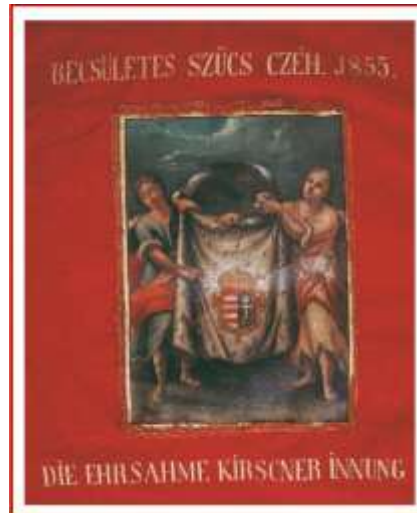
A 12. képen látható céhzászló több tekintetben is magyarázatot kíván. „A győri zászlóanyagban meghatározó doppelstander típusnak egy sajátos változata a molnárok zászlója. Az eltérés forrása a függőleges – körmeneti zászlókhöz hasonló – függesztés, mely a zászló dekorációjának átrendezését megkövetelte. A zászlókép a rúdra merőleges tengelyű, ehhez szerkesztették a feliratok és jelek irányát is. ... A zászlóképek az eredeti céhlevél előírásainak megfelelően egyik oldalon 'aranyos Monstrantia', másikon 'Szent Joseph' képe és ábrázattya' (XJM céh. 54.2.1). A monstrancia – amely az érett barokk típust követi – az úrnapi körmenetek főszereplője, a *Szentostya* hordozásának eszköze. A zászlón való megjelenítése közvetlenül utal a céhzászló körmeneti funkciójára. A molnárok patrónusát megörökítő zászlókép abban az ikonográfiai gyakorlatban gyökerezik, amely a hívek félreértésétől tartva *Szent József* személyét inkább a *Szent Család* együttesében való ábrázolásban tartotta ildomosnak. A védőszent választását *József* ácsmesteri foglalkozása indokolta, hiszen a korabeli molnármesterség meghatározó része volt a malomépítő, faipari munka, amint ez a remeklési előírásokból is kitűnik. Bár a szakma jellege a későbbiekben sem változott, a Győr környéki – elsősorban hajómalmokkal dolgozó – molnárság a későbbiekben *Nepomuki Szent János* patronátusát választotta, miként az a nagybajcsi és gönyüi céhek hagyományából ismert. A zászlókép vázlatszerű könnyedséggel ábrázolt jelenet, a sziürke ruhába öltözött *József* egy lánán ül, mellette áll a hagyományos piros ruhába öltözött *Mária*, karján a kék köpenybe burkolt, dicsfényvel övezett *Kisjézussal*. Az alakokat az egymásra fordított tekintet és összekulcsolt fogja össze. A kvalitásos kép mestere az akkoriban Győrött működő festők közül kerülhetett ki” (Nemesné Matus & Szabó 2010: 120–121).

S ha már szóba került *Nepomuki Szent János*, akkor megemlítünk egy bizonytalan minősítésű, ám tanulságos tárgyat a Néprajzi Múzeum Halászat gyűjteményéből. A haltartó bárka modellje (13. kép) 1902-ben Fehér József régiségkereskedőtől vétel útján került a múzeumba, sajnálatos módon adatolatlanul. A nyilvántartási leírókartont – mintegy háromnegyedszázad múltán – készítő muzeológusok sem találtak hitelesítő adatokat, ilyenformán a tárgy céhemlék volta, jelen ismereteink alapján, analógiák ellenére, teljes bizonyossággal nem állítható. A rajta található *Nepomuki Szent János* ábrázolás azonban figyelmet érdemlő (lásd Gráfik 2022).

13. kép A haltartó bárka modell fedett helyiségének ajtaján festett képen Szent János látható

Maradva még a céhzászlóknál fölidézzük a szombathelyi Savaria Múzeumban őrzött szücsök céhének zászlóját (14. kép), mégpedig azt az oldalát, amelyen ritka ábrázolás: *angyalok* által közrefogott hermelinpaláston a koronás címer szerepel. (A zászló másik oldalán hagyományosan védszentjeik – *Szent Bertalan* és *Szent János* – alakja látható.)

14. kép A szombathelyi becsületes szücs czéh zászlójának részlete 1855. (Nagy 2008: 66. oldal nyomán.)

A miskolci bodnárok céhzászlójának részletével (15. kép) újabb szentek ábrázolását Spóner Péter leírása alapján dokumentáljuk (Spóner 2021). A zászló egyik oldalán két püspök látható; egyikük a céh védőszentjét, *Szent Vincét* ábrázolja. *Szent Vince* elsősorban ünnepének dátuma (január 22.) miatt volt népszerű, mint időmeghatározó szent, különösen a szőlősgazdák körében. Névnepja időjárásából a várható bortermést szokták megjósolni: amennyiben olvad, jó lesz a bortermés. Napjainkban is ismert és gyakran emlegetett mondás a borászok között: „*Ha megcsordul a Vince, tele lesz a pince*”. Ennek oka, hogy *Szent Vince* a bor patrónusa lett, részben a név etimológiájában keresendő, hiszen a francia *vincent* szó jelentése: *százszoros bor*. A középkori Európa fejlett nyugati részén a korabeli hordókészítő céhek hagyományosan *Szent Vincét* választották védőszentjüknek. E szokás került át a hazai gyakorlatba és lett többek között a miskolci bodnárok védőszentje is. A céh szabályzata többek között azt is előírta, hogy minden tagjának, függetlenül a felekezeti hovatartozástól, kötelező volt részt vennie *a Czéhnek ünnepén, a Szent Vince napján tartandó Isteni szolgálaton és Offertoriumon* (szentmisén). *Vince* a korai keresztény idők szentjei közé tartozik. A mai Spanyolország területén élt.

A bodnár céh zászlóján látható másik alak *Szent Valerius* püspököt ábrázolja. A kép azt a jelenetet örökíti meg, amikor egy hordó felett (mely egyértelmű utalás a bodnárok legfontosabb termékére) *Vince* egy *szőlőfürtöt* tart a kezében, amit *Szent Valerius* püspök megáld. A hordó tetején a hordókészítő mesterség legfontosabb szerszámai fekszenek, többek között a körző és a gyalu. A kép alján szerepel a zászlókészítés dátuma: *1823. augusztus 3.*, illetve jobb oldalt a zászló megújításának időpontja: *1843. július 28.* A zászló tetején *A Ns: bodnár céh zászlója 1843* felirat olvasható.

15. kép A bodnár céh zászlója (Herman Ottó Múzeum, Történelmi Gyűjtemény. Ltsz. 53.1547.1. - Fotó: Baranczó Benedek)

A hordó kapcsán újabb közbevetést teszünk. Ismerünk ugyanis olyan műtárgyat, mely vélhetően nem céhemlék, de a kádár (pintér, bodnár) mesterek remeklése népművészeti szempontból is különös figyelmet érdemel. A hordófenék (16. kép) művészi megmunkálása kivételes faragótechnikáról tesz bizonyosságot. A győri Xántus János Múzeum gyűjteményében van az ez a műtárgy, amelyen a kádárok védszentje, *Szent Orbán* teljes ornátusban ábrázolt alakjának gazdag ikonográfiai megjelenése, valamint a szőlő – Krisztus teste – plasztikus ábrázolása figyelhető meg (Nagy 2008: 47–48).

16. kép Hordóvég *Szent Orbán* ábrázolással a győri Xántus János Múzeum állandó kiállításában.

További céhzászló részletekkel a vallásos jelenetek, szentek ábrázolása mellett, a képkötés, képfarmálás változataira hozunk tanulságos és figyelmet érdemlő példákat (17-18. kép).

17. kép A szombathelyi szűrszabó céh zászlójának részlete Szombathely városképével, 1820. *Angyalok* tartanak tágra nyitott ollót, melynek ágai között koronás magyar címer. (Nagy 2008: 70. oldal nyomán)

18. kép A szombathelyi szűrszabó céh zászlóképe *angyalok* által körbevett *Sarlós Boldogasszony* ábrázolással. (A Szent Márton Plébánia tulajdonában)

Zászló mustránk végén álljon itt a sárvári méhészegyesület zászlóképe 1934-ből, mely arra bizonyíték, hogy a céhzászlók hatására, előbb a céhek helyébe lépő ipartestületek, majd a különböző egyesületek mintaként kezelve az egykori céhzászlókat, készítették/készítették el saját zászlóikat (19. kép).

19. kép A sárvári méhészegyesület zászlójának részlete, 1934. (Sárvári Nádasy Múzeum 2007.2.1 ltsz)

A méhkast térdelve tartó méhészt *Szent Ambrus* áldja meg.

Áttérve a hazai közgyűjteményekben őrzött egyéb céhemlékek körére, további vallásos vonatkozású tárgyakat, illetve ábrázolásokat találhatunk. A teljesség igénye nélkül ezekből hozunk néhány példát.

A céhek vallásos érzületű tagjai közösen vettek részt az egyházi szertartásokon és halottaikat is maguk temették el. Érthető tehát, hogy már a legkorábbi középkori céhrendtartások is kivétel nélkül mind előírják: a céh köteles elhunyt tagjait vagy azok hozzátartozóit tisztességesen eltemetni és a temetésen a céh tagjai tartoznak hiánytalanul, teljes létszámban megjelenni. A céhtag halálakor a céhmester elindította a táblát és a behívótábla körülhordozásával adta tudtul a mestereknek a céhtag halálát és temetésének időpontját. Sok helyen erre a célra *külön halottas behívótáblát* rendszeresítettek, amelyen *halálfej, koponya és csontok* ábrázolása hívta fel a figyelmet a gyászszertre” (Nagybákay 1971: 154; vö. Nagybákay 1964: 341; Špuranský 1969: 103 és 10. kép). A *kalandos tábláknak* még a XX. század közepén fellelhető példáit Kozsvárról K. Kovács László ismertette részletesen (K. Kovács 1944: 85-97).

A Néprajzi Múzeum temetési céhemlékei (gyertyatartók) két településről (Csákvár és Győr), és két céhtől (fazekas és ács) származnak. Az egyik – a szerényebb változat – a csákvári fazekas céhé (20. kép). Innen négy egyforma darab került a Néprajzi Múzeumba, kisebb-nagyobb hiányokkal. A tárgyak mindegyike bádognál kialakított, forrasztott, négy oldalán üveglappal, az egyik oldal nyitható. Tetején kettős domborulat között szellőző nyílások, a csúcsán *kereszt*.

20. kép Temetési céhlámpa Csákvárról, NM 50.17.49 ltsz.

A temetési céhlámpák a szertartás ünnepélyesebbé tételét szolgálták, a halott kísérésének fényét emelték a szó legszorosabb értelmében, ugyanis a lámpákban gyertyák égtek. A csákvári példányok használatára vonatkozóan Kresz Mária a helyi fazekasokról írott munkájában a következőket olvashatjuk: „a temetésből is bejött tetemes összeg. Ha ugyanis Csákváron valaki meghalt, akkor jó pénzért kirendelték a fazekascéhet a temetésre, hogy sok gyászba öltözött férfiú kísérje ki a halottat. A céhnek külön lámpása volt e célra, az ún. dupér” (Kresz 1987: 7).

A másik négy tárgy (valójában két-két tárgy) *temetési gyertyatartó*, illetve gyertyatartó pajzs (21. kép). Műgyűjtőtől vásárolt tárgyak szinte azonosak, sajnos hiányosan adatoltak. A pajzs-tartó domborított rézlemez, aminek a közepébe ugyancsak rézlemezről készített cső van beerősítve. A vaslemezről készült címer egyik oldala festett: pálmalevél-koszorú, fönt egy koronával fogja körül a pajzsot, amiben négy ácsszerszám van elhelyezve egy emelvényen, s ezen *Szent József* áll, bal karján a *kis Jézussal*, jobb kezében pedig liliomot tart. A leírókartonon olvasható följegyzés: „Az eladótól (vétél Vörösvári Ákos műgyűjtőtől) nyert értesülés szerint a tárgy a győri áccséh baldachinjának tartója volt.” A leltározó konzulense, Domonkos Ottó szerint: „a céh gyertyatartója ez, amit a céhhez tartozó személy halála esetén a koporsó előtt és után, valamint jobbra és balra ettől vitt egy-egy céhbeli ember. Tehát ebből két darab szükséges, esetleg négy darab ad egy teljes egységet.”

21. kép A győri áccséh temetési gyertyatartói, NM 83.8.1 és 83.8.2 ltsz.

A céhek életében fontos szerepet töltöttek be az irataikat hitelesítő céhpecsétek (22–25. kép). Ezek ritkábban ábrázolják a védszenteket, de találunk olyan példányokat, melyeken a szövegek, szerszámok, évszámok mellett vallásos-biblikus képek, szentek ábrázolása is megjelenik.

22. kép A sárvári fazekas céh pecsétnyomója. 1799. (Nagy 2008: 77 nyomán)

A 22. képen látható pecsétnyomón nem véletlen a *bűnbeesés* jelenetének ábrázolása, hiszen a Bibliából olvashatjuk, hogy „Isten az embert a földnek porából teremtette”. A bűneset után az ember büntetése lett a halandóság. „Porból lettél, ismét porrá leszel!” Pontosan úgy, ahogyan a fazekas sárból formázza az égetés után törékennyé váló, gyakran rövid életű edényeket (Nagy 2008: 48).

A kőszegi ötvös céh 1650-ben készült pecsétképében védszentjük ábrázolása látható (23. kép). „Az Európa-szerte tisztelt *Szent Eligius*, a franciaországi *Noyon püspöke* teljes papi ornátusban, háromlábú széken ülve, kalapáccsal a kezében, üllő fölé hajolva dolgozik. A lába alatti képmezőben a céh jelvénye a talpas kehely. Az ötvösök pecsétnyomóinak körirata mindig latin nyelvű, mely széles körű kapcsolataikra utal” (Nagy 2008: 34–35).

23. kép A kőszegi ötvös céh pecsétképe. 1650. (Nagy 2008: 63 nyomán)

A győri Xántus János Múzeum három változatát is őrzi a sörfőzők céhe pecsétnyomóinak. Az egyik kisebb méretű tipárium (24. kép), csakúgy, mint a másik kettő – a sörfőzők mintegy tucatnyi védszentje közül – Szent Flóriánt ábrázolja, akit a köznyelv leginkább a tűzoltók védőszentjeként ismer. „A hagyományos római katonaként megjelenített *Szent Flórián* baljában zászlós lándzsát tart, jobb kezében csobolyóval egy égő házat olt. A voltaképpeni céhcímer – árpakalászon keresztbe tett zurboló és nyeles mérőedény – ovális pajzsban a védőszent bal lábánál kapott helyet” (Nemesné Matus, Szabó 2010: 93). (Zárójelben megjegyezzük, hogy Szent Flórián kezében inkább egyfajta nyeles dézsa, mintsem csobolyó van.)

24. kép A győrszigeti sörfőzőcéh **pecsétje**, XVIII. század. Ltsz c.62.27.2

S ha már szóba került *Szent Flórián* védőszent volta, akkor lássunk egy példát a fazekascéhek köréből (25. kép). Ugyanis, mindazoknál a kézműves mesterségeknél előfordul/hat védőszentként, ahol tűzzel dolgoznak. Így a már hivatkozott sörfőzők mellett a kádároknak, pékeknek, kovácsoknak, szappanfőzőknek, kályhásoknak és persze a fazekasoknak is lehetett választott védőszentje. Ünnepe május 4. Rendszeren római katonai öltözékben ábrázolják, amint égő házra dézsából vizet önt.

25. kép A győri magyar mázasfazekas-céh pecsétje, 1816. Ltsz. C. 62.34.2 Hagyományos *Szent Flórián* ábrázolással.

Nem tekinthető gyakorinak – az egyébként többnyire mives asztalosmunkaként készített – céhládáknak a vallásos-biblikus képekkel, szimbólumokkal való díszítése. Többségüket feliratok, évszámok, a mesterségre utaló szerszámok, faragások, festett virágzások, vasalások, kulcspajzsok, ritkábban intarzia, díszítik. A céh legfontosabb iratait, pecsétjét, behívótábláját helyezték el benne, s rendszeren a céhmester őrizte. A győri céhláda az úgynevezett komáromi ládák típusába sorolható (26. kép). Megviselt állapota ellenére fontos dokumentum, különösen az elő- és oldallapján látható festett képek érdemelnek figyelmet. A kvázi kazettákban az *Angyali üdvözet*, *Szent Péter* és *Szent Pál* apostolok láthatók.

26. kép A győri takácscéh ládája, XVII. század. Ltsz. 54.4.1

Föltehetően egy céhládjában őrizték azt az unikális jegyzőkönyvet is, amely ugyancsak a győri Xántus János Múzeum gyűjteményében található. A győri csizmadiák 1810-1840 között vezetett jegyzőkönyve, tanulmányunk szempontjából azért érdemel különös figyelmet, mert címoldalán *Szent Imre* ábrázolása látható (27. kép).

27. kép A győri csizmadiák jegyzőkönyvének címoldala. (Nagy 2008: 12 nyomán)

Végül két olyan a céhes világ életéhez kapcsolódó – a maga nemében különleges – céhemléket mutatunk be, amelyek nem vizuális, képi megjelenítéssel, hanem verbális, szöveges utalással dokumentálják a kézművesek vallásos lelkületét. Példáink szállásjelvények (28. és 29. kép) a győri Xántus János Múzeum gyűjteményéből, mégpedig olyanok, amelyek a belső használatú típust képviselik. Aminthogy utal erre – hazai és külföldi példák alapján – Nagybakay Péter is: „a szállásjelvények másik nagy csoportját azok alkotják, amelyek minden valószínűség szerint nem az épületen kívül, a kapu vagy ajtó fölött jelezték a szálláshelyet, hanem amelyek az épületen belül a herberg szobában (Stubenschild), vagy a vendégfogadó nagytermében egyes asztalok fölött, a falra akasztva, falba vágott fülkében, de még inkább lámpaszerűen lelógva (Hägeschild) hívták fel a figyelmet a céh herbergjére” (Nagybakay 1971: 169; vö. Isenberg 1934: 31 és 63; valamint 6. és 19. kép).

28. kép A győri napszámosok szálláshely jelvénye, 1895. Ltsz. C. 64.172.6

A napszamosok szállásjelvényén, a valójában kétoldalas fémlap mindkét oldalán kép és felirat található. Itt a témánk szempontjából fontosabb oldalát mutatjuk; amelyen élethű ábrázolásban (egyfajta zsánerképen) látható a part mentén kikötött fedett gabonaszállító hajóból (bőgőshajóból) a fölfogadott rakodók zsákhordása a mázsára, illetve a szekérre. Az olajképen alul, föltűnően nagy betűkkel olvasható: *Isten velünk*.

A Duna mellett fekvő Győr fontos állomása volt a múlt századok belvízi, folyami hajózásának. A magyarországi szárazföldi utak elmaradottsága következtében, a vasúthálózat kiépülése előtti idők kereskedelmi áruszállításában, kiemelten az alföldi gabona eljuttatásában a fővárosba és Bécsbe, a Duna – kedvezőtlen folyásirány ellenére – a leghatékonyabb szállítási lehetőséget jelentette (lásd Gráfik 2004). A távolról érkező hajósoknak pedig szükségük volt Győrben szálláshelyre. A hajósok szállásjelvénye valójában élethű makettje a legendás bőgőshajóknak (29. kép). Győrben: „a Kossuth utcai Gaál-féle vendéglőben fennmaradt makett feltehetően a szállásjelvények azon típusához tartozott, amelyek a vendéglőkön belül, asztal fölött vagy sarokban jelezték a vándoroknak a szállás lehetőségét” (Nemesné Matus, Szabó 2010: 124).

29. kép A hajósok szálláshely jelvénye, 1835. Ltsz. C. 64. 159.1 A legendás gabonaszállító, úgynevezett bőgőshajó makettje, a hajótest végén „Isten Velünk” felirattal.

Legvégül, mivel is zárhatnánk tanulmányunkat, mint két olyan műtárggyal, melyek mindegyike különleges megformálással és szimbolikával idézi föl a céhek vallásos vonatkozásokban gazdag életét. Az egyik egy korai datálású (1763), majd 1801-ben megújított céhbehívótábla (30. kép). E tárgy egyik oldalán a népi kultúra más területein gyakrabban előforduló *isten-szem-motívum* látható. A vegyes céh behívótáblájának a másik oldalán, ennek megfelelően nyolc kör alakban különböző mesterségek festett címei láthatók (lakatos, asztalos, szűcs, fazekas, kádár stb.) A másik egy olyan kispasztika, melyeket templomokból, kápolnákból, utak menti kegyszobrokat befogadó nyitott, vagy zárt kisépítményekből ismerhetünk. A tárgy az ácsok védszentjének (*Szent József*) népies, ám nem lebecsülendő provinciális stílusú megjelenítésével hű kifejezője és bizonyítéka a népi vallásosság széleskörű beágyazottságának a jelentős létszámú kézműves társadalmi csoport, réteg életébe (31. kép).

30. kép A csornai vegyes céh behívótáblája, NM 76.29.1 ltsz.

31. kép A győri ácscéh jelvénye – Szt. József szobor. XIX. század. Ltsz. C. 63.140.1

Természetesen lehetne tovább bővíteni azon céhemlékek sorát, amelyeken vallásos képek, jelek, szimbólumok lelhetők föl. A hazai közgyűjtemények szép számmal őriznek céhekkel kapcsolatos műtárgyakat, melyek további elemzésekre várnak (lásd monográfiánk irodalomjegyzékét Gráfik 2008). Ez alkalommal szerény válogatásunk az ismert vallástörténeti és szimbólumkutató (lásd Pál, Újvári 1997) ünnepli, abban a reményben, hogy megleléssel fogadja a földözött szentek által tolmácsolt köszöntésünket.

Irodalom

- Csiffáry G. (1982). Egri céhemlékek. *Studia Agriensis* 1. Dobó István Vármúzeum.
- Domonkos O. (1977). Céh. In: Ortutay Gy. (főszerk): *Magyar Néprajzi Lexikon A-E*. 1. Akadémiai Kiadó. 412–417.
- Gráfik I. (2004). *Hajózás és gabonakereskedelem. „Gabonakonjunktúra Vizen”*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Gráfik I. (2008). *Céhemlékek – Guild Relics. A Néprajzi Múzeum műtárgykatalógusai – Catalogi Musei Ethnographiae* 12. Néprajzi Múzeum.
- Gráfik I. (2019). A vallásos élet dokumentumai tárgyi céhemlékekben. In: Jakab A. Zs., Peti L. (szerk.). *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület. 387–402.
- Gráfik I. (2022). Épített örökségünk / szakrális kisemlékek / Nepomuki Szent János szobra Balatonalmádi/Vörösbényben. In: *Új Almádi Újság* 2022. december, 6. old.
- Isenberg, H. (1934). *Altes Brauchtum im Handwerk. Das Gesellenwandern und was damit zusammenhing*. Buschmann.
- Jankó J. (1902). *A balaton-melléki lakosság néprajza*. Kilián.
- K. Kovács L. (1944). *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Erdélyi Tudományos Intézet.
- Kresz M. (1987). *A csákvári fazekasság. The pottery of Csákvár*. (Az István Király Múzeum Közleményei, D. 106.) István Király Múzeum.
- Nagy Z. (2008). *Jeles céhtárgyak és mesterművek. Kézművesség a nyugat-dunántúli régióban. Illustrious Guild Relics and Materpieces. Craftsmanship the Western-Transdanubian Region*. Vas Megyei Kereskedelmi és Iparkamara.
- Nagybákay P. (1971). Veszprémi és Veszprém megyei céhzászlók, céhlámpák és egyéb céhjelenyes emlékek. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 10. 127–187.
- Nemesné Matus Zs., Szabó P. (2010). „...remekdarabjaikat böltsülettel elkészítvén...” A céhek tárgyi emlékei a Xántus János Múzeumban. Xántus János Múzeum, Győr.
- Pál J., Újvári E. (1997). *Szimbólumtár: jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest.

- Petánovics K. (1987). A balatoni halászat néprajzi emlékei. In: Müller R., Petánovics K. (szerk.). *A halászat története*. A Balatoni Múzeum Állandó kiállításainak katalógusai 3. 7–25.
- Spóner P. (2021). A miskolci bodnár céh tárgyi emlékei a Herman Ottó Múzeum gyűjteményeiben. „A nemes bodnár céh zászlója 1843”. In: *Avasi töredékek. Avasi Értéktár XI*. Avasi Borút Egylet. 12–14.
- Šprusanský, S. (1969). Cechové Zvolávacie tabulky i zbierkah, Slovenského Národného Múzea v Bratislave. *Zborník Slovenského Národného Múzea LXIII. Historia 9*. 89–108.
- Szabó P. (1988). A céhek tárgyi emlékei a győri Xántus János Múzeum gyűjteményében. III. A céhzászlók. *Arrabona 24–25*. 135–208.
- T. Knotik M. (1971). Zászlók restaurálásáról. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10*. 457–468.
- Tomisa I. (1998). „... együtt a processiot ... járják” – Körmeneti zászlók Magyarországon. MTA Néprajzi Kutatóintézet.

Máté-Tóth András

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

ORCID:0000-0002-2709-1411

Európa szív és lélek nélkül?

Milyen lélek vagy te?

„Nem tudjátok, milyen lélek van bennetek” – mondta Jézus Jakab és János tanítványainak, amikor azok el akartak ítélni egy szamáriai falut, mert nem fogadták be Jézust (Lukács 9:55). Cikkemet azzal szeretném kezdeni, hogy Jézus kérdését átalakítom és Európára alkalmazom: „Európa – mondhatná ma Jézus –, Nem tudjátok, milyen lélek lakik benned?” Európának sok válasza van Jézus kérdésére. Európa nem lélek nélküli, soha nem volt üres test, és ma sem az¹.

A második világháború utáni és 1968 utáni mélyreható európai átalakulás különböző megfigyelői szerint az európai szellem legfontosabb változása a materializmusból a posztmaterializmusba (Inglehadt), a kereszténységből a posztkereszténységbe (Ch. Taylor), a világos és harmonikus identitásból a tisztázatlan és diszharmonikus identitásba (Z. Baumann), az értékek jelentőségéből a relativizmusba (J. Ratzinger), a kulturális szimfóniából a kulturális kakofónia felé mutat. A 20. és 21. századi változások és átalakulások Európában mélyrehatóak, megrázkódtatást és sokkot okoznak a hétköznapi embereknek éppúgy, mint a politika, a kultúra és a tudomány képviselőinek. Lehet, hogy Európa harmonikusabb volt, lehet, hogy Európa aranykora csak kivétel mai neurotikus korunknak. Talán a globalizáció és az internethez való széles körű hozzáférés váltja ki az emberekből azt az érzést, hogy a világon sehol sincs már stabilitás és biztonság. Minden embernek lehetősége van megfigyelni, hogy minden mozgásban van, de az irányok tisztázatlanok, mindenki osztja a kijelentéseket, de nincs norma vagy kánon, amely értékelné a milliárdnyi álláspont igazságát és érvényességét. Talán Európára vonatkozóan az lenne a megfelelő megközelítés, hogy benne zajló paradigmaváltás voltaképpen minden tájékozódás elvesztése. Tegnap még azt mondhattuk, hogy ettől a ponttól oda, A-tól B-ig haladunk. De ma már nem lehetünk biztosak abban, hogy mit jelent A és mit jelent B. Európa világa megváltozott, nem a vándorlás iránya változott, hanem elveszítette egyetlen térképét, és helyette számtalan különböző térképet rajzolt. Véleményem szerint ez Európa szellemi alapállapota, és ezért ennek az állapotnak a két fő megközelítése lehet. Vagy a bizonyos tájékozódás elvesztésének elfogadása vagy elutasítása. Visszatérve Jézus kérdésére: „Nem tudjátok, milyen lélek lakik bennetek”, Európa azt válaszolja: „Uram, túl sok lélek lakik bennünk”.

Az elveszett orientáció vagy zavaros pluralitás feltételrendszerén belül a közelmúlt közép- és kelet-európai országaira (a továbbiakban KKE) próbálok összpontosítani. Egyrészt a közép- és kelet-európai kollektív tudat, társadalmi anamnézisé (a *sebzett kollektív identitást*), másrészt a kereszténység esélyeiről (*miserica passionis*) szóló megalapozott fantáziát kínálok vitára.

A megközelítés a sebzettség elmélete felől

A „sebzettség” elnevezésű elméletemben a különböző társadalmi szereplők által közvetített fájdalomok, tragédiák, bizonytalanságok és félelmek regionális emlékezetében próbálok meghatározni az elemzés kiindulópontját. Fő érve az, hogy KKE releváns és lényeges megközelítései mellett a közgazdaságtan, a történelem, a társadalomtörténet, a politikatudomány és a globális tanulmányok szemszögéből a szellemi-érzelmi dimenzió elemző megfigyelése is szükséges. Egyrészt mindig fennáll a veszélye annak, hogy a nagyon is neurotizált politikai diskurzus ré-

---

¹ Az Utrechben, Hollandia, január 21-én tartott előadásom átdolgozott és magyarra fordított változata.

szévé válunk, és feladjuk a szükséges módszertani távolságtartást az érzelmi hullámoktól. Másrészt a sebzettség dimenziójának elhanyagolása kizárná a térség egyik legfontosabb befolyásoló tényezőjét.

Sebek

Ha a kollektív sebek emlékezetét a régió kollektív identitása középpontjának tekintjük, akkor a vallásra vonatkozó legmegfelelőbb kutatási kérdés csak az lehet, hogy milyen funkciót tölt be a vallás a társadalmakban a sebzett identitással kapcsolatban? Az útfüggőség ebben az elméletben nem a nyugat-európai társadalomfejlődés modernitásának értékei szempontjából jelenti a kelet-közép-európai átalakulás különbségeit. Alapvetően tehát nem az a kérdés, hogy a késleltetett modernitás KKE-ban hogyan viszonyul a Nyugathoz (ahogy többek között Bibó kérdezte), hanem az, hogy a társadalmi és kulturális jellemzők hogyan tükrözik a sebzett kollektív identitást.

A kollektív identitás egy adott csoport vagy társadalom alapvető önértelmezése, amely a tudat különböző – részben stabil, részben dinamikusan harmonikus – elemeit tartalmazza, ami lehetővé teszi az egyén számára, hogy ehhez a közös orientációhoz tartozzon, és a csoportnak „mi-tudatot” ad. A sebzett kollektív identitást a közvetve átélt kollektív traumák egy meghatározott csoportjának emlékezeti motívuma jellemzi. Azt állítom, hogy KKE-t egyedülálló módon a közvetlenül és közvetve átélt traumák egy meghatározott közös halmaza jellemzi, amely a kollektív identitás vezérmotívuma. A régió kollektív emlékezetének középpontjában öt fő sebet lehet megkülönböztetni – bár különböző kombinációkban és hangsúlyokkal, de ezek mind párhuzamosan jelen vannak a régió minden társadalmában, és éppen ez a közös jelenlét teszi a régiót egyedülállóvá Európa vagy a világ más régiói között.

A nemzeti állami autonómia és szuverenitás hiánya a három nagy hegemon megszállása miatt. Az egész térség geopolitikai és geokulturális helyzete 100–400 évig nem tette lehetővé szuverén nemzetállamok építését és/vagy újjáépítését. A modern nacionalizmus történelmi korszakától kezdve minden nagyobb etnikai csoportban megjelent a szuverén nemzetállamok iránti ellenállhatatlan vágy, amely csak 1991 (balti államok), 1994 (balkáni államok) és 2008 (Kosovó) után teljesült részben. *Kényszerített mobilitás:* az etnikai kisebbségek kényszermobilitása (etnikai tisztogatás, deportálás) és a kényszerű státuszmobilitás, azaz a társadalmi osztályok és karrierutak közötti kényszermobilitás az új rendszerhez való lojalitás szerint. *Az emberi jogok, különösen az etnikai kisebbségek jogainak gyakorlásának tilalma.* Az állami szuverenitás hiányának és a kulturális-etnikai és nemzetállami határok laza átfedésének egyik fő következménye a térség nagyobb népcsoportjainak általános kisebbségi státusza. Az etnikai nemzetállamok fő logikájából adódóan az etnikai kisebbségek jogaik gyakorlásától való eltiltása mindenekelőtt az etnikai nyelv nyilvános és hivatalos használata volt, ami a kiinduló helyzet logikus, de negatív következménye. *A vallás, az egyházak és a másként gondolkodók üldözése.* Az államilag támogatott vallás (főként a keresztény vallás) időszakában a nem keresztény és kisebb keresztény felekezeteket nem ismerték el, és üldözték őket. Ez nemcsak a helyes vallás teológiai logikája miatt volt így, hanem az állam és az uralkodó vallás, illetve egyházak közötti szoros kapcsolat miatt is. A kommunista uralom hosszú időszaka alatt a fő vallásokat és a domináns egyházakat – elsőként a római katolikus egyházat, mivel az egyházi központ a Vatikánban, egy kapitalista országban volt – ellenségnek tekintették és üldözték, nem ritkán brutális és erőszakos módon. Minden olyan szemléletet és intézményt, amely nem osztotta a kommunista uralkodók ideológiáját és céljait, ellenhatalomnak, disszidensnek, vallási meggyőződésű embernek tekintettek. Végül pedig a *népirtások és egyéb tömeggyilkosságok.* Először a 20. század elején, a kommunista állam okozott több millió halálos áldozatot, majd a náci diktatúra, és nemrégiben, 40 évvel a holokauszt után a Bosznia-Hercegovinában és az azt körülvevő régióban működő reguláris és irreguláris erők. A totalitárius államokat Rudolph J. Rummel (2018) „megagyilkosoknak” nevezi. Elemzései azt támasztják alá, hogy földrajzilag a népirtások és más tömeggyilkosságok nagyobb valószínűséggel fordulnak elő KKE-ben, mint más európai országokban.

A sebek fő kategóriáinak felsorolása után szeretnék még egy megjegyzést tenni, hogy kiemelem elméletem értelmezési jelentőségét. Georg Minkenberg (2017) a közép- és kelet-európai radikális jobboldali mozgalmakról szóló 2017-es könyvében arra a következtetésre jutott, hogy

a nyugati és a keleti radikális jobboldal közötti markáns különbség pontosan e sebek hatásának figyelembevételével magyarázható. Minkenberg Brubackerre hivatkozva írta:

Számos posztoszocialista nemzetet a nemzetek „triádos” konfigurációjával lehet jellemezni, amely a nacionalizáló államok, az új államokon belüli nemzeti kisebbségek és a „külső hazák” létezéséből áll. Ezen a területen a folyamatban lévő nemzetépítési erőfeszítések általában felülírják a többi kérdést; ezek más tényezőknél jobban hozzájárulnak a radikális jobboldal mozgósításának magyarázatához (Minkenberg 2017: 145-146).

KKE lelke: kollektív borderline szindróma

KKE tehát sebzett régióknak tekinthető. A történelmi sebek az emlékezetpolitikán keresztül még mindig jelen vannak a közelmúlt nyilvános vitáiban, és döntő szerepet játszanak a társadalmi és állami identitás újjáépítésében vagy megteremtésében. A nemzeti érzelmek, a történelmi hősöknek állított emlékművek, az ünnepek támogatására szánt állami források, a történelmi tartalom erőltetése az állami iskolai tankönyvekben és sok más jelenség a közép-kelet-európai társadalmakban a társadalmi identitás meghatározó jellegzetességei. A nacionalizmust KKE-ban például a sebzett és ezért instabil kollektív identitásra adott hatékony válaszként értelmezem. Az állami képviselőknek és a közértelmiségieknek valóban nincs más alternatívájuk arra, hogy a mély átalakulási válságok idején közös platformot kínáljanak a lakosságnak, amely motíválja őket. A traumákat, a sebeket a kollektív identitás megteremtésére és a hegemoniáért folytatott harcuk eszközeként használják fel.

A kiválasztott traumák úgy tűnnek, mintha nemrég történtek volna. Ezeket úgy határozzák meg, mint a múltból származó, transzgenerációsan átörökölt fájdalmas eseményeket, amelyeket egy társadalom nem tud meggyászolni és feldolgozni. A kiválasztott traumák a jelenlegi konfliktusok táptalaját szolgálták, és erősítették a konfliktusban álló csoportok kohézióját. Régi ellenségeskedések elevenedtek fel, és azokat újra fel kellett dolgozni (Droždek 2010: 6).

Összefoglalva, Jézus kérdésére a mai KKE szemszögéből azt válaszolhatjuk, hogy a sebesült kollektív identitás, a történelmi sebeink emléke a lélek, ami bennünk lakik. Minden kívülről jövő provokációt és veszélyt elítélő magatartásunk ennek a fajta szellemiségnek a következménye. A régió alapvető jellemzője ez a sebzettség, és a régió minden általános jelzője, mint például a populista, idegengyűlölő, nacionalista, elmaradott, korrumpált stb. a sebzettség szempontjából értelmezendő. Továbbá a kérdésekre választ adni kívánó intellektuális és keresztény erőfeszítés a régió sebeiből ered, és figyelembe kell vennie ezeket a sebeket, ezért gyógyító jellegűnek kell lennie.

Kihívás a nyilvános teológia számára

A sebzett kollektív identitás összefüggésében a Jézus Krisztus sebeiről és a társadalom sebeiről szóló ókeresztény nézőpontok relevánsak. A keresztény vallás és teológia középpontjában továbbra is Jézus Krisztus mint Megváltó áll, a héber Messiás kifejezéssel. Az a kijelentés Jézus Krisztussal való azonosságáról, amelyet a történet a feltámadt Jézus sebeiről mutat be, fontos szerepet játszott az első évezred patrisztikus korszakának igen kemény krisztológiai vitáiban. A keresztény teológia első évszázadaiban, a patrisztikus korszakban számos heves vita folyt a Megváltó istensége és embersége közötti lehetséges összhangról. A vitákban döntő szerepet játszott a szenvedés kérdése. Egyes iskolák úgy vélték, lehetetlen, hogy Isten szenvedjen, ezért a szenvedés csak Jézusé lehet, és már nem a feltámadt Krisztusé. A doketizmussal szemben ennek értelmezése az a nagyon is lényeges jelenet, amelyben a feltámadt Krisztus megmutatja sebeit a kételkedő Tamásnak. A sebeket gyakran használták a doketizmus ellen is, hogy Krisztus valóságos és fizikai teste és szenvedése mellett érveljenek. De tágabb értelemben bizonyítékként szolgált arra a nagyon is keresztény logikára, hogy a szenvedés olyan jelentős cselekedet, amelyből az élet és a boldogság származik. A híres keresztény jelmondat „*semen est sanguis Christianorum*”, amelyet Tertullianus² hagyományozott át, a keresztény tanítás és hit egyik központi elemét mutatja be, amely a szenvedés negatív tapasztalatát pozitív szellemi for-

² Apologeticum 50, 14.

rássá és erővé igyekszik átalakítani. Krisztust úgy tekintik, mint az áldozati győztest, aki feltörte azt az evidenciát, amely szerint a fájdalom és a halál az emberi élet negatív végcélja volt. A kereszténység Krisztus halálát és feltámadását a gondolkodás és a cselekvés új perspektívájaként értelmezi. A szenvedés és az esély közötti kapcsolatot úgy fogják fel, hogy a keresztény paradigma módot kínál arra, hogy a szenvedés tapasztalatait ne csak egyéni szinten, hanem társadalmi szinten is értelmezzük.

Megpróbálok amellet érvelni, hogy ezt a sajátos megközelítést alkalmazhatjuk a KKE-ről szóló kortárs diskurzus megfelelő megértéséhez. Nagyon rövid tézisemet a következőképpen lehetne megfogalmazni: a történelmi sebek alapján stabil identitás alakulhat ki a közép-kelet-európai társadalmakban. Ahogyan a régió sebzettsége a regionális megértés középpontjában marad, úgy Jézus Krisztus identitása a keresztény identitás középpontjában marad; ő az egyszerre sebzett és feltámadt.

NEM a vendettára

A vendetta erőszakos válasz a nemzeti büszkeség érzései ellen elkövetett támadások sebekire. A nyilvános megemlékezés és a gyász politikája két irányt vehet. Az elsőt vendettának nevezhetjük, amikor a politika valódi célja a gyűlölet és a bosszú motiválása a társadalmi identitás biztosítása érdekében a sebesülés közös érzésében és a bosszú igazolásában. A vendetta ezen logikája csak a sebekre összpontosít, és elutasítja a jövő esélyét.

NEM a felejtésre

Egy másik perspektíva a sebzett múlt kezelésére az erőszak örökös láncolatának megszakításával az, hogy a történelmi dimenziót figyelmen kívül hagyjuk a nyilvános diskurzusokban. Egy ilyen nyilvános stratégia a *Memoria Passionis* (Johann Baptist Metz) nevű stratégia ellentéte, de ésszerű cél, hogy ne a múlttal foglalkozzunk, hanem a jövőre összpontosítsunk. Ebben az opcióban a múltat pusztá nosztalgiának nyilvánítják, ami ahhoz vezet, hogy a jelenlegi feladatok és kihívások iránt kevesebb érdeklődés mutatkozik. Létezik az érzésektől való félelem és a féktelen érzelmek, amelyek általában csak végtelen vitákat és konfliktusokat váltanak ki, anélkül, hogy konstruktív megoldásokat találnának az aktuális problémákra. Az amnézia ezen logikája csak a jövőbeli lehetőségekre összpontosít, és figyelmen kívül hagyja a sebeket.

IGEN az irgalomra

A harmadik út, amelyet joggal nevezhetünk kereszténynek, teljesen más célt tűz ki az emlékezés politikájában. Nem vendetta és nem felejtés, hanem irgalom. A stabil és biztonságos identitás iránti régóta tartó vágy széles körben elterjedt a térség társadalmában. A közös identitás kiépítéséhez és megerősítéséhez szükséges, hogy a régió közös sorsaként fogadjuk el a kollektív sebeket, amelyek gyökerei nem a társadalmak ellenségeiben találhatók, hanem a régió közös geokulturális pozíciójából fakadnak, amelyet a meghittség jellemez. Bár ez a szemléletváltás megváltoztathatja mások értelmezését, de akkor már nem ellenségek, hanem közös sorsú társadalmak lesznek. Ez a változás minden, csak nem szentimentalizmus vagy pusztán spirituális szemléletváltás. A bizonyítékok és a közös geopolitikai történelem és a közép-kelet-európai térségben lévő egyes társadalmak közös helyzetének következményei igazolják ezt az értelmezést.

E változás valódi forrása az lehet, hogy a keresztény felfogás az emberiséget bűnösnek, Istent pedig az irgalmasság Istenének tekinti. A keresztény tanítás és kegyesség középpontjában még mindig Jézus Krisztus áll a megbocsátás tanításával és gyakorlatával, valamint a gazdagok és szegények, papok és laikusok, férfiak és nők stb. közötti világi különbségek relativizálásával. A keresztény egyházak színes történelmében van egy vörös fonál, amely az eredeti forrásokhoz való visszatérést és azok újraolvasását célozza. A történelem nemcsak a romlás története, hanem a megújulás története is. Ha visszatérünk a kinyilatkoztatásnak ehhez az eredeti szemléletéhez, akkor a kereszténységnek megújult értelme lesz a régióban, és nem a nacionalista politika és propaganda támogatójaként fog megjelenni. A keresztényeknek és a keresztény egyházaknak esélyük van a belső újjászületésre és Krisztus hiteles képviselőjére. Ezzel pedig alkotó módon járulhatnak hozzá a régió múltjának feldolgozásához és a regionális társadalmi együttműködés kreativitásához.

Kitekintés

Milyen lélek lakik bennetek? – Megismételtem Jézus kérdését, és kivetítettem Európára. A kontinens keleti részére összpontosítva a sebzett kollektív identitás mellett érveltem, amely a mai Közép- és Kelet-Európa közös lelkének alapvető jellemzője. Remélem, sőt inkább mély meggyőződés, hogy e régió számára, ahol a kereszténység mint vallás és a keresztény egyházak mint nagy intézmények fontosabb kulturális és társadalmi státusszal rendelkeznek, mint Nyugat-Európában, egy megújult keresztény perspektíva gyógyító választ adhat a társadalom számára. A kereszténység az elítélés és az idegengyűlölet lelke helyett a társadalmakat képes arra motiválni, hogy a konvivencia és az irgalom lelke lakják benne.

Irodalom

- Rummel, R. J. (2018). *Death by Government: Genocide and Mass Murder Since 1900*. Routledge.
- Minkenberg, M. (2017). *The Radical Right in Eastern Europe: Democracy under Siege?* Palgrave Pivot. New York NY U.S.A.: Palgrave Macmillan
- Droždek, B. (2010). How Do We Salve Our Wounds? Intercultural Perspectives on Individual and Collective Strategies of Making Peace with Own Past. *Traumatology* 16, 4. 5–16.
<https://doi.org/10.1177/1534765610362800>

Medgyesi Konstantin

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0001-8667-6025

Képeleméleti, fotografiai és politikai ikonográfiai töprengések

Absztrakt

Segítik-e a képek a történeti megismerést? Mennyire legitim forrás a fotó tudományos diskurzusokban? A valóságot ábrázolják-e a fotografiák? Hazudnak-e a fotók? A valóság mása vagy társadalmi konstrukció a fénykép? A különböző világmagyrázatok, ideológiák mennyire képesek használni a képeket? Az ideológiai dimenzió vagy az esztétikum a markánsabb megközelítés a fotóelméleti gondolkodásban? Kérdések, amelyekre nincs egyértelmű válasz, nincsenek fekete-fehér megoldások. Akkor jutunk előrébb, ha töprengünk mindezekről és számba vesszük, hogy milyen gondolatok fogalmazódtak már meg e témakört érintően.

Kulcsszavak: fotó, kép, ideológia, politikai ikonográfia

Abstract

Photographic theory and political iconographic reflections

Do the images help you learn about history? How legitimate is photography as a source in scientific discourse? Do photographs represent reality? Do photographs lie? Is the photograph a model of reality or a social construction? To what extent are images able to be used by different explanations of the world and ideologies? Is the ideological dimension or the aesthetic the more prominent approach in photographic theory? Questions for which there are no clear answers, no black and white solutions. The way forward is to reflect on these issues and to take stock of the ideas that have already been formulated on the subject.

Keywords: photo, image, ideology, political iconography

Marosi Ernő művészettörténész fogalmazott úgy, hogy „tyúk-tojás” probléma, hogy mi van előbb: a történelem vagy a kép. A dilemma jogos, hiszen nincsenek pontos válaszaink arra, hogy a történeti események „képe” valamiféle „valóságos” képmásból következik vagy épp ellenkezőleg a történelmi tapasztalatok, érzületek vetülnek ki magára a fennmaradt emlékképre. Marosi maga is arra bízta a téma iránt érdeklődőket, hogy „bozótot kell irtani”, mert a közgondolkodásban, az „értelmezések rengetegében” oly’ sok mindent összegabalyodott. A feladat azért is nehéz és izgalmas, mert a „bozótirtásban” több tudományterület is érintett lehet, illetve sok évtizednyi társadalmi tapasztalat vizuális és textuális rétegeit kell egymásról leválasztani és boncolgatni (Marosi 2000: 12).

Töprengéseink tárgya a kép, s azon belül a fotográfia. „A fotó eredendően és visszavonhatatlanul inkább mass media, tömeges használati cikk, semmint az esztétikai értelmezések, elemzések tárgya” (Kunt 1995: 10) – szögezi le Kunt Ernő kulturális antropológus. Kunt megállapítása azért kulcsfontosságú, mert nyilvánvalóvá teszi: a fotográfia és a festmények között az esztétikai értelmezések dimenziójában lehet leginkább megtalálni a lehatároláshoz szükséges mércét. Nyilvánvalóan maga a fotó is értelmezhető esztétikai kérdésként, a fényképek is lehetnek műalkotások, de a lényegi különbségtétel jelenik meg Kunt megállapításában: a fotó „használati cikk” – a mindennapi élet megkerülhetetlen vizuális kelléke. Ezzel ellentétben a festmények kiindulópontja – még akkor is, ha alkalmazott művészetről van szó – mindig az esztétika felségterülete. A fényképek viszont alapvetésként az adott pillanatot és a praktikumot szolgálják.

Más megfogalmazásban a fotográfia nézőpontja jelen idejű; a fotók a maguk hétköznapi jellegeből fakadóan képesek befolyásolni az aktuális történéseket, s hosszabb távon a történelemtől folytatott párbeszédet is. Bán András műkritikus, vizuális antropológus ezért is teszi egyértelművé, hogy a fotók értelmezése a környezet, a tér, a testek és tárgyak rendszerének vizsgálatáról szól (Bán 2008).

Lugosi Lugo László fényképész is amellett érvel képszerű leírásában, hogy a fotográfia „mass media.” Lugosi szerint a fényképezés „vizuális köznyelvvé” vált, ahol a folyamat részvevői folyékonyan beszélnek e nyelv „valamely tájszólását.” Lugosi Lugo László metaforája szerint a fényképezés „olyan köznyelv, amelyet pontosan megértünk, és amelyen ha még olyan slendriánul is, mint a turista Trogirban, de meglepő folyékonyasággal és közérthetőséggel beszélünk” (Lugosi 2009: 184). Lugosi megfogalmazása is egyértelművé teszi: a fotó mind keletkezésében, mind lehetséges értelmezésében az egyik legnyitottabb, legszabadabb kommunikációs terület.

Stemlerné B. Ilona fotótörténész arra hívja fel a figyelmet, hogy egy fénykép nem ugyanazt üzeni a kortársaknak és az utókornak. „A kortárs birtokában volt az akkori mindennapi élet ismeretanyagának, és amit egy korban mindenki tudott, azt általában nem írták le, ezért azt ma nem könnyű kibontani. A képeket őrző közgyűjtemény, illetve a korszakát, témáját jól ismerő, a felvételt használni kívánó történész közös feladata a képhez kapcsolható ismeretek feltárása. A fényképeket meg kell szólaltatni” (Stemlerné 2009: 8). Szalma Anna Mária fotótörténész-kulturális antropológus azt is kiemeli, hogy a fotóknak mint tömeges használati cikkeknek a léte lényegi módon járulhatott hozzá a 20. században a nagy társadalomtudományi narratívák széthullásához, hiszen a fényképek „az olvasatok és a látványtartalmak rétegeltsége okán” (Szalma 2014: 29) kutatási forrásként különösen alkalmasak a különböző nézőpontok alátámasztására.

Kép kontra szöveg

Tasnádi Róbert médiászociológus úgy véli, „az emberi kommunikáció történetében a szöveg és kép viszonya központi kérdés” (Tasnádi 2012), s mindez úgy is felfogható, hogy az emberiség története értelmezhető az írás és a kép „harcaként” is.

Régi vitatéma a kommunikációelméleti, filozófiai, szemiotikai szakirodalomban, hogy a szövegnek vagy a képnek van nagyobb jelentősége. A 20. század végéig – a társadalomtudományi megközelítés alapján – a textualitásnak volt nagyobb jelentősége, William J. Thomas Mitchell 1992-ben publikált trendfordító tanulmánya azonban egyértelműen lándzsát tört az úgynevezett képi fordulat (*iconic turn*) mellett. Mitchell Ludwig Wittgenstein gondolataira építve érvel amellett, hogy a kép „fogva tartja” az emberi kultúrát és nem lehet a képiségtől szabadulni, mert a kép „ott van” még a nyelvben is. Mitchell a tudományos gondolkodásban végbemenő képi fordulat lényegét ekképpen illusztrálja: „a kép posztlingvisztikai, posztsemiotikai újralfedezéséről van szó, amelynek során a vizualitás, az apparátus, a diskurzus, a test és a figurális komplex összjátékként tekintünk a képre” (Mitchell 1992).

Fám Erika filmesztéta szerint a képi fordulat megteremtette a képi diskurzus rehabilitációját. Fám úgy véli, korábban annyira erős volt a szövegorientált és nyelvközpontú tudományos kutatás, hogy a képi fordulat bekövetkeztéhez elengedhetetlen volt, hogy egyre erősebb legyen a hétköznapiak során a képek jelenléte. Ez megtörtént, a filmesztéta ezt a jelenséget képinflációként írja le (Fám 2020).

William J. Thomas Mitchell művészettörténész teoretikus alapvetése kellett ahhoz, hogy magát a képi fordulatot mint társadalmi jelenséget a tudományos diskurzus érdemben értelmezni legyen képes. Mitchell ugyanakkor már-már misztifikálja a képeket: „a képek olyan tárgyak, amelyeket a személyiség valamennyi jegyével felruháztak: mind fizikai, mind virtuális testtel rendelkeznek; néha a szó szoros értelmében, néha meg átvitt értelemben beszélnek hozzánk. Nem csupán egy felületet tárnak elénk, hanem egy arcot is, amely szembenéz a szemlélővel” (Mitchell 1992). Mitchell úgy véli, a képelmélettel foglalkozóknak az a feladatuk, hogy demisztifikálják a képeket – „összetörjük a modern bálványokat, és leleplezzük az embereket rabszolgasorba kényszerítő fétiseket.” A művészettörténész szerint az is teendője a képelméletnek, hogy különbséget tegyen „igaz és hamis, egészséges és beteges, tiszta és tisztátalan, jó és gonosz képek között.” Mitchell határozott igennel válaszol arra a kérdésre, hogy a képek jelenthetik-e

„a politikai csaták megvívására kijelölt terepet”. Okfejtése arról szól, hogy lehetnek hamis és gonosz képek, és a képi világ alkalmas terep a közéleti küzdelmek lefolytatására. Ez a gondolat részben már átvezet bennünket abba a dimenzióba, ahol az a kérdés, hogy a kép mennyire a valóság mása vagy mennyire az ideológiai manipuláció eszköze, de erről nemsokára bővebben is szót ejtünk.

Nyíri Kristóf nyelvfilozófus – egyfajta köztes megoldásként – azt a meggyőződést vallja, hogy a képek és a szavak lényegében nem különböznek, mert a képek is konvención és nem pusztán leképezésen alapulnak. „A képek képesek általános, a szavak képesek konkrét vonások ábrázolására, ám mégis a képek az egyes tárgyak és helyzetek specifikus jellegzetességeinek eszményi reprezentánsai, míg a szavak a dolgok állásának kvalitatív és relacionális aspektusait írják le” – írja Nyíri (2007), aki azon érvelésével, hogy a képek is konvención alapulnak, új teret nyit az értelmezés számára. Ha a képek konvención alapulnak, akkor nyilvánvalóan a hosszú időközön át kiérlelt társadalmi közmegegyezések által létrejövő kódoknak van kiemelt jelentősége a képelméleti gondolkodásban. Vilém Flusser filozófus szerint a kép „jelentő” felület. „amikor azt mondom, »jelentő«, akkor egy olyan felületről beszélek, amely kód szerint rendezett szimbólumokat tartalmaz, és amely lehetővé teszi a befogadónak, hogy döntést hozzon” (Flusser 1988: 77) – szögezi le Flusser. A filozófus azt is vallja, hogy a képen mint jelentésteli felületen az egyes vizuális elemek között „mágikus kapcsolat” van. (Flusser 1990) Flusser a képinfláció tömegkommunikációs jelenségének leírására a „vizuális zaj” fogalmat használja (Gellér 2022: 18). Vilém Flusser tézisének lényegi megállapítása, hogy a képen szimbólumokat lehet azonosítani, s ezeket a szimbólumokat a vizuális kódok rendezik össze képi üzenetté. „A kód jelentősége, hogy jelentést ad a jelnek [...] A kód rögzíti a jel jelentését. A kód rejtett vagy zömében észrevétlen is lehet, még azok számára is, akik a kódot használják. Így működik például a nyelvtan a nyelv alapjaként” (Moriarty 2010: 97) – ezek már Sandra Moriarty kommunikációelméleti szakértő szavai. E felvetésből azt kell mindenképpen kiemelni, hogy úgy érdemes felfogni a képi kódok struktúráit, hogy azok olyanok a vizualitás szempontjából, mint a nyelv esetén a grammatika.

Ernst Gombrich művészettörténész megállapítása szerint a nyelvi és a képi jelek között az a különbség, hogy a nyelvi jelek társadalmi alapvetésű konvención alapulnak, ezzel szemben a képi jelek a hasonlóságra támaszkodhatnak. E ponton érhető tetten a képelméleti gondolkodás feloldhatatlan konfliktusa: konvención alapul a kép vagy sem? Gombrich válasza, hogy a képek a hasonlóság fogalmán alapulnak (idézi Szilágyi 2014: 247).

Összegzésként kijelenthetjük, az utóbbi három évtizedben a korábbi nyelvi hegemoniát részben felülírva a tudományos diskurzusban végbement a képek rehabilitációja, megtörtént a mitchelli képi fordulat. A képelemzés a tudományos párbeszéd legitim területévé vált – mindez nyilvánvalóan nem történhetett volna meg a hétköznapi életben lezajlott vizuális fordulat (képinfláció, vizuális zaj) nélkül.

Valóság és képmás

Abban a kérdésben immáron közel állnak a különböző álláspontok, hogy a képek a nyelvvel lényegében egyenértékű területet jelentenek; abban viszont komoly véleménykülönbségek tarthatóak fel, hogy a képek, a fotók mennyire képesek ábrázolni a valóságot. A valóság mint filozófiai dilemma önálló tanulmányt érdemel, így ennek a témának az elemzésébe nem is kezdünk bele, hanem csak utalunk rá, hogy számos hermeneutikai megközelítés lehetséges.

Philip Bell és Marco Milic kommunikációkutatók metodológiai, tartalomelemzési nézőpontból tekintik át a képek és a valóság kérdéseit. Hangsúlyozzák, hogy a valósághűség kontextusfüggő; szerintük a valósághűség egy úgynevezett modalitásskálán ábrázolható. „A modalitásra mondhatjuk, hogy az a kép reprezentált »realizmus« egy adott szenzoros kódolási orientáció mellett. Ennél a változónál három érték különböztethető meg: »magas«, »közepes« és »alacsony«” (Bell, Milic 2010: 420). A már idézett Sandra Moriarty a képek valóságkontextusa szempontjából a denotáció–konnotáció ellentétpárt használja. Eszerint a konnotáció a tárgy által életre hívott jelentés. „A konnotatív jelentés a tárgyhoz csatolt vagy a tárgyhoz társított »kulturális poggyász« [...] A denotáció a kiindulópont, a jelentésalkotási folyamat ezt követően vált át a második szintre, ahol a konnotáció veszi át a vezető szerepet [...] Egy ikonikus kép,

mint például egy portré, egyértelműen denotatív. Egy életmódhirdetés azonban tökéletes példája annak a színtérnek, ahol a vizuális asszociációkat arra használják, hogy szélesebben közvetítsenek különféle konnotációkat” (Moriarty 2010: 91) – fogalmaz Moriarty.

Stemlerné Balog Ilona fotótörténészként úgy véli, „valamennyi képalkotási mód közül a fénykép kötődik legszorosabban a valósághoz. A fényképnél a hitelesség magából a technikából adódik, a fényképet ugyanis a tárgyáról visszaverődő sugarak hozzák létre a fényérzékeny anyagon” (Stemlerné 2009: 5). Montovai Attila fotótörténész-fotóművész amellet érvel, hogy „a valóságot a fényképezés nem tudja meghamisítani”, mert a fényképezés egy egyszerű metaszet létrehozására irányul. Montovai úgy gondolja, egy adott kultúrában a fotográfia hitelességét és társadalmi hasznosságát a mindenkori ideológiai dimenzió függvényében lehet csak értelmezni; a hitelesség nem a vizuális ingerek hasonlatosságát érintő fogalom, hanem a közösségi tudatformálásban betöltött társadalmi szerepre vonatkozatható kategória. Ebből fakadóan a tendenciózusan előállított képmás a „valóság ideológikus interpretációját eredményezi” (Montvai 1985: 113).

Ikonográfia, ideológia, politikai ikonográfia

A fotóelemzés elméleti kategóriáinak körülbástyázásához ad komoly támpontot az ikonográfia, a képtartalmak tudománya. „Az ikonográfiai vizsgálat és leírás a képtémák, motívumok, attribútumok – a műalkotások képtárgyainak – konkretizálásával egyrészt a művészettörténeti kutatások történeti, kronológiai alapjának meghatározásához, valamint az ábrázolás változásának folyamatához és a vizuális kölcsönhatások megragadásához biztosít alapot. Másrészt a különböző korszakokban keletkező egyes vizuális alkotások mélyebb kultúrtörténeti elemzéseéhez, a kontextus megragadásához is kiindulópontot biztosítanak az ikonográfiai adatok, amelyek nélkül a hiteles interpretáció elképzelhetetlen lenne” – (Újvári 2019: 49) írja Újvári Edit kultúrakutató Ikonográfia – korszakok lenyomata és tükre című tanulmányában.

A fotó mint sajátosan egyedi terület ideológiailag súlyosan kitetté, kiszolgáltatottá vált a 20. században. Ahogyan Újvári Edit megfogalmazta, az ikonográfia alapvető nézőpontja, hogy az adott korszak kontextusát kell tudnunk megragadni egy-egy jelenség mélyebb megértéséhez. Somogyvári Lajos oktatástörténész, kulturális antropológus állapította meg, hogy „a vizuális propaganda a kurrens ikonográfiai kutatások fontos vonulatát képezi” (Somogyvári 2019: 99). A vizuális propaganda, amely a fotográfiákat alapvető manipulációs munícióként használja fel, az ideológia primátusán alapul, vagyis az elkészült felvételek, fotóriporterri alkotások felhasználásának mikéntje a lényegi kérdés, amikor arra dilemmára keressük a választ, hogy hazudnak-e a fotók? A képmanipulációs struktúra a felvétel előállításának, beállításának kontextusán, illetve a létrejövő fotográfia felhasználását érintő szerkesztői vagy hatalomtechnikai döntésen alapul. „A (vizuális) propaganda lényege a gondolkodás kereteinek meghatározása, ennek révén pedig a valóságról alkotott kép befolyásolása, diskurzusok létrehozása és mások kiszorítása, olyan tudás létrehozása, mely egy adott hatalom és közösség számára releváns” (Somogyvári 2019: 114) – fogalmaz Somogyvári.

A képek, felvételek, fotóriporterri alkotások felhasználásának politikai-ideológiai célja a társadalmi jelenségek befolyásolása, ezért is lehet az, hogy e fogalmak (kép, valóság, propaganda) végzetesen összegabalyodnak vagy éppen feloldódnak egymásban. Ebből fakad a fotóelemzés alapvető kötelessége: amennyire csak lehetséges objektíven szétválasztani az összezsúszott rétegeket. Mindehhez kapcsolódik Hornyik Sándor művészettörténész radikálisnak tűnő, de rendkívül gondolatgazdag megállapítása: „A 21. század elején vált nyilvánvalóvá, hogy a vizuális kultúra kutatása, avagy a vizualitás tudománya már egyáltalán nem a képekre fókuszál, hanem sokkal inkább az ideológiára, illetve az ideológiakritikára” (Hornyik 2014: 65).

Hornyik Sándor egy másik írásában, a Posztkommunista ikonográfia című tanulmányában arra az izgalmas politikai ikonográfiai jelenségre hívja fel a figyelmet, miszerint a korábbi ideológiai tartalmak kiürülése, illetve a társadalmi változások micsoda fordulatokat képesek generálni. Hornyik példája arról szól, hogy az egykori kommunista ábrázolások komolyságát miként volt képes már a nyolcvanas években a new wave megváltoztatni és ezáltal „ízzé-porrá” zúzni „a kommunista ikonok eredeti kulturális kontextusát és pátoszát.” A popkulturális megközelítés is teljesen új keretek közé helyezte a korábbi vizuális propaganda formáit, „később

aztán a szocialista rendszer lassú kimúlása elhasználttá, sőt szinte már giccsessé tette a régi kommunista ikonográfia egyes elemeit” (Hornyik 2019).

Ehhez a gondolathoz kapcsolódik, hogy a rendszerváltozás után létrejött múzeumok, melyek a kommunista diktatúra időszakát kívánják bemutatni, aktívan használják kiállítási installációként vagy illusztrációként a szocreál vizuális kódokat – ugyanazok a vizuális jelek mutatkoznak meg, de immáron antikommunista nézőpontból. A jelek, kódok formailag nem változtak, de az üzenet ellentétes előjelet kapott.

Mindezen jelenségek együttesen valóban azt támasztják alá, hogy a különböző ábrázolások, képek, fotóriporter felvételek vizsgálata már nem pusztán a tartalmi elemekről szól, hanem jóval inkább az egymást kizáró világmagyarázatok kontextusba helyezéséről.

Nem tudunk továbbra sem elvágólagos kijelentéseket tenni arról, hogy hazudnak-e a képek. Azt viszont megállapíthatjuk: a képeket, fotográfiákat felhasználó mindenkorai politikai aktorok a saját maguk ideológiáját/világmagyarázatát szolgálva képi kódokat csatasorba állítva manipulálják a közgondolkodást. Erre utalhatott Mitchell, amikor arról beszélt, hogy a képek világa alkalmas terep volt egykoron és napjainkban is a politikai csaták megvívására. A fotóelemzéssel foglalkozó szakemberek, történészek, társadalom- és kultúrakutatók pedig akkor végzik el a dolgukat, ha képesek a politikai csatatéren használt képek, fotók „felboncolására”, az ideológiai tartalom lehántására és egyben objektivitásra törekvő bemutatására.

Irodalom

- Bán E. (2008). *A vizuális antropológia felé*. Typotex Kiadó.
- Bell P., Milic M. (2010). A tartalomelemzés és a szemiotikai elemzés kombinálása. In: Blaskó Á., Margitházi B. (szerk.). *Vizuális Kommunikáció*. Typotex Kiadó. 411–434.
- Dallos Cs. (2005). *Családi fényképgyűjtemények vizuális antropológiai elemzése*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem.
- Fám E. (2020). A képi fordulattól a képkritikáig. *Kellék*. 63. szám.
<https://www.prophilosophia.ro/assets/files/kellek63/famerika.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 07. 27.
- Flusser V. (1988). *Beszélgetés Vilém Flusserrel*. (Az interjút készítette: Peternák Miklós)
<http://www.c3.hu/events/97/flusser/participantstext/miklos-interju.html> Utolsó letöltés: 2023. 07. 27.
- Flusser V. (1990). *A fotográfia filozófiája*. Tartóshullám–Belvedere–ELTE BTK.
- Gellér J. (2022). *Magánemlékezet a kortárs magyar fotóművészetben – Analóg és digitális archívumhasználatok*. Doktori disszertáció. ELTE.
- Hornyik S. (2014). A képek és a dolgok A vizuális kultúra archeológiája a fotográfia mentén. *Disegno – a designkultúra folyóirata*. I. évfolyam 1. szám. 62–77.
- Hornyik S. (2019). Posztkommunista ikonológia. *Contemporary art in Hungary*.
<https://www.hungariancontemporary.hu/posztkommunista-ikonologia/> Utolsó letöltés: 2023. 07. 23.
- Kunt E. (1995). *Fotóantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás*. Árkádiusz Kiadó.
- Lugosi Lugo L. (2009). *Fényképipró. A dagerrotípiától a digitálisig*. Typotex Kiadó.
- Moriarty S. (2010). Vizuális szemiotika – elmélet. In: Blaskó Á., Margitházi B. (szerk.). *Vizuális Kommunikáció*. Typotex Kiadó. 85–107.
- Marosi E. (2000). A magyar történelem képei. A történetiség szemléltetése a művészetekben. In: Mikó Á., Sinkó K. (szerk.). *Történelem-Kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 3. 11–33.
- Mitchell W. J. T. (1992). *A képi fordulat*. W. J. T. Mitchell: *The Pictorial Turn*. *Balkon*, 1992/3. 89–94.
http://balkon.art/1998-2007/2007/2007_11_12/01fordulat.html Utolsó letöltés: 2023. 07. 27.
- Montvai A. (1985). *Fotográfia és kultúra*. Kossuth Kiadó.
- Nyíri K (2007). Szavak és képek. *Világosság* 2007/9.
<http://www.vilagossag.hu/pdf/20071109200756.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 07. 27.
- Somogyvári L. (2019). „Tudjuk azt, hogy május 1-je nagyon jelentős kérdés...” Vizuális propaganda az ötvenes-hatvanas években. *Per Aspera ad Astra*. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei VI. évfolyam, 2019/1. szám.
<https://doi.org/10.15170/PAAA.2019.06.01.06>
- Stemlerné Balog I. (2009). *Történelem és fotográfia*. Osiris Kiadó–Magyar Nemzeti Múzeum.

- Szalma A. M. (2014). *A fénykép a mindennapi életben. Fényképkorpuszok antropológiai elemzése.* Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Szilágyi S. (2014). *A fotográfia(?) elméletei. Klasszikus és újabb megközelítések.* Vince Kiadó.
- Tasnádi R. (2012). Miről szólnak a képek? Sajtófotó, képjelentés, kontextus a média- és kommunikációkutatás nézőpontjából. *Médiakutató.* 2012/4. 73–85.
- Újvári E. (2019). Ikonográfia – korszakok lenyomata és tükre Az ókeresztény ikonográfia néhány képtípusának elemzése. *Per Aspera ad Astra.* A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei VI. évfolyam, 2019/1. szám. 49–62.
<https://doi.org/10.15170/PAAA.2019.06.01.03>

T. Molnár Gizella

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
ORCID:0009-0003-2369-6610

Széljegyzetek egy kutatáshoz – Tomori Viola újszerű látásmódja

A közelmúltban a közösségi és generációs tanulás történeti példájaként tanulmányoztam a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának agrársettlemet mozgalmát és kapcsolódó kiadványait – lélekben készülve Újvári Edit születésnapjára is –, amikor felillant előttem a gondolat, hogy talán a számára oly kedves kulturális antropológia hazai történeti előzményeinek egy apró gyöngyszemére bukkantam, miközben a kapcsolódó kutatásokat, eredeti szövegeket, tudományos közleményeket vizsgáltam.

„Közösségi tanulás mindenütt és mindenkor folyik, de drámai időkben válik láthatóvá és nyilvánvalóvá. Válságok megoldásához 'jó' tudások kellenek, amelyek hasznosak, mert beválnak, egyben pedig kockázatosak is, hiszen még nem próbálta ki őket a közösség. Új, előre törő közösségi csoportok képviselik őket, amelyek, ha győznek: megoldják a problémát, kivezetnek a válságból, és így a közösségi tanulás 'tananyagává' válnak.” (Forray, Kozma 2013:19) Ilyen új közösségi csoportként, és egyben a modern közösségi tanulás úttörőjeként értékelhető a settlement-mozgalom, amely a 19. század második felében Angliában indult el, de hamar megjelent az USA-ban is, majd több európai országban. A settlement mozgalom a szabadversenyes kapitalizmus, a gazdasági liberalizmus következtében egyre inkább érezhető kiáltó társadalmi igazságtalanságokra reagálva állt a nyomorgó munkástömegek mellé. Törekedtek a társadalom lelkiismeretét felébreszteni, és a társadalmi bajokon segíteni, mégpedig a 19. század második felében egyre inkább terjedő, mind többek által képviselt szellemi mozgalom, a szociális idealizmus gondolatai alapján. Ennek lényege az a – talán naivnak tűnő – meggyőződés volt, hogy a magasabb társadalmi osztályok felelősek az alsóbb rétegekért is, s kötelességük gyakorlati segítséget nyújtani nekik, s folyamatos beavatkozással csökkenteni a társadalmi különbségeket. A szociális idealizmus legnagyobbjai, Thomas Carlyle, John Ruskin, Arnold Toynbee nemcsak az elvek megfogalmazásával, hanem a gyakorlatban is cselekedni kívántak, s az oxfordi diákjaikat maguk köré gyűjtve felkeresték a munkásokat, hogy a fiatalok megismerjék az életüket, átérezzék a nehéz munkájukat és a szociális problémáikat. Közülük különösen nagy hatással bírt Toynbee professzor, aki a diákjaival gyakorta megjelent a munkásnegyedekben, ismeretterjesztő előadásokat tartottak a munkásoknak, mert az volt a véleménye, hogy a kulturális felemelkedés hozhatja meg a munkásság számára a szociális felemelkedést. Ilyen előzmények után kezdte meg munkáját 1884-ben az első settlement Londonban, de hamar elterjedt a szigetországban, majd 1901 és 1918 között az angol példát használva további európai országokban is elkezdődött a settlement tevékenység. Mindenütt saját profillal reagáltak a helyi problémákra, de abban azonosak voltak, hogy a közösségi tanulás szorgalmazásával és megvalósításával a helyi társadalmak szintjén igyekeztek megfelelni a kihívásoknak és megoldani a problémákat, ami lassanként némi javulást is eredményezett. Több országban érdemes kiemelni a női settlementek magas számát, ami nemcsak azt jelzi, hogy a nőknek az átlagnál is nagyobb szükségük volt a segítségre, támogatásra, tanulásra, hanem azt is, hogy a nők erősödő társadalmi szerepvállalásának is jó terepe volt a settlement.

Magyarországon 1912-ben Újpesten, az ország egyik ipari centrumában létesítették az első settlementet Főiskolai Szociális Telep néven, az angol mozgalom mintájára. Kezdeményezője és a hazai változat kidolgozója Erődi Harrach Béla későbbi közgazdász professzor, a magyar settlement-mozgalom másik kiemelkedő személyisége Hilscher Rezső volt. Szerintük a szociális kérdés a kor kulturális problémájaként jelenik meg, s ennek hatása alól senki nem vonhatja ki magát, legkevésbé az egyetemi ifjúság. Ez olyan feladatot jelent, amelyhez a felkészültséget nem lehet csak a könyvekből megszerezni, hanem a sikeres vizsgákon túl a fiataloknak a gyakorlatban is alaposan ismerniük kell a gazdasági és társadalmi élet legfontosabb jelenségeit,

áttekintést kell szerezniük a napi kérdésekben, és praxist a munkásnéppel való érintkezésben. Ez pedig az egyetemi gyakorlati képzés keretei között valósult meg.

A settlement mozgalom sajátos továbbfejlesztése, illetve változata volt az agrársettlement, amelyet a húszas évek végén Szegeden működő *Bethlen Gábor Kör*, majd az abból kifejlődő *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma* alakított ki, hasonló törekvésekkel, a settlement mintájára, de mégis másként. Már a kezdet is más volt, ugyanis nem a professzorok nyerték meg diákjaikat a feladatra, hanem egyetemi hallgatók kezdeményezésére indult el a mozgalom. A trianoni döntés következtében Kolozsvárról Szegedre helyezett Ferenc József Tudományegyetem református hallgatóiból állt a Bethlen Gábor Kör (BGK), amely még 1902-ben alakult, s a száműzött egyetemmel és hallgatókkal együtt került a városba, és kezdetben a hasonló vallásos közösségek praxisát követve működött. A felekezeti diákegyesületből azonban hamarosan a társadalmi problémák iránt érdeklődő, proaktív egyetemisták közösségévé vált, amelynek tagjai egyébként a legkülönbözőbb szakokon folytattak tanulmányokat. A BGK működésében bekövetkezett fordulat Buday György joghallgató nevéhez fűződik, aki 1927-ben lett a kör elnöke, s neki köszönhető, hogy a körön belüli szerveződésként létrejött a szegedi (és az alföldi) viszonyokhoz illeszkedő, elsődlegesen már szociális orientációjú agrársettlement mozgalom. Ez egyben a kör informális kitágítása volt új, nemcsak református hallgatókkal együttműködve, s további változás volt, hogy a szociális érdeklődés és figyelem a leendő értelmiséggel szembeni elvárásként fogalmazódott meg. Ez az attitűd és feladatvállalás jellemezte a következő öt évben, Buday elnökségének ideje alatt a Kör működését, amely egyébként illeszkedett abba a nemzedéki orientációváltásba, amely a korszakot jellemezte: a „nép felé fordulás” programjába, amelynek nyomán a húszas években kibontakozott a parasztságot „felfedező” népi szociográfiai mozgalom a fiatal értelmiség körében (Bartha Miklós Társaság, Sarlósok, Erdélyi Fiatalok), azonban messze meg is haladta ezeket, főként 1930-31 után, amikor égisze alatt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma (SZFMK) megalakult.

Különbözött a szegedi szerveződés a klasszikus settlementtől abban is, hogy az eredendően a nagyvárosok szegény munkásnegyedeiben jött létre és működött, míg Budayék az agrárnépesség felé fordultak, noha céljaik hasonlóak voltak, s nagyon sokat tanultak az európai és a hazai settlement-mozgalom tapasztalataiból. 1928 telén Buday angliai tanulmányúton járt, amelynek során személyes kapcsolatokat alakított ki az angliai settlement vezetőivel, miközben láthatta a működésüket. A hazai settlementtel Hilscher Rezső meghívása révén kerültek kapcsolatba. Bár az agrártársadalommal foglalkozó settlement nem volt példa nélküli Európában (pl. Franciaországban kifejezetten jellemző volt), a szegényparasztság, a tanyavilág felé fordulás mégis egyedi sajátossága volt a szegedi mozgalomnak. Ez nem ötletszerű, hanem nagyon is megalapozott célkitűzés volt, hiszen a húszas-harmincas években itt jelentek meg azok a legégetőbb problémák, társadalmi kihívások, amelyekre válaszként adódott a közösségi és a generációs tanulás a fiatal értelmiség köreiben, amikor közelebbről megismerték az alföldi parasztság kétségbeejtő helyzetét. Épp a hazai társadalom legnagyobb létszámú rétege, a mezőgazdasági népesség körében volt a legalacsonyabb a közműveltség és a (mező)gazdasági kultúra szintje. Ezen belül is az Alföld volt a legelmaradottabb terület, itt volt a legmagasabb az analfabéták aránya, ami a tankötelezettség bevezetésével jelentősen javult ugyan, de messze elmaradt a városi népességtől még az 1920-as években is. Nem volt elegendő iskola és tanító sem. Mindez akadályozta a mezőgazdaság modernizációját, főként a tanyás vidékeken, ahol a nagy távolságok miatt még nehezebb volt megteremteni a feltételeket az elemi ismeretek elsajátításához is, ami a gazdálkodás elmaradottságát, egészségügyi és szociális problémák tömegét eredményezte a szegényparasztság és a tanyai lakosság körében. Nagy szükség volt a mezőgazdasági termelés fejlesztésére, modernizálására, és az ezzel összefüggő gazdálkodási ismeretek terjesztésére, de általában is a lakosság közműveltségének, egészségügyi ismereteinek fejlesztésére. Ezeknek megoldásához kívánt hozzájárulni a szegedi agrársettlement mozgalom a maga eszközeivel, ugyanakkor tudományos kutatások keretében maga is tanulni akart, megismerni a parasztság helyzetét, szociális problémáit, a segítségnyújtás lehetőségeit. Ezzel egyidejűleg a tanulás kiemelt célja volt a paraszti kultúra sajátosságainak, szellemi és tárgyi értékeinek felkutatása, összegyűjtése és bemutatása a közvélemény számára, aminek nemcsak azok megőrzése volt a rendeltetése, hanem a felmutatásukkal a társadalmi távolságok csökkentése is. E célok alapján gyorsan körvonalazódott az agrársettlement tevékenysége: nyilván-

nos előadások és vitaestek szervezése, a közösségi tanulás alkalmainak megteremtése és a legjelentősebb előadások kiadása nyomtatásban is, s természetesen a legfontosabb, az ily módon megalapozott terepmunka, a „kiszállások”, ahogyan ők nevezték. Ezek során a Szeged környéki, (dorozsmai, tápéi, kopáncsi), a békési, a halasi és más alföldi tanyákat látogatták meg csoportosan, tartottak ismeretterjesztő előadásokat, s végeztek gyűjtőmunkát éveken keresztül, amelyek eredményeit publikálták is füzetsorozatokban, illetve emellett néhány egyetemi kiadványban, valamint folyóiratokban.

A kiszállásokat rendszeresen folytatták, ezek menetét, módszereit Buday részletesen összefoglalta a Nyugat folyóiratban. „A 'kiszállás' lényege röviden az, hogy apró csoportokban kimentünk valamelyik tanyára vagy faluba és hosszabb-rövidebb ideig együtt élve az odaválósakkal, igyekeztünk megismerni és kölcsönösen megszeretni egymást. Sok élménnyel, de panaszokkal, kérdésekkel és kérésekkel megrakodva azután visszatértünk Szegedre, az agrársettlement központjába és itt egymás segítségével igyekeztünk a tapasztalatokat feldolgozni, a reánk bízottakat elintézni, majd legközelebbi szabad időnkben, lehetőleg határozott időközökben visszatérni [...] Egy-egy sikerült kiszállás után, a legközelebbi alkalommal már a környék is tudott rólunk és ekkor már ösmertük egymást: nyugodtan végezhattük társadalomrajzi, néprajzi anyaggyűjtésünket és a gyakorlati szociális munkát.” (Buday 1933) 1930-ban 211, 1931-ben 189 szervezett kiszállás zajlott le, és ezen túl számos egyéni út is a tagok saját kutatómunkájának elvégzésére. A cikk nem csak a sikerekről, hanem a nehézségekről is beszámolt. Egyrészt meg kellett küzdeni a szemléletváltás nehézségeivel, gyakran az értetlenséggel, sőt, rosszindulatú támadásokkal. Ezek ellen is próbáltak védekezni a nyilvános előadásokkal, vitákkal és a könyvkiadással. A legnagyobb gondot azonban a támogatás hiánya jelentette. Míg az újpesti settlement a kultuszárca anyagi háttérével, egyetemi keretek között működött, ilyesmi a szegedinek nem állt rendelkezésére. Valójában jórészt saját erőből és a BGK tagdíjaiból, valamint kiadványaiból befolyt kevéske jövedelemből fedezték a terepmunka költségeit, ami egyre tarthatatlannabbá vált. Egy-egy támogató akadt ugyan, például a kiadványok megvalósításához később Kner Imre nyújtott nyomdai segítséget, de állandó jövedelem, amire építeni lehetett volna, nem volt. Rövid időre felcsillant ugyan a remény, amikor Budayék nagy elszántsággal felkeresték Erődi-Harrach professzort, beszámoltak az agrársettlement munkájáról, és az elért eredményekre hivatkozva a támogatását kérték. Harrach professzor valóban melléjük állt, sőt, kiállt mellettük, amikor nyilvánosan is melegen méltatta a *Magyar Szemlében* az agrársettlement munkáját, az állami támogatás azonban a segítő szándék ellenére elmaradt. Pedig létfontosságú lett volna, hogy a kulturális és szociális munka, amit végeztek, rendszeressé váljon egy állandó telep létesítésével, ahol a környék népe orvosi segítséget, jogi és gazdasági tanácsot, könyvet, oktatást kapott volna a tervek szerint, de támogatás híján mindez csak terv maradt. Be kellett látnia a BGK agrársettlementjének, hogy alapvető változást a legjobb szándékaik ellenére sem tudnak elérni, s 1930-31-re kifulladásra került a mozgalom. Azonban fontos hozadéka volt, hogy kialakult egy aktív és zárt baráti kör, a Szegedi F fiatalok Művészeti Kollégiuma, amely eleinte a BGK művészeti-irodalmi előadás-sorozatának elnevezése volt, a kollégium szó az egyetemi kurzusok mintájára csupán előadássorozatot jelentett. De az agrársettlement kifáradásával párhuzamosan megerősödött ez a tizenöt fős baráti kör, amely ugyan 1938-as formális megszűnéséig a BGK égisze alatt működött, és 1932-ig azzal szoros kapcsolatban álló csoportosulás volt, s ennek elnöke is Buday György volt, ugyanakkor egyre inkább a tagok önálló tudományos és művészeti tevékenysége került fókuszba, noha amennyire lehetett, napirenden tartották az agrársettlement ügyét is. 1932 őszén a BGK új tisztkart választott, s öt év után először nem Budayt választották újra. A BGK ezt követően visszatért a nemzeti kötődésű vallásos diákegyesület szerepébe, a SZFMK viszont politikailag egyre inkább a baloldal felé tájékozódott, miközben kibontakozott tagjainak magas színvonalú művészeti tevékenysége is. Budayt ugyan örökös tiszteletbeli elnökké választották, de ettől kezdve energiáit a Kollégium munkájára összpontosította. Gyorsan túlnőtték az előadássorozat műfajának kereteit, rövid idő alatt ismert és elismert szellemi és művészeti műhelyé váltak Szegeden a közösségi tanulás különböző formáival. Az előadások és felolvasóestek, kiállítások, a közös színpadművészeti tevékenység és a kiadványok sorozata komoly közönséget vonzott, a helyi sajtó rendszeresen foglalkozott velük, nem ritkán kritikus hangvétellel. Művészeti titkár Tolnai Gábor volt, a kiadványok szerkesztője Balla Sándor, majd Gáspár Zoltán lett. Az említetteken kívül Árvay Erzsébet, Baróti Dezső, Berczeli Anzelm Károly, Erdei Ferenc, Gáspár Zoltán, Hont Ferenc, Kárász Judit,

Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Reitzer Béla, Széll István, Tomori Viola voltak a Kollégium tagjai.

A SZFMK tevékenysége jórészt közismert, főleg a tagok egyéni művészeti, tudományos teljesítményéhez kötődően sokan és sokféleképpen feldolgozták azt. Ez a rövid írás a kiadványokat emeli ki most, hiszen már a Bethlen Gábor Kör időszakában fontos törekvés volt az előadás-sorozatok mellett, hogy minél több emberhez eljussanak az információk a parasztság helyzetéről, s arról is, mi lehet a változtatás útja. Jelentős erőfeszítéseket tettek a kör, és később a Kollégium tevékenységének megismertetése, népszerűsítése céljából, így például 1930-tól évente kiadták az igen népszerű *Szegedi Kis Kalendáriumot*, amelyben főleg az új népdalgyűjtések anyagát publikálták Buday György címlapjával és metszeteivel illusztrálva, bibliofil igényességgel. Ebben az utolsó oldalon „A szegedi egyetemisták tanyai agrársettlemment mozgalmáról” címmel propagálták a munkájukat és a megjelent füzeteket is. De a saját kiadványokon túl más platformokat is ügyesen használtak a kommunikációra. A helyi sajtó rendszeresen megjelent az eseményeiken és tudósított azokról, foglalkozott a kiszállásaikkal, az ott szerzett tapasztalatokkal. Az egyetem tanszékei által kiadott tudományos füzetekbe is adtak le írásokat, amelyek általában a tanulmányaikhoz illeszkedő gyűjtéseik, kutatásaik eredményeit tartalmazták. Így jelent meg Buday munkája a *Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Sajtótudományi Tanfolyamából* sorozatban a szegedi tanyakérdésről. Ebben a tanyai helyzet diagnózisának szükségességéről, a városi fiatalok, különösen a leendő értelmiség felelősségéről is ír, miközben igyekszik a tanyai emberről szerzett tapasztalatait is összefoglalni. (Buday 1930) Hasonlóképpen Tomori Viola doktori értekezése a parasztság lélektani vizsgálatáról az egyetem *Pedagógiai-lélektani Intézet Közleményeinek* 4. számaként jelent meg, majd a SZFMK is kiadta. (Tomori 1935) Ezen felül különböző folyóiratokban recenzálták a kiadványaikat, például az *Etnographia*, a *Népünk és Nyelvünk*, a *Magyar Szemle* és a *Nyugat* hasábjain Joó Tibor több éven át ismertette és népszerűsítette a munkáikat. A Kollégium utolsó éveiben lényegében már csak a kiadványok jelentették annak tevékenységét, azokra még így-úgy sikerült anyagi háttérrel biztosítani. Majd Buday György 1936-ban római, utóbb angliai ösztöndíjat nyerve távozott Szegedről, s egyetemi tanulmányait befejezve, vagy nézetkülönbségek okán lassanként a többiek is szétszéledtek, így más konkrét munkát közösen már nem folytattak. 1938-ban pedig – Buday Angliából írt javaslatára – a SZFMK formálisan is feloszlott.

A kiadványaik azonban jelentős értéket, örökséget képviselnek nemcsak a szegedi egyetem, hanem a magyar kultúra, a tudomány és művészetek számára is. 1931-ben Buday György művészeti fejlődésének és a SZFMK szerepvállalásának is fontos állomása volt a *Boldogasszony búcsúja* című albumának kiadása, amely már a Kollégium égisze alatt jelent meg. A 15 képből álló fametszet sorozatot az alsóvárosi búcsú ihlette, s Buday első komoly sikere volt, de a Kollégium adta ki Radnóti két verseskötetét, Hont Ferenc színházzal kapcsolatos tanulmányait és további fontos műveket, amelyeket itt most nem részletezünk, hanem azokat a kiadványokat emeljük ki, amelyek a korábbi terepmunka eredményeit vagy azok tudományos feldolgozását közölték. Ilyen volt Ortutay nyíri balladák és betyárnóták gyűjtésének közzététele, majd *Nyíri, rétközi mesék* című gyűjteménye, Gáspár Zoltán *Bevezetés a szociográfiába*, vagy Erdei Ferenc *Makó szociográfiája* című munkája, és Kárász Judit szociofotóinak albuma *15 km* címmel, amelyben a városi és tanyai élet párhuzamait fogalmazta meg képekben is. Ide tartozik Tomori Viola már említett munkája is, amely jól illeszkedik azokhoz a törekvésekhez, amelyekről Buday így ír: „Ez a közösség korszerű formában igyekszik kifejezni, megszerezni, feldolgozni és publikálni azokat a népi életközelségben megedzett élményeket, tapasztalatokat és alkotásokat, melyek a néprajzi gyűjtőutak, ismeretterjesztő és szociálisan segíteni akaró kiszállások gyakorlati, és kollégiumi elméleti munkája során megszülettek” (*Szegedi Kis Kalendárium* 1935).

Tomori Viola talán kevésbé közismert a Kollégium tagjai közül, akiknek későbbi életpályája jobban befolyásolta az ismertségüket, és a Kollégiummal való kapcsolatuk is jobban kitűnt. Tomoriról kissé megfeledkezett a tudománytörténet, holott sok tekintetben úttörő szerepe volt. Őt vette fel utoljára a közösség a tagjai közé 1932-ben, s ő tartott ki legtovább a settlemment eszméi mellett, hiszen ő volt az, aki Buday távollétében a legendás dudari nemzetközi falukutató tábort is megszervezte, ami a Kollégium utolsó nagy fegyverténye volt.

Tomori Viola a Bethlen Gábor Kör erdélyi származású tagjai közé tartozott, Trianon után került a családja Szegedre, ő már itt is érettségizett. 1929-33 között volt matematika-fizika szakos egyetemista, 1934-ben szerzett tanári oklevelet, és a következő évben pszichológiából doktorált Várkonyi Hildebrand Dezső Pedagógiai-Pszichológiai Intézetében. Közben bekapcsolódott az agrársettlemet, majd létrejötte után a Kollégium munkájába is. Részben szociális, részben tudományos érdeklődése vezette a kiszállásokban való aktív és gyakori részvételre a Szeged-környéki tanyavilágba, főleg Tápéra. Elsősorban a parasztság lelki világa, hiedelemvilága állt az érdeklődése középpontjában, valamint a népszokások lelki dinamikája foglalkoztatta, kutatásai, gyűjtései ezekre irányultak. Tapasztalatait értekezésében foglalta össze *A parasztság szemléletének alakulása* címmel. Munkája 1935-ben jelent meg, és több okból is egyedinek tekinthető ez az írás. Elsősorban ő volt az egyetlen női falukutató, aki tudományos igénnyel megírta a kutatási eredményeit. Emellett azonban tudománytörténeti szempontból is igen érdekes munkát végzett, sajátos helyet betöltve a társadalomtudományok hazai fejlődésében. A parasztság lélektani vizsgálatát jelölte meg munkája céljaként, ami nyilván fontos volt a pszichológiai doktorátus, és a Várkonyi Hildebrand-féle műhelyben való részvétel szempontjából is, azonban véleményem szerint jóval több ennél.

A tanulmány két részből áll. Az első részben Tomori számba veszi a korszak modernnek számító pszichológiai irányzatait, amelyekkel vélhetően az egyetemi műhely is foglalkozott ezidőtájt. Részletesen ismerteti az ekkor új milió-elméletet és annak kutatását, amely a környezet hatásait vizsgálja a közösségre és az egyénre vonatkozóan, s amit saját kutatása kiindulópontjaként is megjelöl. A másik újdonság, amit bemutat, az a fejlődéslélektannak nevezett irányzat, amelyet manapság inkább talán humánantropológiaként azonosíthatunk, sőt, a kulturális antropológia bizonyos elemeit fedezhetjük fel benne. Ez a természeti és a „civilizált” népek kultúrája közötti különbségekre hívja fel a figyelmet, s a természeti népek és a paraszti népesség fejlődése között párhuzamosságot vél felfedezni, noha arra is kitér, hogy ez nem azonos a városi és a paraszti kultúra közötti különbséggel, mert a természeti népek kultúrája a civilizációtól valóban teljesen függetlenül fejlődött, míg a parasztkultúra ugyan nem tartott lépést a városi kultúrával, azonban elszigeteltsége mégsem olyan mértékű, mint az előbbié. Ennek oka, hogy a parasztság természeti és szociális körülményei a történelem során a fejlődést lassították. (Tomori 1935: 44)

Ezeknek az új tudományos elképzeléseknek az ismertetésével elméletileg megalapozza, illetve ezekhez kapcsolódva fejti ki a továbbiakat.

A második rész a tényleges gyakorlati kutatás eredményeinek, a konkrét gyakorlati tapasztalatoknak az összefoglalása, először történeti kontextusban, majd a saját korában. A kiindulópont a parasztság természetéhez és földhöz való viszonyának bemutatása, minden lehetséges szempontból, holisztikus megközelítéssel. A 19. század végéig a parasztság természetéhez való kötöttsége nyomán egy viszonylag egységes és a városi kultúrától eltérő paraszti kultúrát (Tomori szóhasználatával: szemléletet) termelt ki, amely alig változott az évszázadok során, s a termelési mód változatlanul szállt apáról fiúra. Volt ugyan néhány újításra való törekvés, pl. Tessedik Sámuel modernizációs tervei, vagy Széchenyi racionalizációs elgondolásai, azonban a minden változástól idegenkedő parasztság körében nehezen vált tanult munkává a mezőgazdasági termelés. A rendiség megszűnése ugyan hozott fordulatot ebben, de az is elsősorban a parasztság jogi és társadalmi helyzetét alakította át, a természethez, a földhöz való viszonyát – amelynek adottságait belenyugvással vette tudomásul – alig. Az, hogy a gazdálkodás módján, a föld adottságain változtatni lehetne (talajjavítás, új növényi kultúrák) jóformán fel sem merült, amiben szerepe volt a parasztság alacsony műveltségének is. A jobbágyfelszabadítást nem előzte meg a modernebb gazdálkodásra nevelés, de az agrártechnika fejletlensége, az anyagi lehetőségek hiánya is azt eredményezte, hogy az önálló, de rossz felszereltségű apró gazdaságok a hagyományos módon küszködtek tovább a megélhetésért. De a parasztnak a legszűkebb szociális környezetéhez, a családjához való viszonyát is a föld, a termelési mód határozta meg, hiszen a család elsősorban termelő közösség volt. A közös földet a nagycsaládok együtt művelték, a családon belül az egyén nem individuumként érvényesült, hanem a családtagoknak nemük és életkoruk szerint volt kijelölt funkciójuk a termelés munkájában. Ezt Tomori a milió differenciálatlanságának nevezi, amit a később önállósodó szociálpszichológia a differenciált modern társadalom és a differenciálatlan tradicionális társadalom különbségként ír le. A föld,

és annak nagysága az élet minden területét meghatározta, a parasztság idő- és térszemléletét, esztétikáját, erkölcsi felfogását, hitvilágát, de még a mágiát is, amely szintén a mindennapi gyakorlat befolyásolására irányult. A cselekedetek sosem önmagukban voltak jók, vagy rosszak, hanem a termelési, gazdálkodási folyamattal összefüggésben nyertek értelmet, jelentést, amit meghatározott az adott faluközösség szokás- és értékrendje. Így a szülők döntöttek a föld nagysága szerinti hovatarozás alapján a fiatalok házassági szándékairól, ami nem esztétikai szempontok alapján történt: a menyasszony akkor szép, ha egészséges, és munkabíró menyecske lesz belőle. De az erkölcsi követelmények is a mindennapi élet munkájába ágyazva értelmezhetők: az erkölcskódex legfőbb parancsa a szorgalom, de a bűn megítélése is a gazdálkodás érdekeihez kötődik. Bűnös az a férfi, aki nem dolgozik, az asszony, aki nem szül gyermeket, de pl. egy férfi házastársi hűtlenségét csak akkor ítéli el a közösség, ha a családi gazdaságot is megrövidíti, s ajándékot, pénzt ad a kedvesének. A mágia és a vallás keveredése is a gyakorlati szemléletet tükrözi: a baj elhárítására, javítására (vagy épp az ellenség gyengítésére, kisebbitésére) irányuló mágikus cselekedeteket ír le Tomori, ami mindig valami konkrét dologhoz, nem pedig elvont szellemiséghez kapcsolódik. A vallással való keveredésre pedig azt az érdekességet említi, hogy Tápén a falu boszorkánya és kuruzslója a falu templomában a Szent Antal szobor „öltöztetője” is volt egyben, (a talapzatot díszítő terítőket cserélte és mosta), ami a vallásos hitének a közösség által elismert bizonyítéka volt, ráadásul a gyógyításokat is valamelyik egyházi ünnep időpontjában végezte. Bizonyára népi gyógymódokat alkalmazva sikeres is volt a betegségekkel szemben, amivel a közösség tagjainak munkaképességét segítette, tehát hasznára volt a falunak. Akit meggyógyított, attól Szent Antal újabb terítőt kapott.

A disszertáció külön fejezetet szentel a parasztszemlélet objektíválódásának, vagyis a parasztművészetnek, amelyet mint alkalmazott művészetet – Viski Károly nyomán díszítőművészetet – mutat be. Ez azt jelenti, hogy önmagáért nem készül művészeti alkotás, hanem a használati eszközök a művészi munka hordozói. Közülük a legimpozánsabb a parasztház, (amelynek készítése alkalmazkodik a terület természeti adottságaihoz is), annak díszítése, fából készült részei, berendezési tárgyai, de a legegyszerűbb tárgyak is a paraszti művészetéről tanúskodnak, mint az ostornyél, pipa vagy sőtartó. A fafaragások szintén reprezentatív darabjai a gyakran szintén a mindennapi munkát tükröző fejfák is. S persze nemcsak fafaragásról, hanem más, a tárgyi kultúrát gazdagító anyagokról is beszélhetünk, amelyekből ismét csak a materiális adottságokhoz alkalmazkodva születnek az alkalmazott művészeti alkotások: a pásztorok körében a csont-, szaru- és bőrmunkák, vagy az asszonyok hímzései, szöttesei. Fontos jellemző, hogy mindez öntudatlan alkotás, nem differenciálódik külön foglalkozássá, s nem válik öncélúvá, ahogyan a népi művészet szellemi öröksége is az egész közösség által elfogadott, mindenki által megélhető, alakítható, kollektív alkotás. A hagyományozásban az egész közösség részt vesz, öntudatlan alkotással, spontán módon, s fel sem merül (a néprajzi gyűjtések megjelenéséig), hogy azokat bármilyen módon rögzíteni, lejegyezni kellene, hiszen a közösség tagjai ismerik. Ide tartoznak a különböző szokások, hiedelmek, (különösen az egyéni élet átmeneti rítusaihoz kapcsolódó szokásrend), a népköltészet (mesék, balladák, parasztdalok), valamint a népi játékok és a tánc. Ezeket is részletesen jellemzi a tanulmány, ahogyan bemutatja a hétköznapok és ünnepek kettősségét is (az ő szóhasználatával polaritását) az öltözködéstől az étkezésig, az ünnepi szokások és a hétköznapok különbségeit, a tisztaszoba és a konyha használatának ellentétét, az ünnepi és a mindennapi kommunikáció eltéréseit. Ezeknek alaposabb elemzésére most nem térünk ki, reményeim szerint így is érzékelhető az a holisztikus megközelítés, amely az egész tanulmányt jellemzi, s inkább összefoglaljuk a következtetéseket, amelyeket Tomori levont a kutatásai alapján.

Egyik legfőbb megállapítása, hogy a parasztembert a környezetével (a milióval) összefüggésben lehet megismerni, tehát a parasztközösség részeként, amelyet azonban szintén meghatároz a természethez, a földhöz való viszony, az évszázados természetközelség és az ahhoz való alkalmazkodás. Ez főként a termelési munka folyamán nyilvánul meg, de a szociális életben, a közösség esztétikai, erkölcsi, mágikus, vallási szemléletében is, továbbá ennek a szemléletnek a népi kultúra termékeiben való objektíválódásában is. A paraszt alkalmazkodik a föld által meghatározott feltételekhez, és családi, társadalmi élete a termelés szükségletei szerint szerveződik. Esztétikai, erkölcsi szemlélete a termelés szolgálatában áll, mágikus és vallási hite és hiedelmei a természet erejére való reagálásban gyökerezik. A szükséges alkalmazkodás azonban a létfenntartást, az egyén és a közösség fennmaradását szolgálja (Tomori 1935: 78–87).

Mai fogalmaink szerint ez egyértelműen a tradicionális paraszti társadalom jellemzése, és érdekes tudománytörténeti adalék, hogy ez a lélektan akkori fogalomrendszerének kereteiben történik. Ugyanakkor, munkája módszertanát alaposabban tanulmányozva azt is látjuk, hogy néplelektani vizsgálódásai az akkor formálódó szociálpszichológiához éppúgy közel álltak, mint a néprajzi gyűjtőmunkához, de jól ismerte a szociológia módszertanát is (egyik méltatója szociológusként emlékezik meg róla), továbbá munkájához a történettudomány és a közgazdaságtudomány eredményeit is felhasználta. Ezeknek a megközelítéseknek a segítségével igyekezett egy nagyívű, sokoldalú képet alkotni a parasztságról, amit ő lélektani vizsgálatnak nevez, de véleményem szerint sokkal inkább nevezhetjük a paraszti kultúra átfogó leírásának. Igaz ez akkor is, ha a kutatási tapasztalatainak második részét figyeljük meg, amelyben jelenidőben mutatja be a parasztság életében a 20. század első felére bekövetkezett változásokat, ugyanis az tapasztaljuk, hogy lényegében a szemlélet változásának fogalma alatt a paraszti társadalom differenciálódását érti, a tradicionális paraszti társadalom – igaz lassú – átalakulását, amely a városokban már korábban végbement. A tankötelezettség bevezetésével megszűnt a (nagy)család és a szűkebb közösség kizárólagos szerepe a szocializációban, a gazdálkodásban az ismeretterjesztés révén a tanult szempontok (pl. műtrágya, vetőmag) is egyre nagyobb szerepet játszanak, s igaz, külső hatásra, de a gazdálkodás egyre inkább tanult foglalkozássá válik. Mind többen tudnak írni, olvasni, de továbbra sem mindenki, mert nincs elég iskola. A népkönyvtárak, újságok segítik az általános műveltség terjedését, s erősebb a városi kultúra hatása, s főleg a világháborút megjárt generáció az idősebbektől eltérő ismeretekkel bír. Az egészségügy terén is változások tapasztalhatók, az orvosok, védőnők működése kiterjed(ne) a parasztságra is, ennek azonban akadálya a nincstelenség: „Ma már szívesebben megy orvoshoz, mint kuruzslóhoz, a szegénység azonban itt is gátat szab a felvilágosodás terjedésének. A sokat emlegetett szellőztetés problémáját is megnehezíti, különösen az Alföldön, a fűtőanyag hiánya” (Tomori 1935: 93). Összességében a változás igen lassú, van, ahol már valóság, sok helyen azonban csak vágyott lehetőség, amelynek realizálásában a parasztság segítségre szorul, hiszen a várostól való távolság és az anyagi lehetőségek korlátozottsága lassítja a folyamatokat. Látható, hogy a parasztközösség belső biztonsága anyagilag és szellemileg egyaránt megbomlott, a növekvő számú földnélküli mezőgazdasági proletáriátus pedig már teljesen híján van ennek. A paraszti közösségekre a differenciálódás és individualizálódás jellemző, mindenekelőtt a családban. Az ipar termékei a faluban is megjelentek, ennek nyomán az önellátáson alapuló családi közösségek felbomlottak. A parasztcsalád gazdasági alakulat maradt ugyan továbbra is, de a szerszámok, ruha, az élelmiszer nagy részének előállítására kiesett a családi termelés kereteiből. A mezőgazdasági munkanélküliség megszületése és a várossal való szorosabb kapcsolat a pályaválasztás lehetőségének kereteit a parasztság számára is kitágították, legalábbis elméletben, mindenesetre egyre többen próbálnak – sokszor kényszerből – a városban boldogulni.

A tradicionális közösségek felbomlásával megszűnt a parasztművészet, a közösségi alkotás és a közösségi hagyományozás is. Még leginkább a hímzés és a kézimunka maradt meg a paraszti díszítőművészetből, de az is inkább a városi ízlés kiszolgálására. Pl. Mezőkövesden, Kalocsán, vagy a Sárközben hímeznek még a parasztasszonyok, de ez a művészi munka mesterséggé vált, produktumai iparszerűen, eladásra készülnek, idegenforgalmi attrakcióvá váltak.

Valójában azt mondhatjuk, hogy a differenciálatlan tradicionális, és a differenciált (modernbb) társadalom közötti átmenetről készült pillanatfelvétel Tomori összegzésének ez a második része. Talán a legérzékletesebben az öltözködésről szóló leírás mutatja ezt:

„Az újnak és réginek keveredése mutatkozik a ruházatkodásban. Az alsó ruha őrzi leginkább a régi stílust, de föléje már többnyire városi szabású ruha kerül. A vasárnapi templomozás vagy bál öltözködése tarka keverék színt mutat. Az öregek, férfiak, asszonyok, még többnyire régi szabású ruhájukat szedik elő a sublótból, a fiatalok azonban már erősen városiasodnak. A lányok még rendszerint sok keményített alsószoknyát viselnek s a városias rakottsoknya ráncai furesán feszülnek szét a gazdag bőségű, falusi fehérenemű felett. Ahol a szabás még a régi, az anyag már ott is gyári áru, s csak a színek rikító és mégis harmonikus összeválogatása képviseli a paraszti ízlést” (Tomori 1935: 109).

Nemcsak a tárgyi népi művészetre, hanem a szellemi örökségre is az enyészet jellemző. A szokásokat, hiedelmeket tápláló komplex mágikus szemlélet eltűnt, így a hagyományozás is okafogyottá vált. A népköltészet termékeit ugyan az öregek még őrzik, de nem élő, alakuló valóság már ez sem. Bár a gyűjtők unszolására még előkerülnek a régi parasztdalok, de a fiatalok már városi nótákat énekelnek. Összességében „a művészetek élettény szerepe elvész, termékeik pusztulásba és feledésbe merülnek s az újabb műalkotás öncélú tevékenységgé, egyéni foglalkozássá differenciálódik” (Tomori 1935: 115).

Végsősoron a paraszti közösség megszűnik élő és ható valóság lenni, individuumokra bomlik, az „eszméltségi fok” változása a differenciálódás fázisába vezetett, ami viszont sok esetben szétesést, bomlást okozott. Ennek legfőbb oka pedig „fejlődéslelektani”: a differenciálódás nem belső, szerves fejlődés eredménye volt a közösségben, hanem külső ráhatásra történt. „az a parasztlélek, mely hosszú évszázadokon keresztül, relatíve zavartalanul bontotta ki a maga színeit, az erőszakos külső hatásra szükségképpen megrázkódtatáson ment keresztül. Idő kell ahhoz, míg a parasztság bensőleg, lelkileg is megéri a külső hatások zavartalan, harmonikus átvehetésére” – vonja le a végső következtetést (Tomori 1935: 117).

Ha Tomori Viola munkáját a tudományterületek szempontjából vizsgáljuk, nincs könnyű dolgunk. Számos társadalomtudományi terület szóba jöhet, ugyanakkor egyik sem lenne igaz maradéktalanul. A pszichológia – melyet saját maga jelölt ki – sok változáson ment keresztül az elmúlt száz évben, differenciálódott, s a korábban beletartozó részterületek önállósodtak, új interdiszciplináris területek nyertek létjogosultságot, amelyek vizsgálják azokat a jelenségeket, amelyeket Tomori is kutatott és interpretált. A néprajztudományhoz is kapcsolhatjuk a kutatásait, amely egyébként nagyra tartja a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának munkáját, főleg persze elsősorban Ortutay miatt, akinek gyűjtései szintén ekkoriban kezdődtek és vettek nagyobb lendületet, bár a néprajz elsősorban a tárgyi kultúrát és a folklórt kutatta és tette közzé. Tomori ennél többet tett, hiszen a tanult viselkedésmintákat, az értékrendszereket, sőt a nyelvhasználatot is vizsgálta és bemutatta, mégpedig a kulturális rendszer egészével összefüggésben. Ugyan használta a néprajz anyagfeltárási, adat- és tárgygyűjtési módszereit társai-val együtt, viszont az agrársettlemet aktív tagjaként a résztvevő megfigyelés módszerét is használhatta a kutatásában, ami egyértelműen inkább a kulturális antropológia felé mutat, bár mára már elmosódtak az éles határok a két tudományág között, és nagyon sokat merítenek egymás kutatási módszereiből és eredményeiből. Az a holisztikus szemlélet is a kulturális antropológia melletti érv, amelyet a munkájában alkalmaz, ahogyan az adatközlőktől szerzett információkat mélységeiben igyekszik feltárni. Azt is ki kell azonban emelni, hogy Tomori korában a kulturális antropológia – ha ismerték egyáltalán – az Európán kívüli népek megismerését tűzte ki célul, tehát bizonyosan nem definiálta volna magát kulturális antropológusként, annál is inkább, mivel a magyar tudományos életben még meg sem jelent ez a lehetőség. Ugyanakkor, ha elfogadjuk, hogy a kulturális antropológia olyan interdiszciplináris tudomány, amely szoros kapcsolatban áll a társadalomtudományok több területével, mint a néprajztudomány, a szociológia, a szociálpszichológia, vagy az etológia, de a pszichológia, a történettudomány, vagy a közgazdaságtan eredményeiből is sokat merít, akkor véleményem szerint Tomori tanulmányát, amely mindezeket tartalmazza, a kulturális antropológia korai produktumának kell tekintenünk, de legalábbis tekinthetjük annak. A magam részéről ilyen korai gyöngyszemnek tartom ezt az írást, s szeretettel ajánlom Újvári Edit figyelmébe.

Irodalom:

- Buday Gy. (1930). *A szegedi tanya problémái. Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Sajtótudományi Tanfolyamából 1.* Szeged.
https://mtda.hu/books/buday_gyorgy_a_szegedi_tanya_problemai.pdf Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.
- Buday Gy. (1933). Az agrársettlemet mozgalom útja. *Nyugat* 1933. 1.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nyugat-nyugat-1908-1941-FFFF0002/1933-4B297/1933-1-szam-5B297/buday-gyorgy-az-agrarsettlemet-mozgalom-utja-66B397/> Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.
- Forray R. K., Kozma T. (2013). Közösségi tanulás és társadalmi átalakulás. *Iskolakultúra* 23.10. 3–21.
http://misc.bibl.u-szeged.hu/41932/1/EPA00011_iskolakultura_2013_10_003-021.pdf
 Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.

- Tomori V. (1935). *A parasztság szemléletének alakulása. Közlemények a szegedi Ferencz József Tudományegyetem Pedagógiai-lélektani Intézetéből IV.* Szeged. https://acta.bibl.u-szeged.hu/50186/1/kolozs_ped_004.pdf és ugyanezzel a címmel és évben a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadása. Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.
- Szegedi Kis Kalendárium (1930–1938). Az egész sorozat letölthető: https://univ.bibl.u-szeged.hu/view/type_publication_full/book/Szegedi_kis_kalend=E1rium_az_=2E=2E=2E_=E9vre_=3A_szegedi_=E9s_k=F6rny=E9ki_n=E9pi_dalok_B=E1lint_S=E1ndor_n=F3tagy==0171jt=E9s=E9b==0151l/ Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.

Szirmai Éva

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
ORCID:0000-0002-6632-5815

A Kossuth-díj mint esztétikai tárgy

Gondolattöredékek értékről, politikáról

Absztrakt

A jelen esszében vázolt gondolattöredékek mindegyike kötődik Újvári Edithez, az ünnepelthez; azokhoz a folyamatokhoz, amelyeknek közösen voltunk részesei; a tudományterületekhez, amelyekre ugyan máshonnan, más utakon érkeztünk, de együttműködésünket ez nem befolyásolta; a közéleti kérdésekhez, amelyekről hasonlóan gondolkodtunk, és ki-ki vérmérséklete, stílusa szerint adott hangot a gondolatainak. „Mindezt majd megírom még pontosabban is”¹.

Kulcsszavak: állami kitüntetés, magas- és tömegkultúra, kultúrpolitika,

Abstract

The Kossuth Prize as an aesthetic object
Fragments of thought on values, politics

The thought fragments outlined in this essay are all connected to the celebrated, Edit Újvári; to the processes we were involved in together; to the disciplines we arrived to from different places, but our collaboration was not affected by this; to the public issues we thought alike, each of us giving voice to our thoughts according to our temperament and style. "Some day I'll write about all of this in more detail".

Keywords: state award, high and mass culture, cultural policy

Díjak és díjazottak

Az államnak az ég adta világon semmi keresnivalója nincs ott, ahol művészeti-esztétikai teljesítményekről esik szó. Tudniillik az államnak (beleértve sajnos a miniszterelnököt is) nincs ízlése, nincs művészeti vénája, ne is legyen, s ha mégis volna, az tekintések szigorúan magánügynek.

(Gábor 2023)

2004. november 26-án a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karának Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottságának Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottsága rendezésében, Tóth Szergej (1955–2023) szervezésében zajlott a kar első hatalom-konferenciája². Az előadók egyike³ meglehetősen élesen adott hangot felháborodásának amiatt, hogy az általa pop-zeneinek nevezett

¹ Esterházy Péter *A szív segédigéi*. Annak belátása, hogy el kell távolodni a tárgytól ahhoz, hogy a maga teljességében megmutassuk – legyen az az édesanya halála, egy ellentmondásos kapcsolat, események, történések, konfliktusok és harmonikus együttműködés.

² Azért első, mert 10 évvel később, akkor már a Jel-Kép-Tér Munkacsoport – Szirmai Éva, Tóth Szergej, Újvári Edit – szervezett *A hatalom jelei, képei és terei* címmel, hasonló tematikával és koncepcióval (szemiotikai nézőpont érvényesítése a legkülönbözőbb tudományterületeken) konferenciát. Az előadások szerkesztett anyaga: Szirmai et al. 2018.

³ Mivel a konferenciakötetbe (Tóth 2016) nem került be az előadás írásos változata, pusztán az emlékeimre hagyatkozva nem tartanám ildomosnak megnevezni az előadót.

előadók kapják meg a legnagyobb állami és zenei díjakat. Feltehetően Presser Gáborra gondolt, aki 2003-ban kapott Kossuth-díjat, de felháborodása tárgya lehetett volna Koncz Zsuzsa (Liszt Ferenc-díj 1977, Kossuth-díj 2008), Bródy János (Liszt Ferenc-díj 1996; Kossuth-díj 2000 – az Illés együttes tagjaival megosztva), Zorán (Liszt Ferenc-díj 1982; Kossuth-díj 2006), vagy akár Presser Erkel Ferenc-díja is (1977). Túl azon, hogy az az arisztokratikus szemléletmód, amellyel a (zenei) kultúrára tekintett a kollégánk, az a fogalmi tisztázatlanság (a felsoroltak egyike sem sorolható a hagyományos értelemben vett populáris kultúra alkotói közé), amely kirohanását megalapozta, legalábbis megkérdőjelezhető eredményre vezet, sokkal lényegesebb kérdéseket is felvet. Mi a funkciója az állam által adományozott díjaknak? Morális és esztétikai értéket, ideológiai elkötelezettséget, a mindenkori hatalom iránti lojalitást jutalmaznak-e?

A magyar állami kitüntetések rendszerében sajátosan keverednek az alapítás és adományozás szempontjai és feltételei – a Magyar Corvin-lánc (az 1930-ban, Horthy által létrehozott kitüntetés 2001⁴-es újraalapítása) mellett a 2011. évi CCII. törvény rendelkezik a legmagasabb elismerésekről. És bár van közöttük néhány, amely sajátos világméretű tükröz, a Kossuth-díj – minden ellentmondásossága ellenére, mely 1948 óta kíséri, még mindig a legnagyobb presztízsiútk egyike (Bolvári-Takács 2011; Darvas et al. 1988; Gyuricza et al. 2008; T. Molnár 2017). Sajátos módon a körülötte zajló viták és botrányok a rendszerváltás után éleződtek ki különösen. Addig, amíg a Rákosi- és Kádár-korszakban mind az adományozók, mind a kitüntetettek számára nyilvánvaló volt, hogy – mint ahogy Andics Erzsébet az egyes művészeti ágak képviselőinek elismerésére alapított (József Attila-, Munkácsi Mihály-, Erkel Ferenc-, Liszt Ferenc-díjak) kitüntetések parlamenti vitájában kifejtette, „a tudományhoz és művészethez való viszony igenis politikum, amennyiben a kezdeményezés a haladó politika, a haladó tudomány és a haladó művészet szövetségéről tanúskodik. Kifejezi azt az igazságot, hogy haladó politika nem lehetséges a tudomány és művészet nélkül, és fordítva: a haladó tudomány és művészet csak a politikai szabadság keretei között működhet” (idézi Bolvári-Takács 2011: 71). Az elismerési rendszer nem feltétlenül az alkotói kvalitások, esztétikai teljesítmények elismerését, sokkal inkább a „rendszerhű művészértelmiségi réteg megerősítését szolgálták. Az aktus tehát kettős legitimitációt rejtett: miközben értékelték a díjazottat, megerősítették az adományozót. Nem csupán a művészi teljesítmények elismeréséről volt szó, hanem ezek rendszerbe foglalásáról” (Bolvári-Takács 2011: 69).

Bolvári-Takács e korszak művészeti élete legfőbb vonásainak azt tartja, hogy abszolutizálja a szocialista realizmust, a művészet propagandafunkciót kap, tudatosan és tervszerűen átpolitizálják, központosítják az intézményrendszert, államilag szabályozzák a művészeti elismeréseket. (Az aktualizálás vádjának elkerülése végett ennek további értelmezésébe most nem bonyolodom bele. Egyetlen szempontot jelzek csak: munkajogi értelemben a Kossuth-díj a tudományos fokozatokkal volt egyenértékű, még a 2005. évi CXXXIX. tv. értelmében is. Mint ahogy az olimpiai bajnokság a sportolóknál...).

„Mindezt majd megírom még pontosabban is” (E.P.).

Ízlés és politika

Az jutott most eszembe, hogy például a Kossuth-díj, az nemde ezer sebből vérzik, hihetetlen listát lehetne a röhejes Kossuth-díjakból összeállítani, és mégis maradt a díjnak presztízse.

Esterházy Péter (Kossuth-díj, 1996)
in Váradi 2007: 63

Míg a rendszerváltás előtt a Kossuth-díj explicit funkciója a rendszerhű művészértelmiség „előállítás”, a művészet „megszelídítése” (Bolvári-Takács 2011) volt, impliciten tartalmazta a hatalomnak azt az elvárását is, hogy ideológiailag megfelelő, a tömegigényt kiszolgáló – értsd: mindenki számára érthető – művészeti produktumokat hozzon létre. A szovjet minta, a diktatúra

⁴ A 2002-es kormányváltást követően a Corvin-láncot egészen 2012-ig nem adták át.

tömegkultúra felfogása a szocialista realizmus esztétikai doktrínájában érhető tetten (Szirmai 2023). Ugyanakkor az aczéli kultúrpolitika (ellentétben a Lunacsarszkij, Zsdanov, sőt, Lenin és Sztálin nevével fémjelzettel) engedékenyebbnek bizonyult az esztétikai értékek tekintetében, az „aki nincs ellenünk, velünk van”-elv jegyében el- és befogadta azokat az alkotókat is, akik nem feltétlenül a szocreál módszereit követték, és nem azonosultak azzal az ideológiával, amely azt megalapozta. A Kossuth-díj esetében így – ugyan még mindig nem esztétikai értékek mentén – az „egy innen, egy onnan” elvet igyekeztek érvényesíteni.

A rendszerváltás után a „nemzeti” és „balliberális”⁵ oldal kitüntetés-politikájában ez az elv megszűnni látszott: voltak ugyan korszakok, amikor igyekeztek folytatni a Kádár-korszak hagyományait, de ez inkább botrányokba torkollott (Kozár 2021), mint célravezető lett volna. És bár a törvényhozás folyamatosan igyekezett legitimálni az állami és művészeti díjak odaítélésének folyamatát, ez nem járt sikerrel. Így egyáltalán nem véletlen, hogy „civil” kezdeményezésekkel igyekeztek a politikai befolyást érvényteleníteni. Jellegetes példája volt ennek a Balogh Gyula vállalkozó és Földvály György által alapított Alternatív Kossuth-díj. Alapítói szerint megengedhetetlen, hogy a politika ilyen „rettenetesen” befolyásolja a művészeti díjakat, ezért arra van szükség, hogy ne a politikai hovatartozás, hanem az életmű művészi értéke alapján válasszák ki a díjazottakat. Az Alternatív Magyar Művészeti Díj Alapítvány Kuratóriuma tagjainak névsora (Gyurkovics Tibor író, az alapítvány elnöke, Jankovics Marcell filmrendező, Makovecz Imre építész, Melocco Miklós szobrászművész valamint Schrammel Imre keramikus) önmagában is kijelöl egy politikai oldalhoz tartozást, de még ennél is beszédesebb, hogy mikor adták át (és mikor nem) az állami Kossuth-díjért kapható mindenkori honoráriumnál 1 Ft-tal magasabb összegű kitüntetést: az Alapítványt ugyan csak 1997. április 3-án jegyezte be a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság, de 1996-tól három alkalommal, azután 2003-tól további 8 alkalommal. A közbenső években az alapítók szerint azért nem volt szükség a díjazásra, mert olyan kormány állt az ország élén, amely megpróbálja azokat a művészeket értékelni, akik megérdemlik azt. A Wikipedia ugyan a 2011 és 2021 közötti időszakra is jelzi, hogy nem osztották ki az alternatív Kossuth-díjat, de ez esetben téved: 2015-ben az Alapítványt bejegyző Bíróság hivatalból elrendelte a civil szervezet nyilvántartásból való törlését, „tekintettel arra, hogy a civil szervezet céljának megvalósítása lehetetlenné vált és a cél módosítására, alapítvánnyal való egyesülésére nincs mód”⁶.

A másik – nem sokkal eredményesebb kísérlet – az átpolitizált állami díj kiváltására a Prima Primissima, amelyet Demján Sándor alapított 2002-ben, saját forrásaiból. A művészeti ágak kiválóságai mellett jutalmazza a tudomány, oktatás és köznevelés, sajtó, népművészet és közművelődés, és – 2016 óta – a sport kiválóságait is (Várad 2007). 2013 óta a kuratórium egyik tagja, Csányi Sándor kezdeményezésére az OTP Bank gondozza és finanszírozza. Küldetése azonban nem változott, Demján, az alapító a következőképpen foglalta össze: „a politika a maga holdudvarába bekényszerítette az értelmiséget, a sajtót, és ennek következtében az egész kultúra állami emlőn csüngött. Nagyon ritka eset volt, hogy a Kossuth-díjat olyan is megkapta, aki nem épp az adott kormányt adó párt holdudvarához tartozott, vagy akiről az hírlett, hogy a másik oldal mellett tette le a voksát. Ez tarthatatlan helyzet volt, mert az értelmiség és a művészet függetlensége egy ország számára elengedhetetlen. (...) Nem állítom, hogy a mindenkori államnak nem kell értékelnie a legjobbakat, csak nem a politikai elfogultságok alapján. Nekünk, vállalkozóknak arra kell gondolnunk, hogy a nemzeti kultúra fenntartása érdekében alapvető kötelességünk adakozni. Méghozzá úgy, hogy a kultúra szereplőinek megbecsülése független legyen a politikától. Ezért aztán a döntések olyan testületek javaslatára születnek, amelyekben kiegyensúlyozottan megtalálhatóak a különféle politikai nézetek” (Demján 2007: 60, in Várad 2007). A szándék bár nemes, de még az érintetteknek is vannak fenntartásai vele kapcsolatban. Sárközi Tamás, a társadalmi tanácsadó testület tagja például úgy látja, hogy a kifejezett pártpolitika egyáltalán nem játszik szerepet a döntéseknél, „de az egyet ide, egyet oda még mindig érezhető” (Sárközi 2007: 67, in Várad 2007). Ugyanakkor – mondja ő – a tudósok

⁵ Ezeket a fogalmakat, minden esetlegességük ellenére, jobb híján használom, mert egyszerre idézik fel a két oldal politikai identitásának jellemző jegyeit, és kellően általánosak ahhoz, hogy részletekbe menő értelmezésükbe kellene bonyolódnom.

⁶ A Nyíregyházi Törvényszék 24.Pk.60.056/1997/39. sz. Végzése. http://documents.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/civ_eljarasok/60.056_1997_40._jogerosito_vegzes.pdf Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.

és a művészek között nincsenek túl sokan, akiket egyértelműen be lehet sorolni valamelyik politikai táborba. Rényi András esztéta szerint a díj azt sugallja, hogy a kultúra egy lövészversenyzhez hasonló vetélkedés volna (gondoljunk a Prima Primaissima logójára, amely Kincsemet, a legyőzhetetlen versenylovat ábrázolja), pedig – idézi Lukácsot – „a művészetben az esztétikai szféra plurális jellege érvényesül, vagyis az, hogy lehet választani, de objektív sorrendet nem lehet felállítani a különféle értékek között” (Rényi 2007:68, in Váradi 2007)⁷. Esterházy Péter (2006-ban az irodalmi kategória győztese) nem tulajdonít különösebb jelentőséget a díjnak – és általában a díjaknak. A munkának, annak igen: „ars poeticaként nem jutottam többre, mint hogy dolgozni kell. S a haza fényre derül. Vagy nem. De ha nem végzi el ki-ki a munkáját, akkor biztos nem derül. Ez volt az eszmei mondanivaló” (Esterházy 2006: 65, in Váradi 2007).

Sokkal kisebb jelentőségű (és kevesebb pénzbeli támogatással járó) művészeti díjként érdemes megemlékeznünk az Erzsébet-díjról, elsősorban azért, mert mind odaítélésében, mind „filozófiájában” jellemző példája a kulturális relativizmusnak. Spéter Erzsébet, az Amerikából hazatalált mecénás 1987 és 1994 között a hazai színházi élet kiemelkedő teljesítményeit kívánta jutalmazni (nem túl nagy összeggel, egy 200 000 dolláros bankbetét kamataival, amelyet évente 5-10 művész között osztottak meg). Spéter a következőképpen értelmezte az általa alapított díj fő mondanivalóját: „szeretnék valamit kihangsúlyozottan elmondani, amit tengeren innen és tengeren túlról is szeretném, ha hallanák. Az Erzsébet-díj, akárcsak az olimpia: politikamentes. Se nem jobboldali, se nem baloldali, sem középutas. Magyar”⁸. A díjazottakat a kuratórium javaslata alapján közönségzavazással választották ki, és névsorukból jól érzékelhető az a tendencia, hogy elsősorban a populáris kultúra „képernyős” arcai arattak, viszont feltűntek a művészeti élet olyan alkotói is, akikről – megítélésem szerint – távol állt a Spéter nevével fémjelzett értékrend. Mindenesetre nem fordult elő túl gyakran, hogy valaki visszautasította volna a díjat – mint Garas Dezső tette. Sokakban visszatetszést keltett azonban, hogy az alapító előírta, hogy nagyszabású gálaműsor keretében kell kiosztani a díjakat, amelyet a Magyar Televízió élőben közvetített (1990-ben pl. a Szegedi Nemzeti Színházból, Bodrogi Gyula rendezésében), és amelyen évről-évre elhangzott egy, az alapítónak hozsannázó kórusmű. A szocializmus utolsó éveiben, amikor a kulturális mecénatúra és az állami művészettámogatás tisztázatlan körülmények között élt együtt, legalábbis furcsa volt az állami televíziózás szerepvállalása a Spéter-kultuszban.

2023-ban különösen éles vitákat váltott ki a díjazottak listája, és újra, mint már annyiszor, felmerült a díj megújításának ötlete. Kifejezetten megfontolandónak tartom ezzel kapcsolatban Gábor György (2023) véleményét. Szerinte azok, akik sürgetik az odaítélés megreformálásának mechanizmusát, „azt gondolják, hogy művészi teljesítményről az állam hivatott kimondani a verdiktet (...). Pedig jó ideje már semmi valóságos, irodalmi, művészeti értéke nincs ennek a kitűzőnek, csak billogként funkcionál, s eligazítja az érdeklődőket, ki tartozik a klientúrához, s ki nem. És bárki kerüljön kormányra az elkövetkezendőkben, így is marad ez mindaddig, amíg ennek a politikai esztrádműsornak véget nem vet végre valaki. Egyszer és mindenkorra” (Gábor 2023).

„Mindezt majd megírom még pontosabban is” (E.P.).

Ízlések és... díjak

Húsz éve foglalkozom Caravaggióval és utóéletével, beleértve posztmodern reneszánszát Csernustól Jarmanig és tovább, írtam is a témában ezt-azt. És akkor kiderül, hogy egy magyar festőnek, bizonyos Kisléghi Nagy Ádámnak, aki ilyeneket fest és ma KOSSUTH-DÍJAT kapott, máig a nevét se hallottam. Vissza kell adnom a diplomámat.

⁷ Rényi András erre az interjúra hivatkozva egy Facebook-bejegyzésben kijelenti: 2023-ban is fenntartja a Kossuth-díjra és -díjasokra vonatkozó véleményét.

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=2onLpCov3fY&t=75s> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.

Rényi András⁹ Facebook-bejegyzése, 2019. március 15.

Korántsem vagyok biztos benne, hogy a következőkben „elemzendő” három alkotói életút érdemes egyáltalán az említésre – vagy éppen nem lehetne-e hasonló, ellentmondásosan kitüntetettek sorát idecítálni, két szempontból mégis jellemzőnek és ezért fontosnak tartom a következőket. Mindhárom arról szól ugyanis, hogy mit honorál a hatalom az állami díjjal. Azt már csak zárójelben teszem hozzá, hogy mindhárom alkotó (a festő, a szobrász és a költő) kitüntetése körül a legnagyobb viták a Facebookon zajlottak: a napisajtó és a művészeti portálok nem tudtak lépést tartani azzal a kommentzővel, amelyben hozzáértők (hivatásos művészettörténészek, esztéták) és a „nép hangja” találkozott. 2023-ban például a költő kapcsán megszólaltak pályatársak (Kukorelly), irodalomtörténészek, esztéták (Radnóti Sándor), a határon túli magyarság képviselői, de bloggerek is. Utóbbira (mind a sokak által képviselt vélemény, mind a stílus tekintetében) jó példa a következő blogbejegyzés: „Orbán János Dénes lassan húsz éve égett ki, azóta főleg őrzöng. Havi kétmillió+áfáért szidja a liberálbolshevikokat, fontos színdarabokat ír amelyekről nem tud senki. Huszonöt-harminc éve meg ő volt az erdélyi Térey János. Aztán sikerült egy orbitális szarháziává válnia, és végre meg is kapta az áhított Kossuth-díjat”¹⁰. Ennél sokkal szofisztikáltabban vázolja fel a költő pályaképét Urfi Péter (2016) és Párászka Boróka (2023), de a lényegre tekintve ugyanazt mondják: egy esztétikailag értékelhető munkásságát sutba dobó, a határontúliként induló, de a magyar közéletben aktív szerepet játszó személyekhez fűződő kapcsolatait profi módon kihasználó figura aktív szerepet vállal az uralkodó ideológia intézményrendszerének, (íróakadémiájának hallgatóiból verbuvált) utánpótlásának megteremtésében. Demeter Szilárd után költőnk is az intézményrendszer részévé vált, az uralkodó ideológia mentén választja ki a támogatandó (tűrt? tiltott?) alkotókat. A Kossuth-díjat is ezért kapta¹¹.

Szobrászunk – bár több mint 40 köztéri szobor alkotójaként 1988 óta ismert – 2014-ben került a figyelem középpontjába, amikor német megszállás áldozatai emlékművének első vázlatai megjelentek. Azok, akik tiltakoztak a szobor felállítása ellen, egyértelműen a hatalmi emlékeztetpolitika reprezentánsaként értékelték. És – mint költőnk esetében is érzékelhető volt – nem kifejezetten az esztétikai megítélhetőség, mint inkább az ideológiai elköteleződés vált a diskurzus lényegi elemévé. Ugyanakkor maga a művész – némiképp válaszul az őt ért vádakra – kemény politikai pamfletben értékeli (Párkányi Raab 2014) a hazai művészeti életet, és annak – általa feltételezett – urait: „Néhány évtizedenként a 'trendet' meg kell újítani, hogy a művészetet és művészeket kézben tartó üzletemberek az érdeklődést fenn tudják tartani. Ők a közvetítőszerepet betöltő művészettörténészeikkel az elmúlt évtizedekben a mélypontra jutottak. Ideológiájuk a semmi művészete lett, és a művészet halálát hirdetik. Művészeik nem hoznak létre életműveket; előadásokat tartanak, díjakra, ösztöndíjakra, státuszokra hajtanak”. Ennek a szövegnek a legfontosabb téziszmondatait egy 2021-es interjúban (Varga 2021) is megismétli, de a következtetéseiben még tovább megy, igyekszik összebékíteni az ideológiai alapon címkéző, liberális elnyomást és a tényt, hogy egyike a legfoglalkoztatottabb művészeknek¹². A művészetben a figurális és a nonfiguratív – illetve inkább az olyan elméleti irányzatok, „mint a konceptuális művészet” – között érzékeli a szakadékot, utóbbi legjellegzetesebb vonásának azt tartja, hogy „már nem a tárgy létrehozása a lényeg, hanem a mellé fűzhető verbálisan megfogalmazott ideológia”, a globális világ ideológiája. Azt állítja, hogy az „épelméjű és józan gondolkodású” emberek kifordulnak a kiállítótermekből – miközben a rendszerváltozás óta eltelt 25 év kitermelt egy olyan generációt, ahol túlképzés volt művészekben és művészettörténészekben (SIC!). Ezzel a gondolatmenettel talán csak egyetlen (nem, sokkal több!) gond van: a szobrászunk által

⁹ Rényi András (1953) művészettörténész, esztéta

¹⁰ <https://www.orulunkvincent.hu/ojd-esete-a-jolannal> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.

¹¹ Orbán János Dénes (2023) „Magyarország számára kivételesen értékes művészi pályafutása során a kortárs magyar irodalmat egyedi stílusú, formailag és nyelviileg is bravúros költeményeivel, prózáival és drámáival gazdagító írásművészete, valamint példaadó irodalomszervező és tehetséggondozó tevékenysége elismeréseként”.

¹² Párkányi Raab László (2021) „Magyarország számára kivételesen értékes, a klasszikus európai, illetve a legnemesebb nemzeti hagyományokat innovatív látásmóddal ötvöző művészi pályafutása, finoman megmunkált kispasztikákat, látványos kiállítótermi kompozíciókat és monumentális köztéri szobrokat is magába foglaló alkotóművészete elismeréseként”

figuratívnak nevezett köztéri szobrászat nem egyszerűen a hagyományokat innovatív látásmóddal ötvöző alkotásmód, sokkal inkább az, amit Mélyi (2008) Margócsy nyomán a kortárs alkotóművészet egyik legjellegzetesebb vonásának tart, az „irodalmi-elbeszélő” jelleg, amelyet egy leegyszerűsített múlttal való azonosulásra használ fel. Szobrászunk megszállási emlékműve – mint köztéri szobrai közül még jó néhány – egy ugyanilyen lebutított emlékezet lenyomata, amely kénytelen egyszerűsíteni és elbeszélni, kontextus és történelmi háttér nélkül befogadhatóvá, nem pedig értelmezhetővé tenni. A (feltétel nélküli) be/elfogadás és az értelmezés közötti különbség határozza meg számomra a tömegkultúra fogalmát (Szirmai 2017; 2023), amelynek az állam által kultivált formája éppen az autonóm művészet lényegét kérdőjelezi meg.

Azt terveztem, hogy az ünnepelt által mesteri szinten művelt szemiotikai, ikonográfiai elemzés (Újvári 2015) módszertani elveit felhasználva kísérlem meg értelmezni festőművésznünk 2023-ban különös figyelmet kapott alkotását¹³.

1. kép Kisléghi Nagy Ádám: *Sacra conversazione, szent beszélgetés*
Fotó: Bruzák Noémi (MTI)

¹³ *Sacra conversazione, szent beszélgetés* – 2023 januárjában adták át a Karmelita egykori templomában, ma Beethoven-termében a monumentális, 17 négyzetméteres, 5,6 méter magasfestményt, amelyen 37 figura, angyalok és szentek láthatók (1. kép).

Becsületesen utánaolvastam a középkori tematikai és a reneszánsz kompozicionális előzményeire épülő sacra conversatio ikonográfiai hagyományainak, magyarországi megjelenéseinek (Eörsi 2009; Békés 2011; Zászkaliczky 2012; Kerny 2018; Balázs é.n.; stb.), de a legismertebb példák (2., 3. és 4. kép) sem segítettek annak megértésében, hogy mitől válik ez az ábrázolásmód, témaválasztás, a feldolgozás Caravaggiora ütő (!) módja jelentővé/jelentőssé a 21. században.

2. kép Fra Angelico *Sacra Conversazione* (1443 körül)
San Marco Múzeum, Firenze (Wikimedia)

3. kép Piero della Francesca (1472-74)
Pinacoteca Brera (Wikimedia)

4. kép Botticelli *Sacra conversazione* (1470-72)
Uffizi, Firenze (Wikimedia)

A négy kép egymás mellett talán magyarázza, hogy miért nem látom értelmét a részletes elemzésnek. A téma ennyire profán átértelmezése, az ikonológiai zűrzavar, a képen szereplők azonosítása számomra megoldhatatlan feladatnak tűnt („vissza kell adnom a diplomámat”). Szerencsére az @®©, amelynek közéleti plakátpályázata nyertes műveitől egyáltalán nem idegen a művészeti alkotások tabudöntőgető átdolgozása, Facebook-oldalán megosztotta az ominózus műalkotást, és teret adott a kollektív bölcsesség és közizlés kibontakozásának¹⁴:

- Ha hívó lennék, biztos felháborodnék ezen a képen. Olyan, mintha a Jézust ábrázoló festmények paródiája akarna lenni. Annak is gyenge.
- Hát nem mondom beszédes kép lett! Nézegessék csak a beavatottak...úgysem tűnik fel nekik semmi sem.
- Milyen kedvesen érdeklődő áhítattal fordulnak a Soros ösztöndíjas tanulmányairól épp piros fürdőlepedőben beszámoló, fiatal Orbán Viktor felé!!!
- Azért örömmel látom, hogy az istenadta magyar nép is ott van a freskón. Még ha birka formájában is! 😊
- Érdekes, hogy már akkor is volt "T shirt " 😊 Lásd a fekete pólót aki úgy néz ki mint az a kis f.. sz akit 2006 ban kupán vágtek.
- A parókás meg tiszta oig 😊
- Ikonográfiailag viszont alaposan mellényúlt a festő, mert a Sacra Conversazione képtípus esetében Mária a gyermek Jézussal van ábrázolva, akit szentek és angyalok vesznek körül. És akik igazából sosem beszélgetnek úgy, ahogyan itt láthatjuk. Ugyanakkor viszonylag statikus a beállítás, ami a nézőt belső monológra, meditációra készíti. Persze, a legnagyobb művészek képesek megújítani egy-egy berögzült ikonográfiai hagyományt, de azt gondolom, hogy most nem ezzel állunk szemben.
- Jobb alsó szélén feszülettel a kezében egy jós... ő már előre tudta?
- "...festményével találkozhatnak a beavatottak..."...de le nem fényképezhetik, mert a koncertterembe bekapcsolt mobiltelefonnal nem léphetnek be a látogatók...
- Ebből az ARCból is (fiatalkori önarckép?) kettő van...
- Johann Sebastian mint időutazó....????

¹⁴ <https://www.facebook.com/ArcMagazin/posts/pfbid0Mjq3b7cRmPDSSYuv6GPMah7CK3iGYvLub-tCtzagbH7fgZTR3ymSD9yY29BjBf2gml> (betűhű idézetek) Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.

- Keresztelő Szent János a levegőben ül ? 😊 J.S.Bach pedig döbbenetesen néz, mit is keres ő ott ? Ja ,hogya ez egy koncert terem? Akkor talán lehetett volna zenével kapcsolatos beszélgetést összeollózni!
- Gondolom, az "alkotó" különböző korok jeles embereit akarta összehozni. Sikerült? 😊
- Atya ég!!!!
- Férfi nő arány Itt is elég problémás
- Jé, Krisztusból kettő van? Rényi András, magyarázd ezt meg nekem légy szíves!
- Nekem is feltűnt. Isten bányája a keresztel (mindenképpen fordít neki vagy elnéz a feje fölött) és a Feltámadott Megváltó Máriával (mindenki feléje fordul).
- Balra hátul J. S. Bach.
- A csillár belóg a képbe vagy az is a kép része?
- A fekete pólós mögött meg Polt Péter.
- Ó Jézus dublóre, tehát a Megváltó nem halt meg....
- Érdekes egyveleg.
- én elmondom szívesen, Jézusra nem szabad rá nézni, aki őket nézi a halandók között, az bűnös. mindig az eget kell nézni, mert onnan érkezik a tudás, az információ, és a lélek tisztasága.
- Elhagyatva ...
- Ez a kép pont úgy néz ki mint Kolompáréknál a putriba.

Feltehetően festőnk is érezte, hogy segítenie kell a műértelmezésben, interjúk sorában próbált magyarázatot adni a nehezen átlátható, a hagyományostól jelentősen eltérő kompozícióra és a képen megjelenő 37 figurára (Kisléghi Nagy 2023). A kommentelők nem tévednek, valóban egyfajta időutazás részesei lehetnek a szemlélők, hiszen még egy kortársunk „Isten szolgája Marton Boldizsár, Marcell atya (1887–1966) karmelita szerzetespap” is megjelenik Krisztus jobbján. Nincs azonban igazuk azoknak, akik a jelenkori politika szereplőit próbálják azonosítani a festményen ábrázolt figurákban, az igazi mecénások vagy donátorok (mint pl. a Medicek a reneszánsz alkotásokon) nem jelennek meg. Vagy nem ismerhetők fel. Vagy nincsenek is ilyenek. Mindenesetre művésznünk megszolgált a 2019-ben megkapott Kossuth-díjat .

„Mindezt majd megírom még pontosabban is” (E.P.)

Három példa, három laudáció, három egymástól gyökeresen eltérő életmű – és mégis van bennük valami közös: mindegy, hogy a központozított intézményrendszer kiépítésében nyújtott szolgálattal, a hivatalos emlékezetpolitika támogatásával vagy egyfajta kurzus kiszolgálásával – mindhárman olyan hatalmi érdekeknek igyekeznek megfelelni, amely a kultúráirányításon keresztül tömegigényeket szolgál ki, az egyértelműsített, esztétikailag nehezen vagy nem értékelhető szerzőket és műalkotásokat preferál egyetlen célt szem előtt tartva – a politikai önértéknek alárendelt tömegkultúra létrehozását. Pedig az igazi feladata az lenne, hogy „díjazza azt a tűzoltót, aki élete kockáztatásával kimentti az égő lakásból a mozgássérült nagymamát, vagy díjazza azt, aki találmányával, korszakos felismerésével vagy egyedülálló teljesítményével maradandót alkot, de maradjon csendben, ha az irodalom vagy egyéb művészet kerül szóba: mint hozzá nem értő laikus, illedelmesen álljon odébb mihamarabb” (Gábor 2023).

Irodalom

- Balázs D. (é. n.) Címek, nevek, jelképek... *Artmargók – művészeti széljegyzetek*.
<https://artmargok.wordpress.com/portfolio/10473> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Békés E. (2011). *Galeotto Marzio De doctrina promiscua című művének eszmetörténeti vizsgálata*.
 Doktori értekezés, SZTE Irodalomtudományi Doktori Iskola.
- Bolvári-Takács G. (2011). *A művészet megszélesítése*. Gondolat Kiadó.
- Darvas Pné, Klement T., Terjék J. (szerk. 1988). *Kossuth-díjasok és Állami Díjasok almanachja 1948–1985*. Akadémiai Kiadó.
- Eörsi A. (2009). A szó elszáll, a kép megmarad. A Rolin-Madonna és a San Marco oltár. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Essays in honour of Mária Prokopp. Budapest, Centrart Egyesület, 2009, 165-169

- Gábor Gy. (2023). Hogyan csináljunk magunkból és szeretteinkből Kossuth-díjasokat? *Klubrádió.hu* június 25. <https://www.klubradio.hu/szabadsag-klub/gabor-gyorgy-hogyan-csinaljunk-magunkbol-es-szeretteinkbol-kossuth-dijasokat-136511> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Gyuricza P., Mórítz R., Szalay A. (szerk. 2008). *Kossuth-, Állami és Széchenyi-díjasok 1948–2008*. I–II. kötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Kerny T. (2018). *Uralkodók, királyi szentek. Válogatott ikonográfiai és kultusztörténeti tanulmányok*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet.
- Kisléghi Nagy Á. (2023). Szent beszélgetés – Kisléghi Nagy Ádám festménye a karmelita kolostorban. *Martinus* – a Szombathelyi Egyházmegye hivatalos honlapja. február 2. <https://www.martinus.hu/hirek/12322/szent-beszelgetes-kisleghy-nagy-adam-festmenye-a-karmelita-kolostorban> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Kozár A. (2021). Botrányok a Kossuth-díj körül: elmaradt kézfogások, szélhámós telefonok, bizottsági lemondások. *Index*. <https://index.hu/kultur/2021/03/14/elmaradt-kezfogasok-szelhamos-telefonok-bizottsagi-lemondasok---botranyok-a-kossuth-dij-korul> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Mélyi J. (2008). Lebutított emlékezet. *Mozgó Világ* 1. 63–70.
- Parászka B. (2023). Amikor díjjal alázzák a kisebbségi kultúrát. *Napunk*, március 24. <https://napunk.dennikn.sk/hu/3297476/amikor-dijjal-alazzak-a-kisebbségi-kulturát/> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Párkányi Raab P. (2014). Magyar művészeti maffia. A világban a művészet irányított. *Magyar Hírlap*, szeptember 5. (frissítve 2019. márc. 31.) https://www.magyarhirlap.hu/velemeney/Magyar_muveszeti_maffia Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Szirmai É. (2017). Érthető-e az egyértelmű? A multikulturális tömegkultúra jelei. In: Balázs G., Minya K. (szerk.). *Multikulturalitás. Kultúraköziség a tudományban, művészetekben, médiában, mindennapokban*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 205–217.
- Szirmai É. (2023). „... eggya zutunk...” Egyes tömegműfajok retorikai és színpadi újraértelmezése (Böröcz – Pálincás – Szigeti: Éneklő fiatalok). *Közösségi Kapcsolódások* 1. 41–52. <https://doi.org/10.14232/kapocs.2023.1.41-52>
- Szirmai É., Tóth Sz., Újvári E. (2016 szerk.). *A hatalom jelei, képei, terei*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- T. Molnár G. (2017). Művészetpolitika és hatalmi reprezentáció a Kádár-korban. In: *Évkönyv. Tanulmánygyűjtemény*. Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar 183–192.
- Tóth Sz. (2006 szerk.). *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó: Szeged
- Újvári E. (2015). „Jelet hagyni” – *Vizuális alkotások és rítusok szemiotikai elemzése*. Jel-Kép-Tér sorozat 1. Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Urfi P. (2016). A szolgálatteljesítés művészete – Orbán János Dénes példamutató hozzáállásáról. *Magyar Narancs*, február 4. <https://magyarnarancs.hu/publicisztika/a-szolgalelkuseg-muveszete-97951> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Váradai J. (2007). Öten a Prima Primissimáról avagy a haza fényre derül. Vagy sem. *Mozgó Világ* 1. 59–71). Az interjúalanyok: Demján Sándor díjalapító: A kultúra szereplőinek megbecsülése legyen független a politikától (59–63); Esterházy Péter, az irodalmi kategória 2006-os fődíjasa: A díjaknak örülök, egyéb, konstruktív gondolataim nincsenek róluk (63–65); Sárközy Tamás. a társadalmi tanácsadó testület tagja: Még mindig érezhető az egyet ide, egyet oda (66–67); Bálint András, a társadalmi tanácsadó testület tagja: Nincs olyan érzésem, hogy jaj, istenem, hogy tudok ebből hármat jelölni (67–68); Rényi András esztéta: Mintha a kultúra egy löversenyhez hasonló vetélkedés volna (68–71)
- Varga M. (2021). Párkányi Raab Péter: az új erők lebontják az európai kultúrát. *Vasárnap*, március 16. <https://vasarnap.hu/2021/03/16/parkanyi-raab-peter-interju/> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Zászkalicky Zs. (2012). „Macula non est in te” Az Úr szolgálóleányától Magyarország Nagyasszonyáig: Mária-oszlopok Magyarországon. *Credo. evangélikus műhely: a Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata* 3-4. 66–82.

Királykuti Anna

SZTE JGYPK

ORCID:0009-0004-0019-9619

Közösen a Klebelsberg-telep közösségéért

Absztrakt

Szeged Klebelsberg-telepen egy olyan sajátos közösség van jelen, amely különösen fontosnak tartja a múlt értékeit és a lokális örökséget. Klebelsberg Kuno nagy hatással volt a településrész fellendülésére is, ezért a helyi közösség máig megemlékezik a munkásságáról. Napjainkban a telepi közösségben elsősorban az idősebb lakosok számára fontosabb a hagyományok és a Klebelsberg iránti tisztelet megőrzése. Problémát jelent, hogy a fiatalabb generáció kevésbé kapcsolódik be a hagyományok ápolásába és a közösségi életbe. Újvári Edit Tanárnővel egy TDK dolgozat keretén belül végeztünk kutatást a városrész közösségéről, hagyományairól, illetve megoldást kerestünk a helyi generációs problémára is. Kidolgoztunk egy fiataloknak szóló programot, amely őket is bevonja a lokális értékek megőrzésébe, s mindezt meg is fogjuk valósítani. Közös munkánk eddigi eredményei személyes és szakmai szempontból is meghatározóak számomra, s a munkánk folytatása is biztosan újabb közös sikereket fog eredményezni.

Kulcsszavak: közösség, lokális hagyományok, projektterv, fiatal és idős generációk, Klebelsberg-telep

Abstract

Together for the community of Klebelsberg settlement

In the Klebelsberg settlement of Szeged there is a special community that considers the values of the past and local heritage to be particularly important. Kuno Klebelsberg also had a great impact on the revival of the settlement, which is why the local community still remembers his work. Nowadays, the preservation of traditions and respect for Klebelsberg is more important in the settlement community, especially for the older residents. It is a problem that the younger generation is less involved in the maintenance of traditions and community life. Teacher Edit Újvári and I carried out research on the community and traditions of the district as part of a TDK thesis, and we also looked for a solution to the local generational problem. We have developed a program for young people that involves them in the preservation of local values, and we will implement all of this. The results of our joint work so far are decisive for me both from a personal and professional point of view, and the continuation of our work will certainly result in new joint successes.

Keywords: community, local traditions, project plan, young and old generations, Klebelsberg settlement

Közös munkánk 2022 júniusában, a Közösségszervezés BA szakon eltöltött első tanévem után kezdődött, amikor is Újvári Edit Tanárnő megkeresett engem egy ösztöndíjas pályázattal, melynek keretében egy a kultúrához, művelődéshez, vagy közösségszervezéshez kapcsolódó tanulmány beküldését várták a pályázat kiírói. Nagyon jó érzéssel töltött el, hogy rám gondolt a pályázati lehetőséggel kapcsolatban. Edit Tanárnő javaslata egy Klebelsberg-hagyományok Szeged Klebelsberg-telep közösségi életében című tanulmány elkészítése volt, mert személyesen és jól ismeri Klebelsberg-telepet és a helyi közösséget, s ezáltal tudna segíteni a dolgozat elkészítésében, valamint a kutatásban is. Érdekesnek és izgalmasnak találtam ezt a javaslatot,

ezért természetesen igent mondtam, így elkezdtek kidolgozni a témát és a hozzá tartozó kutatási tervet. Miután beadtuk a pályázati anyagot és az egyéb dokumentumokat, vártunk az elbírálásra. Nyár végén kaptunk választ, mely szerint a kutatást megvalósításra alkalmasnak tartották, ugyanakkor pénzügyi okokból nem tudták elindítani a támogatási programot. Azonban, Tanárnő javaslatára úgy döntöttem, hogy vigyük végig a kutatást, melynek eredménye akár egy TDK dolgozat is lehet. Már az első egyetemi évünk során is érdekesnek tűnt számomra egy tudományos dolgozat elkészítése, ezért akkor ezt hasznos lehetőségnek tartottam, hogy bepillantást nyerjek a kutatói munkába. Továbbá rendkívül jó érzéssel töltött el, hogy Tanárnő felajánlotta segítségét és támogatását.

A TDK dolgozat elkészítését már a félév kezdetén, 2022 őszén kezdtük el, ugyanis a novemberi kari fordulón való részvételt tűztük ki célul. A szakirodalmi anyagok feldolgozásával párhuzamosan végeztük a telepen a résztvevő megfigyelés és interjú kutatást. A kutatás során Szeged Klebelsberg-telep helytörténetét és közösségi életét vizsgáltuk, valamint a helyi Klebelsberg-hagyományokat. Hangsúlyt fektettünk annak megismerésére is, hogy Klebelsberg Kuno munkásságának nemcsak országosan, hanem a telep életére is milyen hatással volt.

Szeged Klebelsberg-telep a város dél-nyugati részén található, egy zárt területen, amelyet a Gyálai holtág és a vasúti töltés határol. Az 1920-as évektől kezdődött el itt a szervezett építkezés, a vasutas családok megérkezésével és letelepedésével. A telep fejlődése Klebelsberg intézkedéseivel függött össze, ugyanis rendkívül sokat tett a városrész fejlődéséért, a helyi kulturális életért és az oktatásért. A helytörténeti kutatás során számos érdekes információt tudtam meg a telep múltjáról és fejlődéséről, a későbbiekben pedig személyesen is megismerhettem a telepi közösségi életet.

Edit Tanárnő nagy segítségemre volt abban, hogy személyesen készíthettem interjúkat olyan telepi lakosokkal, akik nagy szerepet játszanak a helyi közösség összetartásában, programok szervezésében. Többek között, lehetőségem volt beszélgetni egy olyan idős hölgyvel is, aki 1926-ban született, és egész gyermekkorát, majd életét Klebelsberg-telepen töltötte, jól emlékszik az 1930-as, 1940-es évekre is. Egy fókuszcsoportos interjú keretén belül olyan lakosokkal beszélgettem, akik hozzájárulnak a telepi ünnepek, rendezvények szervezéséhez és a közösség összetartásához. Az ő véleményük által bepillantást nyerhettem a városrész életébe, s azt is hangsúlyozták, hogy segítségre lenne szükség a fiatalok aktivizálására illetően. Ezenkívül Edit Tanárnő révén, 2022. október 17-én részt vettem a Klebelsberg Kuno halálának 90. évfordulójához kapcsolódó ünnepségen is, amelybe Klebelsberg-idézetek felolvasásával be is kapcsolódtam. A telepi ünnepségen való részvétel hozzájárult ahhoz, hogy személy szerint én is átérzhettem, miért fontos a lakosok számára Klebelsberg emlékének megőrzése: a hagyományok és a közösségi összetartás miatt. Az a hagyományörzés és közösségi összetartás, amellyel én is találkoztam, rendkívül értékesnek számít napjainkban, ugyanis mindezt a múlt örökségét nem felejtve teszik. A telepen végzett kutatás olyan emberekkel hozott össze, akiknek fontos a helyi lakosok összetartása, a Klebelsberg iránti tisztelet megőrzése, s odaadó munkával végzik a hagyományörzést. Úgy gondolom, ez a telepi közösség mindannyiunk számára mintaként szolgálhat, s ezáltal hálás lehetek a Tanárnőnek, hogy megismerhettem az általa is fontosnak tartott közösséget, illetve a példaértékű hagyományörzést.

Klebelsberg-telepen napjainkban a Klebelsberg-telepi Polgári Kör Egyesület vezetésével aktív közösségi élet működik, továbbá az egyesület nagy hangsúlyt fektet a Klebelsberg iránti tisztelet megőrzésére és a hagyományok ápolására is. Ugyanakkor problémát jelent a fiatal korosztály megszólítása és bevonása a közösségi életbe. A telepi fiatalok iskola hiányában nem alkotnak összetartó közösséget, kevésbé ismerik egymást, illetve a helyi programokon sem vesznek részt. Az aktív idősebb korosztály és az egyesületi tagok pedig nehezen tudják megszólítani őket. Továbbá a fiatalabb generáció kevésbé fogékony a helyi örökség és a hagyományok ápolására, ezáltal kimaradnak ebből, pedig ez szintén összetartó erőnek számít egy közösségben. Az interjúk elkészítését követően ezt a problémát is megvizsgáltuk, illetve a további kutatásunkban ennek megoldására is hangsúlyt fektettünk.

Az interjúk kutatásból levont következtetések alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy Klebelsberg-telepen szükség lenne a fiatalabb korosztály megszólítására, akár egy közösség-

szervező szakember közreműködésével. Azt tapasztaltuk, hogy a helyi idősebb és fiatalabb generációk között már elmélyült egy olyan generációs szakadék, melynek áthidalásához egy közösségszervező is hozzájárulhat. Ezért, a TDK dolgozathoz kapcsolódóan kidolgoztunk egy olyan projekt-tervezetet, amely a fiatalokat célozza meg: a középiskolásoknak a lokális értékek ismeretébe való bevonását teszi lehetővé. Egy olyan Klebelsberg és Klebelsberg-telep témájú csapatvetélkedő ötletét dolgoztuk ki, amely bővíti a fiatalok ismereteit a témával kapcsolatban, illetve ráhangolja őket a hagyományok megőrzésének fontosságára. A csapatvetélkedő 2023. október elején valósul meg, a helyi Klebelsberg-ünnepséghez kapcsolódóan, a Polgári Kör Egyesület és a helyi Harangláb Nyugdíjasklub tagjainak részvételével. A projekt megvalósítása nagy kihívást jelent mindannyiunk számára, ugyanakkor hatalmas sikerélmény lenne hozzájárulni a generációs kapcsolódás kialakításához. A programot Edit Tanárnővel közösen találtuk ki, ugyanakkor a legtöbb ötletet és szakmai javaslatot is tőle kaptam a projekt-tervezet kidolgozásához, amely nagy segítséget és jó kiindulópontot jelentett a munka folytatásához.

A Klebelsberg-telepi kutatást végül sikerült egy TDK-dolgozatban összefoglalni, amelyet a 2022. november 9-i kari fordulón be is mutattam. Edit Tanárnő szakmai felkészítése, segítsége és támogatása vezetett el ahhoz, hogy a TDK dolgozatomat az Országos Tudományos Diákköri pécsi Konferenciáján is prezentálhattam, 2023. április 13-án. A megméretetés előtt számos konzultációt és főpróbát tartottunk, s a Tanárnő minden alkalommal hozzájárult ahhoz, hogy a konferencián nyugodtan és magabiztosan mutattam be a kutatási témámat. A dolgozat bírálótól és a zsűritől is pozitív értékelést kaptam, illetve megerősítettek abban, hogy a tervezett projektet érdemes megvalósítani. Az OTDK-n való részvétel felejthetetlen élményt jelent számomra, hiszen nemcsak szakmai szempontból volt hasznos, hanem a konferencia mindvégig közvetlen és kellemes hangulatban telt, s közelebb hozott minket egymáshoz. Az elért sikerekhez, úgy gondolom, Edit Tanárnő járult hozzá leginkább, mert ő volt az, aki rengeteg szakmai tudást adott számomra és aki mindvégig a legtöbbet támogatót. A közös munkánk kezdetén még egyikünk sem gondolhatta, hogy egy pályázatra tervezett tanulmányból TDK, majd OTDK dolgozat lesz, egy megvalósításra alkalmas projektötlettel.

Az SZTE JGYPK Művelődéstudományi Tanszék KAPOCS Kutatócsoportja Generációk – Egy- más közt címmel szervezett konferenciát 2023. május 11-12. között, melyre Edit Tanárnővel egy közös előadás bemutatásával és egy tanulmány elkészítésével jelentkeztünk. A Generációk viszonya a lokális értékekhez Szeged Klebelsberg-telepen című közös előadásunkban és tanulmányunkban az idősebb és fiatalabb generációk közötti kapcsolat vizsgálatára helyeztük a hangsúlyt. Továbbá, a korábbi Klebelsberg-telepen folytatott kutatás alapján megvizsgáltuk a telepi generációs probléma okait, illetve annak megoldására dolgoztuk ki a már említett intergenerációs projekttervet, vagyis a Klebelsberg-vetélkedőt. Úgy gondoljuk, ez a fiatalokat célzó, ugyanakkor az időseket is megszólító program lehetővé teszi a baby-boomer és a Z-generáció összekapcsolását, s hangsúlyozza a fiatalok számára a lokális értékek ismeretének fontosságát. A program megvalósítása szakmai szempontból is hasznosnak bizonyul, s további következtetések is levonhatóak lesznek egy újabb kutatáshoz.

Eddigi közös munkánk során, Edit Tanárnő által rendkívül jó élményekben és szakmai lehetőségekben volt részem, s úgy gondolom, az elért sikerek is jó érzéssel töltenek el mindkettőnket. Sok olyan tapasztalatot is gyűjthettem, ami a közösségszervezés szakmához kapcsolódóan bővítette a tudásomat és látókörömet, továbbá az új emberi kapcsolatokat is biztosan hasznosítani tudom a későbbiekben. Nagy örömmel és izgalommal várom a közös kutatásunk folytatását, ami biztosan sok új kihívást tartogat, ugyanakkor az eddigi munkánkhoz hasonlóan az is hasznosnak bizonyul majd.

Bakti Mária

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0002-4304-6805

Motiváció és identitás az angol mint idegen nyelv tanulásában – angol-magyar két tanítási nyelvű általános iskolai tanulók körében

Absztrakt

Tanulmányunk célja, hogy áttekintse az angolt mint idegen nyelvet tanuló diákok motivációjához és identitásához kapcsolódó kutatásokat, majd röviden összefoglalja két korábbi, a hazai angol-magyar két tanítási nyelvű oktatás és az identitás témájához kapcsolódó vizsgálatunk eredményeit.

Kulcsszavak: Content and Language Integrated Learning, EFL, motiváció, identitás

1. Bevezetés

Tanulmányunk célja, hogy áttekintse az angolt, mint idegen nyelvet tanuló diákok motivációjához és identitásához kapcsolódó kutatásokat, majd röviden összefoglalja két korábbi, a hazai angol-magyar két tanítási nyelvű oktatás és az identitás témájához kapcsolódó vizsgálatunk eredményeit.

A nyelv és identitás témakörei nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz; számos kutatás igazolta, hogy a nyelv kulcsfontosságú szerepet játszik az identitás kialakításban, és ez az idegen nyelvekre is vonatkozik (Edwards 2009). Az identitás és nyelv kapcsolatát vizsgáló kutatások számos érdekes eredményt hoztak, melyek többsége a motivációhoz is kapcsolódik.

2. Motiváció és identitás az idegen nyelvek tanulásában

Gardner a motivációs változókhoz kapcsolódó doktori dolgozatában használja először az *integratív orientáció* kifejezést, amely arra a hajlandóságra utal, hogy valaki egy másik nyelvet használó csoport tagja legyen (Gardner 1960: 12). Ezzel szemben az *instrumentális orientáció* arra utal, amikor a nyelvtanulók céljaik eléréséhez megfelelő szinten szeretnének elsajátítani az idegen nyelvet, de ugyanakkor szeretnének megtartani vagy javítani helyzetüket a „rég” csoportjukban (Gardner 1960:13).

A nyelvtanuláshoz kapcsolódó motiváció szakirodalmában az *integratív motiváció* vagy *integratív orientáció* terminusokat gyakran egymással felcserélve használják (Dörnyei, Csizér 2002), azonban a terminusok között van különbség. A legszélesebb kategória az integratív motiváció, amely magába foglalja a nyelvtanulási helyzettel kapcsolatos attitűdöket, motivációt és integrativitást (uo.). Az integrativitás részei például azok a jellemzők, amelyek pozitív megvilágításba helyezik a másik (idegen) nyelvet beszélőket (Gardner, MacIntyre 1993). Az integrativitás részét képezi például a pozitív hozzáállás a célnyelvi csoporthoz, érdeklődés az idegen nyelvek iránt, és az integratív orientáció. Dörnyei és Csizér (2002) arra a következtetésre jutnak, hogy az idegen nyelv tanulási motivációhoz kapcsolódó empirikus kutatásokban rendszerint megjelenik valamilyen integrativitáshoz kapcsolódó tényező, függetlenül attól, hogy milyen nyelvtanulókat és nyelvtanulási helyzeteket vizsgálunk (Dörnyei, Csizér 2002: 453).

A közelmúltban fontos paradigmaváltás játszódott le az angol mint idegen nyelv tanulásához kapcsolódó motivációkutatásokban (Ushioda, Dörnyei 2009), melyeknek elengedhetetlen része lett az identitás is a nyelvtanulói és nyelvtanítási motivációban. A paradigmaváltáshoz az

integratív orientáció két jelentős kritikája vezetett. Az első kritika szerint az angol mára globális nyelv lett, ennek eredményeképpen az integratív orientáció fogalmát nagyon nehéz alkalmazni, mivel nincs meg hozzá a jól definiált etnolingvisztikai közösség, amellyel a nyelvtanulók azonosulni tudnának. Azt látjuk, hogy mára az angol nyelv elkülönül az anyanyelvi beszélőtől és az anyanyelvi kultúráitól (Skutnabb-Kangas 2000). A második tényező, amelyet Ushioda és Dörnyei (2009) megemlít az, hogy mára az angol nyelvet egyre inkább alapvető készségnek tekintik, nem pedig idegen nyelvnek. Ez a két változás szükségszerűen vezetett az integratív orientáció fogalmának újragondolásához.

Japánban végzett kutatásai alapján Yashima (2002, 2009) az integratív orientáció olyan kiterjesztése mellett érvel, amely magában foglal egy általános nemzetközi kitekintést vagy nemzetközi attitűdöt, amelyet, többek között, az alábbiak jellemeznek: az angol nyelvet tanulók hajlandók arra, hogy külföldön tanuljanak vagy dolgozzanak, és nyitottak arra, hogy interkulturális partnerekkel kommunikáljanak. Azaz a japán kontextusban végzett vizsgálat eredményeképpen Yashima kiterjeszti az angol nyelv anyanyelvi beszélőinek külső referenciacsoportját egy nem specifikus, globális, angol nyelvet használó csoportra. Ez alapvető elméleti elmozdulást jelent az integratív orientációról való gondolkodásban: a nyelvtanulók mára ennek a globális közösségnek a részeként tekinthetnek magukra (Ushioda, Dörnyei 2009).

Ez az elmozdulás azt is eredményezte, hogy az angol mint idegen nyelv tanulásának motivációjában előtérbe került a személy és az identitás is, és a terület számos gondolatot vett át a pszichológia, az identitás és globalizáció, illetve a szociolingvisztika területéről (Ushioda, Dörnyei 2009). Az egyik példa erre Dörnyei és Csizér (2002) hazai longitudinális vizsgálata. A vizsgálat eredményei ezt mutatták, hogy az intergrativitás kulcsszerepet játszik az angol mint idegen nyelv tanulásához kapcsolódó motivációban. Azonban a szerzők azt is megjegyzik, hogy az integrativitás nem egy adott, L2 -t beszélő közösségbe való integrációt jelent, hanem inkább úgy tekinthetünk rá, mint a nyelvtanuló önképével való azonosulás folyamatára (Dörnyei, Csizér 2002: 456).

E vizsgálat eredményei alapozzák meg Dörnyei *L2 Motivational Self System* modelljét, amely pszichológiai elemekből építkezik. A modell szerint különbség van a nyelvtanulói *ideális énkép* és a szükséges énkép között; az előbbi minden olyan jellemzővel rendelkezik, amellyel a nyelvtanuló rendelkezni szeretne, míg az utóbbi azoknak a jellemzőknek az összessége, amelyekről a nyelvtanuló azt gondolja, hogy rendelkeznie kell velük (Dörnyei 2005). Ha az idegen nyelv megtanulása része az ideális énképnek vagy a szükséges énképnek, az erős motivációt jelent a nyelvtanulásban.

Az angol nyelv tanulásának motivációjához kapcsolódó vizsgálatok között találunk olyanokat is, amelyek kiindulási alapja az identitás és a globalizáció (Lamb 2004: 2009). Lamb arra a következtetésre jutott, hogy az indonéz nyelvtanulók bikulturális identitást szeretnének elérni, egyrészt globális polgárként, másrészt erős helyi identitással rendelkező helyi polgárként látják magukat.

Norton (2000) szociolingvisztikai alapú kritikájának alapja az, hogy az idegen nyelv tanulásának motivációjához kapcsolódó elméleteknek nincs olyan átfogó elméleti kerete, amely magába foglalná a nyelvtanulót és a nyelvtanulás kontextusát. Norton a nyelvtanulásra mint befektetésre tekint, és az identitást a következőképpen definiálja: „azt jelzi, hogy egy személy hogyan fogja fel a világhoz való kapcsolatát, hogyan építi fel ezt a kapcsolatot időben és térben, és milyen lehetőségeket lát ez a személy a jövőre nézve” (Norton 2000: 5).

Norton kiemeli azt is, hogy az emberek a nyelven keresztül alakítják ki az énképüket különböző helyszíneken és különböző időpillanatokban, továbbá azt, hogy a nyelv segít abban, hogy hozzáférjünk a hatalom társadalmi hálózataihoz, ahol lehetőségünk van arra, hogy hallassuk a hangunkat. Az idegen nyelv tanulásával a nyelvtanulók kulturális tőkét és társadalmi hatalmat halmozhatnak fel. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy Norton befektetés-fogalma nem azonos a Gardner (1960) által definiált instrumentális orientációval. Norton hangsúlyozza, hogy az instrumentális motiváció egy egységes, rögzített, és ahistorikus nyelvtanulót feltételez, aki arra vágyik, hogy olyan anyagi forrásokhoz férjen hozzá, amelyek a célnyelvet beszélők privilégiumai (Norton 2000: 10). Ezzel szemben a befektetés fogalma olyan nyelvtanulót feltételez, aki összetett társadalmi háttérrel és többféle vágygal rendelkezik. Az információcserén felül a

nyelvtanulók folyamatosan alakítják saját identitásukat és a világgal való kapcsolatukat. Összegezve, a célnyelvbe történő befektetés valójában a nyelvtanuló időben és térben változó identitásába történő befektetésnek is tekinthető (uo.). Ez a megközelítés közelebb viszi Norton identitás-koncepcióját az integratív motiváció modernebb felfogásához.

3. Motiváció és identitás – hazai kutatások

A hazai angolnyelvtanulók motivációját és identitását több kutatás is felmérte. Dörnyei és Csizér 13-14 éves nyelvtanulókat vizsgált 1993-ban és 1999-ben, megismételt keresztmetszeti vizsgálatban. Eredményeik csökkenő érdeklődést mutattak ki a nyelvtanulás iránt az 1993 és 1999 közötti időszakban, az egyetlen kivételt az angol nyelv képezte (Dörnyei, Csizér 2002). A szerzők beszámolnak a nyelvi globalizáció folyamatáról, amelyben kirajzolódik a világnyelv (angol) tanulása és a nem-világnyelv (az angolon kívüli összes többi idegen nyelv) tanulásának trendje. Ebben a kontextusban az angol mint világnyelv megtartotta kiemelkedő szerepét a vizsgált időszakban. További eredmény, hogy az USA-hoz kapcsolódó attitűdök mindig pozitívabbak voltak, mint az Egyesült Királysághoz kapcsolódóak, azaz a nyelvtanulók az angolt mint világnyelvet sokkal inkább az Egyesült Államokkal azonosították, mint az Egyesült Királysággal (Dörnyei, Csizér 2002).

Csizér és Kormos (2009), Dörnyei L2MSS modelljét empirikus vizsgálatokkal támasztotta alá. Eredményeik azt mutatják, hogy az ideális énképet és az idegen nyelv tanulásához kapcsoló tapasztalatokat mérő rejtett dimenziók szignifikánsan hozzájárulnak a motivált tanulói magatartáshoz, míg a szükséges énkép kisebb szerepet játszott a vizsgálatban résztvevők motivációjában (Csizér, Kormos 2009: 85). Ezen felül azt találták, hogy a nemzetközi attitűd csak az ideális én része, és nem mutat korrelációt a szükséges énképpel (Csizér, Kormos 2009: 87).

4. Motiváció és identitás a két tanítási nyelvű oktatásban

A tartalom és nyelv integrálása (*Content and Language Integrated Learning*, CLIL), a motiváció és az identitás közötti kapcsolatot számos kutatás vizsgálta az oktatás különböző szintjein, sokszor egymásnak ellentmondó eredményekkel.

Sylvén (2017) több okot is felsorol arra, hogy miért motiválabb a tartalom és nyelv integrálása (CLIL), mint az angol mint idegen nyelv (*English as a Foreign Language*, EFL) tanulása. Az okok között szerepel többek között az, hogy a CLIL órákon a nyelvet a nyelvtanulók valódi helyzetekben használják, valódi üzeneteket hoznak létre és dolgoznak fel. A CLIL órákon a tanulóknak írásban és szóban is meg kell nyilatkozniuk a CLIL-nyelven, ami nagyban hozzájárul a CLIL-nyelv elsajátításához, ami azután még inkább hozzájárul a tanulói motivációhoz (Sylvén 2010).

Navarro Pablo és García Jiménez (2018) általános és középiskolás EFL és CLIL nyelvtanulók motivációját vizsgálták; az eredmények nem mutatták egyértelműen azt, hogy a CLIL-programba járó nyelvtanulóknak magasabb szintű a nyelvtudása és motiváltabbak.

Oprescu (2015) egyetemi hallgatók körében vizsgálta a CLIL és a hallgatók kulturális identitása közötti kapcsolatokat, és arra az eredményre jutott, hogy az egyetemi hallgatók kulturális identitását elsősorban az anyanyelvük határozta meg, és nem talált kapcsolatot a CLIL és a hallgatók identitása között.

A Content and Language Integration in Swedish Schools (CLISS: Tartalom és nyelv integrálása a svéd iskolákban) egy olyan longitudinális vizsgálat volt, amelyben a motiváció a vizsgált tényezők egyike volt. A vizsgálatokat a három éves CLIL-középiskola kezdetén és befejezésekor végezték el (Sylvén 2017). Az eredmények azt mutatják, hogy a középiskola kezdetekor a CLIL-programban tanuló diákok jóval motiváltabbak voltak, mint azok a diákok, akik nem a CLIL-programba jártak, azaz a CLIL-nyelvtanulók jobban érdeklődtek az idegen nyelvek iránt, pozitívabban álltak hozzá az angol nyelvhez, és hajlandóbbak voltak angolul kommunikálni. Azonban a középiskola végére a CLIL-nyelvtanulók és a nem CLIL-programba járó tanulók közötti szignifikáns különbségek eltűntek, például a CLIL-csoportba járó nyelvtanulók kevésbé szertették az angolt és kevesebb energiát fordítottak a nyelvtanulásra.

Child (2017) hatodik osztályos finn általános iskolai tanulók identitását vizsgálta. Három csoportot különített el: általános tantervű, zenei tagozatos és CLIL-programra járó tanulókat. Azt kutatta, hogy mennyire tekintik a tanulók a nyelvtanulást a célnyelvbe és az egyén társadalmi identitásába való befektetésnek. Eredményei azt mutatják, hogy a hatodik osztályos CLIL-programba járó tanulók jóval összetettebb és sokszínűbb módon fejezik ki az identitásukat, mint a zenei tagozatra járó tanulók, és jóval több előnyt látják a tagozatuknak, mint a zenei osztályba járó gyerekek. Amikor magukról kellett nyilatkozniuk, a CLIL-programra járó gyerekek 45%-a említette meg, hogy CLIL-programra jár, azonban csak 18%-uk említette meg, hogy jól tud angolul. A CLIL-programba járó tanulók tisztában voltak azzal, hogy a két tanítási nyelvű oktatásban való részvételnek nyilvánvaló előnyei vannak a jövőbeli munkavállalással, tanulással, külföldre kötéssel kapcsolatban, illetve az interkulturális kommunikációs készségeikkel kapcsolatban is. Ezek az eredmények jól mutatják, hogy a CLIL milyen fontos szerepet játszik az identitás és a nyelvtanulói identitás kialakulásában, már hatodik osztályosok körében is.

5. Hazai vizsgálatok a két tanítási nyelvű oktatás, a motiváció és az identitás köréből

A hazai oktatásban a CLIL leggyakoribb megjelenési formája a két tanítási nyelvű oktatás. A tanulók a célnyelvet heti 5 órában tanulják, emellett külön tantárgy a célnyelvi civilizáció is. Ezen felül legalább három tantárgyat tanulnak a CLIL-nyelven. Felmerül a kérdés, hogy a két tanítási nyelvű általános iskolák diákjai mennyire motiváltak, illetve hogy az identitásukat mennyire alakítja az, hogy két tanítási nyelvű iskolába járnak. Különösen érdekes megvizsgálni, hogy a tanulmányban ismeretett fejlemények (az angol mint alapvető készség, a nemzetközi attitűd) hogyan jelennek meg a hazai angol-magyar két tanítási nyelvű iskolába járó tanulók identitásában. A kérdések megválaszolásához egy kérdőíves felmérést végeztünk, amelynek részleteit Bakti (2020) és Bakti (2023) részletesen ismerteti. A vizsgálat Child (2017) kutatását ismételte meg, hat csoporttal:

1. hatodik osztályos két tanítási nyelvű osztály, a kérdőív kitöltésének nyelve magyar
2. hatodik osztályos két tanítási nyelvű osztály, a kérdőív kitöltésének nyelve angol
3. hatodik osztályos sporttagozatos osztály, a kérdőív kitöltésének nyelve magyar
4. nyolcadik osztályos két tanítási nyelvű osztály, a kérdőív kitöltésének nyelve magyar
5. nyolcadik osztályos két tanítási nyelvű osztály, a kérdőív kitöltésének nyelve angol
6. nyolcadik osztályos sporttagozatos osztály, a kérdőív kitöltésének nyelve magyar

A tanulóknak három kérdésre kellett válaszolniuk: ki vagyok én?, miért jó kéttannyelvű / sporttagozatos osztályba járni? Milyen haszna van a jövőre nézve a kéttannyelvű osztálynak / sporttagozatnak?

A sporttagozatos és a két tanítási nyelvű osztályok eredményeit (csoportok: 1, 3, 4, 6) összehasonlítva azt találtuk, hogy Child (2017) eredményeihez hasonlóan, a két tanítási nyelvű osztályba járó tanulók identitása összetettebb képet mutatott, mint a sporttagozatos osztályokba járó tanulóké. A csoportok között kor- és tagozatfüggő különbségeket is találtunk; a két tanítási nyelvű osztályokba járó tanulók esetében egyértelműen megjelent, hogy a két tanítási nyelvű tagozat számos előnnyel jár a jövőre nézve, illetve az interkulturális vagy nemzetközi attitűd is megjelent a válaszokban (pl. tanulás, munkavállalás külföldön, kommunikáció külföldiekkel). Az eredmények tükrözik a nemzetközi szakirodalomban felvázolt trendeket, azaz a tanulók nem feltétlenül az angolszász országokkal, illetve az angolt anyanyelvi szinten beszélőkkel azonosulnak, hanem inkább nemzetközi polgároknak látják magukat.

A kérdőívekre adott válaszokat a kérdőív kitöltésének nyelve alapján (csoportok: 1, 2, 4, 5) is összehasonlítottuk (Bakti 2023). Az volt a feltételezésünk, hogy az angolul kitöltött kérdőívekben erősebben megjelenik az angol nyelv szerepe a tanulók énképében, illetve az angol nyelvtudás, mint a két tanítási nyelvű képzés előnye. Az eredmények nem voltak összhangban a várakozásainkkal: a tanulók alig említették meg az angol nyelvtudást, amikor saját magukat kellett bemutatniuk. Azonban abban az esetben, amikor a két tanítási nyelvű képzés előnyeit kellett bemutatniuk, a tanulók már jóval gyakrabban említették meg az angol nyelvtudást mint

előnyt. A kérdőívet angolul kitöltő nyolcadik osztályos csoport szignifikánsan gyakrabban említette meg az angol nyelvtudást, mint a többi csoport. A két tanítási nyelvű oktatás jövőbeli hasznára vonatkozó kérdésre a kérdőívet angolul kitöltő csoportok szignifikánsan gyakrabban említették meg az angol nyelvtudást, mint a kérdőívet magyarul kitöltő csoportok.

A tanulók válaszaiból világos lett az is, hogy inkább az angolt globális idegen nyelvként beszélő nemzetközi csoporttal azonosulnak, és nem az angolt anyanyelvként beszélőkkel. Érdekes módon a kérdőívet magyarul kitöltő csoportok több olyan választ adtak, amely a nemzetközi attitűdhöz köthető, mint azok a csoportok, amelyek angol nyelven töltötték ki a kérdőívet. A nemzetközi attitűd a külföldi munkavállalás és tanulás említésben jelenik meg, azaz nem kifejezetten Nagy-Britanniát vagy az Egyesült Államokat említik meg a tanulók, akik közül sokan az angolt mint alapvető készséget említik meg. Ezek az eredmények összhangban vannak azokkal a változásokkal, amelyeket az angol mint idegen nyelv tanulásához kapcsolódó motivációs irodalom is felvázol (Ushioda, Dörnyei 2009).

Irodalom

- Bakti M. (2020). Identitás a két tanítási nyelvű általános iskolai oktatásban. In: Bakti M., Újvári E. (szerk.). *Nyelv és identitás*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 75–88.
- Bakti M. (2023). Motivation and identity of primary CLIL learners. A Hungarian perspective. *Alkalmazott nyelvtudomány*, 23(1), 1–17. <https://doi.org/10.18460/ANY.2023.1.001>
- Child, C. (2017). *How 6th Grade CLIL Students See Themselves. A Comparative Study*. University of Tampere, Master's Thesis. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/101087/GRADU-1495003594.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Utolsó letöltés: 2019. 11.02.
- Csizér, K., Kormos, J. (2009). Learning Experiences, Selves and Motivated Learning Behaviour: A Comparative Analysis of Structural Models for Hungarian Secondary and University Learners of English. In: Ushioda, E., Dörnyei, Z. (szerk.). *Motivation, Language Identity and L2 Self. Multilingual Matters*. 81–98.
- Dörnyei, Z. (2005). *The Psychology of the Language Learner. Individual Differences in Second Language Acquisition*. Lawrence Earlbaum.
- Dörnyei, Z., Csizér, K. (2002). Some Dynamics of Language Attitudes and Motivation: Results of a Longitudinal Nationwide Survey. *Applied Linguistics*, 23(4), 421–462.
- Edwards, J. (2009). *Language and Identity*. Cambridge University Press.
- Gardner, R. C. (1960). Motivational variables in second language acquisition. McGill University, Doctoral Thesis. <https://publish.uwo.ca/~gardner/docs/phd.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 02. 15.
- Gardner, R. C., MacIntyre, P. D. (1993). A student's contributions to second-language learning. Part II: Affective variables. *Language Teaching*, 26, 1–11.
- Lamb, M. (2004). Integrative motivation in a globalizing world. *System*, 32, 3–19.
- Lamb, M. (2009). Situating the L2 Self: Two Indonesian learners of English. In: Ushioda, E., Dörnyei Z. (szerk.). *Motivation, Language Identity and the L2 Self. Multilingual Matters*. 229–244.
- Navarro P. M., García J. E. (2018). Are CLIL Students More Motivated? An Analysis of Affective Factors and Their Relation to Language Attainment. *Porta Linguarum*, 29, 71–90.
- Norton, B. (2000). *Identity and Language Learning: Gender, Ethnicity, and Educational Change*. Longman Pearson Education.
- Opreescu, M. (2015). Cultural Identity through CLIL. *Romanian Journal of English Studies*, 12(1), 34–29. <https://doi.org/10.1515/rjes-2015-0005>
- Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic Genocide in Education – or a Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Earlbaum.
- Sylvén, K. L. (2017). Motivation, second language learning and CLIL. In: Llinares, A., Morton, T. (szerk.). *Applied Linguistics Perspectives on CLIL*. John Benjamins. 51–65. <https://doi.org/10.1075/llt.47.04sylv>
- Ushioda, E., Dörnyei, Z. (2009). Motivation, Language Identities and the L2 Self: A theoretical Overview. In: Ushioda, E., Dörnyei Z. (szerk.). *Motivation, Language Identity and the L2 Self. Multilingual Matters*. 11–15.
- Yashima, T. (2002). Willingness to communicate in a second language: The Japanese context. *Modern Language Journal*, 86(1), 54–66.
- Yashima, T. (2009). International Posture and the Ideal L2 Self in the Japanese EFL context. In: Ushioda, E., Dörnyei Z. (szerk.). *Motivation, Language Identity and the L2 Self. Multilingual Matters*. 144–163

Németh Balázs

PTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

ORCID:0000-0002-4916-5741

A felnőttoktatás és -képzés fejlesztésének kihívásai, avagy hogyan segít a múlt a jövő megértésében

Absztrakt

Immáron lassan két esztendő telt el azóta, hogy az EU Miniszteri Tanácsa elfogadta 2021 végén az Új Európai Felnőtt-tanulási Akciótervet, mely kijelölte azokat az irányokat, melyek révén lehetőség nyílik a tagországokban érdemben hozzájárulni a felnőtt tanulók számának és tanulási teljesítményének növeléséhez. Ugyanakkor a felnőttek tanulásának támogatásához már rendelkezésre áll három konkrét eszköz, az egyéni tanulási számla (ILA – Individual Learning Account), a mikrotanúsítványok (MC – Microcredentials) és az Europass, mint megújított uniós önéletrajzi eszköz. Az ún. Skills Agenda, vagy magyarul a Készség és Képesség Napirend a korábbi két évtizedben már kipróbált, vagy tagállami szinten bevált gyakorlatokhoz köthető eszközök átfogó alkalmazását rejti, zömmel foglalkoztathatósági szempontok, egyúttal a társadalmi kohéziót erősítő megfontolások alapján. Érdemes visszatekintnünk a múltba, hogy mikor is jelent meg a nemzeti felnőttoktatási gondolkodásban az a jelenség, hogy lehetőleg minden felnőtt polgár számára egységesen nyújtsanak oktatást és képzést a munkához, valamint a hatékony és eredményes közösségi részvételhez, elkötelezett felelősségvállaláshoz szükséges készségek megszerzése és fejlesztése érdekében.

Kulcsszavak: felnőttoktatás, lifelong learning, EURYDICE

Éppen valamivel több mint száz éve, 1919-ben jelent meg a brit politikának azon nemzeti szintű óhaja törvénytervezetként is, hogy a felnőttoktatást egységesen minden brit polgár számára, először a nők számára is lehetővé tegyék. Az ún. *1919-es jelentés* aláhúzta annak szükségességét, hogy ezen lehetőséggel biztosítható, hogy a britek intelligensen bánjanak szavazati jogukkal, hozzájárulva a demokrácia megerősítéséhez¹.

A másik forrás a német alkotmány, melyet 1919 őszén fogadtak el a weimari parlamentben az új, köztársasági kormány létrehozásakor. Ezen alkotmány, pontosabban a 148.§-a rögzítette, hogy minden német felnőtt polgárnak lehetőséget kell biztosítani, hogy elsajátítsa a demokratikus értékeket, s ezen lehetőséget a népfőiskolák feladatává tették, hogy közösségi és politikai oktatást nyújtsanak az újonnan formálódó német állam és közösségeinek demokratizálásához, a hatékony készségek és képességek, a kritikus gondolkodás fejlesztésének szándékával nemzeti, tartományi és helyi szinten egyaránt (Lattke, Ioannidou 2021).

Ma már tudjuk, hogy a német törekvés alig több, mint egy évtized múltán elbukott, s csak a II. Világháborút követően volt lehetőség visszatérni a demokratizáló törekvésekhez, aminek az alapját az 1919-es célok adták, mégis jelentős hatást gyakorolt a felnőttoktatás és -képzés fejlesztésére a népoktatás, a népművelés korszerűsítése, a felnőttek tanítása terén felhalmozott népfőiskola praxis fejlesztése vonatkozásában. A német népfőiskolai mozgalomnak a háború

---

¹ 1919-es jelentés. Forrás: Fieldhouse (2000). Az eredeti kiadás: The Ministry of Reconstruction – Adult Education Committee (1919). Final Report. Nottingham: The University of Nottingham – Barnes and Humber/ Reprinted in 1980

utáni újjáéledése azonos módon ment végbe, mint a brit helyi közösségi tanulási formák fejlődése, melynek kapcsán az állam reguláló szerepre kényszerül, és nem ellenőriz, dominál az oktatás és képzés fejlesztésében, csak egyike tehát a szereplőknek.

Nem meglepő, hogy még a két világégés között a felnőttek tanítást és tanulását támogató, ösztönző nézetek között felbukkan a folyamatos felnőttoktatás (*adult continuing education*), sőt a folyamatos oktatás (*lifelong education*) eszménye a brit felnőttnevelésben és a felsőoktatás akkor nagyon is újnak számító, ún. harmadik missziójaként. De ekkor, az 1920-as évek derekán jelentek meg azok a nézetek melyek korszerű, tudományosan megalapozott keretrendszerben értelmezték a felnőttek tanítását és tanulását.

Az andragógia újra értelmezését, ezzel a felnőttoktatók szerepét és felelősségét Rosenstock-Huessy 1926-ban Werner Picht-tel közösen írt munkája (Picht, Rosenstock-Huessy 1926) fémjelzte, miközben az USA-ban számos elemzés érzékeltette, hogy egyre nagyobb számban igényelték felnőttek, hogy felkészült szakemberek oktassák és képezzék őket, segítve alapkészségeik megerősítését, vagy a munkához, a közösségi szerepeiknek való megfeleléshez szükséges készségek, képességek megújítását. Eduard Lindeman szintén 1926-ban megjelent munkája a felnőttoktatás erősödő szerepét, intézményesüléséből, tartalmi, módszertani, ezzel neveléstani tekintetben korszerűsödő rendszerét taglalta a *Felnőttoktatás jelentése/The Meaning of Adult Education* című elemzésében (Lindeman 1926). Tíz évre rá pedig – munkatársaival a Columbia Egyetemen – Thorndike vizsgálta a felnőttek tanulását, és remek tanulmányban összegezte a felnőttek tanulását érintő következtetéseiket személyiséglélektani vonatkozásokban (Thorndike 1936).

A posztmodern útján

A II. világháborút követő új környezetben aztán a nemzetközi közösség által 1948-ban elfogadott egyetemes emberjogi deklaráció (*Emberi Jogok Egyetemes Deklarációja*) megerősítette, hogy a nemzetállamok felelősséggel tartoznak polgáraiknak a jóléti célokat erősítő állam (*welfare state*) és a jóllét (*well-being*) lehetőségét biztosító közösség megvalósítása, formálása révén. Ennek keretében úgy a munkahelyteremtés, a foglalkoztatás, mint a jórészt erre épülő szociális biztonság és a kiegészítő szerepet játszó oktatás-képzés, egészségügy, kultúra és közösség révén erősíthető kohézió beépült a demokráciaépítés céljaiba, hogy az egyenlő hozzáférés elve révén stabilitást és biztonságot, sőt fejlődést biztosítson. A modernitás vagy a jóléti viszonyok megteremtése valóban folytatódhatott az 1914-45 közötti európai polgárháborút követően, de ez a folyamat eleve nem volt zökkenőmentes különösképpen a megosztott Európában nem. A kontinens nyugati felén és Észak-Európában kibontakozott egyfajta tömegtársadalmi jólét, de ez legfeljebb 1970-1973-ig tartott, amikor számos előzmény következtében, főleg 1968-tól több társadalmi-politikai, továbbá gazdasági válságtényező okán elkezdtek keresni a növekedés és a társadalmi stabilitás biztosításának eszközeit, s meg is találták azt a hatékony tudásmegosztásban, a folyamatos képesség- és készségfejlesztésben.

Az oktatás és képzés terén előtérbe kerültek, sőt felértékelődtek a nemzetközi és kormányközi szervezetek, s elsősorban az UNESCO, az OECD és más szakmai kutatóhelyek, közöttük is a Római Klub igyekeztek rámutatni, hogy az oktatás és képzés világot dinamikusan közelíteni kell a gazdasági elvárásokhoz célokhoz, mely komplex témát a már az 1960-as években előtérbe tolt folyamatos, vagy másképpen permanens oktatás (*lifelong learning/education permanente*) fogalmával írtak le, s ezt az oktatás tömegessé válásának válságjelenségei miatt egyre inkább a tanulásra és a tanulóra való fókuszálás egészítette ki. Maga az OECD is a kibontakozó és sokféle formában megmutatkozó válság miatt kezdett el az oktatás és képzés világával foglalkozni, s határozottan jelezte a humán tőke felértékelődése okán, hogy az oktatás és képzés világot a gazdasági növekedés és a társadalmi stabilitás elérésének, biztosításának szolgálatába kell állítani.

Ez a felfogás azután a hagyományos, elsősorban az iskolarendszerű felnőttoktatást is változásra készítette, és megindult az iskolarendszeren kívüli képzések, szakképzések és rugalmas felnőttképzési formák innovációja, fejlesztése, amiben kapóra jött az életen át tartó tanulás

gondolata, s ezzel a folyamatos tanulás egyéni felelősségének és közösségi támogatási formáinak, a tanulóközpontú felnőttoktatásnak és képzésnek a térhódítása úgy a munkahelyeken, mint a helyi közösség egyéb formáiban.

A lifelong learning koncepció megjelenése

A *lifelong learning*-koncepció a *lifelong education* felfogás módosulásaként, utódaként jelent meg az 1970-es évek elején, mint gondolat, ugyanakkor arról ma is megoszlik a téma kutatásával foglalkozó szakemberek véleménye, hogy konkrétan ki állhat a gondolat megfogalmazása mögött, adott-e valaki definíciót a fogalomnak már a kezdetekkor. Vagy talán a *lifelong education* fogalmának, tehát a huszadik század elején felbukkanó folyamatos, egész életen át tartó nevelés és oktatás fogalmának az újraértelmezése lenne a fogalom lényege a tömegoktatás korában.

Azzal egyet is érthetünk, hogy az 1960-as években az oktatásnak a folyamatos gazdasági és társadalmi változásokhoz való alkalmazkodás képtelenségét, legalábbis lassúságát feltételezték és az oktatás válságáról beszéltek. Ezt jelezte Coombs (1969), de voltak, akik új oktatási paradigmát vetítettek előre, mint Olaf Palme, a kiváló svéd szociáldemokrata oktatáspolitikus, majd később miniszterelnök 1969-ben².

Az ezredfordulón többen is jelezték, hogy a válsághoz legalább annyira kötődő *változás* fogalma volt a meghatározó nemcsak a lifelong learning, de a tanuló társadalom modelljének előtérbe kerülésében egyaránt. Ezt a változást Schön (1971) a tanuló társadalom modelljének megjelenésében egyértelműen visszatükröződőnek érzi, Castells (1989) pedig arra hivatkozik, hogy technológia innovációk révén az emberiség képessé vált az információ manipulálására, sőt az emberi tevékenység átfogó befolyásolására³. Merricks nem Paul Lengrand híres, 1975-ben megjelent UNESCO kutatásának publikálásához köti a lifelong learning fogalmának előtérbe kerülését, de felhívja a figyelmet, hogy miközben sokan, közöttük Ettore Gelpi, Edgar Faure és sokan mások – közöttük Lengrand – is maguknak tulajdonították a lifelong learning koncepciót, mint paradigmaváltó nézetet, a lényeg elsősorban az oktatás-központú intézmény- és szerveztorientált nézetek felől a tanulót és a tanulási tevékenység eredményességét, mint problémát a központba helyező nézetek felé való elmozdulásban van.

Mind az egész életen át tartó tanulás, mind a tanuló társadalom-felfogás szerepet játszott az iskoláztatás modelljének megújításában a tanulás folyamatának előtérbe helyezésével, például Husén (1974) modelljében, mely az oktatásban a valódi tanulási szükségletek kielégítésének igényét kívánta megjeleníteni és nyitott iskolát igényelt a társadalom „iskolátlanítását” akaró radikális nevelési/oktatási felfogásokkal szemben, mely utóbbi radikális irányzatnak Illich (1971) volt a képviselője.

Az OECD a rekurrens oktatás lényegét a *lifelong learning* stratégiájaként jelenítette meg 1973-ban, a gazdasági növekedés érdekében tett folyamatos oktatási és képzési változások, a nyitott és rugalmas oktatás és képzés felé történő elmozdulást jelző politikákkal és gyakorlattal. Ugyanakkor az UNESCO által 1960-ban tudatosan vállalt *lifelong education* koncepció – figyelembe véve a gazdasági változásoknak már az egy évtizeddel korábbi hatásait, kihívásait –, egy holisztikusabb felfogást képviselt, melyet a szervezet második felnőttoktatási világkonferenciáján F. Pöggeler *permanens nevelésként* fogalmazott meg, és ez vált az egyetem oktatási és nevelési koncepcióvá. Ezt a felfogást azután más nemzetközi szervezetek is átvették, mivel lényegesen tágabb, rugalmasabb, integratívabb fogalomnak tartották az OECD előbb taglalt fogalmához képest.

Merricks (2001) felfogásával egyetértve meghatározónak tartjuk a lifelong learning gondolat megjelenését, de úgy vélem, hogy az ún. *lifelong*, azaz az egész életen át tartó elemet az UNESCO oktatási és nevelési modelljében, tehát a lifelong education, permanent education

² Olof Palme az európai oktatás miniszterek egyik első találkozásán Versailles-ban vetette fel a *Recurrent Education* (rekurrens oktatás) gondolatát, melyet nem sokkal később az 1970-ben létrehozott OECD tűzött zászlajára és jelenítette meg azt mint az egész életen át tartó tanulás stratégiáját.

³ Field (2006: 10) is drámai változásokra hivatkozik az ipar és a szolgáltatások gyökeres átalakulása kapcsán!

kereteiben kell keresni. A *learning*, tehát a tanulás elemet pedig a tanuló társadalom modell, az OECD rekurrens oktatási modelljét kiegészítő lifelong learning stratégiai szemlélet, valamint a Római Klub kutatásai jelenítik meg, ezen utóbbiakat képviselte Husén, Botkin és Peccei (1979) egyaránt (lásd erről Németh 2003).

Mégis, akár E. Faure (1972) és munkacsoportjának híres UNESCO-dolgozatát hozzuk fel példaként *Learning to be* (Tanuljunk meg élni) címmel, akár az OECD már korábban említett 1973-as koncepcióját vesszük figyelembe, melyet Roger Boshier szerkesztett *Rekurrens/Viszszatérő oktatás: a lifelong learning stratégiája* címmel, ezek a munkák és az azt követők is még többnyire oktatási, képzési központúak. Elsősorban az oktatás és képzés, továbbá a kultúra intézményeinek, szervezeteinek tudásátadási mechanizmusaira, abban zömmel a tanítás folyamatára fókuszáltak és nem a tanulót, hanem a tanulást helyezték a modell, az elemzés központjába.

Ezekkel a többnyire intézményorientált felfogásokkal szemben jelent meg az a radikális oktatási és nevelési kritikai nézet, melyet Illich-re hivatkozva érintettünk (Óhidy 2016: 90). Az akkori kritikák, melyek fontos impulzusokat adtak nem csak a pedagógia, de az andragógia képviselőinek, hogy a felnőttek valóban nyitott, a tanulóra koncentrááló iskola-modelljét megalkossák, ma is aktuálisak, mivel az oktatáspolitikai valóságának redukcionizmusa (Kjell Rubenson gondolata) lecsapódik a döntően munkaerőpiaci, foglalkoztatáspolitikai orientációk dominanciájában, ez pedig ugyancsak komplex, és nem egyszerűen csak pedagógiai problematika. Ezt a felfogást kiválóan érzékelt már jóval korábban Freire (1972, 1973) a maga kritikai pedagógiájával.

Ettől a lifelong learning akkor nem vált még koncepcióvá, legfeljebb erősödtek azok a tényezők, melyek a piac oldaláról az egyén kompetenciáinak folyamatos fejlesztésével, az új társadalmi hatásokban pedig az aktív és kritikus egyének formálására építő tanuló társadalom ideáljának megfogalmazásával külön-külön jutottak el a folyamatosan tanuló, az ismereteit megújító egyénhez, mely a hatékony munka és a stabil, de egyben változó társadalom alkotó eleme. A mértékadó felfogások többsége, bár oktatási és nevelési feladatokra koncentrált, nem csak a pedagógiai, de a felnőttoktatás humanisztikus felfogására is hatással volt. Különösen azok, melyek nem kizárólagosan piaci szempontoknak akartak megfelelni, miközben az OECD, a Világbank és az EGK által megjelenített oktatási modellek többnyire képzési feladatokat helyeztek a középpontba, felerősítve a tanuló szerepét, aki nem életkora, hanem folyamatos tanulása révén munkaképesé válva és maradva került az érdeklődés homlokterébe.

Az 1990-es évek elején-közepén visszatért a folyamatosság értelmezése az oktatás és képzés világába, de már nem elsősorban a tanításra, hanem a tanulásra, annak folyamatosságára, eredményességére koncentrálván, főleg gazdasági, annak részeként foglalkoztatási, de egyben társadalmi stabilizációs tényezők miatt egyszerre (Németh 2003b). Ennek az átalakulásnak az egyik iránya a felsőoktatás szerepének felértékelődése, a felsőoktatás bekapcsolódása a folyamatos, minőségileg átalakuló tanulás fejlesztésébe, mint annak egyik meghatározó tere és ösztönzője (Németh 2003c).

Fontos mégis tisztázni a lifelong learning pedagógiai paradigmaként történő értelmezéséhez kapcsolódóan, hogy mit értünk pedagógia alatt. Amennyiben a pedagógiát a közoktatásban zajló, az iskolai tanítási és tanulási folyamatok leírását szolgáló tudományos értelmezésként fogjuk fel, úgy azt mondhatjuk, hogy a lifelong learning csak *részből*, de nem egészében pedagógiai paradigma, tehát önmagában nem az. Ugyanakkor, ha ezen kontextusban a pedagógiát mint a neveléstudomány egészét fogom fel, melyben a formális, a nem-formális és informális tanulás folyamatai egyszerre jelennek meg, úgy elfogadhatónak tartom a felvetést, viszont ebben az esetben is komplex pedagógiai, andragógiai és gerontológiai paradigmáról beszélek, mely ezáltal a közoktatás, a felnőttoktatás és az idősek oktatásának komplex interpretációja. Ennek a komplex paradigmának fontos látni a politikaformáló sajátosságát, illetve az európai oktatási- és képzési politika mint közpolitika alakulásának a lifelong learning koncepció felhasználására tett különleges kísérletét, olyan eszközt, amely majd az ezredfordulótól stratégiát formál a lifelong learning-ből, hogy gazdasági és társadalmi célkitűzéseit az EU tagországok fejlesztése, stabilizációja érdekében a lisszaboni folyamat megvalósításának kísérletéhez felhasználja.

A lifelong learning-koncepció stratégiává formálódása 1993-2003 között

John Field a lifelong learning-koncepciót mint egy globális politikai konszenzust értelmezte, mely a '90-es évek elején, mint a lifelong education megújuló felfogása nyert teret elsősorban az Európai Bizottság és az érintett főigazgatóságok berkeiben, hogy először a híres 1993-as *Fehér Könyvben* bukkanjon fel (EC 1995).

Ott még mint kizárólagosan gazdasági és foglalkoztatási eszköz jelent meg, majd két évvel később az oktatás- és képzéspolitikai szempontból mérőföldkőnek tekinthető 1995-ös *Oktatási Fehér Könyvben* tűnt fel, ott már egy árnyaltabb, tehát a foglalkoztathatóság mellett az esélyegyenlőségnek is teret adó felfogás keretében (pl. a második esély hangsúlyozása) körvonalazódik (EC 1995). Fontos ugyanakkor tisztázni, hogy a brüsszeli bizottsági dokumentumokban a lifelong learning ekkor még a folyamatos tanulás cselekvéseként és nem koncepcióként, stratégiaként jelentkezik. Ez még akkor is így van, ha 1995 végén a soron következő esztendő az életen át tartó tanulás éveként jelölik meg. Az EU lifelong learning-ről szóló deklarációja a CHANGE (változás) lényegét (tudományos és technológiai változások) a tudás megszerzésének és fejlesztésének központi tényezőjeként értelmezi ahhoz, hogy:

- a) A munkához és a társadalomhoz történő hatékony integráció;
- b) Az egyéni megvalósulás;
- c) Az egyenlő esélyek kiteljesedjenek (EC 1996).

Nem véletlen, hogy 1997-ben a hivatalba lépő brit munkáspárti kormány lifelong learning minisztert nevezett ki, 1998-ban pedig egy LLL-tanácsadó testületet hoztak létre, különös tekintettel a felnőttkori tanulás támogatására. Az Európai Bizottság 1995-ös *Fehér Könyve* a tanuló társadalom létrehozására hívott fel, mely már nemcsak az Európai Bizottságra nagy hatással lévő OECD, de az UNESCO felfogásának befolyását is érzékeltette. Tegyük azért egyértelművé, hogy az OECD 1996-ban az életen át tartó tanulást mindenki számára a munkavállalás/foglalkoztathatóság fejlesztése miatt ösztönözte (OECD 1996), miközben 1998-ban az UNESCO rendkívül kritikusan nyilvánult meg a döntően gazdasági érdekű, főleg neoliberális oktatáspolitikákkal kapcsolatban és visszatért a *lifelong education* fogalmához. Az UNESCO úgy értékelte, hogy az oktatást, különösképpen a közoktatást és a felnőttek iskoláit nem lehet magára hagyni a piac érdekeire hivatkozva (UNESCO 1998). Jacques Delors (1996), a leköszönő európai bizottsági elnök pedig éppen az UNESCO felkérésére írta meg nagyhatású tanulmányát, mely maga is paradigmaformáló erővel vitte a tanulást az oktatás- és képzéspolitikai felfogások középpontjába. A Delors-jelentés viszont abból a szempontból különösen fontos, hogy nemcsak a foglalkoztatás, a gazdaság, de a társadalom és az egyén számára is létfontosságú tanulási formákat, tevékenységeket, valamint a készségek fejlesztését értékelte fel (Sz. Tóth 2001). Ezt a felfogást erősítette az UNESCO az ezredfordulón, és azóta is ragaszkodik ehhez, hiszen 2006-ban az *Education for all* (oktatást mindenkinek) programot is erre fűzte fel (UNESCO 2006).

Az OECD 1996-os LLL-értelmezésének elsősorban az alapkészségek fejlesztésének hangsúlyozása miatt van jelentősége. Jellemző, hogy a Delors-dolgozat, különösképpen pedig az UNESCO 1998-as dokumentuma volt az a tényező, mely a főleg protestáns kultúrájú európai uniós tagokat (pl. Nagy-Britannia, Németország, Dánia), valamint a '90-es évek közepén csatlakozó országokat (pl. Svédország, Finnország) arra ösztönözte, hogy az UNESCO 1997. évi CONFINTEA V. felnőttképzési világkonferenciáján a 21. század kulcsaként beszéljenek a tanulásról.

Az elemző tanulmányokban sajnos sokszor keveredik az oktatás (*education*) és a tanulás (*learning*) fogalma, és a nem konzekvens, akkurátus fogalomhasználat félrevezető lehet. Nem gondolhatjuk, hogy 1996-ban az életen át tartó tanulás európai évében vált volna paradigmává a koncepció, annál is inkább, mivel 1997-ben az Európai Bizottság *AGENDA 2000* című dokumentuma is legfeljebb *lifelong training* fogalommal operál, jelezve a gazdasági, foglalkoztatási érdekeknek a képzési orientációra gyakorolt hatását, de az is lehet, hogy a dokumentum szövegének szerzője egyszerűen elírta a fogalmat. A képzési orientáció nem egyedüli, hiszen ekkortól az európai oktatás- és képzési felfogások zömére egy igen erőteljes képzési, szakképzési orientáció hat már (EC 1999).

1999-ben a német, majd pedig a finn európai uniós elnökség alatt fogalmazódott meg a gazdasági megújulást szolgáló lisszaboni program részeként az új költségvetési periódushoz kapcsolódó Socrates és Leonardo programokhoz kapcsolódó lifelong learning felfogás igénye, melyet 2000. márciusára az EURYDICE tanulmányában összegeztek (2000) és amelyet majd a lisszaboni tanácsülés határozata alapján az Európai Bizottság formált egy munkaanyagba, mely a *Memorandum* (2000) címet kapta.

Az EURYDICE tanulmány rögzítette azokat a szempontokat, mely a lifelong learning stratégiai paradigmává formálódásának fontos elemei:

- Az emberek életük során többször, akár folyamatosan tanulnak;
- Felértékelődik a szaktudás, a magas fokú szakmai ismeret, amely a stabil alapszemlékkel, személyes képességekkel (számos országban az élethosszig tartó tanulást a folyamatos képzésekkel, a felnőttképzéssel és a szakképzéssel azonosítják – a felnőttoktatás gyakran túlzottan szűkítően értelmezett, képzés-centrikus);
- Az oktatás formális és nem-formális tereinek együttműködése szükséges, különösen a felnőttoktatás vonatkozásában;
- Felértékelődik a stabil alapkészségek, műveltség megléte, melyben a tanulás tevékenysége cél, öröm;
- A tagországok első prioritása: A foglalkoztatás elősegítése (EURYDICE 2000).

Ez a dokumentum volt a tanítással és tanulóval foglalkozó 1995. évi *Fehér Könyv* mellett az, mely rámutatott a felnőttoktatás fontosságára a tanulásnak az egyén életében történő folyamatos tevékenységgé válásával kapcsolatosan. Ugyanakkor a *Memorandum* nyitott meg egy olyan kétszintű politikaformáló folyamatot, melyben a magasabb szinten a Tanácsban a tagországok a főleg globális gazdasági kihívások kényszere miatt előkészítenek egy olyan menetrendet, mely felpörgeti a tagállamok koordinációs tevékenységét az oktatás és képzés területén. Ennek a kezdete a 2001. évi bizottsági nyilatkozat az életen át tartó tanulás európai térségének megvalósításáról, mely nemcsak a lifelong learning definiálására tesz kísérletet, de hozzájárul a közel egy esztendeig tartó igen intenzív ún. „Memorandum-vitához”, melynek tapasztalatai, mint alsóbb szintű társadalmasított diskurzus részei beépülnek a politikaalkotásba (EC 2001).

Ezzel az oktatási és képzési rendszerek egymáshoz közelítése nemcsak a gazdasági okokból értelmezhető mobilitás, foglalkoztathatóság növelése miatt jelentkezik, hanem az átjárhatóság és az esélyegyenlőség elvének az európai oktatásban történő alkalmazásának igénye okán is.

A lifelong learning 2001-re tehát meghatározta azt az európai integratív oktatási, képzési politikai gondolkodást, mely igyekezett ötvözni a gazdasági alapú humán erőforrás fejlesztés és az egyén aktív közösségi szerepvállalásához szükséges készségek és kompetenciák fejlesztésének gyakorlatát. A folyamat arra sarkallta a tagországokat, és érzékeltette a csatlakozás folyamatában lévő országokkal – így Magyarországgal is –, hogy az életen át tartó tanulás az Unió alapszerződéseiben az oktatás és képzés fejlesztésének három kulcskérdése alapján nem kerülhet le a napirendről, tehát a minőségi fejlesztés, a hozzáférés és esély növelése, valamint a partnerségi alapú fejlesztések irányadóak lesznek és maradnak a politikaalkotásban. Ezeket magam közpolitikaként értelmezem, mivel ez a közügy a közösségi források felhasználását, sőt a források növelését indokolta, indokolja ma is, ha nem is felülírva a tagállamok autonómiáját az oktatás és képzés területén, mégis relativizálva azt. Ezzel az EURYDICE által megfogalmazott paradigma oktatási és képzési politikává kezd alakulni, illetőleg azt alátámasztja azt.

Az oktatási és képzési rendszerek konkrét jövőbeli célkitűzéseinek megvalósítása a 2002. évi barcelonai európai tanácsi ülés döntése alapján, mint cél, tehát egy konkrét munkaprogram és a nyitott koordináció, mint eszköz felértékelte a lifelong learning koncepciónak, mint komplex paradigmának az alkalmazását. Fontossá vált a foglalkoztatás és az aktív állampolgársághoz kapcsolódó kulcskompetenciák fejlesztését ösztönözni, melyet más szempontok alapján az OECD a PISA (2000, 2003, 2006) kutatások alapján maga is megjelenített, mint kritikus gondolatot az oktatási és képzési rendszerek komplex megújításának igényével.

Az Európai Bizottság 2003. novemberében mégis rendkívül kritikus hangon figyelmeztette a tagországokat, hogy mind maguk, mind a tagjelöltek vegyék komolyan a lisszaboni célkitűzéseket, melynek megvalósítása komoly reformokat követel a területen. Már ekkor megjelent a

nemzeti lifelong learning stratégiák készítésének feladata, a felsőoktatás bevonása a tanulás fejlesztésébe, a szakképzés gyökeres megújítása, az egységes európai képesítési keretrendszer megvalósításával, továbbá az európai nyelvek tanulásának ösztönzése hatékony eszközökkel (EC 2003). A 2004 után fontossá vált lifelong learning-értelmezésben alapvetően az egyén tanulását előtérbe helyező, az egyén aktivitására alapozó kettős felfogást érzékelhetünk, mely egyszerre igyekszik gazdasági elvárásoknak megfeleltetni a tanulást és annak folyamatát, tartalmát, de odafigyel a társadalmi igényre is az egyénnek a közössége iránti felelősségvállalásra való felkészítésével az egész életen át tartó tanulás kompetenciái definiálásának igényével.

Sajnos a nemzeti lifelong learning stratégiák számos tagországban, leginkább a volt szocialista országokban, nem tükrözték ezt az integratív felfogást, mivel a monolit politikai szerkezet több évtizedes működésének hatása áttevődött a piaci viszonyok között működő, munkaerőpiac-orientált politikák világába. Ahogy korábban az autoriter felfogásnak nem volt szüksége a kritikus gondolkodásra, úgy a piaci érdekeknek való megfelelés sem feltétlenül igényelte és igényli azt, aki nem csak munkavállaló, de autonóm, döntési jogokkal felruházott egyén is kíván lenni, és ezt a felfogást közösségében is szándékozik megjeleníteni, legyen szó munkahelyről, vagy a szomszédságról. Ennek valódi lenyomata a magyar lifelong learning-stratégia, mely 2005. szeptemberére elkészült ugyan, de az előbb már érintett szakképzési és munkaerőpiaci orientációt, valamint az oktatási kérdéseket csak mint közoktatási és felsőoktatási kérdéseket kezelő egyvelegként lehet minősíteni.

A felnőttek tanulását sok szempontból az egész életen át tartó tanulás fontos tényezőjeként kezelte az az ezredforduló után az Európai Felnőttoktatási Társaság (EAEA), mely 2006-os *Adult Education Trends and Issues (Felnőttoktatási Trendek és kulcstémák)* című munkanyagában jelezte a felnőttoktatás, felnőttkori tanulás és az egész életen át tartó tanulás összefüggéseit (Németh 2006). A másik fontos dokumentum 2006. október 23-án jelent meg és az európai Bizottság által képviselt legfontosabb, a felnőttek tanulását meghatározó témákat érinti (Németh 2006: 31). A felnőttek tanulását felértékelő dokumentum rámutatott arra, hogy a lifelong learning koncepcióhoz kapcsolódó kulcskérdésekhez hasonló témák, mint a részvétel növelése, a minőségi fejlesztés, és a tanulási eredmények elismertetése fontos a felnőttek tanulásának ösztönzésében, de ugyanolyan fontos az idősödő népesség és a migráció kérdése is (EC 2006).

Ezek a dokumentumok, illetve a komplex paradigma formálódása tükrözik, hogy a lifelong learning természetesen önmagában vált felnőttoktatási paradigmává, de egy komplex paradigma-rendszer részeként értelmezhető. Figyelemre méltó, hogy milyen mértékben értékelődött fel a felnőttoktatás és a felnőttek tanulója az egész életen át tartó tanulás fejlesztésében, ezért is fontos az előzmények ismerete a 2008-as pénzügyi válság miatt módosult uniós oktatási és képzési felfogások, ezzel a felnőttképzést is érintő szakpolitikai átalakulások és áttrendezések tükrében.

Vissza a jövőbe

A fentiek alapján talán könnyebb megérteni az ILO és a NORRAG nevű svájci szakpolitikai kutatóközpont azon megállapításait, hogy az elmúlt másfél évtizedben az oktatási és képzési politikák sem globális, sem lokális/regionális vonatkozásban nem tudtak átfogó módon reagálni arra, hogy az alapkészségek fejlesztése és megújítása egyaránt lényeges a teljesítmény-elvű oktatási és képzési, valamint munkaerőpiaci rendszerek számára. Jelzésük szerint különösen fontos annak megértése, hogy a legkomolyabb kihívás a sem oktatásban, sem foglalkoztatásban, sem képzésben résztvevők (NEET – *Not in Education, Employment or Training*) felkarolása és bevonása megfelelő eszközökkel. Végül lényeges annak tudatosítása is, hogy a lifelong learning szemlélet úgy az oktató, képző, mint a foglalkoztatásban résztvevő szervezetek részéről megkívánja az együttműködés, tehát a kollaboratív megoldások alkalmazását, melynek tükrében nyerhet értelmet az egyéni tanulási számla és a mikrotanúsítványok alkalmazása. Így talán lehetővé válik annak ötvözése, hogy az egyénnek a tanulási teljesítményét segítse az elmélet és a gyakorlat folyamatos összehangolása és ennek visszacsatolása a szakképzési és felnőttképzési programokban, s ezt szükséges kiegészíteni olyan készség és képességfejlesztési elemekkel, melyek a tudás és képességek mellett az a tanulási attitűd, továbbá az autonómia

és felelősség egyéni látásmódját, magatartást is erősíti az eredményalapú tanulási felfogás alapján (Carton, Hofmann 2023).

Irodalom

- Botkin, J. W., Elmandjra, M., Mircea, M. (1979). *No Limits to Learning: Bridging the Human Gap. A Report to the Club of Rome*. Oxford:Pergamon
- Carton, M., Hofmann, Ch. (2023 szerk.). *The Education-Training-Work Continuums: Pathways to Socio-Professional Inclusion for Youth and Adults*. ILO-NORRAG.
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_886034.pdf. Utolsó letöltés: 2023. 07. 14.
- Castells, M. (1989). *The information City: information, technology, economic restructuring and urban-regional process*. Oxford:Blackwell
- Coombs, P.H (1969). *Die Weltbildungskrise*. Stuttgart:Ernst Klett Verlag
- EC – European Commission (1993). *White Paper on Growth, Competitiveness and Employability*. Brussels–Luxemburg:EC-EUROP
- EC – European Commission (1995). *White Paper on Education and Training: Teaching and Learning. Towards the Learning Society*. Brussels–Luxemburg:EC-EUROP
- EC – European Commission (1996). *European Year of Lifelong Learning*. Brussels:EC
- EC – European Commission (1999). *AGENDA 2000. For A Stronger and Wider Europe*. Brussels: EC
- EC – European Commission (2001). *Making an European Area of Lifelong Learning a Reality*. EC-COM2001/678 final.
- EC – European Commission (2003). *Education and Training 2010. The Success of the Lisbon Strategy hinges on urgent reforms*. Brussels:EC-EUROP
- EC – European Commission (2006). *Adult Learning: It is never too late to learn.. Communication from the Commission*. Brussels: EC. COM 614 final
- EURYDICE (2000). *Lifelong Learning: the contribution of education systems in the Member States of the European Union*. Brussels:Eurydice
- Faure, E., Herrera, F., Kaddoura, A-R., Lopes, H., Petrovsky, A.V., Rahnema, M., Ward, F. C., (1972). *Learning to Be: The World of Education Today and Tomorrow*. Paris: UNESCO
- Field, J. (2006). *Lifelong Learning and the New Educational Order*. Stoke on Trent:Trentham Books
- Fieldhouse, R. (2000). *The History of Modern British Adult Education*. Leicester: NIACE.
- Freire, P. (1972). *Pedagogy of the Oppresses*. Harmondsworth:Penguin
- Freire, P. (1973). *Education for Critical Consciousness*. London:Sheed and Ward
- Husén, T. (1974). *The Learning Society*. London:Methuen
- Illich, I. (1971). *Deschooling Society*. New York: Harper and Row
- Lattke, S., Ioannidou, A. (2021). Public financing of popular adult learning and education in Germany. In: Duke, C., Hinzen, H., Sarrazin, R. (szerk.). *Public financing of popular adult education (ALE): Experience, lessons and recommendations from 14 country and case studies*. 56–75. Bonn: DVV International
- Lindeman, E. (1926). *The Meaning of Adult Education*. NY: New Republic Inc.
- Merricks, L. (2001). Learning society. The emerging idea. In: Jarvis, P. (szerk.). *The learning age*. Kogan Page:London
- Németh, B. (2003a) *Az élethosszig tartó tanulás politikuma*. Előadás a PTE Nyitott Egyetemén.
https://univtv.pte.hu/video/nemeth_balazs_az_elethosszig_tarto_tanulas_politikuma
Utolsó letöltés: 2023. 08. 22.
- Németh, B. (2003b): Az egész életen át tartó tanulás gondolatának feltámadása, avagy miért lett a koncepcióból politikum. *Tudásmenedzsment* 1. 30–39.
- Németh, B. (2003c): University Continuing Education in Hungary. In: M. Osborne – E. Thomas (szerk.). *Lifelong Learning in a Changing Continent. Continuing Education in the Universities of Europe*. Leicester: NIACE, 205–227. old.
- Németh, B. (2006). Az egész életen át tartó tanulás és a felnőttoktatás európai keretrendszere. *Tudásmenedzsment* 3. 23–31.
- Óhidy A. (2006). Lifelong Learning – az oktatáspolitikai koncepciótól a pedagógiai paradigmáig. *Új Pedagógiai Szemle* 11. 89–98.
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (1973). *Recurrent Education: A Strategy for Lifelong Education*. Paris: OECD-CERI.
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (1996). *Lifelong Learning for All*. Meeting of the Education Committee at Ministerial level. Paris: OECD
- Osborne, M., Thomas, E. J. (2003 szerk.). *Lifelong Learning in a Changing Continent. Continuing Education in the Universities of Europe*. NIACE-Leicester.
- Picht, W., Rosentstock-Huessy, E. (1926). *Im Kampf um die Erwachsenenbildung*. Leipzig: Verlag Quelle & Meyer

- Schmidt-Lauff, S. (2003 szerk.). *Adult Education and Lifelong Learning*. Berlin:Verlag Dr. Kovac,
Schön, D.A. (1971). *Beyond the Stable State: Public and private learning in a changing society*. New
York: Norton
- Sz. Tóth, J. (2001 szerk.). *Európa kézikönyv az élethosszig tartó tanulásról*. Budapest–Gödöllő: MNT–
SZIE
- Thorndike, E. L., Bregman, E. O., Tilton, J., Woodyard, E. (1936). *Adult learning*. Macmillan
- UNESCO – United Nations Education, Science and Culture Organisation (1998). *Lifelong Education
for All*. Paris: UNESCO
- UNESCO – United Nations Education, Science and Culture Organisation (2006). *Education for All:
Global Monitoring Report*. Paris: UNESCO

Sütő Erika

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0001-9087-8762

A Közösségszervezés BA gyakorlati kurzusainak fejlesztése az SZTE JGYPK-n

Absztrakt

Tanulmányomban a Közösségszervező BA képzés szakmai gyakorlatainak fejlesztési folyamatát mutatom be. Az SZTE JGYPK SZFTI Művelődéstudományi Tanszékén 2018-ban indult az első közösségszervező évfolyam. A tanszéki és kari hagyományokból adódóan a kulturális és ifjúsági közösségszervező szakiránynak már voltak előzményei, s ezzel együtt szakmai partnerei a 160 órás külső gyakorlat megvalósításához. A humánfejlesztő szakirány azonban új volt, fel kellett kutatni a lehetséges partnereket, illetve szükség mutatkozott a gyakorlat informatív leírására. 2022-ben lettem a felelőse a humánfejlesztő szakirány 160 órás gyakorlatának, s ezzel együtt egységes keretben kidolgoztam a szegedi közösségszervező képzés szakmai gyakorlatainak tanulási eredmény alapú leírását. A képzés gyakorlatainak megújítását támogatta a tanszékvezető, Dr. habil. Újvári Edit.

Kulcsszavak: közösségszervezés, humánfejlesztő szakirány, képzésfejlesztés, szakmai gyakorlat

Tanulmányomban a Közösségszervező BA képzés szakmai gyakorlatainak fejlesztési folyamatát mutatom be. Az SZTE JGYPK SZFTI Művelődéstudományi Tanszékén 2018-ban indult az első közösségszervező évfolyam. A tanszéki és kari hagyományokból adódóan a kulturális és ifjúsági közösségszervező szakiránynak már voltak előzményei, s ezzel együtt szakmai partnerei a 160 órás külső gyakorlat megvalósításához. A humánfejlesztő szakirány azonban új volt, fel kellett kutatni a lehetséges partnereket, illetve szükség mutatkozott a gyakorlat informatív leírására. 2022-ben lettem a felelőse a humánfejlesztő szakirány 160 órás gyakorlatának, s ezzel együtt egységes keretben kidolgoztam a szegedi közösségszervező képzés szakmai gyakorlatainak tanulási eredmény alapú leírását. A képzés gyakorlatainak megújítását támogatta a tanszékvezető, Dr. habil. Újvári Edit.

A közösségszervezés alapképzési szak képzési és kimeneti követelményeit (KKK) a 8/2013. (I.30) rendelet tartalmazza: 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról¹.

Az alapfokozatot adó szak hivatalos megnevezése közösségszervezés (Community Coordination), és ezen belül három szakképzettséget lehet szerezni: kulturális közösségszervező (Cultural Community Coordinator), ifjúsági közösségszervező (Youth Community Coordinator) és humánfejlesztő (Human Developer). Képzési területe a bölcsészettudomány, a képzési idő hat félév.

A KKK alapján az alapképzési szak célja kulturális, humán, közösségi alapú társadalom- és gazdaságszervező munkát végző szakemberek képzése, akik el tudják látni művelődési, egyházi, civil, vállalkozói és nonprofit szervezetek, állami vagy önkormányzati intézmények, integrált, többfunkciós szervezetek, intézmények működtetését, képesek helyi, közösségi szinten

---

¹ <https://njt.hu/jogszabaly/2016-18-20-5H>

a művelődés, az ifjúság, a felnőttképzés társadalmi és gazdasági helyzetének fejlesztésével összefüggő állami feladatellátást megszervezni, meghatározott intézményszintek esetében azt irányítani.

A közösségszervező szakember a közösségi művelődés, az ifjúságsegítés és a humánfejlesztés területén, településeken, intézményekben, szervezetekben, közösségekben és a közösségi művelődés, az ifjúsági szolgáltatás, valamint a felnőttképzés különböző szinterein közvetlen tervező, értékelő, irányító, illetve animátori, koordinátori munkaköröket, feladatokat lát el. Ebben a feladatkörében együttműködik a feladatát érintő intézményekkel, szervezetekkel, különösen a kultúra, a közoktatás-köznevelés, szociális ellátás, felnőttképzés, helyi gazdaságfejlesztés ágazataiban. Felkészült a tanulmányok mesterképzésben való folytatására. A szakismertető részletesebben megtalálható a felvi.hu oldalán², illetve elérhető a tanszéki honlapon .

A szakmai gyakorlatok tanulási eredmény alapú kidolgozásakor több szempontot vettem figyelembe. A Képzési- és Kimeneti Követelmények mellett tájékozódtam az NMI által kidolgozott gyakorlati leírást tartalmazó útmutatóból (NMI 2017), illetve tanulmányoztam a társintézmények egyetemi honlapokon elérhető gyakorlati leírását. Mindezeket figyelembe véve úgy gondoltam, hogy mindenképpen meg kell őriznünk a tanszéki hagyományokat, és minél inkább támaszkodnunk kell a szegedi képzés jellegzetességeire, eddigi értékeire úgy, hogy azok megfeleljenek az új képzés gyakorlati követelményeinek is. Ezzel együtt szerettem volna olyan elemekkel bővíteni a gyakorlatok tartalmát, hogy azok illeszkedjenek az új képzéshez, pl. segítsék a hallgatókat a szakirányválasztásban. Az akkreditációhoz benyújtott kurzusleírásokhoz képest sokkal részletesebb, a hallgatóra, a kurzusfelelősre és a külső gyakorló szakemberre vonatkozó feladatokat, elvárásokat is rögzítettem. A tanulási eredmény alapú szemléletet alkalmazva kidolgoztam a gyakorlat során alkalmazott módszereket és az értékelést. A tanszékvezető mellett a szakfelelős, Dr. T. Molnár Gizella is indokoltnak tartotta a szakmai gyakorlatok egységes színvonalú kidolgozását. Az elkészült szakmai gyakorlati leírás megtalálható a tanszéki honlapon a Képzéseink link alatt³.

További szempont volt, hogy a három szakmai gyakorlat erősítse egymást (Szakmai gyakorlat I., II, III.), fokozatosságot mutasson az első évfolyamtól a második évfolyamon át a harmadik, szakirányos, 160 órás külső gyakorlatig. Az első évfolyamon a tájékozódást segítjük, a sokféle, szakirányokat is prezentáló intézmények, szervezetek megismerésével szélesebb látókört próbálunk kialakítani. A Szakmai gyakorlat I. kurzusfelelősével, Orbán Hedviggel és a tanszékvezetővel ezeknek a szempontoknak megfelelően alakítottuk ki a feladatokat. Az intézménylátogatáson túl a hallgatók oktatói koordinációval kisebb projektek megvalósításában vesznek részt (pl. a tanszék keretein belül az Európa Nap szervezése), illetve a Szent-Györgyi Albert Agórában és tagintézményeiben, az SZTE, valamint az önkormányzat szervezésében futó projektekben vállalnak részfeladatot.

A második évfolyamon az őszi félévben az általam oktatott Tanulásmódszertan című kurzus szintén kapcsolódik a gyakorlatokhoz. A kurzuson a hallgatók megismerkednek a projekt módszerrel. Az elméleti bevezető után a gyakorlatban, 5-6 fős csoportokban önállóan találják ki, terveznek, szerveznek és valósítanak meg projekteket. Az előzetesen megadott szempontoknak megfelelő dokumentációt dolgoznak ki, melyet közösen megvitátunk. Az egész évfolyam részt vesz a projekteken és az ezt követő értékelésen is. A helyszín általában a JGYPK valamelyik épülete, a JUGYU Klub, a Tamási Áron Klub, a Természtismereti Tudástár, a Hattyas sori Sportkomplexum, de volt már rá példa, hogy külső helyszínen, pl. a Pixel Bárban vagy a Nyugi Kertben szerveztek programot. Példák a kisebb projektekre: Közösségszervező Szakest, Közösségszervező Szakmai Kirándulás, I. Karközi Focikupa, Moziest, Karaoke – Just Dance, vagy A kultúra megjelenése a középiskolai tananyagban című előadás, melyet a MOZAIK Kiadó munkatársa tartott. A miniprojektekkel párhuzamosan elkezdjük egy nagyobb projekt, a Közművelődési Konferencia előkészületeit, tervezését is.

Ezt a kurzust folytatjuk a tavaszi félévben a Szakmai gyakorlat II.-vel, mely a tanszék több mint három évtizedes, nagy hagyományú Közművelődési Konferenciájának (KMK) megszervezését

² https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szak/18814/szakleiras

³ <http://www.szakint.jgypk.u-szeged.hu/mtt/alapkepzes.html>

tízi ki céljául (Sütő 2016). A projektet, a három napos konferenciát hallgatók szervezik saját maguknak és az ország többi egyetemén tanuló szakmabeli hallgatónak, illetve az érdeklődőknek. A szervezés projektmódszerrel történik.

A konferencia szervezése során a hallgatók szintetizálják és a gyakorlatban alkalmazzák a különböző tantárgyi keretek között elsajátított ismereteiket. Szakmai érdeklődésüknek megfelelő programot állítanak össze, így kapcsolatba kerülnek szakmájuk tudományos képviselőivel és a gyakorló szakemberekkel is.

A gyakorlat célja, hogy a hallgatók képesek legyenek a projektmódszert tudatosan alkalmazni a közösségi programok szervezése során. Ezen túl ez a szakmai gyakorlat illeszkedik leginkább a KKK-nak azon tanulási eredményeihez, melyek azt fogalmazzák meg, hogy a hallgató képes közösségi projektek generálására, az ezekhez szükséges források felkutatására, pályázatírásra és projektek menedzselésére. A projekt alapú munkavégzésre való képességet csak úgy lehet kialakítani, ha a hallgató aktívan részt vesz projekteken, ekkor fog rendelkezni a munkamegosztásra épülő együttműködési képességgel, látja a közös sikerhez való egyéni hozzájárulásokat. Ehhez hatékony kommunikációs és problémamegoldó készség szükséges. A projektmódszer szerves része az értékelés, mely segíti annak a KKK-ban megfogalmazott tanulási eredménynek a kialakítását, miszerint a hallgató rendelkezzen reális önismerettel, önértékeléssel, sikerorientáltsággal, a munkájában a minőség iránti elkötelezettséggel. A Közművelődési Konferencia megszervezése minden második évfolyamnak szakmai kihívást és óriási motiváló erőt is jelent. Érzékelik a hagyomány súlyát, és ezzel együtt minden évfolyam igyekszik hozzátenni valamilyen új elemet az előzőkhöz képest. A projektmódszerhez hozzátartozik az értékelés is, mely a KMK esetében több szinten zajlik. A projekt SWOT-analízisén túl a reális önértékelést is segíti azzal, hogy megadott szempontok alapján önreflexiót írnak a hallgatók a saját munkájukról.

A Szakmai gyakorlat III. a szakirányokhoz kapcsolódik, és a hálóterv alapján a VI. szemeszterben kerül rá sor. A szakirányos szakmai gyakorlatoknál is szükséges volt egységesíteni az elvárásokat, az értékelést és a szervezés módját. A gyakorlatok szakmai tartalmát az adott kurzus felelőse határozta meg a KKK alapján. A kulturális szakmai gyakorlat felelőse Orbán Hedvig, az ifjúsági szakirányé pedig Dr. Döbör András. Ez a tanulmány csupán a humánfejlesztő szakirány szakmai gyakorlatának kialakítására tér ki.

Első lépésként a szakmai gyakorlat részletes leírására, kidolgozására volt szükség a KKK alapján. A kidolgozott leírást egyeztettem a szakirányfelelőssel, Dr. habil. Keczer Gabriellával, illetve a kollégák részéről érkező javaslatokat is beépítettem. A KKK alapján a humánfejlesztő szakirány gyakorlatában egyaránt jelen vannak a humánerőforrás-gazdálkodással illetve a felnőttképzéssel kapcsolatos feladatok.

A külső partnerek felkeresése a kari Gyakorlati Iroda segítségével történt. Tóth Károly irodavezető a gyakorlati leírással kereste fel a szegedi cégeket, intézményeket, szervezeteket, amelyekkel együttműködési megállapodást kötött a kar. Az együttműködést valóban partneri kapcsolatként értelmeztem, és a szakmai megbeszélések, egyeztetések során hangsúlyoztam, hogy a gyakorlóléhelyek visszajelzéseit, tapasztalatait beépítjük a képzésbe, a visszajelzések alapján tudjuk továbbfejleszteni a képzést és a hallgatók szakmai gyakorlatát. Hosszútávú együttműködések kiépítésében gondolkodtam, hiszen az elméleti képzés mellett ugyanilyen jelentőségű a gyakorlati képzés is, és akkor tudjuk erősíteni egymást, ha konstruktív módon beszélünk róla.

Fél év alatt 14 szervezettel tudtunk együttműködési megállapodást kötni: a szegedi IH Rendezvényközponttal, a Szegedi Sport és Fürdők Kft.-vel, a Szegedi Távfűtő Kft.-vel, a MÁV Zrt.-vel, az SZMJV Önkormányzata Személyzeti Osztályával, az EPAM Systems Kft.-vel, az MVM Zrt.-vel, a szegedi Hadkiegészítő és Toborzó Irodával, a CE Glass Zrt.-vel, a Szegedi Vízmű Zrt.-vel, a Csongrád-Csanád Vármegyei Katasztrófavédelmi Igazgatósággal, a ContiTech Kft.-vel, a Szegedi Közlekedési Kft.-vel és a Szegedi SZC Móravárosi Szakképző Iskolájával. A partnerek listáját áttekintve kiemelhető, hogy számos önkormányzati céggel sikerült az együttműködés ezen a területen is. A kulturális közösségszervező szakirány szakmai gyakorlatában is nagy szerepet játszanak a szegedi kulturális intézmények.

A gyakorlat szakmai tartalmának egyeztetése nagyon fontos feladat. A KKK tág keretet és lehetőséget ad, ezért fogalmaztam meg konkrétabb, lehetséges feladatköröket a szakmai gyakorlat során. Minden egyes szervezetnek vannak sajátosságai, amelyeket kellő rugalmassággal figyelembe kell venni, és egyeztetni szükséges, hogy az adott gyakorlólhelyen milyen konkrét feladatköröket tud ellátni a hallgató. Ebből fakadóan voltak olyan szervezetek, ahol HR-rel és felnőttképzéssel, munkahelyi belső képzésekkel kapcsolatos feladatokat is tudott végezni a hallgató. Volt olyan is, ahol csak az egyikre volt lehetőség, így azt párosítottuk úgy, hogy két hétig HR-feladatokat végzett a hallgató pl. a MÁV humánosztályán, utána pedig két hétig felnőttképző intézményben volt gyakorlaton (Móravárosi Iskola).

2023 februárjában 17 hallgatónk töltötte az egy hónapos, 160 órás egybefüggő gyakorlatát a partnereinknél. A februári gyakorlat alatt nem volt tantermi órájuk a hallgatónknak, úgy szerveztük az oktatást, hogy a gyakorlat után tömbösítve tartottuk meg a kurzusokat. Februárban a külső gyakorlatot teljesítették, 8-tól 16 óráig a gyakorlólhelyen voltak, hiszen így teljesíthető a 160 óra.

A szakmai gyakorlatról munkanapló formájában számoltak be a hallgatók. Az ő visszajelzéseik mellett fontos volt számunkra a gyakorló szakemberek visszajelzése is, így 2023. május 8-án workshopot szerveztük, melyen a partnereink, a hallgatók, a tanszék oktatói is jelen voltak. Három szakmai gyakorlólhely képviselőjét és két hallgatót kértünk fel, hogy összegezzék tapasztalataikat. Zsódos Krisztina, a Szegedi Távfűtő Kft. humánpolitikai csoportvezetője, Győri Judit, az EPAM Systems Kft. képzésért felelős vezetője és Czindrity Karolina, a Szegedi Vízmű Zrt. HR munkatársa tartott rövid előadást arról, hogy a gyakorlólhelyek szemszögéből hogyan látták a gyakorlatot. A hallgatók közül Laczkó Boglárka és Gál Albert 3. évfolyamos hallgatók számoltak be a szakmai gyakorlatról, melyet a MÁV Zrt.-nél, illetve a Móravárosi Szakképző Iskolában töltöttek. Az előadások után a gyakorlólhelyek képviselőinek lehetőségük volt hozzászólásra, reflexióra, tapasztalatcserére. A workshop végén Dr. habil Keczer Gabriella, a szakirány felelőse és egyben a kar minőségbiztosításáért felelős dékáni megbízottja előterjesztette azt a napirendi pontot, mely a gyakorlólhelyek véleményének, tapasztalatainak beépítéséről, a formális munkáltatói visszajelzések rendszerének kialakításáról szólt.

A munkáltatói visszajelzések alapján szükségesnek éreztük, hogy az IKT kompetenciák fejlesztése című kurzuson belül nagyobb hangsúlyt kapjanak az olyan alkalmazások (pl. Excel), melyekkel a gyakorlólhelyen is találkozhatnak a hallgatók. A visszajelzések megerősítettek bennünket abban, hogy a hallgatóink tudnak csoportban dolgozni, együttműködni másokkal, és a kommunikációs kompetenciáik is megfelelőek. Érdeklődőek, ha valamit nem tudnak, akkor mernek kérdezni, felelősséget vállalnak a munkájukért. A gyakorló szakemberek közül többen is megállapították, hogy ez a hozzáállás sok esetben többet számít, mint a szakmai tudás, hiszen azt könnyebben lehet pótolni, meg lehet tanulni.

A kötelező februári szakmai gyakorlat után két hallgatót szerződéssel tovább foglalkoztattak a munkahelyen. A gyakorlólhelyek együttműködésével több szakdolgozat született, és egy TDK különdíjas dolgozatot is köszönhetünk annak, hogy a partnereink komolyan és felelősséggel álltak a feladathoz, segítőkészek voltak ilyen tekintetben is.

A hallgatói visszajelzések alapján is azt mondhatjuk, hogy sikerrel zárult a februári szakmai gyakorlat, felértékelődtek a gyakorlólhelyen szerzett tapasztalatok, és egyre értékesebb részévé válnak a képzésnek. Úgy vélem, attól válik minőségessé a külső gyakorlat, ha minden szereplő tisztában van a saját feladatával, tisztázott a gyakorlat tartalma, formája, módja, értékelése, és nyitott kommunikáció van a felek között. Ebben az egyenrangú viszonyban alakul ki a felelősségteljes munkakapcsolat a külső szakember, a hallgató és a gyakorlatért felelős oktató között.

Egy képzés, szakirány és szakmai gyakorlat fejlesztése folyamatos munka. A hallgatói létszámnövekedés miatt további szakmai partnereket keresünk. Az együttműködési megállapodás szövegének pedig ezentúl része lesz az is, hogy „Az együttműködés részeként a Tanszék a szakmai gyakorlatot követően kérdőívvel méri fel a partnerek véleményét, tapasztalatait a szakmai gyakorlaton részt vevő hallgatók kompetenciáiról. A visszajelzéseket beépíti a képzésfejlesztésbe, illetve figyelembe veszi a szakmai gyakorlat szervezése során.”

Tanulmányom zárásaként szeretnék idézni néhány hallgatói visszajelzést a gyakorlati naplók-ból.

„Elmondható, hogy a SZETÁV nem csak jó, de kiváló szakmai gyakorlati hely. Az ittlévők mind, mind a segítségünkre voltak. A gyakorlatnak hála, itt tudtam maradni dolgozni is, és nagyon örültem neki, hogy pár hónap múlva is ugyanúgy viszonyult hozzám mindenki és továbbra is számíthattam rájuk kérdés esetén. Nagy öröm, hogy elmondhatom, hogy nemzetközi projektben vehettem részt, legfőként azért is, mert büszke vagyok arra, hogy ennyire megbíztak bennünk a vezetők és ilyen lehetőséget kaphattunk.”

„A gyakorlatom során több interjún is volt alkalmam részt venni, mint külső szemlélő/megfigyelő. Az interjúk előtt elemeztünk önéletrajzokat, ami nem mindig árult el sokat egy-egy jelentkezőről, de a gyakorlatvezetőm segítségével az apró részletekre is kitértünk (például: van-e szakmai tapasztalata, hol végezte a gyakorlatát, hol él stb.). Az interjúk előtt gyakran küldenek a jelentkezőknek egy rövid feladatsort, ami alapján ki lehet szűrni egyes negatívumokat vagy pozitívumokat, mind a személyre, mind a munkához való viszonyára vonatkozóan. Az interjúk megfigyelése alatt láthattam hogyan épül fel a bemutatkozás, az intézmény és a munkakör ismertetése, a HR vezető kitért a tanulmányokra, valamint szóba került a gyakorlati hely és az azzal kapcsolatos tapasztalatok is. Az interjú végezetével a gyakorlatvezetőm megosztotta velem a tapasztalatait, illetve én is elmondhattam a saját véleményem.”

„Úgy gondolom a gyakorlat során minden kérdésnek és feladatnak eleget tettem. Már az elejétől kezdve minden ott dolgozó rendkívül befogadóan bánt velem, és ha kérdéssel fordultam hozzájuk, azonnal a segítségemre voltak. Örülök, hogy megismerhettem az intézmény működését, az ott dolgozókat, beelélhettam a munkafolyamatokba.”

„A Móravárosi Iskolában a gyakorlatom jelenléti és online formában folyt. A jelenléti alkalmakat összesűrítve teljesítettem, a javarész pedig online zajlott. A gyakorlatvezetőm Krämmer Erika szintén rendkívül segítőkész és közvetlen volt, amely jelentősen megkönnyítette feladataim végrehajtását. A szakképzői iskolai gyakorlatom a felnőttképzést mutatta be számomra, amely következtében a sok elméleti tapasztalatnak köszönhetően nagyobb rálátásom lett erre. Hasznos volt látnom az egyes kollegák munkakörének feladatait, illetve az egész rendszer felépítése is hozzá tett a már meglévő tudásomhoz. Jó volt tapasztalni, hogy a közösségszervező kurzusaimon elsajátított képességeimet tudom alkalmazni, ha felnőttképzésről van szó, illetve, hogy ismerem ennek sajátosságait is.”

„A gyakorlat folyamán lehetőségem adódott interjúztatáson is részt venni, ahol a jelentkezők által írt felvételi teszteket javítottam ki. Emellett a MÁV Szerkezeti Működési Szabályzatát tanulmányoztam, majd ezt követően munkaszerződést módosítottam, melyet a gyakorlatvezetőmnek továbbítottam. Ennek során megismerhettem a munkaviszony megszüntetésének módját. A gyakorlatom feladatai során alkalmam volt online interjún is részt venni, illetve a HRPF rendszert is megismerhettem, amiről szintén online volt megbeszélés. Ezt követően újfelveleléseket iktattam be az SAP rendszerbe, majd felvételi dokumentumokat állítottam össze. A gyakorlat folyamán leltározást is végeztem a gyakorlatvezetőmmel közösen, ahol a MÁV termékeit rendszereztük, amit pályaválasztás előtt álló fiatalok számára szoktak adni. Az SAP rendszerben kipróbálhattam adatlekérdezést is, munkaviszony megszüntetést is írtam. A feladatok további részében egy munkavédelmi és folyamatmenedzsment e-learning képzést is elvégeztem. A szakmai gyakorlatot a végén összefoglaltam témavezetőmmel, majd közösen megbeszéltük a megszerzett tapasztalataimat. Úgy vélem, a gyakorlati tudásom hozzájárul az államvizsgám sikeres teljesítéséhez és a munkaerőpiaci elhelyezkedésemhez is.”

„Az egész szakmai gyakorlat során sok lehetőséget kaptunk, hogy kipróbáljuk magunkat a különböző területeken. Megkaptuk a bizalmat és fontos feladatokat bízta ránk és sokszor kikérték a véleményünket különböző témákban. Az elképzeléseimet felülmúlta, egy nagyon jó csapatba kerültem, ahova gyorsan sikerült beilleszkedni és be is fogadtak. A feladatok során sok tapasztalatra tettem szert, amiket a gyakorlat nélkül nem sikerült volna megszerezni. Készségesen segítettek minden kérdésben és témában. Tökéletes képet kaptam arról, hogy milyen munkahelyen szeretnék dolgozni a jövőben. Megfelelően kommunikáltak le a nekünk szánt feladatokat és állandó feedbacket kaptunk az elvégzett munkánk kapcsán. Sikeresen elsajátíthattam minden átadott tudást.”

„Ugyanakkor sikerült megtalálnom azokat a hiányosságaimat, amelyek szükségessé válnak a közeljövőben. Ilyen hiányosságaim voltak az Excel táblázatok kezelése, valamint az összefüggések könnyedebb átlátása. Ellenben gyakorlatom során, ahogy bővültek az információk, úgy a problémamegoldó képességem is nagy mértékben javult, aminek köszönhetően képes voltam önálló munkát végezni. Nagy örömmel szolgált, hogy volt olyan nap, amikor gyakorlatvezető nem tudott bejönni az irodába, ugyanakkor én önállóan elvégezhettem a kiadott munkákat, ezzel éreztettem, hogy megbíznak bennem.”

„Legfőbb hibám az önbizalom hiánya volt, ami gátolta, hogy már az elején önálló feladatokat lássak el, szerencsére ez a későbbiekben javult, de a továbbiakban ezt kell a leginkább kiküszöbölni, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű feladatokat képes legyek már az elején ellátni és segíteni nekik.”

„A mindennapi feladatok során a problémamegoldó és kommunikációs képességemre, az önálló munkavégzésre és legfőképpen a precizításra volt szükségem. Azok a szakmai kompetenciák, amiken még fejlesztenem kell az idegen nyelvek ismerete és használata, illetve a személyes kompetenciák közül a részletesség és a monotonitástűrés.”

„A gyakorlatvezető nagyon sok jó tanáccsal látott el a szakmán belül, illetve a mindennapi életben, amiket nagyon szépen köszönök neki, és igyekszem fejben tartani őket, valamint kellő képen profitálni belőlük.”

Irodalom

- NMI (2017). *Közösségszervezés BA szakmai gyakorlatának dokumentumai*. NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Kultúrakutatási és Képzési Központ
- Sütő E. (2016). Projektpedagógia a felsőoktatásban. In: Sütő E., Szirmai É., Újvári E. (szerk.). *Sodrásban. Képzések, kutatások*. SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet. 71–84.

Bozsó Renáta

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0002-6116-1778

Mikrokutatás kikapcsolódásként

Két központi gondolat foglalkoztat most írás közben. Az egyik a Ki?, míg a másik a Mit? kérdésre keresi a választ. Az előbbi kapcsán azon elmélkedem, hogy vannak oktatók a felsőoktatásban, akik inkább a tanítás- és vannak olyanok, akik inkább a kutatás iránt éreznek elhivatottságot, és persze vannak azok, akik mindkettőt ugyanolyan lelkesedéssel és elkötelezettséggel végzik. Akiknek mindig vannak ötleteik, párhuzamosan készülnek akár több konferenciára is, és ha nyomasztja őket valami, az általában az, hogy jut-e elég idő az egyéb munkák mellett a kurzusokra készülni és a tervezett kutatásokat kivitelezni. Az ilyen oktatók általában elkötelezettek amellett is, hogy tehetséges hallgatóik érdeklődését felkeltsék egy-egy érdekes téma iránt, motiválják őket, s ha már a szándék megvan, támogassák a vállalkozókat ezen az úton. Ezen tanerőkből lenne szükség sokra, ők testesítik meg az egyetemi oktatók ideáltípusát.

A másik gondolatom a kutatási témákkal kapcsolatos. Többféle kutatói alkat létezik. Ott vannak pl. azok, akik korán ráatalálnak az őket érdeklő tudományra, azon belül tudományterületre és vannak, akiknél ez nehezen vagy sosem nyer konkrét körvonalakat. Van, aki alig tud választani a sok ötlete közül és csak heteket, esetleg egy-két hónapot tud szánni egy témára, másokban sokáig érlelődik a gondolat és utána hosszan dolgoznak a kivitelezésen. Az elméleti kutatók és empirikusan orientáltak szintén látszólag két elkülönült táborba alkotnak, és még sorolhatnánk. Itt is léteznek olyanok, akik elköteleződnek egy téma iránt, de ki-kikacsintanak más területekre, akik hol mikrokutatásokon dolgoznak, hol kiterjesztett, nagyívű munkát végeznek és akik – bár alapvetően elméleti beállítottságúak, de – szívesen részt vesznek empirikus kutatásokban is. Abba pedig már belemenni sem érdemes, hogy témát tekintve milyen végeláthatatlan sokszínűség jellemzi a felsőoktatási intézmények világát. Persze vannak, akik ebből is nagyobb szeletet fednek le saját kutatásaikkal, mert például egy alapvetően bölcsész végzettségű oktató-kutató az irodalom kapcsán elkalandozhat az ikonográfia, a szimbólumok világa felé, megesik, hogy érdeklődése a kultúraelméletekre, a kulturális antropológiára is kiterjed és nemcsak – időben és térben – távoli kultúrák, de közvetlen környezete is kutatási területévé válik, így helytörténeti jellegű munkái is születnek. Innen már tényleg csak egy ugrás az értékek és a kulturális identitás vizsgálata határon innen és túl, miközben múzeumandragógiával foglalkozó írók is kikerülnek a keze alól. Bejárva a művészet valamennyi ágát, annak elméletét és gyakorlatát, motivált, ügyes hallgatókat is mentorál, támogat kutatói tevékenységükben, velük együtt publikál, és a tehetséggondozásban is elmélyül. Mindeközben már nem csak ír a külföldi vonatkozásokról, de idegen nyelven publikál is, így gondolatai, kutatási eredményei már szélesebb tudományos nyilvánosság számára is megismerhetővé válnak. Van szerencsém ismerni ilyen kollégát, aki elhivatottságával és sokoldalúságával jó példája az ideális egyetemi oktatónak, s akivel 20 éve munkatársak vagyunk, ráadásul ennek nagy részében a tanári szobán is osztoztunk.

Közelről láttam munka közben, sőt volt kutatás, melyben közösen dolgoztam Újvári Edittel. Szakértelem hiányában kutatási területeire mégsem merészkedem, részletesebb elemzésekbe nem bocsátkozom. Egyébként is: rám lett parancsolva, hogy engedjek meg magamnak legalább pár nap kikapcsolódást a nyáron. Ehhez el kell utazni otthonról. Pipa (családi nyaralásra indulunk a Balaton partjára). Internetelérést korlátozni kell. Pipa (minimális mobilnettel korlátozottak a lehetőségek). Programokat kell szervezni. Ez utóbbi is megtörtént, de mit tehetek, amikor a nyaralás során egy egész napon át esik az eső? Egy ilyen helyzetben anyaként az is feladatom, hogy gyermekeimet lekössem a kényszerpihenő alatt úgy, hogy nem használhatnak közben okostelefont. Túl az olvasáson, társasjátékokon, késő délután-estefelé a televízióra került a sor. Ekkor jött az ötlet, hogy egy korábban bevillant ötletem próbakutatását elvégezhetnék együtt. „Oké, de akkor segítenetek kell anyának egy kutatásban” – hangzott a feltételem.

Nekiültem tehát lányaimmal, hogy tanulmányozzuk kicsit azt, amit mások elkapcsolással átugranak, kerülnek, ami alatt mosdóba vagy harapnivalóért indulnak. Figyeljük meg a televíziós reklámokat kicsit másképpen. A cél az volt, hogy megvizsgáljuk, közvetlen vagy közvetett módon megjelenek-e a művelődés különböző formái a főműsoridőben sugárzott televíziós reklámokban. Ehhez először mérőeszközt kellett fejlesztenünk. Megnéztünk pár reklámblokkot és azok alapján kidolgoztuk a megfigyelési szempontjainkat a tartalomelemzéshez. Kiválasztottuk csatornákat és programokat főműsoridőben, s az azokat megszakító reklámokra koncentráltunk. Gyermekprogramokat sugárzó csatornák mellett az esti órákban egy magyar gyártású (korhatáros besorolással nem rendelkező) tévéfilm-sorozatot is kiválasztottunk az egyik vezető kereskedelmi csatornán. Egyik lányom mérte a reklámok időtartamát, a másik számolta, hány reklám van egy-egy csatornán egy-egy reklámblokkban és egy idő után arra is ráállt a szemünk, hogy milyen tartalmak és milyen tárgyak jelennek meg bennük. Gyűjtésünk túlmutatott egyetlen napon, még hazaérkezésünk után is végeztünk újabb elemzéseket.

A kiinduló ötletet egy online olvasott cikk adta, mely arról szólt, hogy az AGB Nielsen korábbi évekre vonatkozó televíziós nézettségi mérései alapján a fiataloknál már csökkent az erre fordított idő, de az óvodás és kisiskolás korú gyermek még átlagosan napi több mint három órát töltenek tévénezéssel, akár késő esti órákban is¹. Az általuk leginkább látogatott csatornák és tartalmak reklámblokkjait vettük alapul, mert szocializációs színtérként tekinthetünk a digitális bébiszitterre, mely mintát közvetít és a reklámok révén hatás gyakorol a fogyasztói szokásokra is. Így, ha gyakrabban jelennek meg – akár csak közvetetten is – a kultúrafogyasztásra utaló tárgyak, tevékenységek, az talán hagy némi nyomot a gyermekekben, s ha nem is válnak ettől művelődő emberré, de legalább a hétköznapi élet természetes velejárójának tekintik pl. az olvasást, a színházbajárást vagy a muzsikálást. De megtaláljuk-e ezeket a képi utalásokat napjainkban futó reklámokban?

A cél az volt, hogy a reklámokat nézve feljegyezzük az azokban zajló események színhelyét, a tárgyi környezetet és tevékenységeket. Ezen belül is azokra koncentráltunk, amelyek valamilyen kulturális, művelődési tevékenységre utalnak legyen az akár tömeg-, akár magaskultúra, egyéni vagy közösségi művelődési forma.

A megállapításainkat röviden úgy összegezhetem, hogy a nyár közepén kevés olyan reklám fut a vizsgált csatornákon, melyek a tudatos, aktív önműveléssel, azaz a tanulóssal foglalkoznak (kivéve a tanszervásárlásra buzdító, áruházláncok számára készült promóciós videók), de sajnos a művelődésnek nem csak erre a formájára utalnak ritkán, a szabadidős jellegű művelődés sem tartozik az érdeklődést felkeltő témakörök közé. A gyermekeknek szóló rajzfilm-csatornákat tanulmányozva (M2, Minimax, JimJam, Nickelodeon, Nicktoons) napszaktól függően eltérő számú reklámmal találkozunk a műsorok között. Van, hogy egyáltalán nincs reklám, van, hogy 1-2 reklám fut az ajánlókon kívül az erre a célra rendelt rövid műsorszünetben. A legtöbb reklám itt 12 volt, amit két adás között számoltunk és ebből okostelefon, tablet legalább 4 reklámban megjelent, míg szabadidős tevékenységekre történő utalások között nem nagyon találunk kulturális jellegűt. Határeset az, amikor egy tejtermékkel vagy tisztasági betéttel kapcsolatos reklámban kerékpáros vagy gyalogos kirándulás jelenik meg, de már ennek is örülünk, mert egyéb esetekben nem találunk utalást hasznos, aktív szabadidő-eltöltésre. Néha megjelennek vendéglátóipari egységek, mint helyszínek, ahol társasági életet élnek a szereplők, de ez is legfeljebb szabadidős tevékenységnek minősíthető, nem művelődésnek. Ha már megjelenik egy utalás koncertre vagy egy gitározó alak a téren, esetleg egy DJ-pult, akkor már elgondolkodunk, hogy ezeket vajon számítsuk-e bele az eredménybe, hiszen banki telefonos alkalmazások, üdítőitalok és alkoholos italok reklámjaiban az önfeledtség életerzésére történő utalások kapcsán ezek a képek néha felvillannak. Egyetlen olyan reklámmal sem találkoztunk, melyben e nyári időszakban színház vagy kiállítóter jelent volna meg, komolyzenei utalást sem láttunk. Nagyon figyeltük a könyvek és az olvasás megjelenését, de az ezzel kapcsolatos tapasztalataink is nagyon elszomorítóak. Bár bútor- és barkácsáruházak és egyes gyógyszerek reklámjaiban felvillannak könyvespolcok, de azokon a legritkább esetben vannak könyvek, ha

¹ A tévé egyre kevesebb gyereket ér el, de este tízkor még minden negyedik óvodás korú a képernyő előtt ül (2023) Forrás: Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság honlapja: https://nmhh.hu/cikk/237355/A_teve_egyre_kevesebb_gyereket_er_el_de_este_tizkor_meg_min-den_negyedik_ovodas_koru_a_kepernyo_elott_ul Utolsó letöltés: 2023. 08. 02.

igen, akkor is alig észrevehetően 1-2 fektetett példány. Arra biztosan nem elég, hogy az ideális lakótér képzetéhez a gyerekek társítsák a házikönyvtár meglétét. Olvasást imitáló reklámszereplők vannak, de azok is mindig csalódást okoznak, mert kiderül, hogy reklámújság képeit lapozgatja az idős nő, vagy a táblagépen az online áruház kínálatát tanulmányozza a kanapéján elmélyülten „olvasó” fiatal hölgy. Hogy hol a helye ma az olvasásnak és a könyveknek napjainkban? Ezt jól példázza sajnos az egyik telefonos cég reklámjába rejtett utalás, ahol a szöveg a következőképpen hangzik: „míg már a szegény telót senki sem kéri” és az ezt kísérő képsoron a fiatal lány egy kacsatokkal teli papírdobozba dobja a régi készüléket, ahol egy könyvnek tűnő tárgy is lapul a megunt játékok között.

Még további szempontok alapján és az évnél több időszakában lenne érdemes vizsgálni a gyermekek által is nézett televíziós tartalmakat, hogy kiderüljön, milyen gyakorisággal találkozunk azok során a művelődés különböző formáival, milyen mintát közvetítenek a kedvelt műsoraik. Így gondolatébresztőnek jó volt ez a kis mikrokutatás a nyári szünidő alatt, bátran ajánlom hallgatóimnak is ilyen jellegű vizsgálatok elvégzését pl. kedvenc sorozataik epizódjainak hasonló szempontú elemzését.

Míndez hogy jön ahhoz, hogy Újvári Editnek születésnapja van? A kultúra egy szegletét vizsgáltam, oktatási célokra is használni fogom az így szerzett tapasztalataimat, és a kutatás során családi körben voltam. Ezek mind fontos területek az Ő életében is: a családja, az oktatás és a kutatás, a kultúra kutatása. Sajnos nem vagyok képes lefedni Edit sokirányú érdeklődését, elköteleződését, szaktudását, így kényszerűen kimaradtak további fontos területek és nézőpontok. Azonban, aki ismeri Újvári Editet, megérti, hogy szinte lehetetlen lenne minden számára fontos ponton kapcsolódni hozzá egy ilyen írásban. Ő a sokoldalú oktató és kutató, akiről a bevezetőben írtam és e mellett egyetemi közéleti tisztségeket is vállal, önkéntes munkát végez és még sorolhatnánk.... Kívánom, hogy sokáig élvezze ezt a sokoldalú tevékenykedést és hozzon mindez olyan sikereket a számára, ami elégedetté és boldoggá teszi Őt.

Isten éltesse sokáig Edit!

Renáta

Zálászi Ildikó

Pilisszentkereszt

Emlékképek

Ámulattal szemlélem, rácsodálkozva tapasztalom, hogyan csavarintja, köti össze vagy kereszteti térben és időben életünk fonalát a Gondviselő. Több, mint fél évszázados élettapasztalattal a hátam mögött, a sok gubanc mellett már szépen kirajzolódnak és látható lenyomatot képeznek az utak, kapcsolódások, keresztveződések és következményei. A képen mindennek nyoma van, nincs radír, ami eltüntetné őket onnan!

Vannak emlékeim, élményeim. Szülők, testvér, rokonok, barátok. Nem számít, mikor történtek az események, mikor beszélünk, mikor láttuk egymást utoljára. Az emlékek halványabbak vagy erősebbek, de a szívemben, lelkemben ott maradnak.

Kedves Edit!

Gondolataimban megjelennek képek, amik hozzád kapcsolnak és tartalmaik életem meghatározó kísérői, formálói lettek.

Az iskolában Édesanyád tanít írni, olvasni, számolni.

Tizenhat éves vagyok. Megszólítasz, hogy kapcsolódjak ahhoz a csoporthoz, amelyből hamar baráti társaság kovácsolódik. Az akkori munkahelyeden, a Tótkomlói Művelődési Központban lelkesen megszervezted azt, hogy heti rendszerességgel összejöttünk játszani, beszélgetni, meséket színpadra vinni, azokat gyerekeknek előadni, Orsival eszperantót tanulni, melynek segítségével később ablak és ajtó nyílt a világra, ami akkor számunkra még nem volt könnyen elérhető. Az eszperantó segítségével utazhattunk és személyes kapcsolatba kerültünk más országok kultúrájával és az ott élő fiatalok életmódjával. Mindeközben egyre szorosabbá fonódott a kapcsolat a társaságon belül, egyre több közös élményt éltünk meg.

(Két év múlva Szegedre, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola szlovák-népművelés szakára, mostani munkahelyed elődjére jelentkeztem.)

A Szegedi Jazz napokra utaztunk, a koncertek után egy barátod albérletében vártuk az első vonat indulását, a Zászló utca 8-ban. Később, több általad ismert, kedvelt zenész koncertjére hívtál el. A műfaj rajongójává, a mai napig jazzkoncertek látogatójává váltam. Hat-hét év múlva ebben a házban ajánlanak albérleti szobát, ahol a ház eladásáig újabb barátokkal élem önfeledt, szabad, pályakezdő éveimet.

Türelmesen szóni tanítottál a lakásodban (otthoni környezeted, tárgyaid, színeid szépek, harmonikusak voltak, formálták ízlésemet) azon a szövöszéken, amin gyönyörű gobelineket készítettél finom, színes gyapjúból. A kézműves tevékenység akkor is, most is lélekcsendesítő. Táborokban, játszóházakban, iskolában, gyerekeknek adom tovább az élményt, a természetes anyagok és a velük való munkálkodás szeretetét.

Megtisztelő bizalommal megkértél, hogy amíg néhány órát tanítod a jövő nemzedékét, vigyázzak kisfiadra.

Szerencsés és hálás vagyok. Melegszívű, jóságos, elfogadó és türelmes szülők szeretettel neveltek Tótkomlóson. Személyiségem, világlátásom árnyalatait olyan barátok, kortársak színezték, akik otthonról ismerős módon vettek körül. Biztos alap, segítség a felnőttkor megéléséhez, mindennapi megküzdésekhez. Köszönöm.

Kedves Editke!

Isten éltesse! Szeretettel öllelek: Ildike

Pál József

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Emlékek a kezdetekről

Újvári Editet mint első éves egyetemi hallgatót az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéki oktató munkám során ismertem meg az 1980-as évek elején. Éppen egy féléves párizsi tanulmányút után tértem haza, ahol átmenetileg lezárva 18. századi tanulmányaimat, von Haus aus, ikonológiai kutatásokat kezdtem el folytatni. Kétféle képzési formában is rendszeresen találkoztunk. Egyrészt az akkor még a magyar szakos képzés fontos részének tekintett, minden félévben legalább kétórás világirodalom előadásokon, másrészt az akkor indított ikonológia speciális kollégiumon. Ez utóbbi szabadon választható volt. Mindkét képzési formában folytattam az 1983-ban nyugdíjba vonult Vajda György Mihály munkáját. Az utóbbiban még az időpontot is megtartva: csütörtökönként este hét órakor.

A hallgatókat figyelve azonnal feltűnt Edit egyik különleges tulajdonsága. A katedra tanári oldalán állva a padban egy törekeny termetű, finom arcvonásokkal rendelkező hallgatót láttam, aki határozottan fiatalabbnak látszott társainál. Ez a külső tulajdonsága máig töretlenül megmaradt. Mint ahogyan a másik, a belső is: rendkívüli akaraterője, munkabírása, amely mind fizikai, mind szellemi téren megmutatkozott. A *causerie de jeudi* lett az otthona fiatalkori és bizonyos mértékig későbbi tudományos tevékenységének. Az esti találkozások egyre inkább informális, de nagy „kreditszámú” *privatissimum*má alakultak, a legkiválóbb hallgatók és a tanár intenzív szakmai együttműködésévé. A sok féléven keresztül tartó sorozat alapos felkészülést igényelt a tanár részéről. De a hallgatókra is egyre több feladat ellátása, egyre igényesebb kutatás elvégzése hárult.

A didaxis ilyen esetben szokásos tanár-diák kapcsolat kereteit meghaladó, minőségi előrelépést a rendszerváltás hozta, de nem politikai értelemben. Az előbbi időponttól kezdődően az angol és az összehasonlító irodalomtudományi tanszék néhány akkor fiatal oktatója, Szőnyi György Endre, Fabiny Tibor, Szörényi László és e sorok írója elhatározta, hogy az európai irodalom egyes műveit a vizuális hagyomány felől próbálja meg értelmezni. Ehhez elsőként is a nemzetközi kortárs kutatás élvonalának elméleteit, módszereit, eljárásait kellett megismerni, hiszen ezek nem jelentek meg hazai földön. A csapat tagjainak széles „együttes” nyelvismerete (lényegében valamennyi fontos élő és holt nyelvre kiterjedt) segített abban is, hogy kapcsolatba lépjünk nagynevű külföldi kutatókkal. A *Shakespeare and the Emblem* (1984) után két évvel minisztériumi támogatással megjelent *Az ikonológia elmélete* című szöveggyűjtemény, majd a sorozat további kötetei. (*Az Ikonológia és műértelmezéshez kapcsolódó füzetek* 1989-ben kiadta Újvári Edit szakdolgozatát a reimsi katedrális Mária-ikonográfiájáról.)

Gyakorlati eredményként célba vettük egy jól használható, a kommunizmus éve alatt elhanyagolt keresztény téma- és motívumkincsset rendszeresen felhasználó, átfogó szimbólum szótár elkészítésének a tervét is. A perspektivikus indulás azonban hajótörést szenvedni látszott. A szócikk lista összeállítását után Fabiny Tibor hosszú külföldi útra ment, Szörényi Lászlót pedig nagykövetté nevezték ki. Egyetlenegy megoldás látszott megvalósíthatónak: bevonni a munkába a legtehetségesebb és legambiciózusabb hallgatókat. Nevük a Balassi Kiadónál 1997-ben, majd utána többször megjelent *Szimbólumtár* szerzői között található. Időközben én is tanszékvezetői, rektorhelyettesi, majd dékáni megbízást kaptam. Így számomra is véget ért a pusztán tudományos és oktatói munkával való foglalkozás idilli állapota, leteltek a „mézes hetek”. A győztes megoldás Edit szerzői-szerkesztői bevonása volt az egyre terebélyesedő vállalkozásba.

A „fedélzetten maradt”, a magyar- mellett angol-, francia-, német-, olasz- és más szakos hallgatókkal a következő módszert alakítottuk ki: teljességre törekvően beszereztük a külföldi szimbólum szótárakat, enciklopédiákat. Azokban megkerestük a korábban kiválasztott szócikkekhez tartozó ismeretek gazdag táráit. Mindenki az általa ismert nyelvű forrásból kiemelte a leg-

fontosabbakat, majd közös munkával, a speciális kollégiumokon összeépítettük ezeket. Megfelelő szempontok alapján kiegészítettük magyar adatokkal. Maradva a tengeri metaforánál, a gyakorlati munka „admirálisa” az addigra már oktató, Újvári Edit lett, aki példaadó precizitással és odaadással dolgozott a hatalmas anyag minél organikusabb egységgé való átváltoztatásán. És az egyébként is rendkívül tehetséges és szorgalmas hallgatókat *a ben fare l’incora*. Munka közben Edit kitűnő szimbólumkutatóvá, elméleti szakemberré vált, amint ez az Előszó első feléből kiderül – a legnagyobb örömömrre.

Barátsággal és szeretettel köszöntöm születésnapján, Pál József

Németh (Bohádi) Dóra

Csemegi Károly Könyvtár, Csongrád

Kedves Edit! Isten Éltesse Sokáig!

Isten éltesse sokáig! Kívánom még egyszer, és még ezerszer, hogy eme kerek születésnap legyen életed oly meghatározó eseménye, mint amilyenek nekem voltak az egyetemi éveim, melyekhez szervesen hozzákapcsolódtál te is.

Kavarognak a fejemben a gondolatok, te jó ég – már ennyi év eltelt azóta... még élénken élnek emlékezetemben az első napok a Felnőttképzési Intézetben; az óriási kapu, mely csak az arra érdemeseket engedte be abba a közösségbe, ahová jó volt, és még most is jó tartozni – akárhány kilométerre is legyen az ember, akármilyen élethelyzetben –, mert ott, akkor az ajtón belépve egy különös érzés fogott el, hogy – Itthon vagyok!

Itt lehet fejlődni, tanulni, hibázni, kérdezni – sőt kell is, mert az oktatók mellettünk állnak és védőszárnyaik alatt mi is megtanulhatunk repülni.

Megannyi emlékem közül, csak egy párat szeretnék veled megosztani, melyekkel tanítóttál és példával szolgáltál (hogyan tudatos, vagy tudat alatt az már legyen a te titkod).

A céltudatosságod, higgadságod, a harmóniad – megmutattad, hogy a cél elérése érdekében tudatosan, összeszedve a gondolataimat, a célra összpontosítva kell megtenni a lépéseket az oda vezető úton. És mi tényleg sétáltunk, és haladtunk az úton a Kulturális Örökség Napjainak sétái alkalmával.

A benned rejlő erő, tűz és elhivatottság. Hihetetlen volt számomra, amikor egy konzultáció alkalmával – mintha az a világ legtermészetesebb dolga lett volna – mesélted, hogy elütött egy autó. Elképedve néztelek, hogy adott egy nem túl nagy termettel megáldott nő, aki átbiciklizik a fél városon, hogy megtartsa az óráit, és egy baleset alkalmával, a legnagyobb bosszúsága az az, hogy elkésett a megbeszélte konzultációról. Az egyetemnek én úgy indultam neki, hogy hát jó, erre a szakra vettem fel, majd csak lesz valami, csinálom azt, amit kell, aztán majd meglátjuk. Ehhez képest, mondhatom azt, hogy megcsapott a tudás és a tenni akarás szele, megtaláltam benne önmagam. Benne voltam a programszervezésekben, kiselőadásokat készítettem a beadandó dolgozatok helyett, és a bátorításodnak köszönhetően jelentkeztem TDK-ra is. Az Egri OTDK-n láttalak először robbanni, az a tűz, ami végig benned volt, és ott parázslott, a védelmünkben (legalábbis mi úgy éreztük) berobbant. Csodálattal néztem, hogy hogyan tudtad nyugodtan és higgadtan, elküldeni a szakmaiatlan embereket melegebb éghajlatra.

Arra is emlékszem, hogy mindig hagyta bennünket hibázni, és adta a lehetőséget javítani is – ezért is éreztem én is úgy, hogy egyenlő partnerek vagyunk.

Jó volt együtt borozni Pécsen is.

És hogy mi legyen a zárszó? Hát nem tudom, de azt biztosan tudom, hogy „a kulturális antropológia a kultúra fejlődésének és terjedésének, valamint az ember és a kultúra viszonyának törvényszerűségeit kutató tudomány”¹.

Szeretettel gondolva rád – Németh Dóri.

---

¹ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/k-72CDA/kulturalis-antropologia-730FE/>

Rendek Tímea

SZTE JGYPK

A felfedezés és a hála utazása: tisztelgés egy inspiráló tanár előtt

Volt egyszer egy fiatal lány, aki mindenre kíváncsi volt. Ennek ellenére nem tudta pontosan meghatározni valódi szenvedélyét, és nem akarta egyetlen tevékenységre korlátozni magát (szülei aggodalmára!). Szerencsére a felfedezés iránti szeretete, kitartó kutatása elvezette az Andragógia BA képzéshez. Filozófia, oktatásmélethez, pszichológia, üzleti ismeretek, kultúra, közösségszervezés, minőségbiztosítás, felnőttképzés – valóban létezhet-e olyan terület, amely magában foglalja mindazt, ami őt érdekli?

2008 őszén a szegedi Szilléri sugárúti Felnőttképzési Intézet kapuján sétált be. Az első félév a kihívások és az újdonságok ellenére is sikeres volt; elégedett volt tanulmányi eredményeivel. Ám nem sokkal ezután valami megváltozott – érdeklődése beszűkült, és az lett szenvedélye, amit a szakon tanulhatott.

Aztán jött a második, tavaszi félév. Tanulási lelkesedése rendíthetetlen volt, és napról napra erősebb lett. Úgy érezte, hogy ezt a szakot neki találták ki, és az oktatók a világ legjobbjai, olyan tudást adnak át, amely zökkenőmentesen megragad a fejében. Egyetlen előadást sem hagyott ki.

Ennek a félévnek a végén azonban olyan dolog történt, ami az első általános iskolai napjai óta nem: 2-es osztályzatot kapott (Gerencsérné Dr. Újvári Edit: Kultúrfilozófia II., kollokvium). Zavarodott volt, hiszen jól ismerte az anyagot, élvezte a tanórákat – mi történt? Ekkor tanulta meg a létfontosságú leckét: nemcsak az anyag ismerete, de megértése és hatékony közvetítése egyaránt fontos.

Azonban ami megkülönbözteti ezt a történetet a többitől: ez a fiatal lány nem érzett haragot; ehelyett az egyik legértékesebb élményének tartotta. Ahogy belépett a tanári irodába, a gyenge osztályzat okozta rosszérzés elmúlt. A tisztelt tanárnő türelemmel és bátorítással elmagyarázta, hogyan fejezheti ki jobban azt, amit tud. A személyes kudarca lehetőségé alakult...

Kedves Edit! Köszönöm, hogy megadtad életem első kettős érdemjegyét! Szigorú és következetes voltál, ugyanakkor türelmes és támogató. Hálás vagyok, és bízom benne, hogy a fenti pár sor mindent elmond, amiért örökre a szívembe zártalak.

Ez még csak a kezdete volt közös utunknak, és sok további mérföldkő következett, beleértve azt a pillanatot is, 2019-ben, amikor megkerestél az óraadói lehetőséggel. Azóta tanítva tanulókat, és valahányszor belépek az irodádba, mint munkatársad, az büszkeséggel tölt el. Tanárként igyekszem a tőled kapott értéket továbbadni.

60. születésnapod alkalmából kívánok még sok-sok örömet és kiteljesedést. Továbbra is inspiráld és befolyásoldj számtalan életet az oktatás iránti kivételes elkötelezettséged! Isten éltesen sokáig!

Szeretettel öllelek: Rendek Timi

Czeglédi Viola

Bessenyei Ferenc Művelődési Központ, Hódmezővásárhely

„A lehető legjobb helyen vagyok...”

Nagy örömmre szolgál köszönteni Tanárnőt születésnapja alkalmából, Isten éltesse sokáig erőben, egészségben és kívánom a legjobbakat.

Sosem felejttem el, amikor először leültünk a TIK-nél és arról kezdtünk el beszélgetni, hogy miért is szeretnék jönni a közösségszervezés képzésre, amire Dr. Cserjés Katalin biztatott. Szorongva néztem szét, azt latolgatva engem egyáltalán beengednének-e az egyetemre. Arra gondoltam, hisz én nem is tudok beszélni rendesen és írni se. Tanárnő megnyugtatóan a lehető legjobb helyen vagyok, ugyanis itt pontosan ezt fogják majd megtanítani. Valóban az egész tanári kar nagyon kedvesen fogadott minket és olyan sokat tettek azért, hogy jól érezzük magunkat és elérhessünk mindent, amit csak szerettünk volna. Életem egyik legmeghatározóbb élménye és sarokköve lett, hogy megszerezhettem ezt a diplomát.

Az évek során végig mellettem állt, meghallgatott, segített, ha elkeseredtem vagy kimerültem. Bátorított, hogy higgyek magamban, hogy elég erős vagyok és meg tudom csinálni. Tanárnő nélkül nem is tudom hol lennék. Töretlen türelemmel bontott le számomra minden nagy feladatot, hogy már csak a lépcsőkön kelljen végigsétálni. Apránként lemosva a tanult tehetetlenség állapotát. Tanárnő nem csak hallgatót lát, hanem mögötte az embert magát is, az életutakat.

Lassanként megtanultam emberek elé kiállni beszélni. Érthetőbben megfogalmazni a gondolataimat, és hogy mindazt hogyan kell rendezetten papírra vetni. Minden kis sikerélményem egy-egy téglája lett, hogy önálló életem lehessen, és az lehessenek, aki ma vagyok, és mindezt Tanárnőnek köszönhetem. Valóra váltak az álmaim, sőt, még annál is többel gazdagodtam, végre derűs jövőképet tudtam magamnak festeni.

Nem volt titok sosem, hogy Tanárnő óráit szerettem a legjobban, még a nem kötelezőkre is belóghattam. Mennyi sok jó és érdekes szerző könyvét gondolatát mutatta meg Tanárnő, benne

megvilágítva a segítő összefüggéseket, mely váza lehet egész további életünkben az elkövetkező olvasmányainknak is. Köszönöm azt az egész életre elegendő könyvajánlást, melyből azóta is mazsolázom.

Hálás vagyok, hogy együtt belevágtunk a Nemzeti Kiválósági ösztöndíj programba, a TDK-ba és még számos projektbe, ami által mind fejlődhettem

Lehetőséget és reményt kaptam Tanárnőtől egy jobb életre. Rálátást és ismeretanyagot ahhoz, hogy arra vezethessem az életemet, amerre igazán szeretném. Hálás leszek egy életen át, amiért megtanította a közösség fontosságát és szociális háló értékét. Abszolút példakép marad életem végéig, hisz olyan kevés emberre igaz már, hogy hinni képes mindenekfelett az emberi jószágban és annak formáló erejében. Feltételezésében előrevetíti énünk legjavát kijelölve azt az emberséges ösvényt együttműködésünk során, ahol igazán önmaga lehet bárki.

Szerencsésnek érzem magam, hogy ilyen tanárom volt, aki anyám helyett anyám, és ilyen szeretettel kísért végig az utamon.

Ocskó Ferenc és Tiszai László fotóarchívumából

